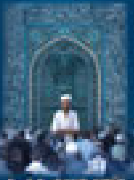
Namazlardan Sonra Okunan Âyetlerin Tefsiri

5 VAKİT 4 AŞİR

Prof. Dr. DAVUT AYDÜZ

Namazlardan Sonra
Okunan Âyetlerin Tefsiri

5 Vakit 4 Aşir

Prof. Dr. Davut AYDÜZ

1962'de Çanakkale ilinin Çan ilçesine bağlı Hacılar köyünde doğdu. Biga İmam-Hatip Lisesini bitirdikten sonra 1981 yılında (Erzurum) Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesine başladı ve 1986'da mezun oldu. 1992'de Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesinde Doktorasını tamamladı. 1996 yılında Doçent ve Şubat 2002'de de Profesör oldu. Evli ve iki çocuk babası. Hâlen Sakarya Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'nde Tefsir Ana bilim dalında öğretim üyesi olarak vazife yapmaktadır.

Yayınlanmış Kitapları:

Telif Kitaplar

1. İslâm İktisadında Narh, (Işık yay., 1994)
2. Kur'ân-ı Kerim'de Besinler ve Şifa, (Altınburç yay., 2006)
3. Tefsir Tarihi, Çeşitleri ve Konulu Tefsir, (Işık yay., 2000)
4. Kur'ân'a Dair İncelemeler, (Nil yay. 2000)
5. Kısa Sûrelerin (Fatiha, Duhâ-Nâs) Tefsiri, (Işık yay. 2001)
6. Kur'ân-ı Kerim'in Kalbi Yâsîn Sûresi Tefsiri, (Işık yay., 2004)
7. Tarih Boyunca Dinlerarası Diyalog, (Işık yay., 2004)
8. Hucurât Sûresi Tefsiri, (Yeni Akademi yay., 2006)
9. Kâf Sûresi Tefsiri (Yeni Akademi yay., 2007)
10. Adını (celle celâluh) Kalplere Yazmak (Selman Ünlü müstear ismiyle), (Rehber yay., 2006)
11. Bir Kutsî Dilekçe Dua (Selman Ünlü müstear ismiyle), (Rehber yay., 2005)
12. Namazı Anlayarak Kılmak, (Işık yay., 2008)
13. Âyetü'l-Kürsî ve Tefsîri, (Define yay., 2009)

Tercüme Kitaplar

1. Kur'ân'ı Anlamak ve Yaşamak (M. Mahmud Savvâf'ın Arapça eserinin tercümesi), (Çağlayan A.Ş. 1996)
2. Cevşen-i Kebîr Tercümesi, (Işık yay., 2001)
3. Çağın Devâsâ Tanığı Bediüzzaman Said Nursî (İhsan Kâsım Sâlihî'nin Arapça eserinin tercümesi), (Şahdamar yay., 2007)

Namazlardan Sonra Okunan
Âyetlerin Tefsiri

5 Vakit 4 Aşir

Prof. Dr. Davut AYDÜZ

5 VAKİT 4 AŞİR

Editör
Zühdü MERCAN

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
İhsan DEMİRHAN

Sayfa Düzeni
Ahmet KAHRAMANOĞLU

ISBN
978-605-4437-01-6

Yayın Numarası
96

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası
Sarnıç Yolu Üzeri No: 7 Gaziemir/İZMİR
Tel: (0232) 252 20 96
Kasım 2010

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31 Tek-Er İş Merkezi
Mahmutbey/İSTANBUL
Tel: (0212) 410 50 60 Faks: (0212) 445 84 64

Define Yayınları
Bulgurlu Mahallesi Bağcılar Caddesi No: 1
34696 Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 522 11 44 Faks: (0216) 522 11 78
www.defineyayinlari.com

İçindekiler

İkinci Bölüm

Üçüncü Bölüm

İthaf

Biricik ve sevgili kızım Selma'ya:

رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلاَةِ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَاءِ

"Ya Rabbî! Beni de, neslimi de namazı devamlı olarak ve gereğince kılan kullarından eyle! Duamı, lütfen kabul buyur Ya Rabbi!" (İbrâhîm, 40) duâmla…

ÖNSÖZ

Bu kitapta, halkımız arasında "**Âmenarrasûlü**" (Bakara Sûresi'nin son iki âyeti 285-286), "**Hüvellâhüllezî**" (Haşr Sûresi'nin son üç âyeti 22-23-24), "**Lekad Sadakallâh**" (Fetih Sûresi'nin son üç âyeti 27-28-29) ve "**İnne Li'l-Müttekîne**" Âyetleri (Nebe'/Amme Sûresi'nin son on âyeti 31-40) olarak bilinen âyetlerin tefsirini yapacağız.

Bu âyetler (özellikle **Âmenarrasûlü** ve **Hüvellâhüllezî** âyetleri), Kur'ân âyetleri arasında yüksek bir şeref ve kıymete sahiptir. Nitekim Resûlullah Efendimizden (sallallahu aleyhi ve sellem) bu âyetlerin fazîletiyle ilgili birçok hadis rivâyet edilmiştir. Bu hadislerden hareketle Müslümanlar özellikle **Âmenarrasûlü**'yü yatsı namazından sonra veya yatmadan önce, **Hüvellâhüllezî**'yi **de** sabah ve akşam namazlarından sonra okumaktadırlar. Bazı Müslümanlar da, Bedîüzzaman'ın tavsiyesiyle öğle namazından sonra **Lekad Sadakallâh** âyetini, ikindi namazından sonra da **İnne Li'l-Müttekîne'**yi okumaktadırlar.

Biz de, Müslümanların namaz sonrası okudukları bu aşırların kısa bir tefsirinin bilinmesinin faydalı olacağı kanaatiyle, böyle bir çalışma yapmaya karar verdik.

Daha önceki, *Kısa Sûrelerin Tefsiri, Yasin Sûresinin Tefsiri,*

Hucurât Sûresinin Tefsiri, Kâf Sûresinin Tefsiri ve Âyetü'l-Kürsî ve Tefsiri isimli kitaplarımızda olduğu gibi, sade ve anlaşılır bir dille olmasına ve daha geniş bir okuyucu kitlesinin istifade edebilmesi için çok ilmî konulara girmemeye dikkat ederek bu eseri kaleme aldık.

Çalışmamızda başvurduğumuz tefsir kaynaklarının dipnotta sadece isimlerini zikretmekle iktifa ettik. Yani cilt ve sayfa numaralarını vermedik. Cilt ve sayfa numaraları baskıdan baskıya değiştiği ve bulmada zorluk yaşandığı için böyle bir yolu tercih ettik. Âyetlerin meallerinde genellikle Prof. Dr. Suat Yıldırım hocamızın meâlinden istifade ettik.

Bu âcizâne çalışmamız, birkaç kişinin bile Kur'ân'ın bir âyetini anlamalarına yardımcı olursa, bu bizim için büyük bir mutluluk vesîlesi olacaktır. Fakat bu çalışma, her halükârda son halini almış değildir. Bütün dikkatimize rağmen hatalarımız ve eksiklerimiz olmuştur. Bu bakımdan siz değerli ve dikkatli okuyucularımızdan, bir eksiklik gördükleri veya herhangi bir sorunun cevabını bulamadıkları ya da anlayamadıkları yerleri -bu çalışmayı daha mükemmel bir hale getirebilmemiz için- bize yazmalarını istirham ederim.

Sevgili Peygamberimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) "Sizin en hayırlınız, Kur'ân'ı öğrenen ve öğreteninizdir." hadisinden hareketle Kur'ân'ı hem öğrenme, hem de öğrendiklerimizi öğretme adına böyle bir çalışma yaptık. Ümit ediyoruz ki, değerli okuyucularımız da okuyarak öğrenecek, öğrendiklerini önce kendileri yaşayacak, daha sonra da başkalarına öğreteceklerdir. Böylece, öğrenirken de, öğretirken de, Peygamberimizin bahsettiği hayırlı insanlardan olacaklardır.

Âmenarrasûlü âyetinin tefsirini gözden geçirip tavsiyelerde bulunan değerli meslektaşım Prof. Dr. Muhammed ÇELİK Bey'e ve Fetih Sûresi son üç âyetin tefsirini gözden geçirip tavsiyelerde

bulunan değerli dostum Prof. Dr. Ömer ÇELİK Bey'e de teşekkür ederim. Rabbimin, bu çalışmamı dergâhında sâlih amel olarak kabul buyurmasını ve Kur'ân'ı anlama yolunda çaba sarfedenlere yardımcı olmasını niyaz ederim. Rabbimiz, Kendisinin sevdiği ve râzı olduğu şekilde Kur'ân'ın sırlarını anlamaya, anlayıp yaşadıktan sonra da ihlâs ve samîmiyetle başkalarına anlatmaya bizleri muvaffak kılsın.

Prof. Dr. Davut Aydüz

22.06.2010

davutayduz@yahoo.com

www.davutayduz.com

Birinci Bölüm

HAŞR SÛRESİ'NİN SON ÜÇ ÂYETİ (22-24)

HAŞR SÛRESİ'NİN
Son Üç Âyeti (22-24)

HÜVELLÂHÜLLEZÎ ÂYETLERİNİN TEFSİRİ

Hüvellâhüllezî Âyetleri

Tefsirini yapacağımız birinci âyet grubu; "Hüvellâhüllezî" ile başlayan âyetler, Haşr Sûresinin son üç âyeti olan 22, 23 ve 24'ncü âyetleridir. Bu âyetler, Kur'ân âyetleri arasında yüksek bir şeref ve kıymete sahiptir. Çünkü bu âyetlerde Kur'ân'ı gönderen, insanı sorumlu tutan ve sonunda insanın, huzurunda hesap vereceği Yüce Allah'ın sıfatlarının neler olduğu, bizzat Kendisi tarafından, kullarına bildirilmiştir. Allah'ın sıfatlarının beyan edilmesinin gayesi, insanoğluna karşısındaki zâtın, sıradan biri olmadığını hatırlatmaktır. Kur'ân'ın pek çok yerinde Allah'ın sıfatlarının beyan edilmesi ile insan zihninde çok geniş bir ilâh tasavvuru oluşur. Kur'ân'da biri Bakara Sûresi'nde 255'nci âyet (Âyetü'l-Kürsî), diğeri Haşr Sûresi'nin bu âyetleri olmak üzere iki yerde Allah'ın sıfatları geniş bir şekilde beyan edilmiştir.

Bu üç âyette Allah'ın isim ve sıfatlarıyla birlikte Kendisine işaret eden zamirler 29 defa geçmektedir. Bu durum da bu üç âyetin önemini göstermektedir. Ayrıca bu üç âyetin fazîletiyle

ilgili olarak Resûlullah Efendimiz'den (sallallahu aleyhi ve sellem) birçok hadis rivâyet edilmiştir. Bunları Peygamber Efendimiz'den kendilerine bir emir ve tâlimat kabul eden Müslümanlar, her vesileyle gereğini yerine getirmeye büyük bir özen göstermişlerdir. Özellikle sabah ve akşam namazlarından sonra muhakkak bu âyetleri okumuşlardır.

HAŞR SÛRESİ'NİN SON ÜÇ ÂYETİ (22-24)

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

هُوَ اللهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ ﴿٢٢﴾
هُوَ اللهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ
الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ سُبْحَانَ اللهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٢٣﴾ هُوَ اللهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ
الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٢٤﴾

22- Allah'tır gerçek İlâh. O'ndan başka yoktur ilâh. Görünmeyen ve görünen her şeyi bilir. O Rahmân'dır, Rahîm'dir.

23- Allah'tır gerçek İlâh. O'ndan başka yoktur ilâh. O Melik'tir, Kuddûs'tür, Selâm'dır, Mü'min'dir, Müheymin'dir, Azîz'dir, Cebbâr'dır, Mütekebbir'dir. Allah, müşriklerin iddialarından münezzeh ve yücedir.

24- Allah o gerçek İlâhtır ki Hâlık'tır, Bârî'dir, Musavvir'dir. Hâsılı, en güzel isimler ve vasıflar O'nundur. Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi O'nu tesbih ve tenzih eder. O, Azîz'dir, Hakîm'dir.

Haşr Sûresi Hakkında Bilgi

Haşr Sûresi Medine'de inmiştir. 24 âyettir. Adını ikinci

âyetinde geçen Haşr kelimesinden almıştır. Bu da "sevkiyat için bir yere toplama" demektir. Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem), Medine şehir devletini, Müslümanlar, Yahudiler ve müşriklerin anlaşmalarını sağlayarak kurmuştu. Üç büyük Yahudi kabilesinden olan Benî Nadîr, Uhud savaşından sonra Kureyş ile gizlice birleşip hıyânet etti. Resûlullah Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) onlara, savaş veya Medine'yi terk etme seçeneklerini teklif etti. Terk etmeleri halinde her yıl dönüp hurma bahçelerinin ürünlerini toplayacaklardı. İkinci seçeneği kabul edip on gün süre istediler. Bu arada başka bir hıyânete giriştiler. Münafıkların başı İbn Übey onlara destek vaad edip savaşa teşvik etti. Benî Nadîr, Müslümanlara karşı silaha sarıldı. Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) 21 gün süre ile onları kuşattı. Fiilî bir savaş olmadı. Hicrî 4. yılda meydana gelen bu kuşatma sonucunda teslim oldular. Resûl-i Ekrem (s.a.s.), hak ettikleri ölüm cezası yerine, taşınabilir mallarını alarak Medine'den ayrılmaları hükmünü verdi. Çoğu, altı yüz develik kervanla Suriye'ye göçtüler. Çok azı Hayber ve Hire'ye gittiler.[91]

Bu mübarek sûre Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih etme ve yüceltme ile başlar. Bütün kâinat, içinde bulunan insan, hayvan, bitki ve cansız ne varsa hepsi ile birlikte Allah'ın birliğine, gücüne ve azametine şahitlik eder, onun büyüklüğünü ve saltanatını anlatır: Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ı tesbih etmektedir. O üstündür, hikmet sahibidir.

Bu sûre aynı zamanda, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) Ashabından (r. anhum) Muhacirlerin faziletlerinden ve Ensâr'ın yaptığı fedakârlıktan övgü ile bahseder. Çünkü Muhacirler Allah sevgisi uğruna yurtlarını ve vatanlarını bırakmışlardı. Ensar ise Allah'ın dinine yardım edip, fakir ve muhtaç olmalarına rağmen, Muhacir kardeşlerine mallarını ve yurtlarını vererek, onları kendilerine tercih etmişlerdi…

---

91 Suat Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, İstanbul 2004, s.544.

Ayrıca sûre, İslâm'a karşı Yahudilerle anlaşma yapan münafıkları da anlatır. Onlar için en kötü misalleri getirir. Sûre onları, insanı küfür ve dalâlete teşvik eden sonra da ondan uzaklaşıp yardımsız bırakan şeytana benzetir.

Bu sûre mü'minlere, soy ve sopun fayda vermeyeceği, mal ve makamın bir yarar sağlamayacağı o korkunç günü hatırlamalarını öğütler. Cennet ehli ile Cehennem ehli arasındaki farkı, adalet ve hesap yurdunda bahtiyarlarla bedbahtların âkıbetlerini açıklar..

Bu mübarek sûre, Allah'ın güzel isimlerini ve yüce sıfatlarını anlatarak ve O'nun noksan sıfatlardan uzak olduğunu belirterek sona erer. Sûrenin son âyetlerinde Allah'ın güzel isimlerinden oluşan bir demet sunulmaktadır. Kur'ân'ın değişik yerlerinde ayrı ayrı zikredilen güzel isimlerden oluşan bu demet sunulurken kullanılan üslûp, Allah'ın heybet ve azametini hissedebilen gönülleri harekete geçirecek ve Kur'ân'ın insan psikolojisini etkileyen gücünü sergileyecek bir niteliğe sahiptir.

İşte biz, Haşr Sûresi'nin bu son kısmının, yani Allah'ın güzel isimlerini ve yüce sıfatlarını anlatan 22, 23 ve 24'ncü âyetlerinin tefsirini yapacağız.

Haşr Sûresi'nin Son Üç Âyetinin Fazileti

Haşr Sûresi'nin sonunda yer alan bu âyetlerin faziletlerine dair çeşitli rivâyetler vardır. Bunlardan bazıları şöyledir:

1. Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem): "Kim sabahleyin üç kere أَعُوذُ بِاللهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ "Eûzü billâhi's-Semîı'l-alîmi mine'ş-şeytânirracîm." dedikten sonra Haşr Sûresi'nin sonundaki üç âyeti (hüvellâhüllezî'yi) okursa, Yüce Allah onun emrine yetmiş bin melek verir. Onlar akşama kadar o kişiye duâ ve istiğfar ederler (o kişinin günahlarının affedilmesi için yalvarırlar). Eğer o gün ölürse şehit olarak vefat etmiş olur.

Her kim de akşam aynı şekilde okursa onun durumu da (sabah okuyan kimsenin ki) gibidir."[92] buyurmuştur.

2. "Allah'ın İsm-i A'zam'ı (en yüce ismi) Haşr Sûresi'nin sonundaki altı âyettedir."[93]

3. Berâ b. Azîb (radıyallahu anh), Hz. Ali'ye (k.v.) demiş ki: "Senden Allah aşkına rica ediyorum. Allah Teâlâ'nın gönderdiklerinden, bilhassa Cebrail'in Resûlullah'a getirdiklerinden ve Resûlullah'ın özellikle sana öğrettiklerinden en fazîletlisini bana öğretir misin?" Hz. Ali de O'na: "Ya Berâ! Allah'a İsm-i A'zam'ı (en yüce ismi) ile dua etmek istersen, Hadîd Sûresi'nin baş tarafından on âyeti ve Haşr Sûresi'nin sonunu oku, sonra da de ki: يَا مَنْ هُوَ هَكَذَا وَ لَيْسَ شَيْءٌ هَكَذَا غَيْرُهُ "Ey en güzel isimlere sahip olan ve Kendisinden başka böyle güzel isimlere sahip kimse bulunmayan zât! Senden bana şöyle şöyle yapmanı (şu dileklerimi yerine getirmeni ve şu kötü şeylerden beni korumanı) dilerim." Vallahi ya Berâ, bununla benim aleyhime dua etsen yere geçerim, dedi."[94]

4. لَوْ اَنْزَلْنَا âyetinden sûrenin sonuna kadar olan kısım, baş ağrısına devâdır.[95]

5. İbn Mes'ûd şöyle demiştir. Ben Peygamber Efendimiz'e (sallallahu aleyhi ve sellem) Kur'ân okuyordum. Haşr Sûresi'ndeki لَوْ اَنْزَلْنَا âyetine gelince bana, elini başının üzerine koy dedi. Çünkü Cibril bu âyeti bana indirdiğinde "Elini başına koy. Çünkü bu, samdan (ölümden) başka her derde şifadır." buyurdu."[96]

6. Ebu Hureyre'den rivâyet edildiğine göre o şöyle dedi: Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) İsm-i A'zam nedir, diye

---

92 Tirmizî, *Sünen*, Mısır 1978, *Fedâil*, 22.

93 Ali el-Müttekî, *Kenzu'l-Ummâl*, Beyrut 1985, 1/452; *Âlûsî, Rûhu'l-Meânî*, Beyrut 1985.

94 Suyutî, Dürrü'l-Mensûr, Beyrut ts.; *Âlûsî, Rûhu'l-Meânî.*

95 Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, Kâhire ts.; Suyutî, Dürrü'l-Mensûr; Âlûsî.

96 Suyutî, Dürrü'l-Mensûr; Şevkânî; Âlûsî.

sordum. O da: "Haşr Sûresi'nin sonunu oku, çok oku." dedi. Soruyu iki defa tekrar ettim, aynı cevabı verdi. (Tefsirini yaptığımız bu âyetleri esas alarak) Câbir b. Zeyd: "İsm-i A'zam, bu âyetteki 'Allah' lafzıdır." demiştir.[97]

Haşr Sûresi'nin Son Üç Âyetinde Geçen Allah'ın Açık İsimleri, Sıfatları ve Zamirler

Bu üç âyette Allah'ın isim ve sıfatlarıyla birlikte Kendisine işaret eden zamirler 29 defa geçmektedir. Bu durum da bu üç âyetin önemini göstermektedir.

22. Âyet:

1. هُوَ hüve zamiri.
2. الله Lafzatullah.
3. هُوَ hüve zamiri.
4. عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ Âlimu'l-Gaybi ve'ş-Şehâdeh.
5. هُوَ hüve zamiri.
6. الرَّحْمَنُ er-Rahmân.
7. الرَّحِيمُ er-Rahîm.

23. Âyet:

8. هُوَ hüve zamiri.
9. الله Lafzatullah.
10. هُوَ hüve zamiri.
11. الْمَلِكُ el-Melik.
12. الْقُدُّوسُ el-Kuddûs.
13. السَّلَامُ es-Selâm.

---

97 Kurtubî, el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'ân, Beyrut 1985.

14. الْمُؤْمِنُ el-Mü'min.
15. الْمُهَيْمِنُ el-Müheymin.
16. الْعَزِيزُ el-Azîz.
17. الْجَبَّارُ el-Cebbâr.
18. الْمُتَكَبِّرُ el-Mütekebbir.
19. الله Lafzatullah.

24. Âyet:

20. هُوَ hüve zamiri.
21. الله Lafzatullah.
22. الْخَالِقُ el-Hâlık.
23. الْبَارِئُ el-Bâri'.
24. الْمُصَوِّرُ el-Musavvir.
25. لَهُ 'deki (ه) Hû zamiri.
26. لَّهُ 'deki (ه) Hû zamiri.
27. هُوَ hüve zamiri.
28. الْعَزِيزُ el-Azîz.
29. الْحَكِيمُ el-Hakîm.

22. ÂYETİN TEFSİRİ

هُوَ اللهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ

22 – "Allah'tır gerçek İlâh! O'ndan başka yoktur ilâh. Görünmeyen ve görünen her şeyi bilir. O Rahmân'dır, Rahîm'dir."

هُوَ اللهُ الَّذِي **"Allah'tır gerçek İlah."**

الله Allah: Bütün isim ve sıfatları kendinde toplayan Yüce Allah'ın zâtının, başka hiçbir varlığa verilemeyen özel ismidir. O öyle bir Allah'tır ki, bütün kemâl sıfatlarını zâtında toplayan, varlığı gerekli ve ulûhiyyet (ilahlık) kendi hakkı olan en yüce zâttır ki لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ "O'ndan başka yoktur ilah.", yani O'ndan başka tapılacak tanrı yoktur.

Bu âyetlerde Kur'ân'ı gönderen, insanı sorumlu tutan ve sonunda insanın, huzurunda hesap vereceği Yüce Allah'ın sıfatlarının neler olduğu bildirilmiştir. Allah'ın sıfatlarının beyan edilmesinin gayesi, insanoğluna karşısındaki Zâtın, sıradan biri olmadığını hatırlatmaktır. Kur'ân'ın pek çok yerinde Allah'ın sıfatlarının beyan edilmesi ile insan zihninde çok geniş bir ilâh tasavvuru oluşur. Kur'ân'da biri Bakara Sûresi'nde 255. âyet (Âyetü'l-Kürsî), diğeri Haşr Sûresi'nin bu âyetleri olmak üzere iki yerde Allah'ın sıfatları geniş bir şekilde beyan edilmiştir.

Âlimü'l-Gaybi ve'ş-Şehâde

عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ "O Allah, gaybı da bilir şehâdeti de; görünmeyen ve görünen her şeyi bilir."

Yani Allah mahlûkatın gizli, açık her şeyini bilir. Kâinatın bilgisi O'ndadır. Geçmişte ne oldu, şimdi ne oluyor, gelecekte ne olacak, onu doğrudan bilir.

عَالِم Âlim, bilen, bilici manasındadır. عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ Âlimü'l-gaybi ve'ş-şehâde ise, gaybı ve mevcud olanı bilen demektir. Bu terkip, belli başlı şu şekillerde tefsir olunur: Gizliyi ve âşikârı Bilen, yok olanı ve var olanı Bilen, dünya ve âhireti Bilen, mahlûklardan gâib veya onlara âşikâr olan her şeyi bilen.[98]

Şimdi kısaca gayb hakkında bilgi verelim:

---

98 Suat Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyet*, s.148.

اَلْغَيْب Gayb

عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ "O Allah, gaybı da bilir şehadeti de; görünmeyen ve görünen her şeyi bilir." âyetinde geçen gayb ve şehâdet kelimeleri hakkında bilgi verelim:

اَلْغَيْب **Gayb**; "akıl ve duyular yoluyla hakkında bilgi edinilemeyen varlık alanıdır. Arapça'da; "gizli kalmak, gizlenmek, görünmemek, uzaklaşmak, gözden kaybolmak, gizlenen, hazırda olmayan, bulunmayan şey, duyu sınırlarına girmeyen ve aklın zarurî olarak gerektirmediği şey, kalplerde (zihinlerde) mevcut olsun veya olmasın gözlerden gizli kalan her şey." tarzında açıklanmıştır.

Gayb kelimesi Kur'ân'da altmış yerde geçer. Bu kelime, Allah'a nisbet edildiği yerlerde sadece Allah tarafından bilinebilen mutlak gaybı, "âlimü'l-gayb, âlimü'l-gaybi ve'ş-şehâde, allâmü'l-guyûb, âlimü gaybi's-semâvâti ve'l-ard" şeklindeki terkiplerde "Allah'ın kâinatta görünen ve görünmeyen her şeyi bildiğini" anlatır. Ayrıca "gaybü's-semâvâti ve'l-ard" tarzındaki kullanımlarda "insanların mevcut şartlar açısından bilemedikleri her şeyi", "enbâü'l-gayb" terkibinde de "geçmişte yaşanan ve ibret alınmak üzere nakledilen tarihî olayları" ifade eder.

Kur'ân'da zaman açısından geçmiş, hâl (yaşanılan an) ve gelecek olmak üzere üç kategoriye ayrılabilen birçok gaybî habere yer verilmektedir. Kur'ân'da gayb kelimesinin belirttiği hususları geçmiş tarihî olaylar, gizli ve sır olan şeyler, bir şeyin veya olayın iç yüzü, fizik dünyada başkalarınca görülemeyen nesneler, görülmeyen ve bilinmeyen her şey, ayrıca Allah, melek, âhiret ve cin şeklinde özetlemek mümkündür.

Genellikle insanın bilgiye ulaşmak için kullandığı duyuların ve zihnî fonksiyonların aracılığıyla bilinemeyen bir olgu olarak algılanan gayb kavramı, Kur'ân'da fizik ötesi âlemin varlıklarını belirtmesi yanında, fizik âleminin insan bilgisi dışında kalan

uzantısını ifade etmek için de kullanılmıştır. Buna göre fizik ötesi âlem için "gaybî varlık", fizik dünyasında vuku bulmakla birlikte çeşitli sebepler yüzünden duyularla algılanamayan olaylar için de "gaybî haber" tabirlerinin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu bakımdan Kur'ân'da gayb kavramının sadece fizik ötesi âlem şeklinde bir anlamı bulunmamaktadır.

Konuyla ilgili âyet ve hadislerin bazılarında 'gaybı sadece Allah'ın bildiği' ifade edilmekte,[99] bir kısmında ise 'Allah'ın dilediği kullarını gayb hakkında bilgilendirdiği',[100] haber verilmektedir. Meselâ Hz. İbrahim'e yer ve göklerin melekûtunun gösterildiği (En'âm 75), Hz. Yûsuf'a rüya tâbir etme (yorumlama) ilminin ve kavminin yiyeceği yemekleri önceden bilme yeteneğinin verildiği (Yûsuf 21, 37), Hz. İsa'nın, İsrâiloğulları'nın evlerinde ne yiyip neleri biriktirdiklerine vâkıf olup bunları kendilerine haber verdiği (Âl-i İmrân 49) belirtilmektedir. Peygamber Efendimizin gaybı bilmesi hususunda bazı sahâbîler: "Allah yeryüzünü önümde dürdü de şarkını ve garbını gördüm."[101]; "Mânâların başlangıcı, özü ve sonu bana verildi de Cehennem bekçilerinin ve arşı taşıyan meleklerin kaç tane olduğunu bildim."[102] meâlindeki hadislere dayanarak Resûl-i Ekrem'in kıyamete kadar zuhur edecek her şeyi bildiğini, ona gaybdan hiçbir şeyin gizli kalmadığını söylemişlerdir…

Fahruddin er-Râzî, Ali b. Muhammed el-Hâzin, Beyzâvî, İbn Kemal, Şevkânî ve İsmail Hakkı Bursevî gibi âlimler, Allah'ın peygamberler dışında bazı seçkin kullarını da gaybî bilgiye muttalî kılabileceğini, bunun Kur'ân ifadeleriyle çelişmediğini öne sürmektedirler. Bu âlimler, gaybî bilgi elde etmek

---

99 Bkz. En'âm 59; Yûnus 20; Hûd 123; Nahl 77; Kehf 26; Neml 65; Fâtır 38; Hucurât 18; Buhârî, Tevhîd, 4.

100 Bkz. Âl-i İmrân 179; Cin 26-27.

101 Müslim, *Fiten19*; Ebû Dâvûd, *Fiten* 1.

102 Ahmed b. Hanbel, 2/212.

için vahiy dışında ilham, keşf, rüya gibi yolların bulunduğunu söylemektedirler.

Gayb, sadece Allah'ın bildiği ve O'nun bildirdikleri tarafından bilinebilen şeklinde iki kısma ayrılabilir. İslâmî literatürde gaybın birinci kısmına "mutlak gayb", ikincisine de "izafî gayb" denilmektedir. Kur'ân, gaybı bilme özelliğini Allah'a ait bir kemâl sıfatı olarak göstermekte,[103] yalnız O'na ait olan bu niteliğin diğer yaratıklardan birine tahsis edilmesini tevhide aykırı bulmakta, gayb kapılarını zorlama denemeleri olan fal, kehânet vb. yollara başvurmayı yasaklamaktadır. Dinî literatürde, Allah'ın dilediklerini muttalî kılacağı gayb alanına ait bilgi edinme yollarının vahiy ve ilhamdan ibaret bulunduğu, böyle bir bildirim olmadan gaybı bilmenin mümkün olamayacağı vurgulanmaktadır."[104]

الشَّهَادَة Şehâdet

Âyetteki şehâdetten maksat; görülen âlem, yahut yaratılanların beş duyu ile algıladıkları varlıklar âlemi demektir. Şüphe yok ki gaybı bilen, şehâdeti evleviyetle, yani haydi haydi bilir.[105]

Tefsirini yaptığımız عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ "O Allah, gaybı da bilir şehâdeti de." âyetine ayrıca şu mânâlar da verilmiştir: Görünmeyeni de, görüneni de, gizliyi de, açığı da, olmuşu da olacağı da, dünyayı da âhireti de, kulların bilmediği ve görmediği şeyleri de, bilip gördükleri şeyleri de, duyularla anlaşılmayan, göze görünmeyeni ve maddî olup göze görüneni de, hislerin algıladığı ve algılayamadığını da, kâinatta bizim müşahede ettiğimiz ve edemediğimiz her şeyi de bilir.[106]

"O görüleni de görülmeyeni de bilendir." âyetiyle, insanın

---

[103] Bkz. Mâide 109, 116; En'am 73; Tevbe 94, 105; Ra'd 9; Sebe' 48.
[104] İlyas Çelebi, DİA, Gayb md., özetle.
[105] Elmalılı, Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, İstanbul 1979.
[106] Kurtubî; Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebir*; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*.

vicdanına Allah'ın gizli açık her şeyi bildiğine dair bir bilinç yerleştirilmektedir. Bu sebeple söz konusu vicdan gizli açık her işte Allah'ın kendisini gözetlediğini hissetmektedir. İnsan artık her yaptığı işte Allah'ın kendisini gözetlediğini, Allah'ın huzurunda bulunduğunu tenhada da olsa, gizlice fısıldaşsa da yalnız başına olmadığının bilincinde olarak iş yapar. Bundan sonra bu duygu, onun hayatını, düşüncelerini şekillendirmeye başlar. Zaten bu bilince varan bir vicdan bundan böyle ne bilinçsiz hareket eder, ne de başıboş bir hale düşer![107]

Rahmân ve Rahîm Allah

هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ *"O Rahmândır, rahîmdir."*

الرَّحْمَنُ "Rahmân", iyi olsun kötü olsun, mü'min olsun kâfir olsun, ayırım yapmadan dünyada nimetini herkese veren Allah demektir. "Pek merhametli" diye tefsîr edilebilir. Mesela, mahlûkât, yani yaratıklar, hiç yaratılmayabilirdi. Allah'ın onları yaratması bu rahmetin eseridir. Aynı şekilde rahimlerdeki ceninler, bütün hayvanlar ve bitkiler bu rahmet ile beslenir. Yine bu rahmet ile Yüce Allah kâfirlere dahi dünyada rızık, akıl ve benzeri nimetler verir.

الرَّحْمَنُ "Rahmân", Allah'ın pek merhametli, çok rahmet sahibi olması anlamlarına gelen bir sıfat ismidir. Sıfat ismi olmakla beraber, bu ismin Allah'tan başkasına verilmesi uygun görülmez. "Çok rahmet sahibi, gâyet merhametli ve sonsuz rahmeti bulunan" diye tefsir edilip açıklanabilirse de, yalnız Yüce Allah'ın özel bir ismi olduğundan dolayı tam anlamıyla tercüme edilemez. Dilimizde onun tam karşılığı olan bir kelime yoktur. "Esirgeyici" olarak tercüme edilmesi de doğru değildir, dolayısıyla bu anlam Rahmân isminin tercümesi olamaz. "Acıyan" diye tercüme edilmesi de onun tam anlamını vermekten uzaktır.

---

107 Seyyid Kutup, *Fî Zilâl.*

Çünkü kuru bir acıma merhamet değildir. Bilindiği gibi, merhamet acıyı giderip yerine sevinç ve iyiliği getirmektir. Bu itibarla merhametli sözcüğünden anladığımız anlamı, diğerlerinden anlayamayız. Rahmân, "pek merhametli" şeklinde eksik olarak tefsir edilebilirse de tercüme edilemez. Yüce Allah'ın rahmeti, sadece bir iyilik duygusundan ibaret değildir. O'nun Rahmeti, insanlara iyilik dilemesi ve sayılamayacak kadar nimetler vermesidir. O halde "Rahmân" ismini böylece bilmek ve anlamak gerekir. Her gün karşılaştığımız ve içinde bulunduğumuz nimetler, aslında bize Rahmân'ın en güzel açıklamasıdır.[108]

الرَّحِيمُ **Rahîm**

الرَّحِيمُ "Rahîm", "Çok merhamet edici" demektir. Âhirette nimetlerini sadece mü'minlere veren manasına da geldiği söylenmektedir. Yüce Allah, dünyada herkese nimet verdiği halde, kendisine inananlara âhirette özel muamele yapacaktır. Rahîm sıfatı, îmânlı ile îmânsızı, iyi ile kötüyü ayırt ederek iyilerin sonuçta mükâfat ile murada ereceği mânâsını ifade ettiği gibi, ona mukabil kötü kişilerin de mahrumiyet ve ceza göreceklerini ihtivâ eder.[109]

الرَّحِيمُ "Rahîm" ismi aynı zamanda şefkati ifâde eder. Çünkü Allah'ın her şeyi kuşatan bir şefkat ve merhameti vardır. Bilhassa dünyaya yeni gelen hayvan ve insan yavrularında bu daha belirgindir. Bu şefkat ve merhametin bir tecellisi olarak vahşî aslan, yavrusuna hizmet eder. Anne tavuk kendi yemez civcivlerine yedirir. Hatta onları bir tehlike anında kurtarabilmek için ite saldırır. Anne kuş âdeta yavrusu için yaşar.

Allah'ın rahmeti sınırsızdır. Rahmeti, kâinattaki her şeyin

---

108 Çetin, Şâmil İ.A., Esmâü'l-Hüsnâ md.; diğer farklar için bkz. Suat Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyet*, s.112.

109 Elmalılı, *Hak Dini*; Suat Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyet*, s.111 vd.

kendisinden istifade edebileceği derecede geniştir. O'nun kadar geniş rahmet sahibi kimse yoktur. Mahlûkatta bulunan merhamet, Allah'ın rahmetinin cüz'î ve sınırlı bir kısmıdır. Allah bunu, dünyanın maslahatı icabı, bir mahlûk diğerine merhamet edebilsin diye vermiştir. Bu merhamet, Allah'ın geniş ve sınırsız merhamet sahibi olduğunun apaçık bir delilidir.

Rahmân ve Rahîm Arasındaki Farklar

الرَّحِيمُ "Rahîm", "Çok merhamet edici" anlamında bir isimdir. Allah'ın sıfat ismi olmayıp, Allah'tan başka varlıklara da verilebilen bir isimdir. Bu iki sıfat "Rahmet" mastarından türemiş olmakla beraber, aralarında ifade ettikleri anlam bakımından farklar vardır. Rahmân ve Rahîm arasındaki bu farkları şöylece belirtmek mümkündür:

a. Rahmân sıfatı; daha ziyâde ezelle; Rahîm sıfatı ise daha çok ebedle ilgilidir. Bu sebeple hadislerde Yüce Allah hakkında: "Dünyanın Rahmân'ı âhiretin Rahîm'i"[110] ifadelerinin kullanıldığını görüyoruz. Rahmân sıfatı bütün insanları; Rahîm sıfatı ise yalnız Mü'minleri kapsar.

b. Rahmân sıfatı; hiçbir kayıt ve şarta bağlı olmaksızın varlıkları yaratmak, meydana getirmek, onların çalışıp çalışmadıklarına bakmadan sayısız nimetlerle nimetlendirmek anlamına gelirken; Rahîm sıfatı Allah'ın emirleri doğrultusunda çalışanlara, çalıştıklarının karşılığını vermek anlamına gelmektedir.

c. Rahmân sıfatı; ümitsizliğe, karamsarlığa imkân bırakmayan kesin bir ümit ve ezelî bir yardım ifade eder. Rahîm sıfatı ise, yaptığımız işlerimizin Allah tarafından mükâfatlandırılacağını ifade etmektedir. Bu sebeple Rahmân sıfatının ifade ettiği mânâda mü'min

---

110 İbn Kesîr, Kâhire 1980, I/20; Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, Dımeşk ts., V/238.

ve kâfir eşit tutulup ayırım yapılmamış; Rahîm sıfatının belirttiği manada ise, mü'min ve kâfir açık bir farkla ayrılmışlardır.[111]

"O Rahmândır, rahîmdir." âyeti, insanın vicdanına Allah'ın merhametine ilişkin bir huzur bilinci ve rahatlama yerleştiriyor. Korku ile ümit, güven ile endişe dengeleniyor. Mü'minin düşüncesine göre Allah kullarını huzurundan kovmaz, onları gözetir. Başıboş bırakmaz. Onlar için kötülük istemez. Onların hidâyete gelmelerini arzu eder. Onlar kötülüklerle ve aşkın arzu ve ihtiraslarla boğuşurken onları yardımsız, desteksiz bırakmaz.[112]

23. ÂYETİN TEFSİRİ

هُوَ اللهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ سُبْحَانَ اللهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ ۞

23 – Allah'tır gerçek İlâh. O'ndan başka yoktur ilâh. O melik'tir, kuddûs'tür, selâm'dır, mü'min'dir, müheymin'dir, azîz'dir, cebbâr'dır, mütekebbir'dir. Allah, müşriklerin iddialarından münezzeh ve yücedir.

هُوَ اللهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ "*Allah'tır gerçek İlâh. O'ndan başka yoktur ilâh.*"

Bu cümle, Hakk'ın zâtına ve tevhid emrine son derece önem vermek, itina göstermek ve kalplere yerleştirmek için tekrar edilmiştir. Evet korkudan dağların bile çatlayarak boyun eğeceği O Allah, öyle bir Allah'tır ki, hakikatte O'ndan başka ibadet edilecek bir varlık yoktur.[113]

---

111 Çetin, Şâmil İ.A., Esmâü'l-Hüsnâ maddesi.
112 Seyyid Kutup, *Fî Zilâl.*
113 Elmalılı, *Hak Dini.*

Şimdi de bu âyette zikredilen Allah'ın güzel isimlerini birer birer açıklayalım:

الْمَلِكُ Melik

الْمَلِكُ "O Allah, Melik'tir, kâinatın gerçek hükümdarıdır."

Mülkün sahibi, bütün eşyanın mülk ve hükümdarlığı O'nun, bütün yaratıklar üzerinde emir ve nehiy, idare ve tasarruf, işinden etme ve iş verme, azîz ve zelîl kılma, mükâfat ve ceza ile açıkta ve gizlide hüküm, kuvvet ve kudret kendisinin olan yegâne saltanat sahibi O'dur.[114]

الْمَلِكُ el-Melik, gerçek hükümdar demektir. Burada, Allah'ın nerenin meliki olduğu belirtilmediği için O'nun özel bir yerin değil, bütün kâinatın meliki olduğu anlaşılır. Her şeyin sahibi O'dur ve O'nun hükümranlığı bütün kâinatı içine almaktadır. Her şey O'nun tasarruf ve iktidarı altında O'na tâbidir. Hâkimiyetini sınırlayan hiçbir şey yoktur. Kur'ân-ı Kerim'in birçok yerinde Allah'ın hâkimiyetinin muhtelif yönleri açıklanmıştır. Sözgelimi:

"De ki: "Ey mülk ve hâkimiyet sahibi Allahım! Sen mülkü dilediğine verir, dilediğinden onu çeker alırsın! Dilediğini azîz, dilediğini zelîl kılarsın! Her türlü hayır yalnız Sen'in elindedir! Sen elbette her şeye kâdirsin!" (Âl-i İmran, 26),

"Göklerde ve yerde kim varsa O'nundur. Onların hepsi, O'na boyun eğerler." (Rum, 26),

"Göklerin ve yerin hâkimiyeti O'nundur. Bütün işler O'na götürülür, (bütün kararlar O'nun kapısından çıkar)." (Hadîd, 5),

"Dilediği her şeyi yapar." (Burûc, 16),

"O yaptıklarından sorumlu değildir. O'nu sorguya çekecek kimse yoktur, ama insanlar mutlaka sorgulanacaklardır." (Enbiyâ, 23).

---

114 Elmalılı, *a.g.e.*.

Bu âyetlerden şunları anlayabiliriz: Allah'ın sözkonusu hâkimiyeti mecazî anlamda zikredilmiş olmayıp, sınırsız ve mükemmel bir hükümranlıktır. Gerçek hâkimiyet de budur aslında. Allah, meliklerden bir melik değil, tek ve yegâne meliktir. O'nun dışında hükümranlık iddia eden kimseler (diktatörler, sınıflar, sülâle ve kavimler vs.) gerçek hâkimiyet sahibi değillerdir; zira başka birinin bağışladığı hükümranlık gerçek bir hükümranlık sayılmaz. Sonuçta bu, başkasının bağışladığı bir iktidardır. Bir müddet sürer sonra elden alınabilir. Böyle bir hükümdar, sürekli iktidarını kaybetme korkusu içinde yaşar. Ayrıca, bu iktidarın devam edebilmesi için birçok gücün karşı karşıya gelmesi gerekeceğinden, bu tür iktidarlar tabiatı icabı sınırlıdırlar. Kur'ân'da Allah'ın sadece melik olduğu zikredilmekle yetinilmeyip, diğer sıfatları da açıklanmıştır. Yani Allah, Kuddûs, Selâm, Mü'min, Müheymin, Azîz, Cebbâr, Mütekebbir, Hâlik, Bâri' ve Musavvir bir meliktir. Şimdi Allah'ın bu diğer isim ve sıfatlarından bahsedelim:

الْقُدُّوسُ Kuddûs

الْقُدُّوسُ "O Allah, Kuddûs'tur, bütün eksiklerden uzak ve yücedir."

Kuddûs, gâyet mukaddes her türlü kusurdan münezzeh (uzak), her vasfında mükemmel, sınırlamaya ve tasvire sığmaz, hiçbir leke kabul etmez, tertemiz demektir.[115] Yani O'nun zatında hiçbir eksiklik ve kötü sıfat bulunmaz. Her şeyden münezzehtir, O'nda hiçbir kötülük olduğu tasavvur edilemez. Burada Kuddûsiyetin, gerçek hâkimiyetin öncelikli şartlarından biri olduğu iyice anlaşılmalıdır. İnsanın aklı ve fıtratı, hâkimiyet sahibi olan bir kimsenin kendisinde şer, kötü huy ve niyetler bulunduracağını ve kötü sıfatlar taşıyacağını, üstelik yetkisi altında bulunanlar hakkında

---

115 Elmalılı, *Hak Dini*; Suat Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyet*, s.266.

iyilik yerine kötülük düşüneceğini kabul etmez. Bu bakımdan, insanlar hükümranlık verdikleri kimselerde, kuddûsiyetin var olduğunu zannederler. Zira kuddûsiyet olmaksızın mutlak bir iktidar tasavvur edilemez. Ancak, Allah'ın dışında, hiçbir iktidar sahibinin kuddûs olmadığı açık bir gerçektir.[116]

Kuddûs İsminin Tecellîleri

Kâinatta bir nezâfet (temizlik) hüküm-fermâdır. Milyonlarca hayvan ölüsünün ve havadaki gazların kimyevî değişikliğe uğraması, ağaçların insanın çıkardığı, insanların da ağaçların çıkardığı şeyleri yutmaları; denge bozulduğu zaman araya denizin girip aynı şeyi yapması, denizlerin tuzlu olması, gök ve yerin temiz tutulması, Allah'ın "Kuddûs" isminin tecellîleridir. Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyân, kâinattaki bu temizlik kanununu Allah'ın "Kuddûs" ismine bağlayarak bize anlatıyor.[117]

Hadiste, meleklerin tesbih ederken şöyle dedikleri bildirilmiştir:

سُبُّوحٌ قُدُّوسٌ رَبُّ الْمَلاَئِكَةِ وَالرُّوحِ "Allahım! Sen ulûhiyyetine yakışmayan sıfatlardan tamamıyla münezzehsin. Sen bütün kusurlardan ve noksanlardan tamamıyla arınmışsın, mukaddessin. Sen meleklerin ve Rûh'un Rabbisin."[118] Peygamber Efendimiz de (sallallahu aleyhi ve sellem) namazların rükû ve secdelerinde bu duayı okumuştur.

Bedîüzzaman'ın Kuddûs İsmi Hakkındaki Görüşleri

Bedîüzzaman وَالأَرْضَ فَرَشْنَاهَا فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ "Yeryüzünü de Biz döşedik, bakınız Biz ne de güzel döşedik!" (Zâriyât, 48) âyetinin tefsiri münâsebetiyle Kuddûs ismi hakkında şöyle diyor:

---

116 Mevdudî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*.

117 M. F. Gülen, *Fâtiha Üzerine Mülâhazalar*, İzmir 2001, s.44.

118 Müslim, *Salât* 223.

"Bu kâinat ve bu yeryüzü, devamlı işler bir büyük fabrika ve her vakit dolar boşalır bir han, bir misafirhanedir. Hâlbuki böyle işlek fabrikalar, hanlar ve misafirhaneler süprüntüler ve enkazlarla çok kirleniyorlar, bulaşık oluyorlar ve kötü kokulu maddeler her tarafında birikip yığılıyorlar. Eğer çok dikkatle bakılmaz ve süpürülüp temizlenmezse, içinde durulmaz; insan onda boğulur.

Hâlbuki bu kâinat fabrikası ve yeryüzü misafirhanesi o derece parlak, temiz ve o kadar kirsiz bulaşıksız ve kokusuzdur ki, lüzumsuz bir şey, faydasız bir madde ve tesadüfî bir kir bulunmaz. Görünürde bazı pislikler olsa da, çabuk bir dönüşme makinesine atılır, temizlenir.

Demek bu fabrikaya bakan Zât, çok iyi bakıyor ve bu fabrikanın, öyle temizleyen bir Sâhibi var ki, o koca fabrikayı ve o büyük sarayı küçük bir oda gibi süpürtür, temizler ve düzenler. Ve o pek büyük fabrikanın büyüklüğü nisbetinde çöp ve enkazından kalma kirli maddeleri, süprüntüleri bulunmuyor. Belki büyüklüğü nisbetinde temizliğine ve nezafetine dikkat ediliyor.

Bir insan, bir ayda yıkanmazsa ve küçük odasını süpürmezse çok kirlenir, pislenir. Demek bu kâinat sarayındaki paklık, sâfilik, nuranîlik, temizlik, devamlı, hikmetli ve dikkatli bir temizlikten ileri geliyor. Ve eğer o dâimî temizlik, süpürmek ve dikkatle bakmak olmasaydı, bir senede bütün hayvanların yüz bin milletleri arzın yüzünde boğulacaklardı. Ve gökyüzü boşluğunda harap olan ve ölen kürelerin ve peyklerin, belki yıldızların enkazları, başımızı ve diğer hayvanların başlarını, belki dünyamızın başını kıracaklardı, dağlar büyüklüğündeki taşları başımıza yağdıracaklardı. Ve bizi bu dünya vatanımızdan kaçıracaklardı. Hâlbuki eskiden beri o yukarı âlemlerdeki tahrip ve tamirden, ibret olarak, yalnız birkaç semâvî taşlar düşmüşse de, hiç kimsenin başını kırmamış.

Hem zeminin yüzünde her sene ölüm ve hayatın değişmeleri ve dövüşmeleri yüzünden, yüz binler hayvanat milletlerinin cenazeleri ve iki yüz bin bitki çeşidinin enkazları, yeryüzü ve denizi öyle kirleteceklerdi ki, akıllı varlıklar, o yüzleri değil sevmek, âşık olmak, belki öyle çirkinlikten nefret edip ölüme ve yokluğa kaçacaklardı.

Bir kuş kolayca kanatlarını ve bir kâtip rahatça sayfalarını temizlediği gibi, bu uçak gibi dolaşan dünya ve bu gökteki kuşların kanatları ve bu varlık kitabının sayfaları da öylece temizleniyor, güzelleşiyor ki, âhiretin hadsiz güzelliğini görmeyen ve îmânla düşünmeyen insanlar, dünyanın bu temizliğine, bu güzelliğine âşık ve hayran olurlar.

Demek bu kâinat sarayı ve bu kâinat fabrikası, Allah'ın Kuddûs isminin bir büyük cilvesine mazhardır ki, o ilâhî temizlikten gelen emirleri, değil yalnız denizlerin et yiyici temizlikçileri ve karaların kartalları, belki kurtlar ve karıncalar gibi, cenazeleri toplayan sağlık memurları dahi dinliyorlar.

Belki o kudsî temizliğe ait emirleri, kandaki alyuvar ve akyuvarlar dahi dinleyip vücudun hücrelerinde temizlik yaptıkları gibi, nefes dahi o kanı temizler.

Ve o emri, gözkapakları gözleri temizlemek ve sinekler kanatlarını süpürmek için dinledikleri gibi, hava ve bulut dahi dinler. Hava, zeminin yüzüne konan toz toprak süprüntüleri üfler, temizler. Bulut süngeri, zemin bahçesine su serper, toz toprağı yatıştırır. Sonra, gökyüzünü çok zaman kirletmemek için, çabuk süprüntülerini toplayıp düzenli bir şekilde çekilir, gizlenir. Göğün güzel yüzünü ve gözünü, silinmiş ve süpürülmüş, parıl parıl parlar gösteriyor.

Ve o temizliğe dair emirleri, yıldızlar, elementler, madenler, bitkiler dinledikleri gibi, bütün zerreler dahi dinliyorlar ki, insanı hayret içinde bırakan değişiklik fırtınaları içinde o

zerreler temizliğe dikkat ediyorlar. Bir yerde lüzumsuz toplanmıyorlar, kalabalık etmiyorlar. Kirli olsalar çabuk temizleniyorlar. En temiz ve en parlak ve en pâk vaziyetleri, en güzel, en sâfi, en hoş görünüşü almak için, bir hikmet eli tarafından sevk olunuyorlar.

İşte bu tek fiil, yani, bir tek hakikat olan temizlik, **Kuddûs** ismi gibi bir İsm-i A'zam'dan (Allah'ın en büyük isimlerinden), kâinatın en geniş dairesinde görünen büyük bir tecellîdir ki, doğrudan doğruya Cenâb-ı Hakk'ın Mevcûdiyetini ve Birliğini, Güzel İsimleriyle beraber, güneş gibi, geniş ve dürbün gibi olan gözlere gösterir..."[119]

السَّلَامُ Selam

السَّلَامُ "O Allah, Selâm'dır, kusurlardan sâlim olup yarattıklarına esenlik verendir."

السَّلَامُ es-Selam; her selametin kaynağı, kendisi ayıptan, kusurdan, eksiklikten, yokluktan kısacası her tehlikeden sâlim olduğu gibi, selâmet umulan, selâmet arayanları selâmete erdirecek olan da O'dur.[120] Sözgelimi bir kimseye çok güzel demekle, o kimsenin güzelliğin timsali olduğu vurgulanmış olmaktadır. Allah baştanbaşa selâmet veren olduğundan dolayı Selâm'dır. O'ndan kötülük gelmesi veya kendisinde zaaf ve noksanlık olması, ya da kemâlinin zeval bulması mümkün değildir. O bütün bunlardan münezzehtir.[121]

Kâinatta umûmî bir emniyet bir sükût, bir sükûn görüyoruz. Varlıklar arasında görünüşteki bütün boğuşma ve dövüşmelere rağmen, bitkiler hayvanların imdadına, hayvanlar insanın im-

---

119 Bedîüzzaman, Said Nursî, Otuzuncu Lem'a, Şahdamar yay., İstanbul 2004, s.466-471, özetle ve sadeleştirerek.

120 Elmalılı, *Hak Dini*; Suat Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyet*, s.267.

121 Mevdudî, Tefhîmu'l-Kur'ân.

dadına koşuyor. Ve bu mevkide insan sanki bütün kâinatla sulh/barış imzalamış gibidir. İşte Kur'ân bu muammayı da (tam olarak bilinemeyen hâli) bize السَّلَامُ ism-i celîliyle anlatıyor. Allah'ın السَّلَامُ "Selâm" ismine dayanan kâinat, selâmet ve emniyet yeri olarak tezahür ediyor.[122]

Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) her namazın sonunda selam verince şu meşhur duayı yapardı:

اَللّٰهُمَّ أَنْتَ السَّلاَمُ وَمِنْكَ السَّلاَمُ تَبَارَكْتَ يَا ذَا الْجَلاَلِ وَالْإِكْرَامِ

"Allahım selâm sensin. Selâmet ve esenlik sendendir. Ey azamet ve kerem sahibi Allahım! Sen hayır ve bereketi çok olansın."[123] Bu duâdaki "es-Selâm" da, 'esenlik veren' manasındadır.[124]

"Esenlik veren." manasına da gelen es-Selâm ismi, kâinatın her yanına ve mü'minin kalbine güven, emniyet ve huzur doldurmaktadır. Çünkü her şey O'nun himayesinde, güvencesindedir. O'nun koruması altında rahat içindedir. Bütün bir kâinat, canlı ve cansız her şeye karşı güven içindedir. Bu isimle insanın kalbi huzura, rahata ve güvene kavuşmaktadır. Artık bu kalpte kötü hisler dinmiş, tereddütler sükûnete kavuşmuş, olgunluğa ve selâmete ermiştir.[125]

الْمُؤْمِنُ **Mü'min**

الْمُؤْمِنُ "Mü'min'dir: Güvenlik verendir."

الْمُؤْمِنُ el-Mü'min; îmân, emniyet ve güven verici, şüphe ve tereddütleri kaldıran, isteyenlere îmân, korku içinde olanlara emniyet veren ve verecek olan da O'dur.[126] Yani korkudan

122 M. F. Gülen, *Fâtiha Üzerine Mülâhazalar*, s.44.
123 Müslim, *Mesâcid* 135,136; Ebu Davud, *Salat* 360.
124 Suat Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyet*, s.268
125 Seyyid Kutup, *Fî Zilâl.*
126 Elmalılı, *Hak Dini.*

korunmuş, başkasına da güvenlik veren mü'mindir. Allah'ın yarattığı mahlûkat, O'nun kendilerine dünya ve âhirette zulmetmeyeceğinden,[127] haklarını gasp etmeyeceğinden, haklarını zâyi etmeyeceğinden, vadini yerine getireceğinden emindir. Burada Mü'min'in kime emniyet vereceği açıklanmamış, sadece el-Mü'min denilmiş olduğundan, O'nun bütün kâinata ve her şeye emniyet verdiği anlaşılır:[128] "Allah insanlara asla zulmetmez." (Yûnus, 44), "Senin Rabbin kimseye zulmetmez." (Kehf, 49) âyetlerinde de görüldüğü gibi.

Mü'min kelimesi ayrıca şu manalara da gelmektedir: Resûllerine mu'cizeler vermek suretiyle tasdik edendir, mü'minlere vaadettiği mükâfatı, kâfirlere de tehdit ettiği azabı vermek suretiyle vaad ve tehdidini doğru olarak gerçekleştirendir.

Bir diğer görüşe göre ise Mü'min; dostlarını azâbından yana, kullarını zulmünden yana emîn kılandır. Meselâ, "Ona emân verdi, güvenlik verdi." ifadesi korkunun zıttı olan güvenlikten gelmektedir. Nitekim Yüce Allah da:

فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا الْبَيْتِ الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَآمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ "Kendilerini açlıktan kurtarıp doyuran, korkudan emin kılan Rab'lerine kulluk etsinler!" (Kureyş, 4) diye buyurmuştur. İşte bu şekilde güvenlik veren kimse mü'mindir.[129]

Allah, kalplere îmânla itminân (oturaklaşma, doygunluk) bahşettiği gibi, insanların arasında da bir emniyet var etmiştir. Herkes birbirine güvenir, dayanır. Bütün kâinatta bu emniyet hükümfermâdır. Meleklerden balıklara, Sidretü'l-Müntehâ'dan yerin derinliklerine kadar, her tarafta bu emniyet hâkimdir. Biz bunu "Mü'min" ismine dayalı olarak görüyoruz; Kur'ân da bunu bize böyle anlatıyor. Evet, kâinattaki hâdiselerin ötesinde hangi

---

127 Suat Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyet*, s.269.
128 Mevdudî, Tefhîmu'l-Kur'ân.
129 Kurtubî.

isimlerin icraat halinde olduğunu Kur'ân'ın tercümanlığı vasıtasıyla öğreniyoruz.[130]

الْمُهَيْمِنُ Müheymin

الْمُهَيْمِنُ "O Allah, Müheymin'dir, her şeyin üzerinde gözetip kollayandır."

الْمُهَيْمِنُ el-Müheymin; yaratıklarını görüp gözeten, her şeye şâhit olan, koruyan ve bekçilik eden demektir.[131] Allah'ın Müheymin olması; bütün mahlûkatın koruyucusu, yaptıklarını gözetleyen ve bütün kâinatın ihtiyacını karşılayan şeklinde anlaşılır.

Müheymin kelimesine İslâm âlimleri değişik mânâlar vermişlerdir ki, bir kısmı şöyledir: "İnsanların yaptıklarını gözeten.", "Koruyan (el-Hâfız)." , "el-Emîn.", "Eşya ve varlıklar üzerinde Emîn olan." , "Tasdik eden.", "Kur'ân'dan önceki kitaplarda ve Kur'ân'da, Allah'ın sıfatlarındandır. Başkasını korkudan emîn kılan, yani el-Mü'min veya Emîn, veyahut Şâhid.", "Kıyâmet gününde, itaat ehlinin sevaplarından hiçbir şey eksiltmeyip, mükâfatlarını veren."[132] Yani Allah, sevap vermekten âciz kalmadığı gibi onu zorlanarak veren de değildir. Bu yüzden kullarının bazı iyi amellerini gizleme veya inkâr etme ihtiyacı duymaz. O, cimri değildir ki, verdiği sevapları çok görsün ve bu sebeple bazı amelleri gizlesin. Sevap vermekle kendisinden ve mülkünden bir şey eksilmez ki, sevabını kısıp sınırlasın.

Allah, iyilerin iyiliklerinden ve sevabından bir şey eksiltmediği gibi, âsîlerin de isyanlarından ve hak ettikleri cezalardan bir şey arttırmaz. Zira yalan ve haksızlık O'nun hakkında mümkün

---

130 M. F. Gülen, *Fâtiha Üzerine Mülâhazalar*, s.44.
131 Elmalılı, *Hak Dini*, Mâide Sûresi 48. âyetin tefsiri.
132 Suat Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyet*, s.270.

değildir. Allah, Cehennem ehlinin azabını "cezâ" (amellerin karşılığı) olarak adlandırmıştır. Bu yüzden günah olmayan şeyin cezâsı (karşılığı) yoktur. Bu da Allah'ın inkârcıların ve âsîlerin cezalarını arttırmayacağını göstermektedir.

Kur'ân'ın tamamında, bu kökten sadece müheymîn sıfatı gelmekte ve iki yerde geçmektedir. Birinde Kur'ân-ı Kerîm'in vasfıdır: "Kendisinden önceki Kitabı tasdik edici ve ona şâhid (müheymin) olarak gerçekle sana indirdik." (Mâide, 48). Burada müheymin hakkında, tâbiûn müfessirlerinden bir kısmı "şehîd", bir kısmı "emîn", bir kısmı da "hâkim" demiştir. İbn Abbâs'tan ise her üç tefsir ayrı ayrı yollarla nakledilmiştir. Aslında bunların hepsi de birbirine yakın anlamlardır ve müheymin, bu izahların bütününü içine alır. Şu halde Kur'ân, kendisinden önceki Kitaplar üzerinde Şâhid, Emîn ve Hâkim'dir. Çünkü son ilâhî Kitab olarak, öbürlerinin de güzelliklerine sahip bulunmakla birlikte, başka meziyetleri de vardır.[133]

الْعَزِيزُ Azîz

الْعَزِيزُ "O Allah, Azîz'dir, üstün kudret sahibi, mutlak galiptir."

el-Azîz; Allah gâyet izzetli, onurlu ve şanlıdır. Hiçbir şekilde mağlup edilmez, her işinde gâliptir. Yahut eşi benzeri yoktur ve gâyet yüksektir. Yani وَلَمْ يَكُن لَّهُ كُفُواً أَحَدٌ "Hiçbir şey O'nun dengi olmamıştır." (İhlâs, 4) Bir diğer mânâsıyla; dilediğini yapandır, fakat bununla beraber alçaklığı, ahlâksızlığı, küfür, zulüm, fesat, isyan ve küfran gibi fenalıkları sevmez.[134]

Başka bir tarife göre Azîz; kimsenin kendisine karşı çıkamadığı, emirlerine karşı gelemediği, her şeyin kendisine muhtaç

---

133 Suat Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyet*, s.271.
134 Elmalılı, *Hak Dini.*

olduğu güç sahibi demektir. (Tefsirini yaptığımız bu âyetlerin sonunda el-Azîz kelimesi tekrar geçmektedir, orada biraz daha geniş açıklama yapacağız.)

الْجَبَّارُ Cebbâr

الْجَبَّارُ “O Allah, Cebbâr’dır, yaratıklarının hallerini ve işlerini düzelten ve iradesi ile onları istediği şekilde yönetendir.”

الْجَبَّارُ el-Cebbâr; çok cebredici mânâsını ifade eden Cebbâr vasfında, başlıca iki mânâ vardır. Birincisi: Cebr, esasen kırığı yerine getirip sıkıca sarmak, eksiği ıslah edip tamamlamak demektir. Bu mânâda Cebbâr ismi halkın eksikliklerini tamamlayan, ihtiyaçlarını gideren, işlerini düzelten ve bu konuda gereken şeyi gereği gibi yapmakta çok iktidarlı olan hâkim mânâsını ifade eder. Müfessirlerin çoğu, Yüce Allah’a Cebbâr ismini vermenin bu anlamda olduğunu söylemişlerdir. Buna göre Yüce Allah dertlere derman veren, kırılanları onaran, yoksulları zengin eden, perişanlıkları yoluna koyup düzelten en Yüce Zât’tır.

İkincisi: Cebr, icbâr etmek, yani dilediğini zorla yaptırmak mânâsına da gelir. Bu mânâda Cebbâr, zorlu demektir. Yüce Allah’a isnadı, Kahhâr ismi gibi, halkı iradesine mecbur eden, dilediğini ister istemez zorla yaptırmaya kâdir olan, hüküm ve nüfuzuna (sözünü geçirmeye, sözünü dinletmeye) karşı çıkılma ihtimali bulunmayan güç ve büyüklük sahibi demektir. Fakat bununla beraber, Cebriye Mezhebi’nin dediği gibi kullara hiç irâde (seçme imkânı) vermez, her emrini cebirle (zorla) yürütür, insanlarda ihtiyârî fiiller (kendi istekleriyle yaptığı işler) yoktur mânâsını da anlamamak gerekir. Ancak bundan şu mânâ anlaşılmalıdır: Yüce Allah, birçok fiilde insana irade vermiş ve hür yaratmış olmakla beraber bütün isteklerini yerine getirmeye mecbur değildir. Dilerse, dilediği anda iradelerini yok eder.. Dilerse onların akıl ve iradelerini yok etmemekle beraber isteklerinin

aksine kendi hüküm ve iradesini zorla üzerlerinde icra eder. Nitekim Allah'tan korkmayan, emirlerine karşı gelmek isteyen âsiler, azaba ve cezaya yanaşmak istemedikleri halde, vakti gelince cezalarını çekmeye mecbur olurlar. Hâsılı Yüce Allah'ın mutlak iradesi altında mağlup ve mecbur olmayacak hiçbir şey tasavvur olunamaz. Bu husus, وَلَهُ أَسْلَمَ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ طَوْعاً وَكَرْهاً وَإِلَيْهِ يُرْجَعُونَ "Oysa göklerde ve yerde olanların hepsi, ister istemez, O'na teslim olmuştur ve O'na döndürülüp götürüleceklerdir." (Âl-i İmrân, 83) âyetinde ifade edilmiştir.

Cebbâr Kelimesinin Diğer Mânâları

Cebbâr isminde bu iki mânâdan başka iki farklı anlamın daha olduğu açıklanmıştır. İbnü'l-Enbârî der ki: "Allah'ın sıfatlarından olan Cebbâr, kendisine erişilmez, el uzatılmaz demektir."

İbn Abbas'dan yapılan bir rivâyette de Cebbâr: "Melik-i azîm" yani çok büyük, azametli padişah mânâsına gelmektedir.

Vâhidî de der ki: "Bu zikredilen mânâlar, Yüce Allah'ın Cebbâr sıfatı hakkındadır. Halkın sıfatı olarak kullanılan Cebbâr'ın, daha başka anlamları da vardır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

1. Musallat (zorlayıcı - sataşan) demektir. وَمَا أَنتَ عَلَيْهِم بِجَبَّارٍ "Sen onların üstünde bir zorlayıcı değilsin..." (Kâf, 45) âyetindeki Cebbâr, bu anlamdadır.

2. İri cisimli mânâsınadır: إِنَّ فِيهَا قَوْماً جَبَّارِينَ "Orada iri cisimli (insanlardan oluşan) bir kavim vardır..." (Mâide, 22) âyetinde de, bu anlamdadır.

3. Allah'a ibadet etmeyen, baş kaldıran mânâsına gelmektedir. Bu anlam da, وَلَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّاراً "Beni baş kaldıran bir zorba yapmadı." (Meryem, 32) âyetinde vardır.

4. Çok insan öldüren anlamını da ifade etmektedir. Nitekim وَإِذَا بَطَشْتُم بَطَشْتُمْ جَبَّارِينَ "Yakaladığınız vakit, çok katleden zorbalar

gibi yakalıyorsunuz." (Şuarâ, 130) âyeti ile إِنْ تُرِيدُ إِلاَّ أَن تَكُونَ جَبَّاراً فِي الْأَرْضِ "Sen yeryüzünde kâtil bir zorba olmak istiyorsun." (Kasas, 19) âyetinde de bu mânâ söz konusudur."[135]

الْمُتَكَبِّرُ Mütekebbir

الْمُتَكَبِّرُ "O Allah, Mütekebbir'dir, büyükler büyüğüdür."

el-Mütekebbir, çok büyük, her hususta büyüklüğünü gösteren, büyüklük, ululuk, kibriyâ ve azâmet kendisine mahsus, kendisinin hakkı olan demektir. Kibirlenmek ve büyüklük taslamak yaratılmışların hak ettikleri bir sıfat değildir. Onun içindir ki mütekebbir sıfatının insan için kullanımı, hoş karşılanmamıştır. Zira mütekebbir; kibir gösteren, büyüklenen demektir. Hâlbuki yaratılmışların esasen büyüklük, ululuk yoktur; aksine aşağılık, horluk, yoksulluk ve ihtiyaç vardır. Hatta zaman olur ki bir sinek, bir mikrop bir Nemrut'un işini bitirmeye yeter. Böylesine âcizlik ve ihtiyaçtan kendilerini kurtaramayan ölümlülerin, büyüklük ve ululuk taslamaya kalkışmaları, cahillikten ve yalancılıktan başka bir şey değildir. Onun için yaratılmışlarda tekebbür (büyüklenme) hoş karşılanmayan bir noksanlıktır. Fakat Yüce Allah, zât, sıfat ve fiillerinde büyüklüğün, yüceliğin ve kudsiyetin her çeşidini toplamıştır. O'nun bu yücelik ve büyüklüğünü göstermesi, hem hiçbir ortaklık kabul etmeyen hakkı, hem de kendisinin celâl ve cemâl sıfatlarını kullarına tanıtmak, onları bilgilendirmek ve huşû ile saadete götürmek gibi, büyük bir lütuf ve yardım gösterdiği için son derece güzel bir sıfattır. O'nun hakkında tekebbür, bizâtihi (aslında, esasında) kuvvet, kudret ve birliğini ifade eder.[136]

Mütekebbir, iki anlama gelir:

a. Büyük olmadığı halde büyüklük taslayan,

---

135 Râzî; Elmalılı, *Hak Dini.*

136 Elmalılı, *a.g.e.*.

b. Gerçekten büyük olduğu gibi büyük olarak da yaşayan. İnsan, şeytan, ya da diğer bir mahlûk gerçekte büyük olmadıklarından onların kendilerinde büyüklük vehmetmeleri yalan ve çirkin bir iddiadır. Gerçekten büyük olan Allah'tır ve büyüklük ancak O'na mahsustur. Kâinatta O'nun karşısında her şey hakîr ve zelildir. O'nun büyüklüğü ve büyüklük iddiası yalan değil, hakikatin ta kendisidir. Bu bir gerçek olduğundan dolayı kötü bir sıfat değildir. Bu, bir başkasında bulunmayan, bulunması mümkün olmayan Allah'ın sıfatıdır.[137] Bu konuda Kudsî bir hadiste şöyle buyurulmaktadır:

العِزُّ إِزاري ، والكِبْرياءُ رِدَائِي ، فَمَنْ يُنَازِعُني في واحدٍ منهُما فقدْ عذَّبْتُه

Ebû Hureyre radıyallahu anh'den rivâyet edildiğine göre Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle dedi: "Yüce Allah şöyle buyurdu: Yücelik ve kudret (izzet) benim izârım, büyüklük de benim ridâm sayılır. Bunlardan biri kendisinde de varmış gibi davranan olursa, onun cezasını veririm."[138]

Yüce Allah bu hadîs-i şerîfte, her türlü üstün vasfın sadece kendinde bulunduğunu, bu sebeple kimsenin üstünlük taslamaya hakkı olmadığını anlatmaktadır. O'nun üstünlüğünü kavrayacak akla ve yeteneğe sahip olmamakla beraber, bu konuda zihnimizde bir fikir oluşması için, sadece kendisinde bulunan "izzet" ve "kibriyâ" sıfatlarını bize bir edebî sanat olan istiâre ile öğretmektedir.

Allah Teâlâ diyor ki, her gün vücudunuzu örtmek için belden aşağı tutunduğunuz "**izâr**" var ya, işte "**izzet**" yani yücelik, üstünlük ve kudret sıfatım da beni öylesine sarmıştır ve bu özellik sadece bana mahsustur. Sizin bir hırka gibi vücudunuzun üst kısmına giyip büründüğünüz "**ridâ**", belinizden yukarısını nasıl örtüyorsa, "**kibriyâ**" yani büyüklük sıfatım da beni öylesine sarıp örtmüştür ve bu sıfat sadece bende vardır. Kim kalkıp da

137 Mevdudî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*.
138 Müslim, *Birr* 136. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, *Libâs* 26; İbn Mâce, *Sünen*, *Zühd* 16.

kendisinde yücelik, üstünlük, kudret ve büyüklük varmış gibi davranır, kendisinde olmayan bu özelliklere sahipmiş gibi çalım satarsa, işte o zaman bana ortaklık taslamış olur. Benimle boy ölçüşmeye kalkan kimsenin cezasını veririm.

Şu halde bize yakışan hakka boyun eğip halka değer vermek, her zaman başı yerde olmaktır. Zira hiçbir zaman sahip olmadığımız ve olamayacağımız büyüklük, üstünlük, yücelik, güçlülük gibi sıfatlara sahip gibi görünmeye çalışmak, sahtekârlık yapmaktır.

Büyüklüğü, yüceliği bir elbiseye benzetecek olursak, bunlar Cenâb-ı Hakk'ın elbisesi gibidir. Onun elbisesini giymeye, bunlar benim elbisemdir diye o özellikleri sahiplenmeye kimsenin hakkı yoktur. Zira bir elbiseyi aynı anda iki kişinin giymesi mümkün değildir.[139]

Fahruddin Râzî şöyle der: "Bil ki, insanları nitelerken kullanılan "mütekebbir" kelimesi, yerme sıfatıdır. Çünkü mütekebbir, kendinde kibir ortaya koyandır. Mahlûkât hakkında bu bir noksanlıktır. Çünkü onun ne büyüklüğü vardır, ne de yüceliği, aksine zillet ve meskenetten başka bir şeyi yoktur. Üstünlük gösterince yalancı durumuna düşer. Bu ise, insanlar hakkında yerilen bir şeydir. Yüce Allah'a gelince, her türlü yücelik ve büyüklük O'nundur. O büyüklüğünü gösterince, kendi azameti ve yüceliğini bilme yolunu kullara göstermiş olur. Bu sıfat, Yüce Allah hakkında son derece övme ifade eder.[140]

Cennet ile Cehennem'in Münakaşası

Buhârî, Müslim ve Tirmizî'nin Ebû Saîd el-Hudrî'den (radıyallahu anh) rivâyet ettiklerine göre Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuş:

---

139 M. Yaşar Kandemir, vd., *Riyâzü's-Sâlihîn*, 3/542.
140 Râzî.

احْتجَّتِ الجنَّةُ والنَّارُ فقالت النَّارُ: فيَّ الجبَّارُونَ والمُتكَبّرُونَ، وقَالتِ الجَنَّةُ : فيَّ ضُعفَاءُ النَّاسِ ومسَاكِينُهُم فقَضَى اللهُ بَيْنَهُما : إِنَّكِ الجنَّةُ رحْمتِي أَرْحَمُ بِكِ مَنْ أَشَاءُ، وَإِنَّكِ النَّارُ عَذابِي أُعذِّبُ بِكِ مَنْ أَشَاءُ، ولِكِلَيكُمَا عَلَيَّ مِلؤُها

"Cennet ile Cehennem münakaşa ettiler.

Cehennem:

– Bende cebbârlar (zorbalar) ve mütekebbirler (kibirliler) var, dedi.

Cennet:

– Bende yalnız zayıflar ve yoksullar var, dedi.

Bunun üzerine Yüce Allah onların tartışmasını şöyle halletti:

– Ey Cennet! Sen, Benim rahmetimsin, dilediğime seninle merhamet ederim. Ey Cehennem! Sen de Benim azâbımsın. Dilediğime seninle azâb ederim. Ben her ikinizi de dolduracağım."[141]

Hadiste, Cennet ile Cehennem'in birbiriyle çekiştiğinden söz edilmektedir. Bu çekişme, kendisinin daha çok işe yaradığını ve ötekinden daha makbul olduğunu ileri sürmekten ibarettir. Cehennem, kötüleri cezalandırmakla, Cennet ise halkın hor gördüğü kimseleri barındırmakla övünmüştür.

Hadîs-i şerîfin bazı rivâyetlerinde, Cennet'le Cehennem'in konuşması biraz daha farklı şekildedir. Buna göre Cehennem kibirli ve zorba adamlara tahsis olunduğunu söyleyince, Cennet buna hayret etmiş, kendisine halkın sadece zayıfları ile hor görülen kesiminin geldiğini belirtmiştir.

Yüce Allah verdiği cevapla her ikisini de yatıştırmış, birine rahmetinin, ötekine de azâbının tecellî ettiği yer olduğunu söylemiş ve böylece üstünlük iddiasının doğru olmadığını belirtmiştir.

---

141 Müslim, Cennet 34; Buhârî, Tefsîru sûre (50), 1.

Âyetlerden ve başka hadislerden bildiğimize göre, Cennet'e ve Cehennem'e girecek olanlar, sadece bu gruplardan ibaret değildir. Kibirli ve zâlim olanlar, Cehennem halkının çoğunluğunu meydana getireceği için özellikle onların adı verilmiştir. Zayıf, ezilen, horlanan ve kendilerine değer verilmeyen kimseler de Cennetliklerin çoğunluğunu meydana getireceklerdir.

Allah, Müşriklerin İddialarından Münezzehtir

سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ "Allah, müşriklerin iddialarından (koştukları şirkten) münezzeh ve yücedir." Yaratıklardan bazıları kibirlenerek, zorbalık yapmak isteyerek yahut öyle yapmak isteyenlere aşırı sevgi bağlayarak Allah'ın zikredilen sıfatlarına şirk koşuyorlar. Hâlbuki Allah, öyle şirklerden münezzehtir. O şirk koşulan şeyler, Allah'tan çok uzaktır. O'nun yüceliği ve büyüklüğü onlarınkine benzemez. Çünkü onlar, kendi nefislerinde mahlûk ve esasen noksan varlıklardır. Tekebbürleri de, noksanlıklarına bir yalancılık ilave etmekten başka bir şey değildir. Yüce Allah ise, bütün büyüklüklerin, bütün kuvvetlerin ve üstünlüklerin sahibidir. O'nun tekebbürü, büyüklük üstüne büyüklüktür. Bu yüzdendir ki, Allah Teâlâ, büyüklüğüne hiçbir toz kondurmaz. Ezelî ve kendi zâtına mahsus olan üstünlük ve kudsiyetiyle onu her şirk unsurundan tenzih eder. O, öyle bir sübhân öyle münezzeh ve mukaddes bir varlıktır.[142] Yani, O'nun iktidarı, yetkileri sıfatı ve zâtı hakkında O'nun ortağının olduğunun iddia edilmesi büyük bir iftiradır. Çünkü Allah, ortak edinmekten münezzehtir ve hiç kimse O'na ortak olamaz. Aynı zamanda şirk koşanların isnat ettikleri "eşi, çocuğu ve ortağı vardır şeklindeki sıfatlardan münezzehtir" hiçbir kimse hiçbir şeyde O'na ortak olamaz.[143]

142 Elmalılı, *Hak Dini.*
143 Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr.*

Şimdi de kısaca şirkten bahsedelim:

Şirk, "Allah'a eş ve ortak koşma" manasına gelir. Bu fiilin dört harfli "if'âl" babındaki şekli "eşrake"dir ve "ortak tanıma, ortak koşma" demektir. Bu babın ism-i fâili olan "müşrik" de, "ortak koşandır."

Şirk, aynı kökten gelen kelimelerle birlikte, Kur'ân'da yüz elliyi aşkın yerde geçmektedir. Kur'ân-ı Kerim'i incelediğimiz zaman, şirke düşen insanların nefislerine tâbi olarak tevhide karşı çıkmalarının neticesinde bu duruma düştüklerini görürüz. Bütün müşrik toplumlarda, genellikle ahlâksızlık, nefis duyguları, zulüm, hırs, azgınlık, taşkınlık ve menfaatperestlik hâkimdir. Şirkin temeli, insanların Allah'a tam manasıyla inanmamaları, O'nun emir ve yasaklarına gerektiği gibi uymamaları ve ondan sonra yukarıda arzedilen süflî bir duruma düşmelerine dayanır. Bu husus birçok âyette dile getirilmiştir (A'râf, 80, 81, 85, 86; Yûsuf, 23, 25, 28, 29, 30, 31, 35; Hicr, 3 vb).

Kur'ân âyetlerinden başka, hadislerde ve ilmî eserlerde de şirk konusuna geniş yer verilmiştir. Allah'ın birliğine ortak kabul etmek şirk olduğu gibi, kudret ve tasarrufunda O'na ortak kabul etmek de şirktir. Şirk'in diğer bir çeşidi de, yalnız Allah'tan beklenmesi gereken sonuçları, Allah'tan başka güç ve kişilerden beklemektir.

Şirk'in zıddı tevhiddir. O da, Allah'ın varlığını ve birliğini kabul etmekle beraber, O'nun tasarruflarında tek kudret sahibi olduğunu, hüküm ve irâdesinin her şeyin üstünde bulunduğunu kabul etmektir. İslâm dininde tevhid esastır. Hemen hemen bütün ibâdetlerin ana gayesi çeşitli konularda Müslümanların arasında birliği sağlamaktır. Dünyanın her yerindeki Müslümanların aynı ezanı okumaları, ibadetlerinde aynı kıbleye dönmeleri, namazlarında aynı duaları okumaları, tevhidin birer göstergesidir. Şirk bunun tam zıddıdır. Tevhid'in ana gayesi ve esas hedefi olan Allah'ın birliği hususundaki inancı zedelemek, O'na ortak kabul etmek, büyük şirk kabul edilmiştir.

Yüce Allah Kur'ân'da: "Muhakkak ki şirk büyük bir zulümdür." (Lokman, 13) buyurarak, şirki bir zulüm olarak tanıtmıştır. Nitekim şirke düşen insan, bu hareketiyle kendi nefsine zulmetmiş olur. Ve yine şirk göklerin, yerin ve bunlarda bulunanların, maddenin ve hayatın zorunlu olarak teslim olduğu küllî bir kanuna, yani Allah'ın tek ilah ve Rab olduğu gerçeğine karşı gelinmekle Allah'ın hakkını O'na teslim etmemek bakımından da bir zulümdür. Şirk'e düşen insanın kendi şahsına zulmettiğini destekler mahiyetteki diğer bir âyetin meâli şöyledir:

"Allah'a ortak tanımayan halis muvahhidler olun! Çünkü bilin ki Allah'a şirk koşan kimse, gökten düşüveren ve kuşların didik didik edip kapıştığı birine, yahut rüzgârın uzak ve ıssız bir yere savurduğu kimseye benzer." (Hac, 31)

Şirk ile ilgili Kur'ân'daki diğer bir âyetin meâli şöyledir:

"Şu kesin ki: Allah Kendisine şirk koşulmasını affetmez, ama dilediği kimse hakkında bunun altındaki diğer günahları affeder. Her kim Allah'a şirk koşarsa, haktan çok uzağa sapmış olur." (Nisa, 116)

Şirkin dışındaki günahların affedileceği, îmân sahibi olan bir insanın şirkin dışındaki günahları işlediği takdirde, cezasını çektikten sonra mutlaka Cennet'e gideceği bildirilmiştir. Ancak şirke giren insanların, tevbe etmeden öldüğü takdirde, -biraz önce zikrettiğimiz âyette ifade edildiği gibi-, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) tarafından da affedilmeyeceği haberi verilmiştir:

"Cebrail bana gelerek şu müjdeyi verdi: 'Ümmetinden Allah'a ortak koşmayarak ölen kimse Cennet'e girer' dedi. Sahabe: 'Zina edip hırsızlık yapsa da mı?' deyince Resûl-i Ekrem:

'Zina da etse, hırsızlık da yapsa neticede Cennet'e girer.' buyurdular."[144]

---

[144] Buhârî, İstikrâz 3, *Rikak* 14; Müslim, *Zekât* 32.

Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem), şirki helâk edici büyük günahların başında saymıştır. Bu hususu belirten bir hadiste şöyle buyurmuştur:

– "İnsanı helâke sürükleyen yedi şeyden sakınınız." Sahâbîler:

– Yâ Resûlallah. Bu yedi şey nedir diye sordular. Resûl-i Ekrem şöyle buyurdu:

"Allah'a şirk koşmak, sihir ve büyü yapmak, – haklı olarak öldürülen müstesna- Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı bir insanı öldürmek, fâiz yemek, yetim malı yemek, düşmana hücum sırasında harpten kaçmak, evli olup hiçbir şeyden haberi olmayan namusuna düşkün Müslüman kadınlara zina isnad etmek."[145]

Küçük Şirk

Bir de küçük şirk diye bir şirk çeşidi daha vardır. O da, ibâdetlere riya ve gösterişi karıştırmak, Allah'ın rızasından sapmaktır. Kur'ân'da bu hususta şöyle buyurulmuştur:

"… artık kim Rabbine âhirette kavuşacağını umuyorsa, yararlı işler yapsın ve sakın Rabbine ibadetinde hiçbir şeyi O'na ortak koşmasın!" (Kehf, 110).

Bu âyette geçen, ibâdette Allah'a şirk koşmaktan gaye, ibâdette ihlaslı ve samimî olmamak, Allah'ın rızasının dışındaki riya, gösteriş ve benzeri menfaat duygularını taşımak demektir.[146]

Peygamber Efendimizin de bu husustaki hadislerinden bazıları şöyledir:

"Sizin için en çok korktuğum şey, küçük şirktir. Orada bulunanlar: 'Ey Allah'ın Resûlü! Küçük şirk nedir?' diye sordukları zaman, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle devam etmiştir:

---

[145] Buhârî, Vasâyâ 23, Tıb 48, *Hudûd* 44; Müslim, *Îmân* 145. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, Vesâyâ 10; Nesâî, Vesâyâ 12.

[146] Nureddin Turgay, Şâmil İ.A., Şirk mad.

'Küçük şirk, riyâ, yani gösteriştir. Âhiret gününde insanlara amellerinin karşılığı verildiği zaman, Allah diyecek ki: 'Dünya hayatında iken, görsün diye riya ve gösteriş yaptığınız kişilerin yanına gidin, bakın, onların yanında herhangi bir karşılık bulacak mısınız'"[147]

Diğer bir hadiste de şöyle buyurulmuştur:

"Kıyamet günü hesabı ilk görülecek kişi, şehit düşmüş bir kimse olup huzura getirilir. Yüce Allah ona verdiği nimetleri hatırlatır, o da hatırlar ve bunlara kavuştuğunu itiraf eder. Cenâb-ı Hak:

– Peki, bunlara karşılık ne yaptın, buyurur.

– Şehit düşünceye kadar Senin uğrunda cihad ettim, diye cevap verir.

– Yalan söylüyorsun. Sen, "ne babayiğit adam" desinler diye savaştın, öyle de denildi, buyurur. Sonra emredilir de o kişi yüzüstü Cehennem'e atılır.

Bu defa ilim öğrenmiş, öğretmiş ve Kur'ân okumuş bir kişi huzura getirilir. Allah ona da verdiği nimetleri hatırlatır. O da hatırlar ve itiraf eder. Ona da:

– Peki, bu nimetlere karşılık ne yaptın, diye sorar.

– İlim öğrendim, öğrettim ve senin rızân için Kur'ân okudum, cevabını verir.

– Yalan söylüyorsun. Sen "âlim" desinler diye ilim öğrendin, "ne güzel okuyor" desinler diye Kur'ân okudun. Bunlar da senin hakkında söylendi buyurur. Sonra emredilir o da yüzüstü Cehennem'e atılır.

(Daha sonra) Allah'ın kendisine her çeşit mal ve imkân verdiği bir kişi getirilir. Allah verdiği nimetleri ona da hatırlatır. Hatırlar ve itiraf eder.

---

[147] Ahmed b. Hanbel, V, 428, 429.

– Peki ya sen bu nimetlere karşılık ne yaptın buyurur.

– Verilmesini sevdiğin, razı olduğun hiçbir yerden esirgemedim, sadece senin rızânı kazanmak için verdim, harcadım, der.

– Yalan söylüyorsun. Halbuki sen, bütün yaptıklarını "ne cömert adam" desinler diye yaptın. Bu da senin için zaten söylendi, buyurur. Emredilir bu da yüzüstü Cehennem'e atılır."[148]

Bu hadiste ifâde edildiği gibi, şehid olmak, âlim olmak ve hayır yollarına maddî yardımda bulunmak, son derece güzel şeylerdir. Ancak bunlar Allah rızası için değil, riyâ, gösteriş veya başka herhangi bir menfaat duygusu ile olunca, hiçbir kıymeti ve değeri yoktur.

Şirkin Oluşması

Fıtratı bozulmamış insan, her yerde ve her zaman Yaratıcı Allah'ı kabul etmiştir. Fakat çoğu zaman insanlık, çeşitli sebeplerle bu Yaratıcı ile kendisi arasına bir takım aracılar koymuştur ki buna şirk denir. İnsanlığın zamanla içine düştüğü bu şirkin arkasında, Allah'a şirk koştukları nesnelerin simgesel yönleri bulunur. Yani o putlara taş oldukları için değil temsil ettikleri düşünülen özellikten dolayı ibadet edilir. Muhtemelen de bazen bunların arkasında melekleri, cinleri ve insanları ta'zîm (saygı, hürmet) vardı. İnsanlar, Allah'ın, bunlara ulûhiyete (ilâhlığa) ait bazı özellikler verdiği, bundan dolayı, kendilerine ibadet edilmesi gerektiği düşüncesine kapılmışlardı. Allah'ın ortağı veya ilâhlaştırdıkları şeylerin kendilerine yardım edeceklerine, Allah katında onlara şefaatçi olacaklarına inanmışlardı. Sonra onlarla olan bağın canlı tutulması için, onların resim ve heykellerini yapma yoluna gittiler. Arkadan gelenler ise bu resim ve heykellerin ilk yapılış gayesini

148 Müslim, *İmâre* 152.

unutunca, zamanın geçmesiyle bizzat onlara tapınma durumu ortaya çıktı. Varlığın gerçek ve yegâne sahibi Allah unutulunca hak ile bâtıl birbirine karıştırılınca, insanlar, putları insanlara iyilikte bulunabilen tanrısal etkilere sahip olarak görmeye başladılar. Kendilerine ulaşan veya ulaşacak bir takım nimetleri, putlardan bildiler ve beklediler. Nimetin kaynağı şaşırılınca da bu yanılgılar ve vehimler üzerine putlara ibadet ederek onları, Allah'a şirk koştular.[149]

Mekkeli Müşriklerin ve Ehl-i Kitabın Şirki

Müşrikler, Allah'a şirk koştukları yıldızlara, putlara vb. şeylere secde ediyor, onlardan yardım diliyor, onlar için adaklar adıyor ve böylece isteklerine kavuşacaklarını zannediyorlardı. Yahudi ve Hıristiyanlar da dinî önderlerinin helâl ettiklerini helâl, haram kıldıklarını haram saymakla şirke düşmüşlerdir. "Yahudiler hahamlarını, Hıristiyanlar rahiplerini ve Meryem'in oğlu Mesih'i, Allah'tan başka Rab edindiler. Hâlbuki onlara bir tek İlâha ibadet etmeleri emr olunmuştu. Ondan başka İlâh yoktur. O, onların ortak koştukları şirkten münezzehtir." (Tevbe, 31)

Rab edinme, onlara secde etme mânâsında değil, din adamlarının haram ve helâl kılma yetkilerine inanmaları, onları hatasız kabul etmeleri anlamındadır. Kur'ân, bu yetkinin sadece Allah'a ait olduğunu açıklar. Müşrikler kendilerini Allah'a yaklaştırması için putlara ve yıldızlara kurbanlar sunuyorlardı. Keserken onların adına kesiyor veya putlara mahsus taşların üzerinde kesiyorlardı. Kur'ân, yalnız Allah adına kesilmesini istedi.[150]

---

149 Geniş bilgi için bkz. Yunus Ekin, *Kur'ân'a Göre İnançsızlık*, İstanbul 2001, s. 46 vd.

150 Suat Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyet*, s.284.

24. ÂYETİN TEFSİRİ

هُوَ اللهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْأَسْمَاء الْحُسْنَى يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ۞

24 – "Allah o gerçek İlahtır ki Hâlık'tır, Bârî'dir, Musavvir'dir. Hâsılı, en güzel isimler ve vasıflar O'nundur. Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi O'nu tesbih ve tenzih eder. O, Azîz'dir, Hakîm'dir."

هُوَ اللهُ الْخَالِقُ "O, öyle Allah'tır ki, Hâlık'tır." Yani en güzel biçimde ve kusursuzca var edendir. Bütün kâinat içindeki her şeyin yaratılışı, başlangıcından sonuna kadar Allah tarafındandır. Hiçbir şey kendiliğinden meydana gelmediği gibi, tesadüf eseri de oluşmamıştır. Kimsenin kâinatın yaratılışında zerre kadar payı yoktur. Şimdi bu âyette geçen kelimeleri birer birer açıklayalım:

خَالِقٌ **Hâlık**

خَالِقٌ Hâlık, خَلَقَ (halaka) "yarattı" fiilinin ism-i fâilidir, yani yaratma işini yapan demektir. خَلْقٌ Halk, "yaratmak" ise bu fiilin masdarıdır ki; yok olan şeye varlık vermek, hiçbir asıl ve örneği yokken îcat etmektir. Bazen bir şeyden başka bir şeyi ortaya çıkarmak mânâsı da verilebilir.

Yaratıklara nisbet edilen en yüksek sanatlar, Yüce Allah'ın takdir buyurduğu keşf ve îcat mahiyetinden ileri geçemez. Çünkü yaratılmışlar, fiillerinin tafsilâtını (ayrıntılarını) takdir edemez ve bir atom bile yapamaz. Böyle bir yaratma sonsuz ilim ve kudrete bağlıdır. Mahlûkât (yaratılanlar) ise bundan ancak sınırlı kısmını elde edebilir. Her şeyi tam anlamıyla takdir ve îcat ederek yaratan ancak Yüce Allah'tır.[151]

---

151 Elmalılı, *Hak Dini.*

Görebildiğimiz ve göremediğimiz her şeyi Allah yaratmıştır. Gökler, yerler bunlarda ve bu ikisi arasında bulunanlar hep Allah'ın yaratmasıyla vücut bulmuş yaratıklardır. Bunun için خَلْقٌ halk, "yaratmak" kelimesiyle ifade buyurulan yaratma konuları, Kur'ân'da yaratma manasına gelen diğer kelimelerle ifâde edilen yaratma mevzularından daha geniş ve yaygındır. Allah'ın yaratıcılık vasfı en geniş ölçüde bu fiil ile ifâde edilmiştir.[152]

Halk (yaratma); bir asla uymaksızın bir şeyi îcat etmek için kullanılır. Meselâ: "Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'ın hakkıdır." (En'âm, 1) âyetinde "ibdâ"[153] manasını ifade eder.

Halk, var olan bir şeyden bir başka şeyi îcat etmek, hakkında da kullanılır: "O, insanı pişmiş çamur gibi kuru balçıktan halketti (yarattı)" (Rahmân, 14) âyetinde olduğu gibi.[154]

Bu âyette Allah'ın yaratması üç safhada beyan edilmiştir:

Birinci safha: Plânı çizmek, takdir etmek anlamında "Halk". Tıpkı bir mühendisin binayı yapmadan önce binanın maksada uygun kullanılacak şekil ve özelliklerde bir modelini çizmesi gibi.

İkinci safha, "Ber" yani kısımlara ayırmak, parçalamak, yırtmak demektir. Hâlik olan Allah, hakkında çizdiği modeli bölüm bölüm meydana getirdiğinden dolayı, "Bâri'" sıfatı kullanılmıştır. Âdeta bir mühendisin önce kendi zihninde bir model çizip, bu modele göre araziyi ölçmesi, üzerinde hesaplar yapması, temeller kazıp, duvarlar örmesi ve binanın inşaatını tedricen (kısım kısım) tamamlaması gibi.

Üçüncü safha ise "Tasvîr", yani şekil vermektir. Burada,

152 Veli Ulutürk, Kur'ân-ı Kerim'e Yaratma Kavramı, İstanbul, 1987, s.20.

153 İbdâ: Cenab-ı Hakk'ın âletsiz, maddesiz, zamansız ve mekânsız yaratması ve îcâdı. Misli gelmemiş bir eser meydana koymak, îcâd, ("İbdâ, ihdâs, ihtirâ, îcâd, sun', halk, tekvîn" kelimeleri birbirine yakın mânâdadırlar.)

154 Suat Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyet*, s.192.

Allah'ın her şeye son şeklini vermesinden bahsediliyor. Bu üç safhayı gerçekleştiren Allah ile insanların yaptıkları işler arasında hiçbir benzerlik yoktur. Çünkü insanın çizdiği önceki örneklerden alınmamış hiçbir plan yoktur. Fakat Allah'ın tasvir ve îcat ettiği her şey kendisine mahsustur. İnsan ne yaparsa yapsın, kullandığı bütün malzemeyi Allah yaratmıştır. Zira insan yoktan var edemez. Ancak var olan maddelere, muhtelif şekiller verir, terkipler meydana getirir. Allah ise, yoktan var eder, maddeye O şekil verir. Dünyamız da O'nun yarattığı maddeden meydana gelmiştir. İnsan musavvir olmadığından, yaptıkları şeyler Allah'ın yarattıklarının bir kopyasıdır ve tabiatı icabı mükemmel de değildir. Musavvir olan sadece Allah'tır. O her cinse (insan, hayvan, bitki vb.), her cüz'e ve her ferde benzersiz şekil vermiş ve hiçbir modeli aynen tekrarlamamıştır.[155]

Özetle: Yaratma Hâlık, düzgünleştirme ve denkleştirme Bâri', sûret verme ise Musavvir isimlerinin icraatıdır.[156] Bu âyette üç ismin peş peşe gelmesi tesâdüfen değildir. Bilakis manalarında da gördüğümüz gibi bu üç vasfın gerekleri olan Halk ve Takdîr, uzuvları düzeltme ve denkleştirme ve son sûreti verme arasında bir mertebelenme vardır.[157]

الْبَارِئُ **Bâri'**

الْبَارِئُ Bâri' "O Allah, "Bâri'"dir, yarattıklarını düzgün ve âhenkli kılandır." Yani öyle temiz yaratıcı ki yarattıklarını temiz ve sağlam bir nizam üzere seçip düzenleyerek ve tamamlayarak birbirinden farklı özelliklerle yaratır. Büyük müfessir Râzî der ki: "Allah'ın Bâri' ismi; sâni' (yapan) ve mûcit (îcat eden) olmakla beraber cisimlerin yaratılması" mânâsını ifade eder.

---

155 Mevdudî, Tefhîmu'l-Kur'ân.
156 Suat Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyet*, s.257.
157 Suat Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyet*, s.273.

Bâri' kelimesine genel olarak 'yaratmak' manası verilirse de ondan farklı tarafları vardır. Meselâ Hâlık; hikmetinin gereğine göre varlıkları takdir eden, Bâri' ise; bir misal olmaksızın varlıkları îcat edendir. Yahut varlıkları muhtelif şekilleriyle, birbirinden ayıran demektir.[158] Yani "Bâri'" mahlûkâtı (yaratılmışları) örneksiz yaratan demektir. Diğer yaratılmışlardan ayrı olarak canlıları yaratmaya özel manası vardır. Ayrıca "Bâri'", yaratılmışları uygunsuzluk ve uzuvlarını âhenksizlikten berî (uzak) olarak, yani o yaratılmışı meydana getiren parçaları birbirine münâsib bir şekilde yaratan demektir. Meselâ, iki elimizden birisini gâyet küçük ve ince, diğerini aksi şekilde yaratmamıştır. Organlarımızı birbirinden ayrı özellikte, ayrı şekilde ve güzellikte yaratmıştır.[159]

اَلْمُصَوِّرُ Musavvir

اَلْمُصَوِّرُ "O Allah, Musavvir'dir, bütün mahlûklarına özel sûretlerini verendir."

Musavvir kelimesi, صَوَّرَ savvera fiilinin ism-i fâilidir. Allah hakkında kullanılınca, yarattıklarını istediği gibi tasvîr eden, yani; mahlûkâtın sûretlerini, şekillerini ve hallerini takdir edip, dilediği şekilde îcat eden demektir. Musavvir, Yüce Allah'ın isimlerindendir. Mevcudatın hepsini şekillendiren, onları terkip ve tanzim eden, demektir. Allah onlardan her birine özel bir sûret ve şekil verir. Bu sûret ve biçimler çok ve çeşitli olmakla birlikte, varlıklar bunlarla birbirinden ayrılırlar ve farkedilirler.[160] Bu husus şu âyetlerde ifade edilmektedir:

هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ "O'dur ki annelerinizin rahimlerinde **size dilediği şekli verir**." (Âl-i İmrân, 6),

---

158 Suat Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyet*, s.256.
159 Veli Ulutürk, Kur'ân-ı Kerim'e Yaratma Kavramı, s.34.
160 Ulutürk, *a.g.e.*, s. 50.

يَا أَيُّهَا الإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ* الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ * فِي أَيِّ صُورَةٍ مَّا شَاء رَكَّبَكَ "Ey insan, nedir seni o kerim Rabbin hakkında aldatan? O değil mi seni yaratan, bütün vücut sistemini düzenleyen ve sana dengeli bir hilkat veren ve seni **dilediği bir surette** terkib eden?" (İnfitâr, 6-8)

Esmâ-i Hüsna (En Güzel İsimler) ve Vasıflar Allah'ındır

لَهُ الْأَسْمَاء الْحُسْنَى "Esmâ-i Hüsna (en güzel isimler) ve vasıflar O'nundur." Yüce Allah'ın sıfat ve isimleri, tefsirini yaptığımız Haşr Sûresi 22-24 âyetlerinde zikredilenlerden ibaret değildir. Yani Yüce Allah'ın vasıflarını ifade eden isimleri ve sıfatları yalnız bu sayılanlardan ibaret değildir. En yüce mânâlara delalet eden en güzel isimler hep O'nundur. Nitekim وَلِلّهِ الأَسْمَاء الْحُسْنَى فَادْعُوهُ بِهَا "En güzel isimler Allah'ındır, o halde bu isimlerle O'na dua edin." (A'râf, 180) ve اَللهُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى "O'dur Allah, O'ndan başka yoktur ilah. En güzel isimler ve vasıflar O'nundur." (Tâhâ, 8) gibi âyetler de bu mânâya işaret etmektedirler.

En güzel isimler anlamındaki الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى "Esmâ-i Hüsnâ" tabiri, özellikle Yüce Allah'ın isimleri için kullanılır. Bu isimlerin bazıları, zât, bazıları da sıfat ismidir. "Allah" ismi, bunların hepsini toplayan zât ismi, diğerleri sıfat ismidir. Rahmân, sıfat ismi olmakla beraber, Allah'tan başkasına verilmeyen özel bir isimdir.

Sıfatlar, zâtiyye, fiiliyye ve mâneviyye olarak üç kısma ayrılır. Zâtî sıfatlar, Allah'ın zâtından ayrılmayan sıfatlardır ve iki kısımdır. 1. Sıfât-ı Selbiyye 2. Sıfât-ı Sübûtiyye'dir.

Selbî sıfatlar: Vücûd, Kıdem, Bekâ, Muhalefetün li'l-havâdis, yani yaratılmışlara benzememek gibi teşbihi ortadan kaldırarak kudsiyyet ve nezâhet ifade eden sıfatlardır ki, Kuddûs, Selam, Ehad, Vâhid, Evvel ve Âhir gibi isimler de böyledir.

Sübûtî sıfatlar: Hayat, İlim, Semi Basar, İrâde, Kudret, Kelâm ve Tekvîn sıfatlarıdır. Fiilî sıfatlar, zâtî sıfatların eser ve hükümleri ile ortaya çıkışını ifade eden Tekvîn sıfatının görüntüsünden ibarettir. Her fiilin özelliğine göre, müstakil olarak ya da ona benzer bir kayıtla zikretmek câiz değildir. Karşılıklı olarak ele almak, edeple güzellik ve kemal yönünü gözetmek ve Allah'ın zikrettiği şekle uymak gerekmektedir. Meselâ, Dârr ismini tek olarak değil, Nâfi ismiyle, Kâbıd ve Bâsit isimlerini de beraber söylemek lazımdır.

Şüphe yok ki, Yüce Allah, her şeyin yaratıcısıdır. Bütün hayvanatı da O yaratmıştır. Fakat sadece "maymun ve domuzların yaratıcısı" demek câiz değildir. Çünkü bu, edebe ters düşmektedir. Bundan dolayı Mu'tezile mensupları, "Allah şerrin yaratıcısı değildir." diyecek kadar ileri gitmişlerse de, bu da doğru değildir. Fakat yalnız "hâliku'ş-şerr" (şerrin yaratıcısı) denmemeli, zıddı ile beraber "hâlıku'l-hayr ve'ş-şerr" (hayrın ve şerrin yaratıcısı), yahut "hayruhu ve şerruhu minallahi Teâlâ" "hayır ve şerr Allah'tandır" şeklinde beraberce zikredilmeli ve mânevî sıfatlara da riâyet edilmelidir.

Mânevî sıfatlara gelince, Yüce Allah'ın ahlâkını, sıfat ve isimlerinin ahkâm ve kemâlini ifade eden Azâmet ve Kibriyâ, Celâl ve Cemâl, İzzet, Adâlet, Hikmet, Hilim, Sabır, Şedîdu'l-İkâb ve Serîu'l-Hisâb gibi vasıf ve isimler bu kabildendir. Bunlara sıfat da denir.

Allah'ın Zâtı Bir, Esmâ-i Hüsnâsı Çoktur

Yüce Allah'ın zâtı bir, esmâ-i hüsnâsı çoktur. Buhârî, Müslim ve diğer hadis kaynaklarında rivâyet edilen bir sahih hadiste şöyle buyurulmuştur:

قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ لِلّٰهِ تَعَالَى تِسْعَةً وَتِسْعِينَ اسْمًا مِائَةً غَيْرَ وَاحِدٍ مَنْ أَحْصَاهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ هُوَ اللهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ الْغَفَّارُ الْقَهَّارُ الْوَهَّابُ الرَّزَّاقُ الْفَتَّاحُ الْعَلِيمُ الْقَابِضُ الْبَاسِطُ الْخَافِضُ الرَّافِعُ الْمُعِزُّ الْمُذِلُّ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ الْحَكَمُ الْعَدْلُ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ الْحَلِيمُ الْعَظِيمُ الْغَفُورُ الشَّكُورُ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ الْحَفِيظُ الْمُقِيتُ الْحَسِيبُ الْجَلِيلُ الْكَرِيمُ الرَّقِيبُ الْمُجِيبُ الْوَاسِعُ الْحَكِيمُ الْوَدُودُ الْمَجِيدُ الْبَاعِثُ الشَّهِيدُ الْحَقُّ الْوَكِيلُ الْقَوِيُّ الْمَتِينُ الْوَلِيُّ الْحَمِيدُ الْمُحْصِي الْمُبْدِئُ الْمُعِيدُ الْمُحْيِي الْمُمِيتُ الْحَيُّ الْقَيُّومُ الْوَاجِدُ الْمَاجِدُ الْوَاحِدُ الصَّمَدُ الْقَادِرُ الْمُقْتَدِرُ الْمُقَدِّمُ الْمُؤَخِّرُ الْأَوَّلُ الْآخِرُ الظَّاهِرُ الْبَاطِنُ الْوَالِي الْمُتَعَالِي الْبَرُّ التَّوَّابُ الْمُنْتَقِمُ الْعَفُوُّ الرَّءُوفُ مَالِكُ الْمُلْكِ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ الْمُقْسِطُ الْجَامِعُ الْغَنِيُّ الْمُغْنِي الْمَانِعُ الضَّارُّ النَّافِعُ النُّورُ الْهَادِي الْبَدِيعُ الْبَاقِي الْوَارِثُ الرَّشِيدُ الصَّبُورُ

"Hz. Ebû Hureyre (radıyallahu anh) anlatıyor: Resûlulah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: "Allah'ın doksan dokuz ismi vardır. Kim bunları sayarsa Cennet'e girer. Allah tektir, teki sever." (Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) Allah'ın isimlerini şöyle saymıştır):

1. "O Allah'tır ki, Ondan başka ilâh yoktur. Allah, O'nun zâtî (özel) ismidir.

2. er-Rahmân (Engin rahmet sahibi)

3. er-Rahîm (Rahmeti bol)

4. el-Melik (Her şeyin mâliki)

5. el-Kuddûs (Kusurdan münezzeh olan)

6. es-Selâm (Selâmet veren)

7. el-Mü'min (Güven veren/vaad eden)

8. el-Müheymin (Görüp gözeten)

9. el-Azîz (Yegâne galip)

10. el-Cebbâr (İradesini, azametini gösteren)

11. el-Mütekebbir (Büyüklüğünü izhar buyuran)

12. el-Hâlık (Her şeyi temelden yaratan)

13. el-Bâri' (Örneği kendine ait Yaratıcı)

14. el-Musavvir (Şekil ve suret veren)

15. el-Ğaffâr (Günahları yarlıgayan)

16. el-Kahhâr (Kahrolacakları kahreden)

17. el-Vehhâb (Bol bol hibede bulunan)

18. er-Rezzâk (Gıdaları yaratıp lütfeden)

19. el-Fettâh (Hayır kapılarını açan)

20. el-Alîm (Her şeyi bilen)

21. el-Kâbız (Kabzeden, can alan)

22. el-Bâsit (Genişletilecekleri genişleten)

23. el-Hâfıd (İstediğini alçaltan)

24. er-Râfi' (Yücelten, yükselten)

25. el-Mu'izz (Azîz kılan)

26. el-Müzill (Zelil kılan)

27. es-Semî' (Her şeyi işiten)

28. el-Basîr (Her şeyi gören)

29. el-Hakem (Her şeyi hall ü fasl eden)

30. el-Adl (Mutlak âdil)

31. el-Lâtîf (En ince noktalara kadar ilmi nüfûz eden ve lütfeden)

32. el-Habîr (Her şeyden haberdar)

33. el-Halîm (Hilm ile muamele eden)

34. el-Azîm (En büyük ve ulu)

35. el-Ğafûr (Her günahı yarlıgayan)

36. eş-Şekûr (İyiliklere karşılık veren)

37. el-Alî (En yüce)

38. el-Kebîr (Ululardan ulu olan)

39. el-Hafîz (Koruyup kollayan)

40. el-Mukît (Gıda veren, bakıp koruyan)

41. el-Hasîb (Her şeye yeten)

42. el-Celîl (Azametli tecelli sahibi)

43. el-Kerîm (İyilik ve ikramda bulunan)

44. er-Rakîb (Gözleyip, kontrol eden)

45. el-Mücîb (dua edenin duasını kabul buyuran)

46. el-Vâsi' (bol bol veren her şeyi ilmi ile kuşatan)

47. el-Hakîm (hikmet sahibi)

48. el-Vedûd (sevilen, seven ve mahlûkat arasında sevgi var edendir)

49. el-Mecîd (ikramı bol ve şerefli olan)

50. el-Bâis (ölüleri dirilten)

51. eş-Şehîd (her şeye şâhit olan)

52. el-Hakk (varlığı gerçek olup, inkarı mümkün olmayan)

53. el-Vekîl (her şeyi tedbir ve idare eden, hiçbir şeyi korumak ve idare etmek kendisine ağır gelmeyen)

54. el-Kaviyy (her şeye gücü yeten)

55. el-Metîn (kuvvetli olan)

56. el-Veliyy (sahip, yardım eden)

57. el-Hamîd (hamdedilmeye ve övülmeye müstahak olan,

karşılık veren ve mahlûkatın işlerini tekeffül eden)

58. el-Muhsî (hiçbir şey kudreti ve ilmi dışında kalmayan ve her şeyi tek tek bilen)

59. el-Mübdi' (yoktan var eden)

60. el-Mu'îd (öldükten sonra tekrar dirilten)

61. el-Muhyî (hayat veren)

62. el-Mümît (öldüren)

63. el-Hayy (hayat sahibidir)

64. el-Kayyûm (bizatihi var olup başkasına muhtaç olmayan ve her şeyin varlık ve bekâsı kendisine muhtaç bulunan)

65. el-Vâcid (Dilediği her şeyi bulan)

66. el-Mâcid (Şanlı, namlı)

67. el-Vâhid (Her şeyiyle bölünmez bir tek)

68. es-Samed (Herkesin muhtaç olduğu bir müstağni)

69. el-Kâdir (Her şeye gücü yeten)

70. el-Muktedir (Her şeye güç yetiren)

71. el-Mukaddim (Öne alan, öne çıkaran)

72. el-Muahhir (Geriye bırakan)

73. el-Evvel (Varlığının başlangıcı olmayan)

74. el-Âhir (Varlığının sonu olmayan)

75. ez-Zâhir (Varlığı ayândan ayân)

76. el-Bâtın (Zât'ı, hakikatiyle ihata edilmeyen)

77. el-Vâlî (Kâinatları idare eden)

78. el-Müteâlî (Zâtî ulviyet sahibi)

79. el-Berr (İyilik eden)

80. et-Tevvâb (Tevbeye sevk eden ve tevbeleri kabul buyuran)

81. el-Müntakim (Suçluları tecziye eden)

82. el-Afüvv (Günahları affeden)
83. er-Ra'ûf (Çok şefkatli)
84. Mâlikü´l-Mülk (Mülkün tek sahibi)
85. Zü'l-Celâli ve'l-İkrâm (Celâl ve ikram sahibi)
86. el-Muksit (Adaletle hükmeden)
87. el-Câmi' (Herkesi toplayıp bir araya getiren)
88. el-Ğanî (Her şeyden müstağni)
89. el-Muğnî (Zenginlik bahşeden)
90. el-Mâni' (İstemediği şeyleri vermeyen)
91. ed-Dârr (Zararları yaratan)
92. en-Nâfi' (Faideli şeyler veren)
93. en-Nur (Işık kaynağı olan)
94. el-Hâdî (Hidâyete erdiren)
95. el-Bedî' (Eşi, benzeri olmayan şeyler yaratan)
96. el-Bâkî (Fena bulmayan)
97. el-Vâris (Her şeyin nihâî tek sahibi olan)
98. er-Reşîd (Doğru noktaya ulaştıran)
99. es-Sabûr (Çok sabırlı)."[161]

Esmâ-i Hüsnâ: Allah'ın Güzellerden Güzel İsimleri

Cenâb-ı Hakk'ın güzellerden güzel isimleri diyeceğimiz "esmâ-i hüsnâ", Peygamber Efendimiz döneminden itibaren, Allah'ı doğru bilme ve tanıma adına yanıltmayan bir kaynak olmuştur. Allah'ı tanıma yolculuğuna çıkan herkes, esmâ-i hüsnânın aydınlık çehrelerinde ve onların tecellî alanlarında

[161] Buhârî, *Daavât* 68; Müslim, *Zikr* 5-6; Tirmizî, *Daavât* 83; Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, 2/278. Bazı rivâyetlerde: "Kim o isimleri ezberlerse Cennet'e girer" buyurulmuştur. İsimleri bu şekilde, sâdece Tirmizî saymıştır.

îmânda derinleşmeye yürümüş; O'nu, gerçek mahiyetine uygun bilme hesabına bu isimleri birer sırlı anahtar gibi zâhir ve bâtın hâsselerinin (duygularının) eline vermiş ve onların araladığı kapılardan sızan hakîkat ışıkları O'nu görme, bilme ve duyma ufkuna yönelmiştir.

Esmâ-i hüsnâ, en güzel ve en âlî isimler mânâsına Zât-ı Ulûhiyet'in esmâ-i sübhâniyesi demektir. Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet-i Sahîha'da ilâhî isimler hep bu yüce isimlerle yâd edilegelmiştir.

Bir kısım âlimler, Allah'ın bu isimlerinin tevkîfî olduğunu, yani bizzat Allah tarafından bildirildiğini ve Allah'ın bildirmediği isimlerin esmâ-i hüsnâ'dan sayılamayacağını söylemişlerdir. Ayrıca, Cenâb-ı Hak her ismini bize bildirmiş de değildir. Allah'ın ismi olarak zikredilen esmâ-i hüsnâsının yanında, Kur'ân veya herhangi bir kitapla indirdiği, özel mahiyette bazı kullarına bildirdiği veya nezd-i ulûhiyetinde (Kendi katında) başkalarından gizlediği isimleri de vardır. Ne var ki, O bunları bildirmezse kimse de bilemez. Biz ancak Allah'ın Kur'ân ve Sünnet'le bildirdiği isimleri bilebiliriz. Hadiste Ebû Hureyre'den rivâyet edilen doksan dokuz isim vardır. Burada doksan dokuzun kesretten kinaye olduğunu söyleyenleri hatırlatmada da yarar vardır.[162]

Esmâ-i Hüsnâ'nın Sayısı Kaçtır?

Esmâ-i hüsnâ adına en sıhhatli rivâyet Ebû Hureyre'nin rivâyeti olsa da, ulemanın büyük çoğunluğuna göre ilâhî isimler bu hadis-i şerifte rivâyet edilenlere münhasır değildir. Aksine hem Kur'ân-ı Kerim'de hem de sahîh sünnette açık veya kapalı olarak zikredilen daha bir hayli esmâ-i ilâhiyenin mevcudiyeti söz

[162] M. F. Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, İstanbul 2008, 4/160-170.

konusudur. İhtimal doksan dokuz esmâ-i mübâreke, duâ, tazarrû, niyaz ve hususî teveccühler itibarıyla özel bir önem arz etmektedir. Yoksa, yukarıda da işaret edildiği gibi doksan dokuz esmânın yanında, hususî bazı şahıslara bildirilen ve hiç kimseye açılmayan değişik isimler de vardır. Kur'ân'da fiil ve sıfat şeklinde bulunanlarla birlikte, Allah'ın isimlerinin bazı hadis kitaplarında 100, 125, 133, 155, 167, 305, 313, 552 olduğu, hatta bazı ehl-i beyt kaynaklarına göre 1000 olduğuna dair rivâyetlerin bulunduğu da söz konusudur.[163]

Hz. Ebû Hureyre (radıyallahu anh), esma-i hüsnâyı "doksan dokuz" olarak rivâyet eden tek râvidir. Daha sonraki asırlarda ise, esmâ-i hüsnâ doksan dokuz olarak meşhur olmuştur. Aslında Kur'ân-ı Kerim'deki esmâ-i ilahiye (Allah'ın isimleri) sayılacak olsa, doksan dokuzdan çok fazla olduğu görülecektir. İhtimal ki, o zaman Hz. Ebû Hureyre'ye bildirilen esmâ-i ilahîye o kadardı veya aklında kalanlar bunlardı. Cevşen'de de, tek tek ve birlikte olarak Cenab-ı Hakk'ın yüzlerce ismi vardır.[164]

Yüce Allah'ın kitap ve sünnette zikredilen isimleri sadece bunlardan ibaret değildir. Nitekim yine Ebû Hureyre'den rivâyet edilen diğer bir rivâyette sayılan doksan dokuzda şu isimler de zikredilmiştir:

"İlah, Rab, Hannân, Mennân, Bâri', Ehad, Kâfî, Dâim, Mevlâ, Nasîr, Mübîn, Cemîl, Sâdık, Muîd, Karîb, Vitr, Fâtır, Allâm, Ekrem, Müdebbir, Kadîr, Şâkir, Zü't-Tavl, Zü'l-Meâriç, Zü'l-Fadl, Kefîl."[165]

Kur'ân'da "Rabbu'l-âlemîn, Rabbu'l-arşi'l-azîm, mêliki yevmi'd-dîn, âlimu'l-ğaybi ve'ş-şehêde, allâmu'l-ğuyûb, gâfiru'z-zenb, kâbilu't-tevb, refîu'd-derecât, zü'l-arş, fa'âlün limâ yürîd, lâ yüs'elü ammâ yef'al..", gibi daha bazı isim ve sıfatların bulunduğunda

---

163 Gülen, *Aynı yer.*
164 M. F. Gülen, *Prizma 3*, İzmir 1999, s.182-182.
165 Hâkim, *Müstedrek*, Beyrut, ts, 1/17.

da şüphe yoktur. Bunlar evvelkiler içinde bulunsalar da, yine de Allah'tan başkasına isim verilemeyeceği özelliğine sahiptirler. Aynı şekilde Peygamber Efendimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) dualarında bulunan "münzilü'l-kitab, mücri's-sehâb, hêzimü'l-ahzâb" gibi isimler de Allah'tan başkası için câiz olmayan isimlerdendir.[166]

Esmâ-i Hüsnâ Doksan Dokuzla Sınırlı Değildir

İbn Kesir tefsirinde demiştir ki:[167] "Esmâ-i hüsnâ'nın doksan dokuzla sınırlı olmadığına hadis de delâlet etmektedir. Resûlullah Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) buyurdu ki: "Kimin başına bir sıkıntı, bir keder gelir de, şu duayı okursa, Allah onun sıkıntısını giderir, onu ferahlatır:

اَللّٰهُمَّ إِنِّي عَبْدُكَ وَابْنُ عَبْدِكَ وَابْنُ أَمَتِكَ، نَاصِيَتِي بِيَدِكَ، مَاضٍ فِيَّ حُكْمُكَ، عَدْلٌ فِيَّ قَضَاؤُكَ، أَسْأَلُكَ بِكُلِّ اسْمٍ هُوَ لَكَ سَمَّيْتَ بِهِ نَفْسَكَ أَوْ أَنْزَلْتَهُ فِي كِتَابِكَ أَوْ عَلَّمْتَهُ أَحَداً مِنْ خَلْقِكَ أَوِ اسْتَأْثَرْتَ بِهِ فِي عِلْمِ الْغَيْبِ عِنْدَكَ أَنْ تَجْعَلَ الْقُرْآنَ رَبِيعَ قَلْبِي وَنُورَ بَصَرِي وَجَلاَءَ حُزْنِي وَذَهَابَ هَمِّي

"Allahım! Ben Senin kulunum, kullarından bir erkekle bir kadının oğluyum, perçemim Senin (kudret) elindedir. Hakkımdaki kararın yürürlükte ve yine hakkımdaki takdirin âdilânedir. Senden, *kendini isimlendirdiğin, Kitabında indirdiğin, mahlûkatından birine öğrettiğin veya gayb ilminde kendine tahsis ettiğin (kimseye bildirmediğin) her ismin* hürmetine. Kur'ân'ı kalbimin baharı, gözümün nuru, hüzün ve tasamın gidericisi kılmanı diliyorum."[168]

---

166 Elmalılı, *Hak Dini.*
167 İbn Kesîr, Tefsir, 2/269 (A'râf sûresi 180. âyetin tefsiri)
168 Ahmed b. Hanbel, *Müsned* I/391, 452; Mecmau'z- Zevâid, Beyrut 1982, 10/136.

Hz. Âişe Peygamber Efendimize: "Ya Resûlallah! Yüce Allah'ın kendisine dua edildiği zaman kabul buyurduğu ismini bana öğret." demişti. Resûlullah Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) de, ona: "Kalk abdest al, mescide gir, iki rekât namaz kıl, sonra dua et ben dinleyeyim." buyurdu. O da öyle yaptı, sonra dua için oturduğunda Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) اَللَّهُمَّ وَفِّقْهَا "Allahım onu muvaffak eyle." dedi. Hz. Âişe de şöyle dua etti:

اَللهُمَّ اِنِّي اَسأَلُك بِجَميعِ أَسْمَائِكَ الْحُسْنَى كُلِّهَا عَلِمْنَا مِنْهَا وَ مَا لَمْ نَعْلَمْ وَ أَسْأَلُكَ بِاسْمِكَ الْعَظِيمِ الْاَعْظَمِ الْكَبِيرِ الْاَكْبَرِ اَلَّذِي مَنْ دَعَاكَ بِهِ اَجَبْتَهُ وَ مَنْ سَأَلَكَ بِهِ أَعْطَيْتَهُ

"Allahım! Bildiğimiz ve bilmediğimiz güzel isimlerin hepsiyle ve bir kimsenin kendisiyle Sana dua ettiği zaman hoşlandığın ve yine kendisiyle istediği vakit verdiğin en yüce isimle Senden istiyorum." Bunun üzerine Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem): "İsabet ettin, isabet ettin." buyurdu.[169]

Bu hadislerdeki dualardan anlaşılıyor ki, Yüce Allah'ın kitabında zikretmediği ve hiçbir kimseye bildirmediği, gayb ilminde yalnız Kendisinin bildiği isimleri de vardır. Şu halde "Allah'ın doksan dokuz ismi vardır, onları sayan Cennet'e girer." buyurulması, Allah'ın bilinen en güzel isimlerinden doksan dokuzunu sayan, yani ezberleyip okuyan, yahut Allah ile olan muamelesinde onların sınırlarını koruyup, güzelce riâyet eden kimse Cennet'e girer demektir. Yüz değil de, biri istisnâ edilerek doksan dokuz zikredilmesinin hikmeti de إِنَّهُ وِتْرٌ يُحِبُّ الْوِتْرَ "Allah tektir, teki sever." hadisinde belirtilen tek sayıya riâyetin müstehablığını göstermek içindir. Namazlardan sonra tesbih dualarından otuz üç sübhânellah, otuz üç elhamdülillah ve otuz üç defa da Allâhu

---

169 Suyuti, Dürrü'l-Mensur, A'raf Sûresi 180. âyetin tefsiri; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, A'raf Sûresi 180. âyetin tefsiri;

Ekber denilerek tamamının doksan dokuz olması da, bu hikmete mebnidir. Şu da gözden uzak tutulmamalıdır ki, aynı hadiste إِنَّهُ وِتْرٌ يُحِبُّ الْوِتْرَ "Allah tektir, teki sever." buyurulmakla Allah'ın isimlerinden birinin de اَلْوِتْرُ "el-Vitr" olduğu bildirilerek yüz isim anlatılmış, ancak saymada biri istisnâ edilerek doksan dokuzla sınırlandırılmıştır. Böylece isimlerin doksan dokuzla kayıtlanmadığı da, aynı hadisle anlatılmış olmaktadır.[170]

Esmâ-i Hüsnâ ile Dua ve Esmâ-i Hüsnâyı Ezberleme

Âyet-i kerîmede; وَلِلّٰهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى فَادْعُوهُ بِهَا "En güzel isimler Allah'ındır, O'na o isimlerle dua edin..." (A'râf, 180) emredilmiş, Resûlullah Efendimiz de (sallallahu aleyhi ve sellem): "Allah'ın doksan dokuz ismi vardır. Kim bunları sayarsa Cennet'e girer..."[171] buyurmuşlardır.

Âlimler buradaki saymaktan ne kastedildiği husûsunda ihtilâf etmişlerdir. Buhârî ile diğer bazı âlimlere göre bunun mânâsı; kim ezberlerse demektir. Bazı âlimlere göre ise bundan murad;

1. Duâ ederken bunları kim sayarsa demektir. Yani kişi Allah'a bu isimlerin hepsi ile duâ eder ve O'ndan bir şeyler ister. İsimlerinin bir kısmını anmakla yetinmez.

2. Allah'ın 99 isminin hakkını vermek, muktezâsıyla amel etmek, yâni isimlerin taşıdığı yüce anlamları düşünüp buna göre tavır ve davranışlarını düzeltmektir. Meselâ, Allah'ın Rezzâk/Rızık verici olduğunu bilip düşünerek rızkı için endişeye kapılmamalı, bunu helâlinden talep etmeli, haram kazanca girişmemelidir. Diğer isimler de böyledir.

3. Allah'ın 99 ismini mânâlarıyla beraber öğrenmek ve bellemektir.

---

170 Elmalılı, *Hak Dini.*

171 Buhârî, *Daavât*, 68; Müslim, *Zikr*, 5,6.

Yüce Allah'ın zâtı bir, güzel isimleri ise çoktur. Bu hadiste ilâhî isimlerin hepsi değil, bellenip sayılması ve bu kadarının Cennet'e girmeye vesîle olması hikmetinden ötürü doksan dokuz tânesi zikredilmiş olabilir.

"En güzel isimler Allah'ındır" ifadesi, Kur'ân-ı Kerim'de dört yerde geçmiştir.

1) وَلِلّٰهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى فَادْعُوهُ بِهَا "En güzel isimler Allah'ındır, o halde bu isimlerle O'na dua edin." (A'raf, 180).

2) قُلِ ادْعُوا اللهَ أَوِ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الأَسْمَاءُ الْحُسْنَى "De ki: "Dua ederken ister "Allah," ister "Rahmân" diye hitab edin. Hangisini deseniz en güzel isimler hep O'nundur!" (İsrâ, 110)

3) اَللّٰهُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ لَهُ الأَسْمَاءُ الْحُسْنَى "O'dur Allah, O'ndan başka yoktur ilah. En güzel isimler ve vasıflar O'nundur." (Tâha, 8) âyeti...

4) لَهُ الأَسْمَاءُ الْحُسْنَى "En güzel isimler ve vasıflar O'nundur." (Haşr, 24) (Tefsirini yaptığımız âyet)

Göklerde ve Yerde Ne Varsa Hepsi Allah'ı Tesbih Eder

يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ "Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi O'nu tesbih ve tenzih eder." Âyette, göklerde ve yerde ne varsa hepsinin Allah'ı tesbih ettiğinden bahsediliyor. Tesbih; Yüce Allah'ı bütün eksik ve kusurlardan tenzihtir. Allah Resûlüne (sallallahu aleyhi ve sellem) tesbihten sorulduğunda şöyle buyurmuştur: تَنْزِيهُ اللهِ مِنْ كُلِّ سُوءٍ "Yüce Allah'ı her ârızadan, şâibeden tenzihtir."[172] Şu halde tesbih, Yüce Allah'ın zâtında, sıfatında, fiillerinde, isimlerinde, hiçbir eksik ve kusurun olmadığını, tam tersine O'nun en mükemmel sıfatlara sahip olduğunu ifade eder.

[172] İbn Mâce, İkâmet 179; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/384.

Bu âyette bahsedilen tesbihin daha geniş olarak ne olduğu, canlı ve cansızların tesbihinin ne mânâya geldiğini, Kur'ân'da ve hadislerde tesbihin nasıl geçtiğini kısaca arzedelim:

Allah'ı tesbih etme, "O'nu yaratılmışlara ait bütün eksikliklerden, hatalardan ve noksan sıfatlardan tenzih etmek" anlamı taşır. Allah'ı tesbih ve tenzih etme ise; "bütün varlık; yok olma, ölme, sonlu olma sıfatlarını üzerinde taşırken, Allah'ın onlar gibi olmadığını, O'nun bu sıfatlardan münezzeh (uzak) olduğunu ifade eder. Ayrıca Yüce Allah'ı bütün varlık âleminin özelliklerinden istisnâ etme; yani Allah'ı O'na yakışmayacak sıfatlardan, eş ve çocuk edinmekten, her türlü kötü şeyden uzak bilme; Allah'a itaat ve bağlılığa hızla, üşenmeden koşma; Allah'ın benzerinin, ortağının, zıddının bulunmaması; Allah'ın kendisi için kullanılmasından hoşnut olduğu ve O'nun kendisi için tavsiye ettiği sözler ve sıfatlar." anlamlarını da ifade etmektedir.

Tefsirini yaptığımız bu âyetin yanı sıra Kur'ân'da birçok âyette göklerde ve yerde bulunan her şeyin Allah'ı tesbih ettiği vurgulanır: "Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah'ı tenzih ve tesbih eder. O azîz ve hakîmdir (üstün kudret, tam hüküm ve hikmet sahibidir)" (Hadîd, 1; Haşr, 1; Saf, 1)

Bu âyetlerdeki "Her şey Allah'ı tesbih eder" ifâdesi, çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Canlı varlıkların Allah'ı tesbih etmeleri, O'nun her çeşit noksanlıklardan ve yüce şanına yakışmayan şeylerden berî olduğunu dil ile ifade etmeleridir. Bütün âlimler, canlı varlıkların Allah'ı bu şekilde tesbih ettiklerini söylemişlerdir. Fakat canlı olmayan varlıkların Allah'ı tesbih etmeleri hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazı âlimlere göre, canlı olmayan varlıkların Allah'ı tesbih etmeleri, O'nun yaratıcılığına, gücünün her şeye yettiğine delil olarak gösterilmeleridir. Bu şeylerin varlığı, Allah'ın yüceliğini göstermektedir. Onların bu hali, tesbihleridir. Bazı âlimler de, cansız varlıkların canlı varlıklar

gibi Allah'ı zikrettiklerini söylemişler ve bu hususta delil olarak da şu âyeti göstermişlerdir:

تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَوَاتُ السَّبْعُ وَالأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلاَّ يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لاَ تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ

"Yedi kat gök, dünya ve onların içinde olan herkes Allah'ı takdis ve tenzih eder. Hatta hiçbir şey yoktur ki O'nu hamd ile tenzih etmesin. Ne var ki siz onların bu tenzih ve takdislerini iyi anlayamazsınız." (İsrâ, 44)

Tesbih, Allah'ın zâtını ve sıfatlarını eksik, kötü şeylerden uzaklaştırmak demek olduğuna göre göklerde ve yerde bulunan her şeyin Allah'ı tesbih etmesi, iki anlama gelebilir:

Ya göklerde ve yerde bulunan her şey, kendine özgü dilleriyle, Allah'ı tesbih eder, O'nun eksik sıfatlardan uzak olduğunu söylerler.

Ya da dil ile tesbih, akıllı varlıklara özgüdür. Cansız şeylerin Allah'ı tesbih etmesi, dil ile değil, hal iledir. Onlar, bulundukları hal ve bilinçle, düzenle kendilerini yaratan Allah'ın sonsuz kudret ve kemâl sahibi olduğunu gösterirler. Çünkü cansız sanılan her şeyde, insanların fark edemedikleri bir canlılık vardır… Diğer bazı âlimlere göre, ise, kâinattaki her şey, canlı ve cansız bütün varlıklar, Allah'ın emrindedirler. Yüce Allah, dilediği gibi bu varlıklarda tasarrufta bulunur. Her şey onun emrinin karşısında teslimiyet içerisindedir. Onların tesbihleri, bu teslimiyetleridir.

Cansız Varlıkların Allah'ı Tesbihi

Kâinattaki mükemmel düzen, Yaratıcının gücünü anlatır. Tâbiattaki renk renk açan çiçekler, ormanlarda cıvıl cıvıl öten kuşlar, su kaynaklarından buharlaşıp göğe çıktıktan sonra

yağmur, kar veya dolu olarak yine yeryüzüne dönen sular, gökte dolaşan sayısız yıldızlar.. her şey, düşünenlere Allah'ın gücünü, hikmetini ve birliğini haykırır.

Gördüğümüz cisimler atomlardan oluşmuştur. Her atom, çekirdeğindeki pozitif elektrik yüklü proton ve yüksüz nötronlar ile çekirdek etrafında büyük süratle dönen negatif elektrik yüklü elektronlardan ibarettir. Çekirdek çevresindeki elektronların sayısı atomdan atoma değiştiği gibi, çekirdekteki proton sayısının da atomdan atoma değişmesi, elementleri ortaya çıkarır. Atomun çekirdeği etrafındaki elektronlar, akla durgunluk verecek bir hızla döner. Mesela, Hidrojen atomunun elektronu, çekirdeği etrafında saniyede 2000 (iki bin) kilometre hızla dönmektedir. Hayvanlar hayat dolayısıyla çeşitli hareketlere sahip iseler, cansız eşya atomlarında, canlılardakinden milyonlarca fazla hareket vardır. İşte buna dayanarak bazı bilginler, her varlığın canlı olduğunu söylemişlerdir.[173]

Maddenin en küçük parçası olan atom, bu hareketiyle Yaratıcının şanının yüceliğini, hikmetinin üstünlüğünü söylemektedir. Her zerre Allah'ın yüceliğini, eksikliklerden uzak olduğunu ispat eder. Dilsiz görünen tabiat, derin düşünenler için dillenir, hal diliyle Allah'ın bir olduğunu, her şeyde O'nun kudretinin göründüğünü söyler.

Âyette her şeyin, kendisine özgü bir dille Allah'a hamdederek O'nu tesbih ettiği anlatılmaktadır. Bir kısım müfessirlere göre bu hamd ve tesbih, O'nun varlığına, birliğine, şanının yüceliğine delâlet tesbihidir; söz diliyle değil, hal diliyle tesbihtir. Yani her şey, güzelliği, düzeni ile Allah'ın varlığını, birliğini ve hikmetini ispat eder.

Bir kısım müfessirlere göre de bu hamd ve tesbih, söz diliyle

---

173 Tantâvî, *el-Cevâhir fi Tefsiri'l-Kur'ân*, Beyrut ts., İsrâ sûresi 44. âyetin tefsiri.

olan tesbihtir. Her şey, kendisine özgü bir dille Allah'a hamd ve O'nu tesbih eder. Zira eğer kastedilen tesbih, hal diliyle delâlet tesbihi olsaydı, herkes bunu anlayabilirdi. "Siz onların tesbihini anlayamazsınız" sözü, bu tesbihin, bizim anlayamadığımız bir dille olduğunu gösterir.

Biz eşyanın dışını görürüz. Sınırlı algı sistemimiz, eşyanın mâhiyetini kavramaktan uzaktır. Bize göre eşya dilsizdir, konuşmaz. Ama bu yetersiz algılar sınırını aşıp Allah'ın nuru ile bakma yeteneğini kazanan çok kimse vardır ki onlar her zerreden Allah'ı tesbih sesini işitmişlerdir.

Abdullah İbn Mes'ûd: "Biz, yenilen yemeğin tesbihini işitirdik."[174] dediği gibi, Ebû Zer-i Gifârî de Peygamber Efendimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) eline aldığı çakıl taşlarının tesbihinin duyulduğunu rivâyet etmiştir.[175]

Hz. Davud ile Birlikte Dağların Tesbih Etmesi

"Biz sabah akşam kendisiyle zikir ve ibadet etmeleri için dağları, toplu haldeki kuşları onun hizmetine vermiştik. Her biri onun âhengine katılır, beraber zikrederlerdi." (Sâ'd, 18-19) Bu âyetlerde dağların ve kuşların akşam sabah Hz. Dâvûd'la (aleyhisselâm) beraber tesbih ettikleri anlatılıyor. Diğer bir âyette de: "Biz Davud'a tarafımızdan bir imtiyaz verdik: "Ey dağlar! Ey kuşlar! Onunla beraber tesbih edin, şevke gelip Allah'ın yüceliğini terennüm edin!" dedik." (Sebe', 10) buyuruluyor.

Dağların tesbihi şöyle açıklanabilir:

1. Allah dağlara hayat, akıl, kudret ve konuşma vermiş, dağlar da Hz. Dâvûd'la (aleyhisselâm) beraber Allah'ı tesbih etmişlerdir.

2. Hz. Dâvûd'un (aleyhisselâm) çok güzel olan sesi dağlarda

---

174 Buhârî, *Menâkıb*, 25; Dârimî, *Mukaddime*, 5.

175 İbn Kesir, *Tefsîr*, İsrâ Sûresi 44. âyetin tefsiri.

yankılanmış, kuşlar onun sesine gelmişler ve O tesbih ederken ötüşerek Allah'ı tesbih etmişlerdir.

İnsan Dışındaki Canlıların Tesbihi

"Baksana göklerde olan, yerde olan herkes, kanatlarını çırparak uçan dizi dizi kuşlar, hep Allah'ı tesbih ederler. Onlardan her biri kendi duasını ve tesbihini pek iyi bellemiştir. Allah onların yaptıklarını hakkıyla bilir." (Nûr, 41) âyetinde de göklerde ve yerde bulunan düşünce sahibi varlıkların, havada kanat çırparak uçan kuşların Allah'ı tesbih ettiği vurgulanmaktadır. Her şey Allah'ın yüceliğini, eksikliklerden uzak olduğunu anlatmaktadır. Her şey Allah'ın verdiği sevk-i ilâhî ve ilham ile görevini yapar; Allah'a nasıl yalvaracağını, O'nu nasıl tesbih edeceğini, kendisindeki içgüdü ve dinamizm ile bilir ve bunu yerine getirir. Her canlı, kendisindeki sevk-i İlâhî ve ilham ile Allah'a yönelir.

Her varlığın, Allah'ın kendisine yüklediği görevi yapması, Allah'ı tesbih demektir. Arıların, karıncaların düzenlerini inceleyen insan, bunların, Allah'ın verdiği sevk-i ilâhî ve ilham ile nasıl görevlerini ustaca yaptıklarını anlar. Onların bu hareketleri, Allah'ın kudretinin ve büyüklüğünün delilidir. İşte bu, hal diliyle Allah'ı tesbih, yani O'nun büyüklüğünü, kudretinin sonsuzluğunu ve birliğini göstermek, ispat etmektir. Kısacası âyetlerden her canlının, kendisine özgü bir tarzda Allah'a duâ ve O'nu tesbih ettiği anlaşılır.

Hal ve Dil ile Tesbih

Tefsirini yaptığımız âyette: "Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi O'nu tesbih ve tenzih eder. O, Azîz'dir, Hakîm'dir." buyuruluyor ki, bu âyetteki ism-i mevsûl olan ما (Mâ), akıllı olmayan varlıklar, özellikle cansız varlıklar için kullanılır. Göklerde

ve yerde bulunan her şeyin, Allah'ı tesbih ettiği, O'nun Azîz ve Hakîm olduğu vurgulanmaktadır. Buradaki tesbih de ya dil ile tesbihtir ki, her şeyin, kendine özgü bir dil ile tesbih ettiği anlaşılır. Yahut hal ile tesbihtir ki bu da her varlığın harika düzeni ile Allah'ın birliğini, büyüklüğünü ispat etmesidir.

Eğer âyetteki tesbih, dil tesbihi ise ism-i mevsûl ما (Mâ)'nın, مَنْ (Men) yerine kullanılmış olduğu anlaşılır. Yani göklerde ve yerde bulunan akıl sahibi canlılar Allah'ı tesbih ederler, demek olur. Göklerde tesbih eden canlılar melekler, yerde tesbih eden canlılar da peygamberler ve inanan insanlardır.[176]

Şöyle bir anlam da düşünülebilir: 'Göklerde' deyimi içine diğer güneş sistemleri içinde yaşayan canlı, belki de çok akıllı varlıklar da girer. Bu deyim ile bütün kâinatta ne kadar tesbih etme yeteneğinde varlıklar varsa hepsinin Allah'ı tesbih ettikleri anlatılmış olur.[177]

Kur'ân'da Tesbih

Tesbih kelimesinin kökünden gelen ve Yüce Allah'ı tesbih eden, ululayan kelimeler Kur'ân'da yüze yakın yerde geçmektedir.

Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'de, tesbihi bazen zikirle beraber anmıştır: "Ey inananlar! Allah'ı çok zikredin (anın) ve O'nu sabah akşam tesbih edin." (Ahzab, 41-42).

Bu âyette Yüce Allah, îmân sahibi olan insanlardan hem Allah'ı zikretmelerini ve hem de tesbihte bulunmalarını taleb etmiştir. Zikir ve tesbih beraber işlenmiştir. Zaten tesbih, zikrin bir çeşididir. Zikir kelimesi, çeşitli tasavvufî kavramları kapsamaktadır. Bunlardan biri de tesbihtir. Bu âyette geçen tesbih için, âlimlerin çeşitli açıklamaları vardır. Bazı âlimler bunu, esas

---

176 Râzî, Hadîd Sûresi 1. âyetin tefsiri.
177 Süleyman Ateş, Kur'ân Ansiklopedisi, İstanbul 1997, 20/289-299.

manası olan Allah'ı her türlü noksanlıklardan berî kılma diye yorumlamışlardır. Bunu namaz ve dua manalarında kabul eden âlimler de vardır.[178]

Tesbih ile ilgili diğer bazı âyetler şöyledir:

فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ "Sen Rabb'ini hamd ile tesbih et (O'nu övecek sözlerle an, 'subhânellâhi velhamdulillâhi' de) ve secde edenlerden ol." (Hicr, 98).

وَتَرَى الْمَلاَئِكَةَ حَافِّينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ "Sen o gün melekleri de Arş'ın etrafını çevrelemiş Rablerine hamd ile tesbih ederler vaziyette görürsün." (Zümer, 75).

وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَالإِبْكَارِ "(Ey Muhammed, sen) sabah akşam Rabb'ini överek tesbih et. (O'nun şanının yüceliğini an)" (Mü'min, 55)

سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الأَعْلَى "Rabbinin yüce adını tesbih et (O'nun eksikliklerden uzak olduğunu an)" (A'lâ, 1).

"İman edip yararlı işler yapanları ise onların Rabbi, îmânları sebebiyle içlerinden ırmaklar akan, o nimet dolu Cennetlerdeki mutluluklara erdirir. Onların orada duaları; سُبْحَانَكَ اللهُمَّ "Sübhansın Allah'ım! Her türlü noksandan münezzeh ve yücesin!", birbirlerine iyi dilek ve temennileri ise hep "selam!"dır. Duaları اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ "El-hamdülillahi Rabbi'l-âlemin" "Hamd âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur." diye sona erer." (Yunus, 9-10) buyurulduğu üzere Cennet ehlinin Cennet'te baştan sona duaları tesbih ve Allah'a hamd etmektir.

وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ "Biz seni överek tesbih ediyor ve seni takdis ediyoruz." (Bakara, 30) âyetine göre meleklerin işi de odur.

---

178 el-Maverdî, en-Nüketü ve'l-Uyûn, Beyrut 1992, IV, 409.

Hadislerde Tesbih

Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) de, her hususta olduğu gibi tesbih konusunda da ümmetine tavsiyelerde bulunmuş ve onlara örnek olmuştur. Tesbih hakkında söylediği bazı hadisler şöyledir:

1. "İki kelime (iki cümle) vardır ki, onlar Rahmân (olan Allah)'a sevgili, dile hafîf, mîzanda da ağırdır. (Bu mübârek cümleler):

سُبْحَانَ اللهِ وَبِحَمْدِهِ سُبْحَانَ اللهِ الْعَظِيمِ "Allah'ı her türlü eksiklikten tenzih eder ve O'na hamd ederim. Azîm olan Allah, her türlü eksiklikten münezzehtir. (Şöyle de mânâ verebiliriz: Allah'ı överek yüceltirim. Ulu Allah, yüceler yücesidir.)"[179]

Sahih-i Müslim'de bu dua ile ilgili şöyle bir rivâyet vardır: Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuşlardır: "Sabahladığı veya akşamladığı zaman yüz kere سُبْحَانَ اللهِ وَبِحَمْدِهِ "Yüce Allah'ı her türlü eksiklikten tenzih eder ve Ona hamd ederim." duasını okuyan kimse, başkası da onun kadar veya daha çok söylemedikçe Kıyâmet gününde onun getirdiğinden daha faziletli bir amel getiremez."[180] Bir başka rivâyette ise, bu duayı yüz defa okuyanın deniz köpüğü kadar günahı bile olsa bağışlanır denilmektedir.[181]

2. "Kim sabah namazının arkasından yüz kere tesbihde (sübhânallah) ve yüz kere tehlilde bulunursa (Lâ ilâhe illâllah derse), günahları denizköpüğü gibi çok bile olsa affedilir." buyurmuşlardır.[182]

---

179 Buhârî, *Tevhîd*, 58; Müslim, *Zikir ve Dua* 31.
180 Müslim, *Zikir ve Dua*, 29; Tirmizî, *Daavât* 61.
181 Müslim, *Dua ve Zikir*, 28; Tirmizî, *Daavât* 60.
182 .Nesâî, Beyrut ts., Sehv, 95.

3. Peygamber Efendimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) sevgili kızı Hz. Fâtıma (r. anhâ) babasına gelmiş, işlerin kendisini çok yorduğundan şikâyet etmiş ve hizmetçi istemiş. Bunun üzerine: Onu bizde bulamayacaksın, buyurmuş ve şöyle devam etmiş: Sana hizmetçiden daha hayırlı bir şey göstereyim mi: Yatağına yattığın vakit 33 defa Sübhânallah, 33 defa Elhamdülillâh ve 34 defa Allahü ekber, dersin."[183]

4. Ebû Zerr (radıyallahu anh) Peygamber Efendimize: "Yâ Resûlulallah! Zenginler Cennet'in derecelerini, ebedî nimetleri kaptılar. Çünkü onlar da bizim gibi namaz kılıyorlar, bizim gibi cihad ediyorlar, mallarının fazlasını sadaka veriyorlar. Bizimse malımız yok ki, Allah yolunda sadaka olarak verelim." dedi. Bunun üzerine Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem): "Ey Ebû Zerr! Sana bir şeyler öğreteceğim, eğer onları yaparsan senden önde olanlara yetişirsin, senden arkada olanlar da sana yetişemez. Ama onlar da aynı şeyleri yaparlarsa, aynı sevabı kazanırlar, dedi ve: Her namazın ardından, 33 defa Sübhânallah, 33 defa Elhamdülillâh, 33 defa Allahu ekber, sonra da "Lâ ilâhe illâllahu vahdehû lâ şerîke leh, lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadîr" dersin." buyurmuştur.[184]

5. Ebû Hüreyre'den (radıyallahu anh) rivâyet edildiğine göre Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: "Her namazdan sonra kim 33 defa Sübhânallah, 33 defa Elhamdülillah, 33 defa Allâhü ekber der, yüze tamamlamak için de:

لاَ إِلـهَ إِلاَّ اللهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَـهُ، لَـهُ الْمُلْكُ وَلَـهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ "Allah'tan başka ilâh yoktur; yalnız Allah vardır. O tektir, ortağı yoktur. Mülk O'nundur, hamd O'na mahsustur. O'nun

[183] Müslim, *Zikr*, 81. Buhârî, *Daavât*, 11, Buhârî rivâyetinde Sübhanallah, Elhamdülillah ve Allahu Ekber hepsi 33'er defa şeklindedir, ancak İbn Sîrîn'den gelen bir rivâyette ise Sübhanallah 34'tür.

[184] Ebu Davud, *Salat* 359; Buhârî, *Daavât* 18.

gücü her şeye yeter." derse, günahları denizköpüğü kadar çok olsa bile affedilir."[185]

6. Ebû Zer'den (radıyallahu anh) rivâyet edildiğine göre Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu:

"Her birinizin her bir eklemi (ve kemiği) için bir sadaka gerekir. Binaenaleyh her tesbih sadakadır, her hamd sadakadır, her tehlil sadakadır, her tekbir sadakadır. İyiliği tavsiye etmek sadakadır, kötülükten sakındırmak sadakadır. Kulun kuşluk vakti kılacağı iki rek'at namaz bütün bunları karşılar."[186]

7. Ayrıca tesbih namazı vardır ki, bu namazda سُبْحَانَ اللهِ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ وَلاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَاللهُ أَكْبَرُ "sübhânallahi velhamdülillâhi velâ ilâhe illâllahu vallahu ekber" duâsı dört rekatlı namazın her bir rek'atinde yetmişbeş, namazın tamamında ise 300 defa okunduğu için, Tesbih namazı denmiştir.[187]

Bedîüzzaman'a Göre Hayvanların Allah'ı Zikri

Bedîüzzaman, hayvanların Allah'ın memurları oldukları, O'na aynadarlık yaptıkları ve O'nu tesbih edip zikrettikleri konusu üzerinde ısrarla durmuştur. Şimdi Risâle-i Nur Külliyatından birkaç örnek verelim:

Misâl 1. "...Ve kâinat baştan başa gâyet mânidar bir kitab-ı Samedânî ve mevcûdat ferşten Arşa kadar gâyet mu'cizâne bir mecmua-i mektubât-ı Sübhaniye ve mahlûkatın bütün tâifeleri gâyet muntazam ve muhteşem bir orduyu Rabbanî ve masnuatın bütün kabileleri, mikroptan, karıncadan tâ gergedana, tâ kartallara, tâ seyyârâta (gezegenlere) kadar Sultan-ı Ezelinin gâyet

---

[185] Müslim, *Mesâcid* 146; Nesâî, Sehv 96.
[186] Müslim, *Müsâfirîn* 84, *Zekât* 56. Ayrıca bk. Buhârî Sulh 11, *Cihâd* 72, 128; Ebû Dâvûd, Tatavvu' 12, *Edeb* 160.
[187] Hâkim, Müstedrek, 1/318; Tirmizî, *Salât* 350 (Vitir 19).

vazifeperver memurları olduğu bilinmesi ve her şey, aynadarlık ve intisap cihetiyle binler derece kıymet-i şahsiyesinden daha yüksek kıymet almaları..."[188]

Misal 2. "Evet, her bir çiçek, her bir meyve, her bir ot, hatta her bir hayvan, her bir ağaç, birer mühr-ü ehadiyet ve birer sikke-i samediyet olduklarını ve bulundukları mekân ise, bir mektup sûretini alması cihetiyle her biri bir imza şeklini alır, o mekânın kâtibini gösteriyor..."[189]

Misal 3. "...Kur'ân-ı Hakîm tasrih ediyor ki, Arştan ferşe, yıldızlardan sineklere, meleklerden semeklere (balıklara), seyyârâttan zerrelere kadar her şey Cenâb-ı Hakka secde ve ibadet ve hamd ve tesbih eder. Fakat ibadetleri, mazhar oldukları Allah'ın isim ve kâbiliyetlerine göre ayrı ayrıdır, çeşit çeşittir..."[190]

Misâl 4. "Elhasıl: Kâinat sarayında hizmet eden hayvanat, kemal-i itaatle evâmir-i tekvîniyeye imtisal edip, fıtratlarındaki gayeleri güzel bir vecihle ve Cenab-ı Hakk'ın namıyla izhar ederek, hayatlarının vazifelerini güzel bir tarzla, Cenâb-ı Hakk'ın kuvvetiyle işlemekle elde ettikleri tesbihat ve ibâdât, onların hedâyâ (hediyeleri) ve tahiyyatlarıdır (selamları) ki, Fâtır-ı zülcelal ve Vâhib-i Hayat dergahına takdim ediyorlar."[191]

Misâl 5. Bediüzzaman'a göre kediler de Allah'ı tesbih edip zikreder. Zira o kendi müşahedelerini şöyle anlatır:

---

[188] R.N.K., İkinci Şua, I, 851. (Kaynaklı-İndeksli-Lügatli Risâle-i Nûr Külliyatı, Nesil yy. İstanbul, 1996)

[189] R.N.K., 30. Lem'a, 4. nükte, 3. İşaret, I, 807. Kâinatın, mücessem bir kitab-ı Sübbânî ve cismanî bir Kur'ân-ı Rabbânî ve Allah'ın kudretini bildirdiğine dair bkz. R.N.K., Şuâlar, yedinci Şuâ I, 914 ve 917; On Birinci Şuâ, I, 955. Aslında Yedinci şuâ, 'Âyetü'l-Kübrâ, Kâinattan Hâlıkını soran bir seyyahın müşahedatıdır", tamamı itibariyle bu konu üzerinde durmaktadır.

[190] R.N.K. Yirmi Dördüncü Söz, Dördüncü Dal, I, 153.

[191] R.N.K. Yirmi Dördüncü Söz, Dördüncü Dal, I, 155.

"... Bu bereketler, ya yanıma gelen hâlis dostlarıma ihsandır veya hizmet-i Kur'âniyeye bir ikramdır veya iktisadın bereketli bir menfaatidir veyahut "Yâ Rahîm, yâ Rahîm" ile zikreden ve yanımda bulunan dört kedinin rızıklarıdır ki, bereket sûretinde gelir, ben de ondan istifade ederim. Evet, hazin mırmırlarını dinlesen, "Yâ Rahîm, yâ Rahîm" çektiklerini anlarsın..."[192]

Tesbih ve Tespih

Tesbih kelimesi Türkçede tespih şeklinde de kullanılır. Namazdan sonra 33 defa Sübhanellah, 33 defa Elhamdülillah ve 33 defa Allahu ekber dualarını okumaya da tesbih denir. Bunların ilki Sübhanellah olduğu için, hepsine birden bu isim verilmiştir.[193]

Ayrıca, Allah'ın isim ve sıfatlarını tesbih ederken sayı saymak için kullanılan ve 33 veya katları kadar (değerli taş veya başka maddelerden yapılan) tanenin ipe dizilmesiyle meydana gelen halkaya da tesbih veya tespih denir.

Sûrenin Başı ile Sonu Arasındaki Münâsebet

Haşr sûresi, göklerde ve yerde bulunanların Allah'ı tesbih ettiğini bildiren سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ "Göklerde ne var yerde ne varsa hepsi Allah'ı tesbih ve tenzih eder. O, azîzdir, hakîmdir." âyetiyle başlamıştır. Yine –tefsirini yaptığımız bu- göklerde ve yerde bulunan her şeyin Allah'ı tesbih ettiğini bildiren âyetle sona ermektedir. Böylece sûrenin sonu, başı ile bütünleşmektedir.

Allah, Azîz ve Hakîm'dir

وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ "O, Azîz'dir, Hakîm'dir."

---

192 R.N.K. On Altıncı Mektup, Dördüncü Nokta, I, 377.

193 bkz. Nureddin Turgay, *Şâmil İ.A.*, Tesbih md.

اَلْعَزِيزُ "Azîz"; Yüce Allah'ın güzel isimlerinden birisidir. O'nun mutlak hâkimiyet ve üstünlüğünü ifade eder. O hiçbir şekil ve surette asla yenilgiye uğramayan, her şeye gücü yetendir. O, haksızlık yapılamayacak kadar güçlüdür. O en üstündür, en yücedir, şeref ve izzet sahibidir.

"Zayıf ve güçsüz" mânâsındaki zelîlin karşıtı olan Azîz, Allah'ın kudret ve kuvvetinin kadîm olduğunu ve yaratıklardaki gibi değişikliğe uğramadığını da ifade eder.

Yüce Allah'ın isimlerinden olan "Azîz" ismi, Kur'ân-ı Kerîm'de 91 yerde geçmektedir. Fakat hiçbir yerde tek başına zikredilmemiş; daima Esmâ-i Hüsnâ'dan diğer bir isimle beraber vârid olmuştur. Bunların başında Hakîm gelmektedir ki, toplam 47 yerde beraber geçmektedir. Bunu 15 yer ile Alîm, daha sonra sırasıyla Kavî, Rahîm, Züntikâm, Hamîd, Gaffâr, Cebbâr, Gafûr, Vehhâb, Kerîm ve Muktedir isimleri takip eder. Azîz isminin geçtiği 91 âyetin 50'si Mekkî, 41'i ise Medenî'dir. Burada dikkati çeken önemli bir husus da, Yüce Allah'ın azamet ve kudretini ifade eden bu Azîz sıfatının daha ziyade Cemâl sıfatlarıyla beraber zikredilmesidir. Bu 91 âyetin 13'ünde Züntikâm, Kavî ve Cebbâr isimleriyle yani Celâl sıfatlarıyla beraber geçmektedir. Geriye kalan 78 âyette ise Cemâl sıfatlarıyla beraber geçmektedir. O ne kadar merhametli ve ne kadar affedicidir. Zirâ O azîzdir, izzet sahibidir, kullarına en çok acıyandır.[194]

Azîz ismi Alîm, Hamîd ve Rahîm isimleriyle birlikte lafza-i celâl yerine doğrudan zât-ı ilâhiyenin adı olarak da kullanılmıştır (bkz. En'âm, 96; İbrahim, 1; Şuarâ, 217).[195]

---

194 Abdurrahim Güzel, *Şâmil İ.A.*, Azîz md.
195 Suat Yıldırım, DİA, Azîz md.

اَلْحَكِيمُ Hakîm

اَلْحَكِيمُ "Hakîm"; Allah'ın esmâ-i hüsnâsından biridir ki, doğru olandan başkasını söylemeyen ve yapmayan demektir.[196] Hakîm'in bir diğer mânası "bütün nesneleri ve olayları en üstün ilimle bilen", diğer bir manası da "bütün tabiat nesnelerini âhenkli, sağlam ve sanatkârane yaratıp sürdüren" şeklinde ifade edilebilir.

Yüce Allah yegâne hüküm ve hikmet sahibidir. Hikmet, her şeyde doğruyu bulma ve lâyık olduğu yere koymak demektir. Buna göre Hakîm; doğruyu bulan, her şeyi lâyık olduğu yere koyan, anlamına gelir. Allah'ın bütün fiilleri bir hikmete, bir sebebe bağlı olarak tecellî etmekte, insanın âciz kavrayışı bunu idrak edememektedir; her şeyi bilen Allah'ın emir ve yasakları hep bir hikmete bağlıdır.

Hakîm kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de 97 yerde geçmektedir. Bunlardan beşi Kur'ân'a nisbet edilmekte ve "lehinize veya aleyhinize hükmeden" yahut "hiçbir çelişkisi ve tutarsızlığı bulunmayan", "muhkem, hüküm ve hikmet ihtivâ eden" mânâlarına gelmektedir. Bir âyette de Kur'ân'ın indirildiği "mübarek bir gece"de tesbit edilen her işin sıfatı durumundadır. 91 âyetteki Hakîm ismiyle 10 yerde geçen hikmet kelimesi Allah'a izafe edilmektedir.[197]

Kur'ân'da Allah'ın ismi olarak yer alan Hakîm kelimesi hiçbir âyette tek başına geçmemiş, birçok âyette –tefsirini yaptığımız bu âyette olduğu gibi- Azîz ismiyle, yine birçok âyette Alîm ve buna yakın mânalar içeren Habîr ve Vâsi' ile, ayrıca Aliyy, Hamîd ve Tevvâb ile birlikte kullanılmıştır.[198]

---

196 Suat Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyet*, s.177.

197 M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, İstanbul ts., "hkm" md.

198 Bekir Topaloğlu, DİA, hakîm, md.

Hakîm vasfının, Kur'ân'da daha çok Alîm vasfıyla birlikte kullanılması insan zihnine hemen şunu hatırlatmaktadır: Allah, kayıt, sınır tanımayan bilgisi sayesinde insan için neyin yararlı, neyin zararlı olduğunu bilir. O halde inananlara neyi emrediyorsa onların yararına, onları nelerden sakındırıyorsa, o şeyler onların zararınadır.[199]

Burada dikkate değer bir nokta da şudur: Kur'ân'da Allah'ın "Azîz" sıfatı ile birlikte Kuvvetli, Cebbâr, Müntakim, Kahhâr gibi sıfatları pek nâdir olarak ve zâlimlerin, âsîlerin azapla korkutulduğu yerlerde kullanılmıştır. Dolayısıyla bu kullanımlardan, Allah'ın mutlak iktidar sahibi olduğu anlamı çıkar. Ancak bu gibi yerlerin dışında Azîz sıfatı yanında, Hakîm, Alîm, Rahîm, Gafûr, Vehhâb, Hamîd gibi başka sıfatlar da kullanılmıştır. Böylece, bu kadar güçlü ve kuvvet sahibi olan Zât nasıl akılsız, merhametsiz, affetmeyen, kötü vasıfları bulunan biri olabilir? Zulüm ve insafsızlık varsa şâyet, bunun temelinde yatan sebep, başkaları üzerinde iktidar sahibi olan insanların, Allah'ın yukarıda zikredilen güzel sıfatlarına hâiz olmayışlarıdır. Kuvvet ve iktidar sahibi olan bir kimsede, bu güzel sıfatlar ne kadar az bulunuyorsa, bu kimsenin idaresinde zulüm ve fesadın derecesi de o kadar yüksek olur. Dolayısıyla Kur'ân'da nerede Allah'ın "Azîz" sıfatı zikredilmişse hemen onun yanında Hakîm, Alîm, Rahîm, Gafûr, Hamîd, Vehhâb sıfatları beraber zikredilmiştir. Böylece insanlar, kendilerini yaratan Allah'ın mutlak iktidar sahibi olduğunu, yeryüzünden gökyüzüne kadar bütün kâinatta O'nun emirlerinin geçerli olduğunu ve O'na karşı koymaya kimsenin gücünün yetemeyeceğini anlasınlar.

O Hakîmdir; her emri bir hikmete dayalıdır.

Alîmdir; her şeyi bilir, dolayısıyla emirlerinde yanılma ihtimali yoktur.

---

199 M. Sait Şimşek, *Şâmil İ.A.*, Hakîm md.

Rahîmdir; kuvvetini merhametsizce kullanmaz.

Gafûrdur; yarattıklarına hoş görülü davranır ve affedicidir.

Vehhâbtır; emri altındakilere cimri değil, cömert davranır.

Hamîddir; bütün mükemmel sıfatlara hâizdir ve hem de bunlara lâyık olan da sadece O'dur.[200]

Sonuç

Kur'ân'ın indirilişinin asıl gayesi, onu sadece okumak değil, aynı zamanda gereğince amel etmektir. Her derde şifâ olan Kur'ân ve tefsirini yaptığımız Haşr Sûresi'nin bu son âyetlerinden maksat, sadece ölülere ve hastalara okuyup-üflemek, yahut Kur'ân okurken makam yapmak değil, elini başına koyarak düşünmek ve bilgi ile bezenip Allah korkusu ile dolarak يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللهَ وَلْتَنظُرْ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ لِغَدٍ "*Ey îmân edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının! Herkes yarın âhireti için ne gönderdiğine baksın! Allah'a karşı gelmekten sakının! Çünkü Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.*" (Haşr, 18) âyeti gereğince yarın için hazırlanmaktır. Çünkü yarın insan O, Azîz ve Hakîm'in huzurunda hesaba çekilecektir. Nitekim bu hikmete mebnî olarak Haşr Sûresi'ni, "Mümtehine" (İmtihan Sûresi) takip etmektedir.

Ey o en güzel isimlerin, o yüce varlığın erişilecek en son kemal noktasının sahibi olan Azîz, Hakîm, Raûf ve Rahîm Allahım! Bizleri ve geçmişlerimizi mağfiretinle murada erdir, gönüllerimizde Mü'min kardeşlerimize karşı hiçbir kin ve hile bırakma, îmân ve sevgimizi ziyâde et, izzetinle azîz, hikmetinle ma'mûr ve rahmetinle gönlümüzü hoş eyle. Zira Sen Rahmân, Rahîm, Azîz ve Hakîmsin ya Rab! Âmîn.

---

[200] Mevdudî, Tefhîmu'l-Kur'ân.

İkinci Bölüm

FETİH SÛRESİ'NİN SON ÜÇ ÂYETİ (27-29)

FETİH SÛRESİ'NİN SON ÜÇ ÂYETİ (27-29)

LEKAD SADAKALLAH ÂYETLERİNİN TEFSİRİ

Bu bölümde Fetih Sûresi'nin son üç âyetinin tefsirini yapacağız. Fakat bu âyetlerin tefsirine geçmeden önce, hem sûre hakkında bilgi verecek, hem de tefsirini yapacağımız son üç âyetle son derece ilgili olan ilk üç âyetin tefsirini yapacağız.

– Önsözde de dediğimiz gibi-, önceki bölümde tefsirini yaptığımız Hüvellâhüllezî ve son bölümde tefsirini yapacağımız Âmenarrasûlü âyetlerinin fazîletine dair birçok hadîs-i şerif vardı. O âyetlerin tefsirini yapmamızın büyük sebeplerinden birisi de, bu kadar fazîletli olan bu âyetlerin kısa da olsa tefsirini öğrenmekti. Fetih Sûresi'nin tamamının fazîletiyle ilgili epey hadis olmasına rağmen, tefsirini yaptığımız son üç âyetin fazîletine, özellikle öğlen namazından sonra okunmasının fazîletine dair hadîs yok. Dolayısıyla bu âyetleri tefsir etmemizin sebebi, Bedîüzzaman Hazretlerinin bu âyetleri öğle namazlarından sonra okuması ve talebelerine tavsiye etmesidir. Bugün Bedîüzzaman'ın tavsiyesiyle milyonlarca insan öğle namazlarından sonra bu âyetleri aşır olarak okuyorlar. Biz de bu âyetlerin tefsirinin bilinmesinin faydalı olacağı kanaatiyle böyle bir çalışma yapmaya karar verdik.

Rabbimiz sevdiği ve râzı olduğu şekilde tefsir yapmaya, daha sonra yazılanlardan istifade etmeye ve öğrendiklerimizi ihlâs ve samîmiyetle başkalarına anlatmaya siz değerli okuyucularımızla birlikte bizi de muvaffak kılsın.

FETİH SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi

Adı: Adını, bu sûre-i şerifede bahsedilen ağırlıklı konulardan birinden almıştır. Bu konu, hicrî 6. yılı Zilka'de ayında yapılan Hudeybiye anlaşmasıdır. Yüce Allah bu anlaşmayı, birinci âyette "*Fethen mubînâ*" (âşikâr zafer) olarak nitelendirmiştir. Onun için ilk âyette geçen fetih kelimesi sûreye isim olmuştur.

Fetih, sadece bu sûrenin adı değil, aynı zamanda konusudur da. Çünkü Yüce Allah'ın Peygamberimize ve Müslümanlara lütfettiği Hudeybiye Antlaşması şeklinde tezahür eden o büyük fetihten (zaferden) bahsetmektedir.

Nüzûl sebebi: İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmektedir: Yüce Allah'ın: "Dünya hayatında benim ve sizin başınıza neler geleceğini bilemem. Ben sadece bana ne vahyediliyorsa ona uyarım. Çünkü ben açıkça uyaran bir elçiden başka bir şey değilim." (Ahkâf, 9) âyeti nâzil olunca Yahudiler, müşrikler ve münafıklar sevindiler ve Peygamberimize (sallallahu aleyhi ve sellem) ve Müslümanlara dil uzatarak şöyle dediler: "Kendisine ne yapılacağını bilemeyen bir adama nasıl uyarız?" Bu Peygamber Efendimize (sallallahu aleyhi ve sellem) çok ağır geldi. Bunun üzerine yüce Allah Hudeybiye'den dönüşünde Fetih Sûresi'ni indirdi. Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) bunun üzerine şöyle buyurdu: "Andolsun üzerime öyle bir sûre indirildi ki onun karşılığında kırmızı develerimin olması beni memnun etmez."[201]

---

[201] Vahidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, Demâm, 1991, s. 383; Kurtûbî.

Vahidî'ye göre Fetih Sûresi'nin tamamı, Mekke-Medine arasında ve Hudeybiye antlaşması hakkında nâzil olmuştur.[202]

İbn Kesîr de bu Sûre'nin nüzûl vaktini, Hicretin altıncı senesi Zilkade ayı olarak tesbit etmiştir.[203]

Sûrenin İndiği Yer

Sûrenin indiği yer hakkında da rivayetler muhteliftir. Kimisi Hudeybiye'den sonra Medine-i Münevvere'ye dönüş yolunda geceleyin nâzil olduğunu söylerken, Hudeybiye'de, Kurâ'u'l-Gamîm'de, Decnân (Mekke yakınlarında bir dağ)'da nâzil olduğu rivayetleri de vardır.[204]

Mücemmi' ibn Câriyeti'l-Ensârî'den rivayet edilen bir sahih hadiste, Peygamberimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) Hudeybiye'den hareketinden sonra indirildiğini ve bunun "Kurâu'l- Gamîm"[205] yanında olduğunu ve Peygamberimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) o sûreyi bineği üzerinde insanlara okuduğu ifade edilir.[206] İbn Sa'd'ın ondan rivâyetinde de bunun Decnân'da olduğuna delâlet vardır ve bu Bikaî'den rivayet olunmuştur.

Nüzûl zamanı: Fetih Sûresi Medenîdir. Fakat Medîne'nin içinde nâzil olmuş mânâsına değil, hicretten sonra nâzil olmuş mânâsına Medenîdir. Çünkü hicretten sonra gelen âyetler ve sûreler, ister Medine'de indirilsin, ister Mekke'de, isterse yolculuk halinde başka bir yerde indirilsin, yine de Medine'de gelmiş sayılır. Zira hicretten sonra indirilen sûrelere Medenî Sûre, Hicretten önce indirilen sûrelere de Mekkî Sûreler denir. Fetih

---

202 Vahidî, *age.*, s. 382; Suyûtî, *Lübâbu'n-Nukûl*, Beyrut 1990, s.193.
203 İbn Kesîr, Tefsîr.
204 *Âlûsî, Rûhu'l-Meânî.*
205 Usfan denilen yere üç mil uzaklıkta bir yerin adıdır. Usfan, Mekke'ye iki günlük bir yerin adıdır ki, Medine tarafına düşer.
206 Ebû Dâvûd, *Cihâd* 155; Âlûsî.

Sûresi de hicretin altıncı yılında, Hudeybiye barışından sonra, bir gece Mekke yakınlarında nâzil olduğu halde Medine'de gelen sûreler listesinde yerini almıştır. Güvenilir kaynaklarda bulunan şu rivayet, sûrenin inişiyle ilgili önemli bilgiler vermektedir: Allah Resûlü bir seferinde[207] gece yürürken yanında bulunan Hz. Ömer kendisine bir soru yöneltir; üç kere tekrarladığı halde cevap alamayınca üzüntü ve endişe içinde yanından uzaklaşır. Kendisi hakkında bir âyet gelmesinden korkar. Biraz sonra ona Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) kendisini çağırdığı duyurulur. Yanına gelince Peygamberimiz Hz. Ömer'e, yeni geldiğini bildirdiği Fetih Sûresi'nin ilk âyetlerini okur.[208]

Daha detaylı ve sahih olan rivayetlere göre bu olay, Hudeybiye seferinden dönerken değil, Hudeybiye'de savaşmak yerine, ilk bakışta Müslümanların aleyhinde gibi gözüken şartlarla barışa karar verildiğinde meydana gelmiştir. Hz. Ömer oldukça heyecanlı ve sert bir üslûpla Peygamberimize birkaç kere, "Müslümanlar haklı, onlar haksız oldukları halde neden bu aşağılayıcı barışın yapıldığını" sormuş, "Ben Allah'ın elçisiyim, o elçisini mahcup etmeyecektir." cümlesinden başka cevap alamamıştı. Bir müddet sonra Peygamberimiz Hz. Ömer'i çağırdı ve kendisine hem barışın bir fetih olduğunu açıkladı, hem de yeni gelmiş olan Fetih Sûresi'nden bir miktar okudu.[209] Buna göre Müslim'deki diğer rivayette geçen "Hudeybiye'den dönerken" kaydını, "barış yapmaya ve umre yapmadan dönmeye karar verilince" şeklinde anlamak, râvînin bunu kastettiğini söylemek gerekecektir.[210]

Abdullah ibn Mes'ûd şöyle anlatıyor: Resûlullah ile Hudeybiye'den dönüyorduk. Kumluk bir yerde konakladık. Allah'ın

---

[207] Müslim'deki bir rivayete göre Hudeybiye dönüşünde; "*Cihâd*", 97.
[208] Buhârî, "Tefsir", 48/1.
[209] Buhârî, "Tefsîr", 48/5; Müslim, "Cİhâd", 94.
[210] Kur'ân Yolu.

Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem): "Bizi kim koruyacak, biz uyurken kim gözcülük edecek? diye sordular. Bilâl: "Ben gözcülük ederim." dedi. Orada güneş doğuncaya kadar uyudular. Uyandıklarında güneş doğmuştu. İçlerinde Hz. Ömer'in de bulunduğu bazı sahâbîler uyandılar ve baktılar ki güneş doğmuş, "Sabah namazını kılmadık, şimdi ne yapacağız, Resûlullah'a soralım." dediler. O sırada Allah'ın Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) de uyandı ve ona ne yapacaklarını sordular da Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem): "Daha önce nasıl yapmaktaysanız şimdi de öyle yapın, yani güneş doğmadan vakti içinde sabah namazını nasıl kılıyor idiyseniz şimdi de o şekilde kılın." buyurdular. Biz de o şekilde sabah namazını kaza ederek kıldık. Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem): "Kim uyur veya unutur da namazın vakti geçerse böyle yapsın." buyurdular. Yola çıkılacağı zaman bir de baktılar ki Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) devesi kaybolmuş. Onu aramaya çıktık ve ben onu, ipi bir ağaca takılmış halde buldum, getirdim, Allah'ın Resûlü devesini bulmamıza sevinmiş olarak devesine bindiler. Ona vahiy geldiği zaman bu ona ağır gelir, biz o halini ve dolayısıyla kendisine vahiy geldiğini bilirdik. Devesine bindiğinde Efendimizde o hali gördük. Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) devesinden indiler, bizden ayrılarak yalnız başına bir yere çekildiler. Elbisesiyle başını örtüyorlardı. Anladık ki kendisine vahiy geliyor. Biraz sonra yanımıza geldi ve kendisinde sevinç vardı. O vakit bize Fetih Sûresi'nin indirildiğini haber verdi.[211]

Konusu:

Bu mübarek sûre Medine'de inmiş diğer sûreler gibi; muâmelât, ibâdet, ahlâk ve cihadla alâkalı hükümleri ele alan ahkâm yönüne ağırlık verir. Ayrıca Medine'de ortaya çıkan münafıklardan bahsetmektedir.

---

211 Buhârî, *Cizye* 18, Tefsîru Sûreti 48/5; Ahmed b. Hanbel, 1/391, 464, 3/486, 4/326; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*; Âlûsî.

Ana konu, Hudeybiye barışının değerlendirilmesi, niyetlendikleri umre ibadetini yapamadan döndükleri için büyük üzüntü ve hayal kırıklığı içinde olan müminlerin teselli edilmesi, bu harekât içinde ve sonrasında olup bitenlerin Allah nezdindeki değerinin açıklanmasıdır. Bu genel çerçeve içinde Peygamber Efendimiz ve ashabının Allah katındaki durum ve dereceleri, onları ibadetten men eden müşrikler ile yalnız bırakan münafıkların acı sonları hakkında önemli bilgiler verilmiş, bu barışı takip edecek olan fetihler müjdelenmiştir.[212]

Hudeybiye barışı, büyük fetih "Mekke Fethi" için bir başlangıç olmuştur. Mü'minlerin üstünlüğü, zaferi ve hükümranlığı bu fetihle tamamlanmış, insanlar bölük bölük, Allah'ın dinine girmişlerdir: "Biz sana apaçık bir fetih ihsan ettik..."

Yüce Allah bu surede müminlere, gökten askerleriyle yardım edeceğini haber veriyor ve buyuruyor ki: "Göklerin ve yerin askerleri Allah'ındır. Allah'ın bu askerleri, kendi yolunda çarpışan mümin kullarına yardım edecektir."

Müjdeleme ve ikaz etme, kıyamet günü ümmeti ve bütün mahlukâta şahit olma gibi Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) önemli vazifeleri açıklanmıştır.

Sûrede, müminler Resûlullaha biat etmeye çağırılıyor ve bu biatin aynı zamanda Allah'a biat demek olacağı beyan ediliyor ve buyuruluyor ki: "Muhakkak sana biat edenler, ancak Allaha biat etmişlerdir.."

Bu sûre, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ile birlikte Hudeybiye'ye gitmeyenlerden de bahseder. Bunlar kalplerinde hastalık bulunan Bedevîlerle[213], Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ve mü'minler hakkında kötü zanlarda bulunup onlarla birlikte

212 Kur'ân Yolu.

213 Çölde yaşayan. Göçebe. Medeni olmayan ve şehir hayatı yaşamayan.

çıkmayan münafıklardır. Bu âyetler onların sırlarını açığa çıkarmak ve rezil etmek üzere gelmiştir: "Bedevilerden geri kalmış olanlar sana diyecekler ki: Bizi mallarımız ve ailelerimiz alıkoydu..."

Yine sûrede, âmâ, topal, hasta vb. özür sahiplerinin özürleri sebebiyle savaşa katılamamaları durumu anlatılıyor ve bu özürlerinden dolayı affedildikleri, cihad farizasından muaf tutuldukları, onların cennete girmeleri için Allah'ın ve Resûl-i Ekrem'in emrine itaat etmelerinin yeterli olduğu açıklanmıştır.

Yüce Allah, Hudeybiye'de bir ağacın altında, Sahâbe'nin (r. anhum), ölünceye kadar Allah yolunda cihâd edeceklerine dâir Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) verdikleri sözden "Bîatu'r-Rıdvân"dan ve onu yapanlardan bahsediliyor. Bu bîat, şanı yüce bir biattir. Onun içindir ki, Yüce Allah bunu mübarek kıldı, bîat edenlerden râzı oldu ve onu yüce kitabına nurdan satırlarla yazdı: "Şüphesiz Allah, o ağacın altında sana biat eden müminlerden râzı oldu.."

Bu mübarek sûre, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) Medîne-i Münevvere'de gördüğü ve arkadaşlarına anlattığı rüyadan bahseder. Ashâb (r. anhum) bu rüyaya sevinmiş ve mutlu olmuştu. Bu rüya, Allah Resûlü'ün (sallallahu aleyhi ve sellem), Müslümanlarla emniyet ve huzur içersinde Mekke'ye girdiğini gördüğü rüyadır. Bu sâdık rüya gerçekleşmiş ve mü'minler emniyet ve huzur içinde, umre yapmak üzere Mekke'ye girmişlerdir: Bu rüya, müminlerin umre için Mekke'ye girdikleri bir sonraki yıl gerçekleşmiştir: "Andolsun ki Allah, Resulünün rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse, güven içersinde, başlarınızı tıraş etmiş ve saçlarınızı kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Harâm'a gireceksiniz.."

Bu sûrede İslâm'ın bütün dinlere galip geleceği de vaad edilmiştir.

Bu mübarek sûre, Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) ve onun seçkin ve temiz Ashabının üstün vasıflarını beyan ederek,

överek ve sâlih amel işleyen müminlere mağfiret ve büyük bir mükâfat vaat ederek sona erer: "Muhammed Allah'ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar, kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler.."[214]

Netice olarak Fetih Sûresi'nin birinci kısmı Müslümanlara verilen fethi, ikinci kısmı münâfıkların davranışlarını, üçüncü kısmı Müslümanlara vaad edilen zaferleri, son kısmı ise örnek İslâm toplumunun başlıca vasıflarını ele alır.

Önceki Sûre ile Münâsebeti

Fetih Sûresi'nden önceki sûre Muhammed (Kıtâl) Sûresi'dir. İki sûre arasındaki münâsebet hakkında şunları söyleyebiliriz:

a. Kur'ân'daki tertibi itibariyle Muhammed Sûresi önce, Fetih Sûresi ise sonra gelmiştir. Zira yardım ve zafer mânâsına fetih, savaşa gereken hazırlıktan sonra gelir. Bu manada Muhammed Sûresi'nde savaşa hazırlık ve savaşla ilgili şöyle buyurulmuştur: "Kâfirlerle savaşta karşılaştığınız zaman hemen boyunlarını vurun!.. Allah yolunda öldürülenler var ya.." (4), "Ey iman edenler! Eğer siz Allah'ın dinine destek olursanız, O da size yardım eder ve savaşta ayaklarınızı kaydırmaz." (7), "Onlara düşen: İtaat etmek ve tatlı söz söylemektir." (21), "Ey iman edenler! Allah'a ve Resulüne itaat edin de emeklerinizi boşa çıkarmayın." (33) "Fetih Sûresi ise: "Biz sana aşikâr bir fetih ve zafer ihsan ettik." âyetiyle başlamıştır.

Ayrıca; Muhammed Sûresi'nde savaştan ve Allah'ın yardımından bahsedilince, belki bazılarının aklına: "Hakikaten Allah yardım eder ve fetih/zafer verir mi?" gibi bir soru gelmiş olabilir. İşte böyle düşünenler için cevap olmak üzere Fetih Sûresi iniyor.[215]

---

214 Sâbûnî; Zuhaylî.
215 Bikâî, Nazmu'd-Dürer, Kahire 1974, 18/277.

b. Muhammed Sûresi'nde tevbe ve istiğfar ile emredilmiş, burada mağfiretin gerçekleştiği (Allah'ın gelmiş-gelecek günahları affettiği) haber verilmiştir:

Muhammed Sûresi 19. âyette:

وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ "Sen hem kendi günahından, hem mümin erkeklerin ve mümin kadınların günahlarından ötürü Allah'tan af dile." buyrulmuş, Fetih Sûresi'ne ise:

لِيَغْفِرَ لَكَ اللهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ "Allah'ın, senin geçmiş ve gelecek kusurlarını bağışlaması..." âyetiyle başlanmıştır.

c. Muhammed Sûresi'ne, "İşte sizler Allah yolunda harcamaya dâvet ediliyorsunuz. İçinizden bazıları cimrilik ediyor. Her kim cimri davranırsa, ancak kendine cimrilik eder. Müstağnî (hiçbir şeye ihtiyacı olmayan), Allah'tır; muhtaç olan ise sizlersiniz. Şayet imandan ve takvâdan yüz çevirirseniz O, **yerinize başka bir millet getirir** de, onlar sizin gibi hayırsız, itaatsiz olmazlar." (38) âyetindeki "**yerinize başka bir millet getirir**" ihtarıyla son verilmiş, Fetih Sûresi'ne ise, "Biz sana aşikâr bir fetih ve zafer ihsan ettik." müjdesiyle Mekke'nin fethini müyesser kılacağını bildirerek başlamıştır. Böylece, mü'minlerin, o kâfirlerin memleketlerini ele geçireceklerini ve fetihler için infâk ettiklerinin kat katının kendilerine geriye verileceğini, cimrilik etmeleri halinde bunu zâyi' edeceklerini, böylece de cimriliklerinin kendilerinin aleyhine olacağını beyan buyurmuştur.[216]

d. Muhammed Sûresi'nde "O halde gevşemeyin de, sizler daha üstün durumda iken, zillet gösterip sulha yalvarmayın. Allah sizinle beraberdir. O, asla sizin gayretinizi kuvvetten düşürmez, emeklerinizi zayi etmez." (35) âyetinde "Siz daha üstünsünüz." ve "Allah sizinle beraberdir." buyurunca, münafıklar ve imanı zayıf olanlar buna inanmamış olabilirler. İşte bunun delilinin "Biz

---

[216] Râzî; Elmalılı, *Hak Dini.*

sana aşikâr bir fetih ve zafer ihsan ettik." müjdesiyle Mekke'nin fethini müyesser kılacağını bildirmiştir. Çünkü böylece Müslümanlar, en üstün ve en kudretli olmuş oldular.

Ayrıca âyette, "..Allah sizinle beraberdir. O, asla sizin gayretinizi kuvvetten düşürmez, **emeklerinizi zayi etmez**." (35) buyurulması, yine bazı münafıklarda tereddüt meydana getirmiş olabilir. Ama Fetih Sûresi'nin inişiyle, **Allah'ın emekleri zayi etmediği** görüldü.[217]

e.Muhammed Sûresi 35. âyette, "O halde gevşemeyin de, sizler daha üstün durumda iken, zillet gösterip sulha yalvarmayın. Allah sizinle beraberdir. O, asla sizin gayretinizi kuvvetten düşürmez, emeklerinizi zayi etmez." buyurulmuş. Bunun manası da, "Sulhu, siz istemeyin.. Tam aksine sabredin, çünkü onlar sulhu isteyecekler ve Hudeybiye gününde olduğu gibi, bu hususta onlar çaba sarfedecekler." Ayette kastedilen fetihten maksat Hudeybiye barışıdır diyenlere göre, Mekkelilerin barış istemesi, Müslümanlar için bir zaferdir. Zira Mekke'nin fethinde de böyle olmuştur. Çünkü Kureyş'in ileri gelenleri, emân dileyerek, iman edip teslim olmuşlardır.[218]

Fazîleti

1. Hz. Ömer (radıyallahu anh), Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle dediğini rivâyet etmiştir: نزل علي البارحة سورة هي أحب إلى من الدنيا وما فيها إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا. "Dün gece bana öyle bir sûre vahyedildi ki o benim için, bütün dünyadan ve dünyada olan her şeyden daha sevimlidir: O sûre: "İnnâ fetehnâ…" sûresidir."[219]

2. Enes (radıyallahu anh), Fetih Sûresi hakkında şöyle der: "İnnâ fetahnâ (...) Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem)

---

217 Bikâî, *Nazmu'd-Dürer*, Kahire 1974, 18/278.
218 Râzî.
219 Buhârî, *Tefsir*, 48/1; Müslim, *Cihâd* 97 (Hz. Enes'ten, başka lâfızla bu mânâda).

Hudeybiye'den dönerken nâzil oldu. O sıra Müslümanların umre yapıp kurban kesmeleri engellenmişti. Onun için kurbanlarını Hudeybiye'de kestiler. Resûlullah'ın ashabını büyük bir üzüntü kaplamıştı. Buyurdu ki: "Bana öyle bir sûre indirildi ki, benim için bütün dünyadan ve dünyada bulunan her şeyden daha sevimlidir." deyip: *"Biz sana aşikâr bir fetih ve zafer ihsan ettik. Bu da Allah'ın senin geçmiş ve gelecek kusurlarını bağışlaması, sana yaptığı ihsan ve nimeti tamamlaması, seni dosdoğru yola hidayet etmesi ve sana şanlı şerefli bir zafer vermesi içindir."* âyetlerini okudu.[220]

Bunun üzerine ashabı: "Seni tebrik ederiz, bu müjdeler kutlu olsun senin için ya Resûlallah! Yüce Allah sana ne yapacağını açıkladı. Ama bize ne yapacak acaba?" dediler. Bunun üzerine Yüce Allah: *"Bu da Allah'ın mü'min erkekleri ve mü'min kadınları içinde ebedi kalacakları, zemininden ırmaklar akan cennetlere yerleştirmesi, onların günahlarını bağışlaması içindir. Bu, Allah katında büyük bir başarıdır."* âyetini indirdi.[221]

3. Cebrail (aleyhisselâm), bu sûreyi indirdiği zaman, "Tebrik ederiz seni ey Allah'ın Resûlü!" demiş; Cibril tebrik edince Müslümanlar da tebrik etmişler.[222]

4. Mes'ûdî demiştir ki: Bana ulaştığına göre: "Bir kimse Ramazan ayının ilk gecesi nâfile namazda Fetih Sûresi'ni okuyacak olursa, Allah o kişiyi o yıl boyunca koruması altına alır."[223]

5. Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: "Bir kimse, Fetih Sûresi'ni okursa, Mekke fethinde Resûlullah ile beraber bulunmuş gibi sevap kazanmış olur."[224]

---

220 Vâhidî, *a.g.e.*, s.382.

221 Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, Feth, 48/2; Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl*, s. 193. Vahidî, age. s. 383.

222 İbn Sâ'd'ın rivâyet ettiği Mücmi' b. Câriye hadisinde geçmiştir?

223 Kurtûbî; Âlûsî. Âlûsî, bu rivâyeti zikrettikten sonra: "Bu rivayet sahih bir haberde bulunamadı." diyor.

224 Ebussuud, Tefsîru Ebissuûd.

6. Bir başka rivayete göre: "Bu gece bana bir sûre inmiştir ki, o sûre bana güneşin üzerine doğduğu her şeyden daha sevimlidir." demiştir... Ve, Rabbinin kendisine vermiş olduğu nimete karşı gönlü şükürlerle dolup taşmış ve yine uzun uzun namaz kılarak Rabbine şükretmiştir. Hz. Âişe bu namazdan söz ederken, "Resûlullah namaza durduğu zaman ayakları şişinceye dek namaz kılardı. Ona: "Ya Resulallah! Yüce Allah senin geçmiş ve gelecek bütün günahlarını bağışladığı halde neden böyle davranıyorsunuz?" dediğimde, Resûlullah: "Ya Âişe, ben yüce Allah'ın çok şükreden kulu olmayayım mı?" demiştir.[225]

7. Her gün öğle namazından sonra Fetih Sûresi'ni okumanın büyük fazileti olduğu bilinmeli ve imkân oldukça devam edilmelidir.[226]

8. Rivayete göre, her kim günde bir defa namazda veya namazın dışında Fetih Sûresi'ni okursa Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) ile Mekke'nin fethine iştirak etmiş gibi sevap alır.[227]

9. Abdullah ibn Muğaffel şöyle diyor: "Fetih senesi Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) yolda giderken biniti üzerinde Fetih Sûresi'ni tilâvet buyurup onu tekrar tekrar okudu." Muâviye der ki: Şayet insanların çevremizde toplanmasından hoşlanmıyor olmasaydım size onun kırâetini nakleder (hikâye eder)dim.[228]

Rivâyetlerden anlaşıldığına göre Resûlullah Efendimiz, bu sûre ile çok sevinmiştir. Kalbi, Yüce Allah'ın kendine ve beraberinde bulunan mü'minlere inen bu feyiz ve apaçık fetih yüzünden

---

225 Buhârî, Tefsîrû sûre 48/2; Müslim, Münâfikîn 81.
226 M. Necati Bursalı, Ayet ve Hadislerle Kur'ân'ın ve Sûrelerin Faziletleri, İstanbul 1983, s.165.
227 Ebu'l-Leys es-Semerkandî, Tefsiru's-Semerkandî (Bahru'l-Ulûm), Beyrut 1993.
228 Buhârî, Tefsîru Sûre 48/1.

ferahlık duymuştur. Kapsamlı bağış ve tam nimetle de ferahlık duymuştur. Ayrıca doğru yola ulaştıkları, Allah'ın mü'minlerden, râzı olması ve onları bu güzel niteliklerle nitelemesi yüzünden de ferahlık duymuştur.

Tarihsel Arka-Plan

Bu sûrenin nâzil oluşunu anlatan olayları bilmek, sûrenin anlaşılmasında önemli fayda sağlayacağından, âyetlerin tefsirine geçmeden önce bu olayları anlatmak istiyoruz.

Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) rüyasında sahabeyle birlikte Mekke'ye gittiklerini ve orada Umre ziyareti yaptıklarını görüyor. Peygamber rüyasının sadece hayalî ve asılsız bir rüya olamayacağı apaçık bir gerçektir. Çünkü rüya da bir vahiy çeşididir. Bu sûrenin 28. ayetinde bizzat Allah, Resûlüne gösterdiği bu rüyanın doğru çıkacağını bildirmiştir. Bu bakımdan gerçekte bu sadece bir rüya değil, bilakis Allah Resûlünün (sallallahu aleyhi ve sellem) uyması gereken ilahî bir işarettir.

O günlerde, görünüşte bu ilahî buyruğun yerine getirilmesi ve ona göre hareket edilmesi imkân dâhilinde gözükmüyordu. Uygulanması imkânsız gibiydi. Kureyş kâfirleri 6 seneden beri Müslümanlara Kâbe yolunu kapatmışlardı.

Bütün bu zaman zarfında bir tek Müslüman'ı dahi Hac ve Umre için de olsa Kâbe'nin sınırlarına yaklaştırmadılar. Durum böyleyken onların, Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) ve ashabının toplu halde Mekke'ye girişlerine müsamaha göstermeleri nasıl umulurdu? Silahsız gitmekse, kendisinin ve arkadaşlarının hayatlarını tehlikeye atmak demekti. İşte bu şartlar altında Yüce Allah'ın bu emrinin nasıl uygulanacağını hiç kimse bilmiyordu.

Fakat bir Peygamberin, mevkii ve Allah karşısındaki durumu gereği Rabbinin kendisine verdiği emir ne olursa olsun hiç tereddüt etmeden onu uygulaması gerekir. İşte bu yüzden Resûl-i

Ekrem (sallallahu aleyhi ve sellem) hiç tereddüt etmeden rüyasını Sahabe-i Kiram'a anlatarak sefer hazırlıklarına başladı. Civardaki kabilelere de "Umre'ye gidiyoruz, bize katılmak isteyenler gelsin." diye haber gönderdi. Olayın görünüşüne bakanlar: "Bu insanlar ölüme gidiyorlar." diyerek Peygamber Efendimiz'e (sallallahu aleyhi ve sellem) katılmaya, onunla gitmeye yanaşmadılar. Fakat Allah'a ve Peygamber'e imanı sağlam olanlar bu işin sonu nereye varır diye hiç tereddüde kapılmadılar. Onların bu sefere katılması için Yüce Allah'ın bir işareti olması ve Peygamberinin emri yerine getirmek için ayağa kalkması yeterli idi. Bundan sonra artık hiçbir şey onları Peygamberimizle beraber olmaktan alıkoyamazdı. 1400 Sahabe[229], Peygamber Efendimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) önderliğinde umre için Mekke'ye doğru son derece tehlikeli sefere çıkmak üzere hazırlandılar.

Hicretin 6. yılının Zilka'de ayının başlarında bu mübarek kâfile Medine'den hareket etti. Zü'l-Huleyfe'ye ulaşınca hepsi Umre için ihrama girdi. Kurban için 70 deve aldılar. Boyunlarına, Kâbe'de kurban kesilmek üzere adak olduklarını belirten gerdanlıklar taktılar. Silah torbalarına sadece bir tek kılıç koydular. Arapların meşhur adetlerine uygun olarak Kâbe'nin bütün ziyaretçilerine tek bir kılıç taşıma izni veriliyordu. Bunun dışında hiçbir savaş aleti alınmadı. Böylece kâfile Lebbeyk! Lebbeyk! nidâlarıyla Kâbe'ye (Mekke'ye) doğru yürümeye başladı.

O günlerde Mekke ve Medinelilerin ilişkilerinin ne durumda olduğunu çocuklara varıncaya kadar bütün Araplar biliyordu. Daha bir sene önce, yani hicrî 5. yılın Şevval ayında Kureyş, diğer Arap kabilelerinden de katılan kuvvetlerle Medine'ye saldırmış ve meşhur Ahzab Gazvesi (Hendek Savaşı) yapılmıştı. Bu

---

229 Peygamberimiz Aleyhisselamla birlikte yola çıkanların sayısı 1400 idi. (Buhârî, Tefsir, 48/5) 1500, 1525 veya 1600 veya 1700 kişi oldukları da rivayet edilir. Bkz. M. Asım Köksal, İslâm Tarihi, Şâmil yay., İstanbul 1981, 13/131.

sebeple Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) böyle büyük bir topluluklа, düşmanlarının yurduna doğru yola çıkınca bütün Arapların gözleri bu ilginç sefere yönelmişti.

Herkes bu kâfilenin savaş için değil, savaşın haram sayıldığı aylar içinde ihram giyerek, Kâbe'de kurban edilmek üzere adanmış develeri alarak Beytullah'a doğru silahsız olarak gittiklerini görüyordu.

Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) bu hareketi, Kureyşlileri son derece müşkil durumda bıraktı. Çünkü yüzlerce seneden beri Araplar arasında Kâbe'yi ziyaret ve Hac için mübarek kabul edilen haram aylardan Zilka'de ayında bulunuluyordu. Bu ayda ihram giyip Hac veya Umre için gelen bir topluluğu engellemek hiç kimsenin hakkı değildi. Düşman kabul ettikleri bir kabile dahi olsa, kesinkes uydukları kanunlar sebebiyle onların kendi bölgelerinden geçmesini engelleyemezlerdi. Kureyşliler: "Eğer biz Medine'nin bu topluluğuna saldırarak Mekke'ye girmelerini engellersek, bütün Arabistan'da kıyamet kopacak; her Arap: "Bu tam bir zulümdür, haddi aşmadır." diye feryat edecek, bütün Arap kabileleri Kâbe'yi mülkiyetimize geçirip, tekelimize aldığımızı zannedecek." diye endişeye düştüler. Hatta "bu tavrımız sonucu bazı kabilelerde gelecekte bir kimsenin Umre veya Hac yapması veya yapmamasının bizim arzumuza bağlı olacağı, kızdığımız kimseyi Kâbe'yi ziyaretten, Medinelileri engellediğimiz gibi engelleyeceğimiz endişesini uyandıracaktır." diye düşünmeye başladılar. Eğer böyle bir hata yaparsak bütün Araplar bize karşı gelir düşüncesine kapıldılar. Buna karşılık Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) beraberindeki büyük kalabalığı huzur içinde şehrimize sokarsak, bütün Arap diyarında itibarımız zedelenecek, şöhretimiz sönecek ve halk Muhammed'den (sallallahu aleyhi ve sellem) korktuğumuzu söyleyecek diye düşünüyorlardı. Sonunda korku ve şaşkınlık içinde konuyu tartıştıktan sonra Câhiliye devri

gururları ağır bastı, şeref ve haysiyetleri uğruna, ne pahasına olursa olsun bu kâfileyi şehirlerine sokmama kararı aldılar.

Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem), Kâboğullarından birini, Kureyş'in ne yapmak istediğini, Kureyşlilerin nasıl hareket ettiklerini öğrenmek ve zamanında haber vermek üzere önceden Mekke'ye göndermişti. Kâfile Usfan'a ulaştığında haberci gelerek Peygamberimize Kureyşlilerin bütün hazırlıklarını tamamlayarak Zî Tuvâ denen yere ulaştıklarını ve ayrıca Hâlid ibn Velîd'i de iki yüz süvarisiyle birlikte Peygamber Efendimizin yolunu kesmek üzere Kûrâu'l-Gamîm'e doğru yolladıklarını haber verdi. Kureyş'in niyeti, ne pahasına olursa olsun Peygamberimizin ashabına sataşıp tahrik etmek ve daha sonra savaş çıkarsa, bu insanların gerçekte savaşmak için geldiklerini, Umre'yi perde olarak kullandıklarını ve ihramı sadece aldatmak için giydiklerini iddia ederek etrafa yaymaktı. Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) bunu öğrenir öğrenmez derhal yolunu değiştirdi, son derece sarp ve ücra yollardan büyük meşakkat ve zorluklarla geçerek Hudeybiye denen yere ulaştı.[230]

Kasvâ'nın Çöküşü

Mekke Haremi hududuna ve hudut taşlarına erişildi. Orada, Peygamberimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) bindiği Kasvâ adlı devesi çöktü! Müslümanlar:

"Kasvâ çöktü! Kasvâ çöktü!" dediler.

Peygamberimiz Aleyhisselam:

"Kasvâ böyle çökmez! Onun böyle çökme huyu da yoktur! Fakat vaktiyle Fil'i (Ebrehe'nin filini) tutup alıkoyan, şimdi de Kasvâyı tutup alıkoydu! Allah'a yemin ederim ki; Kureyş müşrikleri Allah'ın Hareminde işlenmesini yasakladığı şeylere ta'zim maksadıyla benden

---

230 İbn Hişâm, es-Sîretü'n-nebeviyye, 3-4/310; İbn Sa'd, et-Tabakâtü'l-kübrâ, Beyrut 1985, 2/95.

ne kadar taviz isterlerse, muhakkak ben onu kabul edeceğim, onların bu yoldaki isteklerini yerine getireceğim!" buyurdu.

Kasvâ'nın Çöküşündeki Hikmet

İlerlemeye devam edilip Mekke'ye zorla girilseydi, muhakkak, Müslümanlarla müşrikler arasında çarpışmalar olacak, kanlar dökülecek, mallar yağmalanacaktı.

Bundan başka, Mekke'de, Müslümanların henüz tanımadıkları, Müslümanlıklarını gizli tutan, erkek kadın birçok Müslüman da vardı. Onlardan birçokları, çarpışma sırasında, bilinmeden öldürüleceklerdi.[231] Bunun için, Yüce Allah, vaktiyle Fil'i çöktürüp Kâbe üzerine yürütmediği gibi, Kasvâyı da Mekke'ye girmekten alıkoymuştu.[232]

Bundan sonra, Kasvâ kaldırılmak istenilince, sıçrayıp kalktı. Sonra, geri dönüp, başladığı yere kadar gitti. Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) sahabilerine de, gidecekleri yeri eliyle işaret ederek: "Oraya geliniz!" buyurdu. Pek az suyu olan Semed çukuru yolu üzerindeki, Hudeybiye'nin en son, en uzak noktasına indi. Müslümanlara da: "Siz de hayvanlarınızdan ininiz!" buyurdu.

"Yâ Rasûlallah! Susuz bir vadiye iniyoruz!?" denildi. Müslümanlar, Semed kuyusundaki birikmiş azıcık suyu da alıp tükettiler.

Su Mucizesi

Konaklanan yerde sadece bir kuyu vardı ve kuyuda da su yoktu. Susuzluk ciddî bir tehlike arz etmeye başlayınca, sahabe Allah Resûlü'ne müracaat etti ve ne yapmaları gerektiğini sordular. Allah Resûlü kendi ok torbasından bir ok çıkarıp ashaba verdi ve bu

---

231 Feth Sûresi, 25.
232 Buharî, *Şurût* 15.

oku kuyunun dibine saplamalarını istedi. Derken okun saplandığı yerden su fışkırmaya ve kuyunun suyu yükselmeye başladı. Bu bir mucizeydi. Cenâb-ı Hak, ashabın çok muhtaç olduğu bir zaman ve zeminde, Peygamberi'nin eliyle, inananlara bir mucize daha göstermişti. Herkes bu sudan içti, abdest aldı, kaplarını doldurdu ve artık su sıkıntısı kalmamıştı.[233] Müslümanların hayvanları da ondan kana kana içtiler. Kuyunun suyundan içenler, 1400 kişi idi.[234]

Elçiler

Huzâa kabilesi, Müslümanlığı kabul etmemekle beraber Müslümanlarla müttefik idiler. Mekkelilerin hazırlıklarını onlar da duymuşlardı. Birkaç kişi gelip, durumu Allah Resûlü'ne haber verdiler. Heyet arasında Büdeyl ibn Verkâ da vardı. Bu zat ancak Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olmuştu. Efendimiz, bu zata itimat ettiği için, onu Mekkelilere göndermiş ve gayesinin sadece umre olduğunu onlara bildirmesini emretmişti.

Büdeyl, Mekkelilere Allah Resûlü'nün mesajını iletti. Urve ibn Mes'ud es-Sakafî de dinleyenler arasındaydı. Söylenenleri gayet mâkul bulmuştu. Gidip Allah Resûlü'yle görüşmek teklifini ileri sürdü ve Mekkeliler onu böyle bir vazife ile Allah Resûlü'ne gönderdiler.[235]

Değişen İnsanlar

Urve, Efendimiz'in yanına geldi ve O'nunla konuşurken bir aralık eliyle Allah Resûlü'nün mübarek sakalına dokunmak istedi. Bu eski bir Arap âdetiydi. İşte o anda Urve'nin eline şiddetli bir darbe indi.. Darbenin sahibi, Urve'nin öz yeğeni Muğîre b. Şube'ydi (radıyallahu anh). "Pis elini, Allah Resûlü'nün pâk sakalına

233 Buhârî, *Şurût* 15; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/329.
234 M. Asım Köksal, İslâm Tarihi, 13/152.
235 Buhârî, *Şurût* 15; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/323-324.

sürme. Bir daha tekrar edersen elini koparırım!" dedi. Urve donup kalmıştı. Daha birkaç ay önce Muğîre'nin işlediği cinayetin diyetini, o ödememiş miydi? Müslüman olunca yeğeni birden ne kadar değişmişti. Ayrıca sahabenin, Allah Resûlü'nün etrafında nasıl pervaneler gibi döndüğü de Urve'nin gözünden kaçmamıştı. Mekke'ye döndüğünde bu hayranlığını şu şekilde dile getirdi:

"Ben nice Kisralar, Kayserler ve Necaşîler gördüm. Fakat bunların hiçbirini, etrafındaki insanların Muhammed'e (sallallahu aleyhi ve sellem) olan bağlılığı gibi bir bağlılık içinde görmedim. Gelin beni dinleyin ve bu adamla uğraşmayın!"

Bu görüşme neticesiz kaldı.[236] Allah Resûlü Kureyş'e Hıraş ibn Ümeyye'yi gönderdi. Ancak Kureyşliler ona hücum edip devesini öldürdüler. Kendisini de öldüreceklerdi ama, müttefiki olan bir kabile imdadına yetişti.[237]

Sahabeyi Tahrik

Elçilerin geliş-gidiş ve görüşmeleri böyle sürüp giderken, Kureyşliler defalarca gizlice Allah Resûlü'nün kampına hücum edip sahabeyi tahrik ederek, ne pahasına olursa olsun savaşı başlatmaları için bahane olabilecek bir olay çıkarmaya çalışıyorlardı. Fakat her seferinde sahabenin sabır ve disiplini, Peygamberimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) ince düşüncesi ve hikmetli davranışı onların bütün oyunlarını boşa çıkardı. Bir keresinde 40-50 Kureyşli geceleyin gelip Müslümanların kampına taş ve ok yağdırmaya başladılar. Sahabe-i Kiram hepsini yakalayıp Allah Resûlü'nün (sallallahu aleyhi ve sellem) huzuruna getirdiler. Ama Peygamberimiz hepsini serbest bıraktı. Bir diğer olayda, Ten'îm tarafından 80 kişi, tam sabah namazı vakti gelerek ani bir hücum yaptılar. Bu adamlar da yakalandılar ama Resûlullah (sallallahu

---

236 Buhârî, *Şurût* 15; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/324.
237 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/324.

aleyhi ve sellem) bunları da serbest bıraktı. Böylece Kureyş'in oyunları ve hileleri boşa çıktı.

Elçi Hz. Osman (r.a.)

Bundan sonra Kureyş'e elçi olarak Hz. Osman'ın (radıyallahu anh) gönderilmesine karar verildi.[238] Kureyşliler Hz. Osman'ı yakalayıp hapsettiler. Bir ara onun öldürüldüğü şâyiası bile duyuldu. Gelmesi gecikince, bu şâyianın doğruluğu kanaatine varıldı. Bunun üzerine, Allah Resûlü, Müslümanları biata çağırdı. Kendisi bir ağacın altında oturmuştu, Müslümanlar da gelip gelip O'na biat ediyorlardı.[239]

Ölüme Biat

Biat sesini duyunca herkes yerinden ok gibi fırladı.. ve o uğurda ölüme kadar her şeye biat ettiler.[240] Çünkü o esnada ancak ölüm için biat edilirdi. Evet, herkes koştu, hem öyle koştular ki bir kişinin dışında Allah Resûlü'nün, mübarek elini sıkmadık tek fert kalmadı.[241] Sadece bir insan kalmıştı ki, o da şu anda Mekke'deydi ve hayatta olup olmadığı da bilinmiyordu. Allah Resûlü sanki çok ötelerdeki Osman'ın (radıyallahu anh) elinden tutmuş gibi bir hâli vardı. Sol elini kaldırdı, *"Bu benim elim."* dedi. Ardından da sağ elini kaldırdı: *"Bu da Osman'ın eli."* buyurdu ve ilave etti: *"Şahit olun, ben Osman'ın yerine biat ediyorum."*[242] Ve işte bu biata, yüce dergâhtan hoşnutluk sesi geldi:

لَقَدْ رَضِيَ اللهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحاً قَرِيباً * وَمَغَانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَهَا وَكَانَ اللهُ عَزِيزاً

238 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/324.
239 İbn Hişâm, es-Sîratü'n-nebeviyye, 3-4/315-316.
240 Buhârî, *Cihâd* 110; Müslim, İmâret 80.
241 İbn Hişâm, es-Sîratü'n-nebeviyye, 3-4/316.
242 Buhârî, Fedâilü'l-ashab 7; Tirmizî, menâkıb 19.

حَكِيماً *"Allah inananlardan, ağaç altında sana biat ederken, andolsun ki hoşnut olmuştur. Gönüllerinde olanı da bilmiş, onlara güvenlik vermiş, onlara yakın bir zafer ve ele geçirecekleri bol ganimetler bahşetmiştir. Allah güçlü olandır, Hakîm olandır."* (Fetih, 48/18-19)

Bu ne kudsî biattı ki Allah Resûlü o biata vekâlet ediyordu..! Mesele çok ciddiydi.. ve herkes feveran içindeydi. Sinirler iyice gerilmiş, ashab infilak etmeye hazır gibiydi.. ve sadece Allah Resûlü idi ki denge ve itidalini hiç bozmamıştı. Gerçi içi yanardağlar gibi fokur fokur kaynıyordu ama, o insanüstü iradesiyle bu yanardağların dahi patlayıp etrafa lavlar saçmasına mâni olabiliyordu. Aman Allahım! Bu ne sarsılmaz irade..!

Daha sonra Hz. Osman'ın öldürüldüğü haberinin asılsız olduğu anlaşıldı. Hz. Osman da bu sırada geri geldi.

"İş Kolaylaştı"

Tam bu gerginlik esnasında, Allah Resûlü ileriden bir toz belirdiğini müşâhede etti. Biraz sonra da tozlar arasından Süheyl çıkıvermişti. O, Süheyl'i çok iyi tanırdı. Yanındakilere: *"İş artık kolaylaştı. Kureyş anlaşmaktan başka bir şey yapamaz."* dedi.[243]

"Kolaylık" mânâsıyla irtibatlı "Süheyl" isminden tefe'ül edilmesi de ayrı bir konu. Allah Resûlü'nün insanları tanımasına bakın ki, daha Süheyl'i görür görmez hemen neticeyi söylemişti. Nitekim hâdiseler Allah Resûlü'nü tasdik çizgisinde cereyan etmeye başlamıştı bile. Süheyl, anlaşmak için geldiğini açıkça ifade etti. Zaten, Allah Resûlü de böyle bir anlaşma istiyordu.

Antlaşma

Süheyl, Allah Resûlü'nden ne kadar taviz koparabilirse bunu kendisi için büyük bir başarı sayacaktı. Onun için en

[243] Buhârî, *Şurût* 15; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/330.

küçük meseleleri dahi gündeme getirmekten çekinmiyordu. Meselâ; daha anlaşmanın başlangıcında yazılan بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (Bismillâhirrahmânirrahîm) cümlesine itiraz edip, bunun yerine بِاسْمِكَ اللّٰهُمَّ (Bismikâllâhümme, Allahım, Senin adınla) yazılmasında diretti. Allah Resûlü de onun bu teklifini kabul etti.

Suheyl'in ikinci itirazı, "Resûlullah" ifadesine oldu. "Biz zaten senin resûllüğünü kabul etmiş olsak, böyle bir anlaşmaya lüzum kalmazdı." dedi. Efendimiz kâtiplik yapan Hz. Ali'ye (radıyallahu anh), orayı da karalayıp مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ (Abdullah'ın oğlu Muhammed) yazmasını söyledi. Ancak, bu teklif, Hz. Ali'ye ağır gelmiş ve bir miktar duraklamıştı. "Resûl" kelimesini silmek içinden gelmiyordu. Bunun üzerine Allah Resûlü, bizzat kendi eliyle o ifadeyi çizdi ve مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ (Abdullah'ın oğlu Muhammed) ifadesini yazdı veya Hz. Ali'ye (radıyallahu anh) yazdırdı.

Anlaşma maddelerinin hemen hepsi uzun münakaşalara sebep olmuştu. Süheyl, kendi dedikleri yazılmadıkça böyle bir anlaşmaya imza atmayacağını söylüyor, Allah Resûlü de böyle bir anlaşmanın getireceği büyük neticeler itibarıyla, dış yüzündeki ürperticiliğe rağmen bu isteklerin çoğuna "Evet!" diyordu.

Bu maddelere göre:

1. Müslümanlar bu sene Mekke'yi ziyaret etmeden geriye dönecekler.

2. Ziyaret ancak gelecek sene yapılacak ve ziyaret müddeti de sadece 3 gün olacak.

3. Yanlarına hiçbir silah almayacak ve herkes sadece beline kuşanmayı âdet hâline getirdiği kılıcı ile gelebilecek, o da kınında bulunacak.

4. Mekke'den Medine'ye gitmek isteyen olursa kabul edilmeyecek; aksine Mekke'ye dönen kimselere de engel olunmayacak.

Yani Müslümanlardan biri Medine'ye gitmiş olursa veya Müslümanlara sığınırsa, o derhal Kureyş'e teslim edilecekti.[244]

5. Arap kabileleri istedikleri tarafla birleşmekte serbest bırakılacaktı.

6. 10 sene süreyle iki taraf arasında savaş durdurulacak. Bir taraf diğerine karşı, gizli veya açık hiçbir harekette bulunmayacak.

Gerçi anlaşma maddeleri ilk bakışta, tamamen Müslümanların aleyhinde gibi görünüyordu ama, Kur'ân bunu, neticesi itibarıyla bir fetih olarak anlatıyordu.[245]

Hz. Ömer'de (r.a.) Hudeybiye Şoku

Bu maddelerin hepsi de ilk bakışta Müslümanların aleyhine gibiydi. Hele, bir Müslümanın tekrar Kureyş'e teslim edilmesini öngören madde, Müslümanları çıldırtacak bir madde idi ki, Hz. Ömer'in (radıyallahu anh), Allah Resûlü'nün karşısına gelerek: "Sen Allah'ın Resûlü değil misin?" diyecek kadar feveranına sebep olmuştu. Allah Resûlü bu esnada dahi sükûnetini bozmamış ve Hz. Ömer'in (radıyallahu anh) sorularına gayet soğukkanlı şöyle cevap vermişti:

– *Evet, ben Allah'ın Resûlü'yüm.*

– Biz hak yolda değil miyiz?

– *Evet, hak yoldayız.*

– Öyleyse bu zilleti niçin kabul ediyoruz?

– *Ben Allah'ın peygamberiyim ve Allah'a isyan edemem.*

– Sen Kâbe'yi ziyaret edeceğimizi söylemedin mi?

– *Evet, söyledim. Fakat bu sene demedim.*

---

244 Buhârî, *Şurût* 15; Müslim, *Cihâd* 90-93; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/325.
245 Buhârî, Fetih Sûresi, 48/1, *Cizye* 18; Müslim, *Cihâd* 94.

Hz. Ömer (radıyallahu anh) hızını alamamış ve Hz. Ebû Bekir'in (radıyallahu anh) yanına gitmiş, ona da aynı şeyleri sormuştu. O da Allah Resûlü'nün verdiği cevaplarla mukabelede bulunmuştu.

Daha sonraları Hz. Ömer, bu hâdiseyi her hatırlayışta ızdırapla iki büklüm olur ve nedametle (pişmanlık) yutkunurdu.. kim bilir, bu yolda, ne sadakalar vermiş, ne oruçlar tutmuş ve ne istiğfarlarda bulunmuştu! Evet o, dediğine binlerce defa pişman olmuştu.[246]

Ebû Cendel (r.a.)

Süheyl'in, İslâmiyet'i henüz yeni seçen oğlu Ebû Cendel'in, o esnada ayağındaki prangaları sürüye sürüye gelişi bardağı taşıran son damla olmuştu. Ebû Cendel bitkin bir vaziyette oraya gelmiş ve kendisini Allah Resûlü'nün önüne atıvermişti. Bu manzaraya sahabeden hiçbirinin yüreği dayanmamış ve hepsi hıçkıra hıçkıra ağlamıştı. Süheyl: "Anlaşmanın geçerli olması için ilk şart oğlumun bana iadesidir." dedi.

İşte o anda kopan çığlıklar, yavrusunu kaybetmiş bir ananın ızdırap dolu feryadı gibiydi. Allah Resûlü de gözyaşlarını tutamamıştı. Süheyl'e rica ettiler: Daha anlaşmaya imza atmadık.. Ebû Cendel muaf tutulabilir. Ancak, bu teklifler hiç mi hiç hüsnü kabul görmedi, Süheyl sözünde ve talebinde diretti. Ve Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem), gözyaşları içinde Ebû Cendel'i geriye iade etti. Fakat ona, yakın bir gelecek içinde, müjdeli bir şeyler fısıldadı: *"Allah sana ve senin gibi olanlara çok yakında bir kurtuluş nasip edecektir."*...[247] Ve dediği gibi de oldu.[248]

---

246 Buhârî, *Şurût* 15.

247 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/325-326; İbn Hişâm, *es-Sîratü'n-nebeviyye*, 3-4/318.

248 Buhârî, *Şurût* 15; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/331; İbn Hişâm, es-Sîratü'n-nebeviyye, 3-4/324.

Ashabın Rahatsızlığı

Müslümanların kalbini inciten ve gönüllerde huzursuzluk meydana getiren diğer bir düşünce de "Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) rüyasında Mekke'de tavaf ettiğimizi görmüştü, hâlbuki biz şimdi tavaf yapmadan dönme şartını kabul ediyoruz." fikriydi. Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) bunun üzerine halka şu ince noktayı anlattı: "Rüyada açıkça bu sene tavaf yapılacağı belirtilmemiştir, barış şartlarına uygun olarak bu sene değil, inşallah gelecek sene tavaf yapılacak."

İhramdan Çıkma ve Kurbanların Kesilmesi

Barış yapıldıktan sonra Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) ashaba: "Artık kurbanlarınızı burada kesiniz, başlarınızı tıraş ediniz, ihramlarınızı çıkarınız." dedi. Ama hiç kimse yerinden kıpırdamadı. Peygamberimiz bu emri üç defa tekrarladı.

Ama Sahabe-i Kiram o derece üzüntülü, kalbi kırık ve kederli idi ki hiçbiri herhangi bir hareket için istek göstermiyordu. Resûlullah Efendimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) bütün peygamberliği süresince, ashabına emir verdiği halde onların bu emri yerine getirmek için koşuşturmadıkları böyle bir olay hiçbir zaman meydana gelmemiştir. Bu davranışlar karşısında Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) çok üzüldü, çadırına dönerek mü'minlerin annesi Ümmü Seleme'ye ne kadar üzüldüğünü söyledi. O da: "Siz sessizce giderek kendi devenizi kesiniz, berberi çağırarak tıraş olunuz, daha sonra herkes kendiliğinden sizi takip edecektir, yaptıklarınızı yapacaktır ve alınan kararların artık değiştirilemeyeceğini anlayacaklardır." diyerek görüşünü açıkladı. Nitekim öyle oldu. Peygamberimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) yaptıklarını görerek Müslümanlar da kurbanlarını kestiler, saçlarını tıraş ettiler ve ihramdan çıktılar. Ama buna rağmen kalpleri kederle doluydu.

Peygamberimiz Efendimiz, Hudeybiye'de 19 gün kadar veya 20 gece oturduktan sonra, Medine'ye dönmek üzere oradan ayrıldı. Kurâu'l-Gamîm'de bulunulduğu sırada Fetih Sûresi nazil oldu.[249]

HUDEYBİYE'NİN GETİRDİKLERİ

Fetih Sûresi'nin Nâzil Oluşu

Bu kâfile, Hudeybiye Antlaşması'nı kendilerinin yenilgi ve aşağılanması kabul ederek Medine'ye doğru geri dönerken Decnan denen yere (bazılarının ifadesine göre Kurâu'l-Gamîm'e) gelince bu sûre nâzil olmuştur. Bu sûre Müslümanlara, yenilgi zannettikleri bu barışın gerçekte büyük bir fetih (zafer) olduğunu bildirmektedir. Bu sûre nâzil olduktan sonra Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) Müslümanları toplayarak onlara şöyle buyurdu:

"Bugün bana dünyadan ve dünyadaki her şeyden daha kıymetli bir şey nâzil olmuştur." Daha sonra bu sûreyi okudu ve özellikle Hz. Ömer'i çağırarak ona dinletti. Çünkü o herkesten daha çok üzüntülüydü.

Başka bir rivâyette Hz. Ömer b. Hattâb (radıyallahu anh) şöyle demiştir: Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ile seferde idik, ona bir konuda üç kere soru sordum, cevab vermedi. Kendi kendime: "Ey Hattab'ın oğlu, annen senin ölümünü görsün. Resûlullah'ı rahatsız ederek üç kere sordun, sana cevap vermedi." deyip deveme bindim ve sürdüm, sonra topluluğun önüne geçtim ve hakkımda Kur'ân âyeti indirilmesinden korkmuştum, aradan çok zaman geçmeden birisinin seslendiğini işittim, bana bağırıyordu, korktum, hakkımda bir şey indirildi zannettim, Peygamberimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) yanına gittim, bana: "Bu gece üzerime bir

---

249 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/420.

sûre indirildi, bu sûre bana, dünya ve onun içindekilerden daha sevgili." dedi ve Fetih Sûresi'nin indirildiğini haber verdi.[250]

Yüce Allah'ın bu buyruğunu işitince Müslümanların kalpleri yatışmış, çok geçmeden de bu antlaşmanın faydaları teker teker ortaya çıkmaya başlamıştı. Artık hiç kimsenin bu barışın muhteşem bir fetih ve zafer olduğundan şüphesi kalmamıştı. Bu faydaları şöyle sıralayabiliriz:

1. Bu barış antlaşmasıyla Arabistan'da İslâmî bir idarenin varlığı tam olarak ilk defa kabul edilmiş oluyordu. Bu olaya kadar Araplar, Peygamber Efendimize (sallallahu aleyhi ve sellem) ve Ashabına, Kureyş ve Arap kabilelerine karşı isyan etmiş bir zümre olarak bakıyorlardı. Dolayısıyla Müslümanları kanun dışı (illegal) kabul ediyorlardı. Artık Kureyş'in kendisi Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) ile antlaşma yaparak İslâm idaresinin sınırları içinde, Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) iktidarını kabul ediyor ve Arap kabileleri için de bu iki siyasî güçten istedikleri biriyle, çekinmeden dostluk kurma kapısı açılmış oluyordu.

2. Müslümanların Kâbe'yi ziyaret etme hakkını kabul etmekle Kureyş, kendiliğinden şimdiye kadar iddia ettikleri gibi İslâm'ın bir dinsizlik değil, bilakis Araplar içinde mevcut dinlerden biri olduğunu kabul etmiş oluyorlardı. Diğer Araplar gibi bu dinde olanlar da Hac ve Umre ibadetlerini yerine getirme hakkına sahip oluyorlardı. Bu anlaşma sayesinde, Kureyş'in propagandası yüzünden Arapların gönlünde İslâm aleyhinde yerleşmiş olan nefret azalmıştır.

3. Kureyş tarafından savaşın durdurulmasından sonra Resûl-i Ekrem (sallallahu aleyhi ve sellem) kendi bölgesi içinde İslâm Devleti'ni sağlam bir şekilde oturtmak ve İslâm kanunlarını tam olarak uygulayarak İslâm toplumunu üstün bir medeniyet ve ahlak örneği yapma fırsatı bulmuştur. Bu öyle büyük bir nimettir

---

[250] Buhârî, Tefsîru Sûreti 48/1; Tirmizî, Tefsîru Sûreti Fetih 1.

ki; Yüce Allah bununla ilgili olarak Mâide Sûresi'nin 3. ayetinde şöyle buyuruyor: "İşte bugün sizin dininizi kemâle erdirdim ve üzerinizdeki nimetimi tamamladım. Sizin için din olarak İslâm'ı beğendim."

4. Bu sulh döneminde İslâm'ın Kılıcı Hâlid ibn Velid (radıyallahu anh) ve Amr ibn Âs (radıyallahu anh) Müslüman oldular.[251] Osman ibn Talha (radıyallahu anh) da bu dönemde kazanılan büyüklerdendir. Osman ibn Talha (radıyallahu anh), hayatı boyunca Beytullah'ın anahtarını taşımış ve daha sonra da Allah Resûlü o anahtarları yine ona vermişti.[252] İsimleri geçen bu şahıslar, askerî ve siyasî dehalarıyla, ordular bozan insanlardı. İşte bu insanlar, sulh döneminin yumuşak ikliminde ancak kendilerini idrak edebilmişlerdi.[253]

5. O güne kadar Kureyş, her şeye tepeden bakıyordu: "Beytullah bizim." diyor ve hiç kimseyi yanına sokmuyorlardı. Gelen herkes bâc (vergi) ödüyor ve Kâbe'yi öyle ziyaret edebiliyordu. Aksi hâlde, Beytullah'ı ziyaretleri mümkün değildi. Hâlbuki Allah Resûlü'yle yapılan anlaşmada böyle bir şart ileri sürülmemişti ki, bu da Kureyş adına çok büyük bir hata ve çok büyük bir atlamaydı. Müslümanlar ertesi yıl Kâbe'yi bâc ödemeden tavaf edince diğer kavim ve kabilelerde bir uyanma oldu. Demek ki Kureyş, Kâbe'nin yegâne sahibi değildi. Öyle olsaydı, Medine'den gelen Müslümanlar, vergi ödemeden Kâbe'yi nasıl ziyaret edebilirlerdi? O hâlde kendileri niçin böyle bir hakka sahip olmasınlardı ki! İşte herkeste bu fikir uyanmış ve Kureyşlilerin resmen, Kâbe'nin tek hâkimi olmadıkları ortaya çıkmış oluyordu. Böylece, daha sonraki yıllarda, herkes herhangi bir şeye takılmadan gelip Kâbe'yi ziyaret edebilecekti.

---

[251] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Beyrut 1966, 4/238 vd.

[252] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/137; İbn Hacer, el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe, Beyrut 1328, 2/460.

[253] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 4/252vd; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/238vd.

6. Sulh ile, Kureyş gâilesinin olmayacağı on sene garanti altına alınmış oluyordu. Bu on senelik zaman dilimi, Müslümanlar için çok mühimdi. Allah Resûlü bu dönemde yetiştirdiği irşad ekiplerini çeşitli yerlere gönderme fırsatını buldu ki, bu da, bütün Arap Yarımadası'nda İslâm'ın sesinin duyulması demekti. Evet artık her yerde Kur'ân sesi yükseliyor ve herkes İslâm dinine koşuyordu. Kur'ân-ı Kerim'in: يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللهِ أَفْوَاجًا *"Fevç fevç Allah'ın dinine girerler."* (Nasr Sûresi, 2) diye müjdelediği an işte bu andı. 10 sene, yeni bir neslin yetişmesi demekti. Kureyş, Müslümanlara nasıl bir fırsat verdiğinin farkında değildi. Farkında olsalardı, böyle bir anlaşmaya asla yanaşmazlardı. Bu zaman diliminde Müslümanlar hem keyfiyet hem de kemmiyet plânında epey mesafe katettiler. İslâm'a yeni dehaletler, bir taraftan ümidi, diğer taraftan da askerî gücü artırıyordu. Zira Hudeybiye barışından önceki 19 yıllık süre içerisinde Müslüman olanların sayısı kadar insan, bundan sonraki iki sene içerisinde Müslüman olmuştur. Hatta iki yıl sonra Mekkelilerin anlaşmayı bozması üzerine Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) Mekke'yi fethetmek için yola çıktığı zaman beraberinde 10.000 kişilik bir ordu vardı.

7. Bu sulhün kazandırdığı ayrı bir avantaj da, Hudeybiye anlaşmasına kadar, iki taraftan birbirine gidip gelme olmuyordu. Karşılaşmalar hep kılıçların konuştuğu meydanlarda vuku buluyordu. Harp psikolojisi içinde, İslâmî hakikatleri karşı tarafa anlatmak da mümkün değildi. Sulh sebebiyle gidip gelmeler oldu. O güne kadar İslâm'a ait güzelliklerden habersiz yaşayanlar gidip gördüklerinde, bu güzellikler karşısında hayranlıklarını gizleyemiyorlardı... Medine'de yaşanan hayat, Cennet hayatından farksızdı.. ve onu gören büyüleniyordu. Abdest, ezan, cemaatle kılınan namaz ve o insanların namazdaki huşû ve hudûları, Mekkelilerin gönlünü, baş döndürücü

bir cazibeyle kendine çekiyordu. Hudeybiye sulhü sayesinde, içine İslâm'ın sesinin, soluğunun ve Kur'ân mesajının girmediği hemen hiçbir ev kalmamıştı.

Onun için Hudeybiye, Mekke fethinden evvel bir fetihti. Evet, Allah Resûlü, bir adım atarken, nasıl attığını çok iyi biliyordu. Nazarının ulaştığı yere ayağını da koyuyordu. Nazar ve adım bütünlüğü içinde hâdiselerin üstesinden geliyor ve problemleri bir bir çözüyordu.

8. Bütün kavim ve kabileler bu sulh sebebiyle, Efendimiz ve O'nun temsil ettiği site devletinin, komşu devletlerle antlaşma yapabilecek bir devlet hüviyetinde olduğunu kabullenmeye başlamışlardı. Günümüzde nasıl, yeni kurulan veya bağımsızlığını ilan eden devletler, diğer devletlerin onları devlet olarak tanımalarıyla meşruiyet kazanıyor ve bunu devletlerarası münasebetlerinde bir referans olarak kullanıyor; öyle de Allah Resûlü onlarla böyle bir antlaşma yaptığından dolayı tanınmış oluyordu. O'nu Kureyş tanıyınca Tâifli niye tanımayacaktı ki? Evet, tanımalar birbirini takip etti. İşte Allah Resûlü, Hudeybiye gibi en ağır şartlar altında imza attığı bir anlaşmadan, böyle iç içe fetihler çıkaran harika bir insandı. Hiç düşünmeden, hemen karar vermek zorunda kaldığı bir atmosfer içinde, hiç akla ve hayale gelmeyen böylesi bir fethin zeminini hazırlayabilme, hiç şüphesiz beşer düşünce sınırlarını aşan ve mucize diyebileceğimiz bir muvaffakiyetti ki, bu da O'nun hak peygamber olduğuna en canlı bir şahittir. Zira hiçbir beşerin, ne kadar dâhi de olsa, böyle zâhiren hezimet gibi görülen bir anlaşmadan, bu şekilde bir fethe ulaşabilmesi görülmemiştir. Çünkü böyle bir başarı beşer takatini aşan bir güç, bir irade ve bir ilme vâbestedir.[254]

---

[254] M. Fethullah Gülen, Sonsuz Nur, İstanbul 1994, 2/448-455.

9. Kureyş'le anlaşma yapılarak güney sınırlarının emniyete alınmasıyla Müslümanlar Kuzey ve Orta Arabistan'ın bütün muhtelif güçlerini kolaylıkla yenmişlerdir. Hudeybiye Antlaşması'nın imzalanması üzerinden henüz 3 ay geçmişti ki Yahudilerin en büyük yerleşim merkezi Hayber fethedildi. Daha sonra Fedek, Vâdi'l- Kurâ, Teyma ve Tebük'ün Yahudi köyleri İslâm idaresi altına girdi. Bundan sonra, Orta Arabistan'ın Yahudi ve Kureyşlilerle gizli ilişkiler kuran bütün kabileleri de Allah Resûlü'nün (sallallahu aleyhi ve sellem) emrine girmişlerdir. Böylece Hudeybiye barışı iki sene içerisinde Arabistan'da güç dengesini öyle değiştirmiştir ki, Kureyş ve müşriklerin gücü alt edilmiş ve İslâm'ın galibiyeti kesinleşmiştir.

Görüldüğü üzere bu barışı Müslümanlar kendileri için bir başarısızlık, Kureyş de bir başarı olarak telakki etmekteyken, Müslümanlara nasip olan hayırlar böylesine çoktu.

Bu anlaşma şartları içinde Müslümanlara en ağır gelen şey: Mekke'den kaçarak Medine'ye gelenlerin iade edilmesi, buna karşılık Medine'den kaçıp Mekke'ye gidenlerin iade edilmemesini öngören madde idi. Fakat çok az bir zaman geçmişti ki bu madde de Kureyş'in aleyhine çalışmaya başladı. Peygamber Efendimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) uzak görüşüyle anlaşmanın yararlı sonuçlarını görerek anlaşmayı imzalamasının uygunluğu bu tecrübeler sonunda iyice anlaşıldı.

Ebû Basîr ve Arkadaşları

Hudeybiye'den hemen sonra Mekke'den kaçan Ebû Basîr künyesi ile mâruf Utbe ibn Esîd, gelip Allah Resûlü'ne iltica etmişti. Ardından Kureyş, Medine'ye iki adam göndererek Ebû Basîr'in iadesini istedi. Allah Resûlü onu da iade etti. Fakat Ebû Basîr, yolda bu muhafızlardan birini öldürdü; diğeri de kaçarak canını zor kurtardı.

Ebû Basîr, tekrar Allah Resûlü'nün huzuruna geldi. Ancak, İki Cihan Serveri: *"Bir peygamber verdiği sözden dönemez."* diyerek Ebû Basîr'i Medine'ye kabul etmedi. Bunun üzerine de Ebû Basîr Medine dışında, Zülmerve'ye yakın Îs'te yerleşti. Derken Mekke'deki mağdur Müslümanlar, bu sığınmadan haberdar olunca teker teker kaçıp Ebû Basîr'in yanına yerleştiler.. ve bu, Mekkelilerin korkulu rüyası oldu. Ebû Basîr ve arkadaşları, ticaret için oradan geçmek zorunda olan Mekke kervanları için artık büyük bir tehlike teşkil ediyorlardı...

Mekkeliler, bizzat Allah Resûlü'ne müracaat ederek, Müslümanların Medine'ye kabul edilmesini istediler. Böylece, Hudeybiye anlaşmasının Müslümanları en çok rahatsız eden maddesi, bizzat bu maddeyi teklif edenler tarafından ilga edilmiş oluyordu. Bu da apaçık bir zafer demekti.[255]

Zaten, Hudeybiye dönüşünde Fetih Sûresi nazil olmaya başlamış ve bu anlaşma apaçık bir fetih olarak vasıflandırılmıştı.[256]

Allah Resûlü çok memnundu. Düşündüğü her şey, mevsimi gelince çözülen düğümler gibi çözülmeye başlamıştı bile... Aslında O, fettah olan kılıcını düşmanın başına ta Hudeybiye'de indirmişti ve düğüm orada çözülmüştü ama, hâricî vücud nokta-i nazarından ve âlem-i şehadet itibarı ile düğüm şimdi çözülüyordu. Bir gün Îs'in fütüvvet ruhunu temsil eden yiğitleri, evet henüz bıyıkları terlememiş, çiçeği burnunda bu delikanlılar, Allah Resûlü'nün "Seniyyetü'l-Vedâ"yı aşarak Medine'ye geldiği gibi şimdi Medine'ye giriyorlardı. Ve başta Allah Rasûlü olmak üzere bütün Medine halkı da onları, Seniyye-i Vedâ türküleri ile karşılıyordu. Küfür miyopları, kendi elleri ile kendi şartlarını bozmuşlardı. Ve bir gün gelecekti; Allah Resûlü'nün paktına dâhil olan bir kabileye tecavüz edecek, dolayısıyla da

---

255 Buhârî, *Şurût* 15; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/331.
256 Buhârî, *Cizye* 18; Müslim, *Cihâd* 94.

kendi ahitlerini bütün bütün nakzedeceklerdi.[257] Allah Resûlü de Hudeybiye ile blokajı atılan büyük fethi bizzat Mekke'ye girerek fiilen tahakkuk ettirecekti.[258]

Fetih Sûresi, bu tarihî olaylar dizisi göz önüne alınarak okunursa, daha rahat anlaşılmış olur.[259]

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا ﴿١﴾ لِيَغْفِرَ لَكَ اللهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ﴿٢﴾ وَيَنْصُرَكَ اللهُ نَصْرًا عَزِيزًا ﴿٣﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. Biz sana âşikâr/apaçık bir fetih ve zafer ihsan ettik.

2. Bu da Allah'ın, senin geçmiş ve gelecek kusurlarını bağışlaması, sana yaptığı ihsan ve in'amı tamamlaması, seni dosdoğru yola hidâyet etmesi.

3. Ve sana şanlı ve şerefli bir zafer vermesi içindir.

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا ۞

1. "Biz sana âşikâr/apaçık bir fetih ve zafer ihsan ettik."

Fetih kelimesi lügatte; açmak, yani kapalılığı gidermek mânâsına gelir. Cihad ıstılahında bir memleketi fetih ise; bir beldeyi savaş veya başka bir yolla, zorla veya barış yoluyla ele geçirmek demektir. Çünkü ele geçirilmediği müddetçe beldenin

---

257 İbn Hişâm, *es-Sîratü'n-nebeviyye*, 3-4/389 vd.

258 Buhârî, *Şurût* 15, 1, Hacc 106; Ebû Dâvûd, *Cihâd* 168, (2765, 2766). Ayrıca bkz. Tefhim; M. Fethullah Gülen, *Sonsuz Nur*, 2/448-455.

259 Tefhim.

kapıları kapalıdır. Zafere ulaşmak ve ele geçirilmek suretiyle kapıları açılmış olur.[260]

مُبِينًا Mübîn; açık, parlak, yahut ilerisini açan, gösteren veya ileride meydana gelecek birçok fetihlerin başlangıcı olan bir fetih demektir. Cenâb-ı Allah bu fethin "mübîn" olmasının hikmetini şu dört yönü birleştirerek açıklıyor:

1. Peygamber Efendimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) gelmiş-gelecek günahlarının affedilmesi.

2. Nimetin tamamlanması,

3. Bir doğru yola ulaştırma,

4. Benzersiz bir yardım.[261]

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ "Biz sana... ihsan ettik." Âyette "Biz... ettik." denmek sûretiyle fetih, Allah'a isnâd edilmiştir. Çünkü kulların fiilleri, yaratma ve icad olarak Allah'a istinâd etmektedir. Yani Müslümanlar, Allah yolunda cihad ederler, gayret ederler, fethi ise Allah isterse nasip eder, istemezse nasip etmez. İşte bu yönüyle fethi ihsan eden Allah'tır.

فَتْحًا مُبِينًا "âşikâr/apaçık bir fetih." Sûreye adını veren fethin 'Hudeybiye Antlaşması' mı yoksa 'Mekke Fethi' mi olduğu konusunda farklı görüşler vardır. Fetih kelimesinin "savaş yoluyla bir toprağı ele geçirmek" mânâsında kullanıldığını dikkate alan bir grup müfessire göre ayetteki fetihten maksat Mekke'nin fethidir. Yüce Allah onu Resûlüne ve müminlere kendisinden bir müjde olarak daha meydana gelmeden vaat etmiştir. Zemahşeri[262] demiştir ki: O, Mekke'nin fethidir. Bu sûre, Hudeybiye antlaşmasının yapıldığı sene Mekke'den dönerken Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) fethe hazırlamak için nâzil olmuştur.

---

260 Zemahşerî; Zuhaylî.
261 Elmalılı, *Hak Dini*.
262 Zemahşeri, *el-Keşşâf*, Mısır 1966.

Sağlam rivayetler yanında[263] bu sûrede geçen işaretlere dayanan bazı tefsirciler ise haklı olarak burada Hudeybiye sulhunun anlatıldığı kanaatine varmışlardır. Bunlara göre fetih kelimesi, bir çözüm getirdiği ve tıkanıklığı açtığı için barış için de kullanılabilir. Yahut da sebebin sonuç yerine kullanılması yoluyla mecâz-ı mürsel kabîlinden, Mekke'nin fethine sebep olduğu için Müslümanlar için Hudeybiye antlaşmasından daha büyük bir fetih yoktur. Âlimlerin çoğuna göre de buradaki fetihten maksat Hudeybiye antlaşmasıdır.[264] Çünkü bu antlaşma, en azından Mekke fethinin ve diğer fetihlerin bir parçasıdır. Ayrıca bu barış ile, Müslümanlığın dünyada bir devlet olarak varlığı düşmanları tarafından dahi tasdik edilerek bir anlaşmaya bağlanmış bulunuyordu. Böylece bu, daha sonra meydana çıkacak, devam edecek fetihler zincirinin başı ve açıcısı olmuş ve bundan sonraki İslâm fetihlerinden her biri bunun altında bir şubesi sayılacak bir şekilde vaad edilmiş oluyordu ki, sûrenin başı bunu ilâhî bir dil ile açıklamaktadır. Aslında yine sûrenin içinde Feth-i karîb (yakın fetih) diye işaret edildiğinden, bunu pek yakından Hayber fethi takip etmiş, sonra da Mekke fetholunmuş, sonra da İslâm'ın bütün dinlere galip gelmesi vaad buyurulmuştur.[265]

Âyette bahsedilen فَتْحًا مُبِينًا "bu âşikâr/apaçık fetih"ten muradın ne olduğu hususunda diğer müfessirlerin görüşlerini şöyle sıralayabiliriz:

a. Bu fetihten murad, Hudeybiye antlaşmasının yapıldığı sene gerçekleşen Hayber fethidir.

b. Âyetteki fetih, Peygamberimize müyesser olmuş bütün fetihlerdir.

c. Bu fetih, Allah'ın Peygamberimize müyesser kıldığı İslâm,

---

263 Buhârî, 'Tefsîr", 48/1, *Meğâzi*, 35; Müslim, *Cihâd* 97.

264 Kurtûbî; *Zuhaylî.*

265 Elmalılı, *Hak Dini.*

peygamberlik, aklî ve naklî delillerle davet etmesi ve kılıç ile yaptığı fetihlerdir. Bundan daha açık ve büyük bir fetih yoktur; bu fetih, bütün fetihlerin başıdır. Zîrâ ne kadar İslâm'ın fetihleri varsa, her biri bunun bir şubesidir.

d. Bu fetih, hükmetmek anlamındadır. Yani ey Resulüm! Biz, senin için Mekke halkı aleyhine hükmettik ki, gelecek sene sen Mekke'ye gireceksin.

e. Bu fetih, hak ile bâtılı birbirinden ayırt etmektedir.

f. Bir görüşe göre ise, Mekke ve Hayber'in fethidir.[266]

g. Resûlullah'a müyesser olan bütün ilim ve hidayetlerdir. Bu hidayet ve ilimler, günahların bağışlanmasına sebep olan sevaplara ve onun makam-ı mahmûd'una vesiledir."[267]

h. Bununla, Bizans ve diğer ülkelerin fethi kastedilmiştir.[268]

i. Ferrâ'ya göre âyette kastedilen fetih, Hudeybiye günü yapılan Rıdvan Bîatı'dır.[269]

Diğer görüşler:

Âyetteki fetihten kasıt, Peygamberimizin Hudeybiye'de kurbanlarını kesmesi ve başını tıraş etmesidir.

Aynı zamanda Hudeybiye fethi büyük bir mucize idi. Çünkü Hudeybiye kuyusunun suyu tamamen çekilmişti. Peygamberimiz oraya ağzından su boşaltmış ve beraberinde bulunanların hepsi içecek şekilde kuyudan su kaynamıştı.[270]

Hudeybiye'den döndüklerinde bir sahabi: "Bu fetih değildir, Kureyşliler bizi Kâbe'yi tavaf etmekten alıkoymuştur." dedi. Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu:

---

266 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*.
267 *Rûhu'l-Beyân*.
268 Râzî.
269 Kurtûbî.
270 Kurtûbî.

"Bilakis bu fetihlerin en büyüğüdür. Müşrikler kendi topraklarından sizleri kazasız belasız uzaklaştırıp sizden daha sonra umrenizi kaza etmenizi isteyip sizden hoşlarına gitmeyecek şeyleri görmüşken; sizden yana eman altında kalmaya râzı oldular."[271]

Âyette kastedilen fetih, Hudeybiye fethidir. Orada Allah Resûlü, hiçbir gazvede elde etmediği şeyleri elde etti. Allah onun geçmiş ve gelecek günahlarını bağışladı. Ona Rıdvan Bîatı yapıldı. Hayber hurmalıkları onlara verildi. Hediyelik kurbanlıklar yerlerine ulaştı. Bizanslılar, Perslere galip geldi. Müminler de, kitab ehlinin mecusilere karşı muzaffer olmasına sevindiler.[272]

Bu fetih aynı zamanda toprak ve coğrafya bakımından da bir fetih demekti. Müslümanlar Kureyş'in şerrinden emin olmuşlardı. Bunun üzerine Resûlullah Kaynuka oğulları, Nadir oğulları ve Kureyza oğullarından kurtulduktan sonra, yanındaki Yahudi tehlikesinin kalıntılarından kurtulmaya yönelmişti. Bu Yahudi tehlikesi Şam yolunu tehdit eden çok güçlü Hayber kalesiydi. Yüce Allah orayı almayı Müslümanlara nasib etmişti. Oradan çok büyük ganimetler elde etmişler ve Resûlullah o ganimetleri sadece Hudeybiye seferine katılanlara dağıtmıştı.[273]

Fetih Verdik mi, Vereceğiz mi?

Âyette "Biz sana âşikâr/apaçık bir fetih ve zafer ihsan ettik." şeklinde buyurulmuş ve henüz gerçekleşmemiş olan fetihten, sanki olmuş gibi geçmiş zaman kipi ile bahsedilmiştir. Bunun sebebi, müjdeyi kuvvetlendirmek ve onun kesinlikle meydana geleceğini vurgulamak içindir. Ayrıca bu, haberi veren Yüce Allah'ın şanının yüceliğine de işarettir.[274]

---

271 Kurtûbî.

272 Kurtûbî.

273 Ebû Dâvûd, *Cihâd*, 155, *Harac*, 24; *Fî Zilâl.*

274 *Rûhu'l-Beyân.*

Ayetteki fetihten maksat, Mekke'nin fethidir, diyenlerin yorumuna göre: Bu âyet, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) Hudeybiye yılında Mekke'den dönerken inmiştir. Bu Allah Resûlüne verilmiş bir fetih sözüdür. Yani meydana gelmeden önce, bu fethin olacağını va'detmiştir. Yüce Allah'ın verdiği haberler kesin olarak gerçekleşme hususunda, "Meydana gelmiş olay" gibi sayılacağından, izzet sahibi ve noksan sıfatlardan uzak olan Yüce Allah'ın haberleri vermedeki âdeti üzere burada da geçmiş zaman kipi kullanılmıştır. Burada, fethin şanının yüceliğini gösteren açık ve büyük delil vardır.[275] Bu vaad aynı zamanda, Yüce Allah'tan Peygamberimize (sallallahu aleyhi ve sellem) ve mü'minlere büyük bir müjdedir.[276]

Büyük müfessir Râzî'ye göre ise: Ayette verildiği söylenen fetihten maksat eğer Mekke'nin fethi ise, o zaman Mekke henüz fethedilmediğine göre Yüce Allah nasıl mazî sığasıyla (geçmiş zaman kipiyle) "Biz muhakkak sana, apaşikâr bir fetih yolu açtık" buyurmuştur?" denilirse, buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

a. Bu ifadenin takdiri, "Biz, ezelî hüküm ve takdirimizde buranın bu şekilde fethine hükmettik." şeklindedir.

b. Allah'ın takdir ettiği şey mutlaka olacaktır. Binâenaleyh O, bu işin geriye döndürülemez bir iş ve yürürlükten kaldırılmaz bir olgu olduğuna işaret etmek için, bu işi, mazî (dili geçmiş) sığasıyla haber vermiştir.[277]

Hudeybiye Antlaşması Fetih midir?

Hudeybiye barışından sonra Allah tarafından Fetih Sûresi'yle fetih müjdesi bildirilince, Müslümanlar bu barışın nasıl bir fetih (zafer) olabileceği konusunda hayrete düşmüşlerdi. İmanlarından dolayı Yüce Allah'ın buyruğuna inanmalarına rağmen, onun bir

---

275 Zemahşerî.
276 Sâbûnî.
277 Râzî.

fetih olması fikri kimsenin idrakine sığmıyordu.[278] Çünkü bu anlaşma, bir memleketin ele geçirilmesi olmadığına göre örfen, yani herkesin bildiği manada fetih değildir. Kapalı bir şeyin açılması olmadığına göre dil açısından da fetih değildir. Üstelik Müslümanlar Hudeybiye'de, Mekke'ye gitmekten alıkondular, orada kurban kesip tıraş olarak ihramdan çıktılar. Başta Hz. Ömer olmak üzere bazı sahabiler Hudeybiye antlaşmasının fetih oluşunu anlayamamış ve Peygamber Efendimize sormuşlardır:

Sehl ibn Huneyf (radıyallahu anh) (uzun kıssasının devamında...) "Derken Fetih Sûresi nâzil oldu. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) onu (Hudeybiye antlaşmasını hazmedemeyen) Hz. Ömer'e gönderip okuttu. Hz. Ömer (radıyallahu anh) hayretle: "Hudeybiye antlaşması fetih (zafer) midir ya Resûlallah?" dedi. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem): "Evet!" diye cevap verdi.[279]

Başka bir sahabi gelerek o da aynı soruyu sormuş. Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuş: "Muhammed'in varlığı elinde olan Allah'a yemin olsun ki, şüphesiz bu bir fetihtir."[280]

Medine'ye ulaştıktan sonra bir başka sahabi de arkadaşlarına: "Bu nasıl bir fetihtir? Kâbe'yi ziyaret etmemiz yasaklandı, kurbanlık develerimiz daha ileri gidemedi, Allah'ın Resûlü Hudeybiye'de durmak zorunda kaldı ve bu barış yüzünden iki mazlum kardeşimiz (Ebû Cendel ve Ebû Basir) zalimlerin eline terk edildi." diye serzenişte bulundu. Bu sözler Peygamberimize (sallallahu aleyhi ve sellem) ulaşınca şöyle buyurdu: "Çok yanlış söz söylenmiştir. Bu, gerçekte çok büyük bir zafer ve fetihtir, siz müşriklerin yurtlarına kadar ilerlediniz, onlar da gelecek yıl umre yapmanız konusunda söz vererek sizi geri dönmeye râzı ettiler.

---

278 Tefhim.
279 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*; Müslim, *Cihâd* 94.
280 Ebû Dâvûd, *Cihâd* 155.

Onlar savaşa son vermeyi ve barış yapmayı kendiliklerinden istediler. Hâlbuki onların kalplerinin size karşı ne kadar kinle dolu olduğunu biliyorsunuz. Allah sizi onlara üstün kılmıştır ve galibiyet lutfetmiştir. Siz Uhud Savaşı'ndan kaçarken ben de arkanızdan bağırıyordum. O günü unuttunuz mu? Hendek Savaşı'nda her taraftan düşmanın korkunç bir manzara ile saldırıya geçtiği günü unuttunuz mu?" Bunun üzerine o sahabe, bunları düşünemediğini söyleyerek özür dilemiştir.[281]

Mücemmi' ibn Câriye el-Ensârî (radıyallahu anh) anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) ile birlikte Hudeybiye sulhünde hazır bulunduk. Sulh yapılıp oradan döndüğümüz zaman, halk, develerini hızlandırarak bir yere birikmeye başladılar. Biz hayretle: "Bu insanlara ne oluyor, niçin hayvanlarını hızlandırıp bir yere üşüşüyorlar?" diye sorduk.

"Resûlullah'a (aleyhissalâtu vesselâm) vahiy gelmiş." dediler. Biz de, halkla birlikte harekete geçip develeri hızlandırdık. İlerleyince Allah Resûlünü (aleyhissalâtu vesselâm) Kurâ'u'l-Gamîm denen (Mekke ile Medine arasında Usfân'ın önünde bulunan) yerde bulduk. Devesinin üzerinde duruyordu. Halk toplanınca bize Fetih Sûresi'ni okudular.

Askerlerden biri: "Yani bu Hudeybiye barışı bir fetih midir?" dedi. Allah Resûlü (aleyhissalâtu vesselâm):

"Evet!" deyip ilaveten: "Allah'a yemin ederim bu bir fetihtir." buyurdu. Sûre-i celileyi okumaya devam eden Resûl-i Ekrem (aleyhissalâtu vesselâm): "Allah size, ele geçireceğiniz bol bol ganimetler vaadetmiştir. İman edenler için bir delil olması ve sizi doğru yola ulaştırması için bunları size hemen vermiş ve insanların size uzanan ellerini önlemiştir." meâlindeki âyete kadar (Fetih 20) okudu. Âyet-i kerimede işâret edilen âcil ganimetle Hayber

---

281 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, Beyrut ts.

kastediliyordu. Buradan ayrılınca Hayber'e gazveye çıktık. Elde edilen ganimet, Hudeybiye'ye katılanlara taksim edildi..."[282]

Hz. Berâ'dan (radıyallahu anh) rivayete göre demiştir ki:

"Siz Fetih deyince Mekke'nin fethini anlıyorsunuz. Evet Mekke'nin fethi bir fetihtir. Ancak biz sahabiler, Fetih deyince, Hudeybiye günündeki Bîatu'r-Rıdvan'ı anlardık."[283]

Bütün bu söylediklerimize rağmen Hudeybiye antlaşması nasıl fetih/zafer diye isimlendirilebilir? şeklinde itirazlar olmuştur. Bu itirâzın cevabı şudur:

Müşriklerle yapılan bu anlaşma sözlük anlamı itibariyle bir fetihtir. Çünkü bu anlaşma, Müslümanlar Hudeybiye'ye vardıkları zaman kapalı ve imkânsızdı. Ne zaman ki iş, Rıdvan biatına geldi ve müşrikler Müslümanların birliğini, cihad ve savaştaki kararlılıklarını anladılar, işte o zaman zaafa düştüler, korktular ve anlaşma istemek zorunda kaldılar. Böylece, Müslümanların onlara karşı üstünlüğü tahakkuk etmiş oldu. Bununla birlikte bu sulh, daha önce kapalı olan birtakım şeylerin de açığa çıkmasına sebep oldu. Meselâ, müşrikler, bu sulh sebebiyle Müslümanlarla bir araya geldiler, onların sözlerini duydular. Gönüllerinde İslâm yeşermeye başladı. Çok kısa bir süre zarfında birçok insan Müslüman oldu, Müslümanların sayısı arttı. Hatta denildiğine göre, o sene içerisinde, daha önce Müslüman olanların sayısı kadar, belki de daha fazla insan İslâm'a girdi. Bu sulh sayesinde, Peygamber Efendimiz diğer Araplarla ilgilenme fırsatı buldu. Onlarla savaştı. Birçok yeri fethetti. Hayber'in fethi özellikle kayda değer. Müslümanlar ganimetler elde ettiler. O sene, Rumlarla İranlılar arasında büyük bir savaş oldu. Bu savaşta Rumlar, İranlıları mağlup ettiler. Bu, Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem)'in peygamberliğinin

282 Ebû Dâvûd, *Cihâd* 155, Harâc 24.
283 Buhârî, *Megazi*, 35.

delillerindendir. Çünkü daha önce Efendimiz, bu galebenin bir kaç sene -üç ile dokuz sene arası- içerisinde meydana geleceğini vaat etmişti.[284] Ve uzun zaman geçmeden bu barışın bir fetih ve zafer olduğu tamamen açığa çıktı. Herkes açıkça anladı ki, gerçekten Hudeybiye Anlaşması'yla İslâm fethi de başlamıştır.

Bazı müfessirler –yukarıda da dediğimiz gibi- bu fethi, Mekke'nin fethini vaad diye almışlarsa da, çoğu müfessirler bunun Hudeybiye antlaşmasını haber verdiğini söylemişlerdir. Ashabın bazısından şu söz nakledilmiştir: "Halk Mekke'nin fethine zafer diyor, hâlbuki biz asıl zafer olarak Hudeybiye anlaşmasını kabul ediyoruz."[285]

Tâbiîn imamlarından Zührî der ki: "İslâm tarihinde Hudeybiye zaferinden önceki hiçbir fetih, onun kadar büyük değildir. Bu barış sayesinde müşrikler Müslümanlarla bir araya gelmeye ve sözlerini işitmeye başlamış ve bu onların kalplerinde yer etmiş ve bunun üzerine iki sene içerisinde birçok kimse Müslüman olarak İslâm'ın çoğalmasına sebep olmuştur. Hatta bu barıştan sonraki iki yıl içinde İslâm'a girenlerin sayısı, o zamana kadar (19 yıl boyunca) Müslüman olanlarınkine ulaşmış, hatta onu da geçmiştir."[286] Zira Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) Hudeybiye'ye 1400 kişi ile birlikte gitmişti. İki sene geçtikten sonra Müslümanlar Mekke'ye geri 10.000 kişi olarak geldiler.[287]

Muhammed Derveze "Kur'ân'dan Seçmeler Işığında Resûlullah'ın Hayatı" isimli kitabında bu konu ile ilgili olarak şöyle söylüyor:

"Hiç kuşkusuz Kur'ân'ın "büyük fetih" diye isimlendirdiği bu barış bu nitelemeye tamamen layıktır. Hatta bu barış,

---

284 Rûhu'l-Beyân.
285 Buhârî, Megâzî 35.
286 İbn Hişâm, Sîret, 3-4/322.
287 Kurtûbî, Âlûsî.

Resûlullah'ın hayatında ve İslâm tarihinde İslâm'ın güçlenmesi ve kökleşmesinde ayırıcı en büyük olaylardan sayılsa yeridir veya daha doğru bir ifade ile olayların en büyüklerinden biridir. Kureyşliler bu olayla Resûlullah'ı ve İslâm'ı tanımışlar, Resûlullah ve İslâm'ın gücünü, varlığını itiraf etmişler ve Allah Resûlü ve Müslümanları kendilerine denk olarak kabul etmişlerdi. Hatta bu anlaşma müşrikleri Müslümanlardan en güzel bir biçimde savmış oluyordu. Hem de bu Kureyşlilerin son iki yılda Medine'ye iki kez saldırdıkları bir zamana rastlıyordu. Son savaş bu ziyaretten sadece bir yıl önce olmuş, Müslümanların kökünü kazımak amacıyla müşrikler kendilerinden ve yandaşlarından oluşan büyük bir yığınak yapmışlardı. Bu savaş Müslümanların düşmanlarının karşısında azlık ve güçsüzlüklerinden dolayı iç dünyalarında şiddetli korku ve sarsıntıya yol açmıştı. Bu da, Kureyşi kendilerine örnek alan ve önder gören, onların inkârcı tutumlarından son derece etkilenen civardaki Arapların benliğine büyük bir etki yapmıştı. Bedevilerin, Allah Resûlü ve Müslümanların bu yolculuktan sağ-salim dönemeyecekleri yolundaki kanaatleri ve münafıkların, Müslümanlar için en kötü tahmini yaptıkları göz önüne alınınca, bu fethin önemi ve ne büyük bir boyuta sahip olduğu ortaya çıkar.

Hudeybiye Antlaşmasından sonra meydana gelen olaylar, Hudeybiye Antlaşmasıyla Müslümanların elde ettikleri maddî-manevî, siyasî, askerî ve dinî yararların ne kadar büyük olduğunu ortaya çıkarmıştır. Çünkü Müslümanlar, Arap kabilelerinin gözünde güçlenmişler, Resûlullah ile birlikte yolculuğa katılmayan bedeviler özür dilemeye girişmişler, Medine'deki münafıkların sesleri daha da kısılmış, ağırlıkları kalmamıştır. Çünkü Araplar, uzak yerlerden bölük bölük Resûlullah'a gelmeye başlamışlardır. Zira Müslümanlar Hayber'de ve Şam yolu boyunca serpilmiş Hayber'in köylerindeki Yahudilerin kolunu kanadını kırmışlardı. Çünkü askerî birliklerini,

Necid, Yemen ve Belkâ gibi uzak yörelere gönderebiliyorlardı. İki yıl sonra da Resûlullah Mekke'ye yönelmiş ve orayı fethetmişti. İşte bu, kesin bir sonuçtu. Çünkü Allah'ın yardımı ve fethi gelmiş ve insanlar akın akın Allah'ın dinine girmişlerdi."[288]

Yüce Allah, Hudeybiye sulhu sebebiyle Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) ile Mekkeli müşrikler arasında yapılan anlaşma neticesinde Mekke'nin fethedileceğini bildirmiştir. Böylece Mekkeli müşrikler ve Kureyş kabilesi Hz. Muhammed'i bir devrimci veya âsî, yahut kovulmuş bir başıbozuk olarak değil de, o'nu ve Sahabilerini ciddiye alınması gereken kimseler olarak ilk defa tanımışlardır. Kendisi ile barış yapılması gereken bir şahsiyet olduğunu kabul etmişlerdir. Bu barışın ertesi senesinde Müslümanların Kâbe'yi ziyaret etme haklarını kabul etmekle de onları açıkça tanımışlardır. İslâm'ın, tanınması gereken sağlam bir din olduğunu itiraf etmişlerdir. Bu barış anlaşması, Müslümanların en tehlikeli ve azılı düşmanları olan müşriklerin tecavüzlerine karşı güvenlik içinde olmalarını sağlamıştır. Ayrıca Arap Yarımadası'nın en ücra köşelerine kadar İslâm davetini yayma çalışmalarını sürdürmelerini temin etmiştir. Bu sebeple Peygamber Efendimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) etraftaki kabilelere, devletlere, Kisrâ'ya, Mukavkıs'a, Heraklius'a, Gassan emirlerine, Kisra'ya bağlı Yemen valilerine, Habeş Neçaşi'sine elçiler göndermiş olduğunu görmekteyiz.[289]

Hudeybiye Antlaşması, Allah'ın Müslümanlara açmış olduğu apaçık bir fetih değil midir? Elbette ki bu apaçık bir fetih ve büyük bir kurtuluştur. Evet, hem de çok büyük bir fetihtir. Evet, müşrikler kendi beldelerinden sizi uzaklaştırmak ve rahatlarını bulmak, ayrıca sizden emân istemek durumunda kalmışlar ve sizi kendilerine eşdeğer görmüşlerdi. Bu bir fetih değil de ya nedir?[290]

---

[288] Fî Zilâl.
[289] Furkân.
[290] Furkân.

Hudeybiye Antlaşması Gerçekten Fetih'tir Çünkü:

Hudeybiye barışının yol açtığı gelişmeler birden fazla fethi beraberinde getirmiştir:

1. Bu antlaşmadan sonra Hayber fethedilmiştir.

2. Mekkeli müşriklerle savaş ihtimali geçici olarak kalktığı için iki tarafın halkı birbirine gidip gelmişler, görüşmüşler, İslâm hakkında bilgi alış verişi yapılmış ve bir çok müşrik Müslüman olmuştur.

3. İki yıl sonra on bin kişilik bir ordu ile Mekke üzerine yürüyen müminler burayı kolayca fethetmişlerdir.

4. Daha önceleri Müslümanları muhatap kabul etmeyen ve çözümü savaşta arayan müşrikler ilk defa bu antlaşmada karşı tarafı tanımışlar, onlardan güvenlik talep etmişler, Müslümanların o yıl yapmak istedikleri umre ibadetini bir yıl sonra gelip yapmalarını kabul etmişlerdir.[291]

Bu fethin sağladığı faydalar, doğurduğu sonuçlar ilk üç âyette vecîz bir şekilde açıklanmaktadır. 12. âyette[292] işaret edildiği üzere bu sefere çıkmak, Mekkeli müşriklere bir mânada meydan okumak demekti, bu da bir cesaret meselesiydi. Bu yüzden münafıklar "Bunların işi bitti, müşrikler tamamını yok edecek!" demişlerdi. Ancak 27. âyette[293] sözü edilen rüyayı bir işaret ve emir sayan Peygamberimiz, çeşitli faydalarını da gözeterek, kendisine sadık 1400 kadar sahâbî ile bu meşakkatli ve tehlikeli seferi göze almışlardı. Başta hesap edilmeyen gelişmeler oldu; sahabe sabır, cesaret, bağlılık ve

---

[291] Kurtubî.

[292] "Aslında siz Peygamberin ve müminlerin ailelerine artık geri dönemeyeceklerini düşündünüz. Bu hayal, gönüllerinizde allanıp pullandı ve yerleşti. Kötü zanlara düştünüz ve helâki hak etmiş kimseler oldunuz."

[293] "Allah, elçisinin rüyasını elbette doğru çıkaracaktır. İnşaallah siz kiminiz başını tıraş ettirmiş, kiminiz saçlarını kısaltmış olarak, Mescid-i Haram'a korkmaksızın tam bir güvenlik içinde gireceksiniz. Ama Allah sizin bilemediğiniz şeyleri bildiğinden ondan önce, yakın bir zafer nasib etti."

fedakârlık imtihanlarına tâbi tutuldular. Bütün bunlar olurken ve olduktan sonra Allah Teâlâ'nın şu lütufları tecelli etti:

1. Allah Resûlü, kendisinin dışında hiçbir ümmet ferdine bahşedilmeyen bir iltifata nail oldu, "geçmiş ve gelecek günahlarının bağışlandığı" Rabbi tarafından ilan edildi.

2. Mekkeliler nezdinde suçlu ve ölüme mahkûm bulunan Resûlullah, bu anlaşma sonunda barış ve güvenlik anlaşmasının tarafı haline geldi, böylece müşrikler tarafından suçluluk hükmü kaldırılmış oldu.

3. En büyük nimet ve dosdoğru yol olan İslâm dini barış ortamında tamamlanarak yayılma imkânı buldu.

4. Yolculukta, sulh müzakerelerinde ve dönüşte Allah'ın büyük yardımları görüldü.

Geçmiş ve Gelecek Kusurların Bağışlanması

لِيَغْفِرَ لَكَ اللّٰهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ
وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ۝

2. "(Biz sana âşikâr/apaçık bir fetih ve zafer ihsan ettik.) Bu da Allah'ın, senin geçmiş ve gelecek kusurlarını bağışlaması, sana yaptığı ihsan ve nimetini tamamlaması, seni dosdoğru yola hidâyet etmesi içindir."

Yüce Allah bu âyetlerde Peygamber Efendimizin, geçmiş ve gelecek kusurlarını bağışlamış ve onu dosdoğru bir yola iletmek, ona güçlü bir yardım yapmak ve şanlı bir zafere ulaştırmak için ona büyük bir fetih verdiğini, yani dâvasının önünde bulunan engelleri kaldırdığını, yolunu iyice açtığını bildirmiştir.

Resûlullah'ın kusurlarının bağışlanması, fethin sonucudur. Çünkü fetih Resûlüllah'ın, Allah'ın ismini yüceltmek uğrunda

savaşın meşakkatlerine göğüs germesi ve savaşın tehlikelerini göze alması neticesinde meydana gelmiştir.[294]

Âyette vaad edilen fetih ve mağfiret, yani geçmiş ve gelecek kusurların bağışlanması, Muhammed Sûresi'ndeki: وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ "Sen hem kendi kusurlarından, hem mümin erkeklerin ve mümin kadınların günahlarından ötürü Allah'tan af dile!" (Muhammed, 47/19) emrine uymanın cevabı ve neticesi olmuştur.

لِيَغْفِرَ لَكَ اللهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ "Allah'ın, senin geçmiş ve gelecek kusurlarını bağışlaması.." âyeti, affedilen günahın, **geçmişi ve geleceği hepsini kapsamasından** kinâyedir. Bu şekilde peygamberimize bütün günahlardan mağfiretle temizlenme ve aklanma tebliğ edilmiştir.

Peygamberlerin Mâsumiyeti

لِيَغْفِرَ لَكَ اللهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ "Allah'ın, senin geçmiş ve gelecek kusurlarını bağışlaması…" Esasen bütün peygamberler gibi bizim peygamberimiz de ismet (Allah tarafından günah işlemekten korunmuş olma) özelliğine sahiptir, dolayısıyla zaten günahsızdır. Şu halde Peygamberimizin bağışlandığı bildirilen günahı, fiilen işlediği yahut işleyeceği bir günah olmayıp, beşer olması hasebiyle kendisinde bulunan günah işleme potansiyelidir. İsmet sıfatı, peygamberlerdeki bu potansiyel günah işleme imkânının fiiliyata geçmesini önleyen ilâhî bir koruma ve esirgemedir; âyetteki af bu anlamdadır. Zira Peygamberler ümmetlerine örnek olduklarından Allah onları günah işlemekten korumuştur. Buna rağmen Peygamberimiz gece gündüz nafile ibadetler yaparak ve özellikle çok namaz kılarak hem bu konuda da ümmetine örnek olmuş, hem de ibadetin cennet ümidi veya cehennem korkusundan değil, Allah buna lâyık olduğu, kul bununla manevî hayat ve

---

294 Rûhu'l-Beyân.

huzur bulduğu için yapılacağını göstermiştir. Nitekim kendisine, günahlarının peşinen bağışlanmış olduğu hatırlatılarak niçin bu kadar çok namaz kıldığı soruldukça şu cevabı vermişlerdir: "Elimden geldiğince Allah'a şükreden bir kul olabilmem için."[295]

Peygamberler, büyük ve küçük günah işlemekten masumdur, korunmuştur. Dolayısıyla burada geçen "günah'tan maksat peygamberlerin makamına nisbetle en iyi ve en üstün olana göre daha az iyi ve üstün olanı yapmaktır. Bu, ebrârın, yani iyi kimselerin hasenatı/iyilikleri, mukarrebîn, yani Allah'a yakın olan kullar için kötülük kabilindendir. Veya "gerçekte Peygamberin böyle günahı olmamakla birlikte, onun yüce nazarında günah olan şeyler." demektir.[296]

Peygamber Efendimizin İşlemiş Olması Muhtemel Olan Kusur Nedir?

– Biraz önce de dediğimiz gibi- Peygamberliğin sıfatlarından birisi de ismet'tir. Yani günah işlemekten Allah tarafından korunmuş olmalarıdır. Buna göre Peygamber Efendimiz, günah işlemekten ve Rabbine isyan etmekten münezzehtir ve O'nun (sallallahu aleyhi ve sellem) günahı yoktur. Öyleyse, günahı olmadığına göre âyette O'nun nesi bağışlanmıştır? Müfessirlere göre Peygamber Efendimizin işlemiş olması muhtemel olan kusurundan şunlar kastedilmiştir:

1. Muhyiddîn ibn Arabî gibi bazıları, maksadın "ümmetin günahları" olduğunu söylemişlerdir. Nitekim فَإِنْ كُنْتَ فِي شَكٍّ مِمَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ "Eğer, faraza, sana indirdiğimiz hususlardan herhangi birinde şüphe edersen..." (Yûnus, 94), لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ "Şirke düşersen yaptığın bütün makbul işler boşa gider ve sen âhirette kaybedenlerden olursun!." (Zümer, 39/65)

---

295 Buhârî, Tefsir, 48/2; Kur'ân Yolu.
296 Zuhaylî.

âyetlerinde kastedilen Peygamberimiz değil, dolayısıyla ümmete hitap olunduğunda görüş birliği vardır. Ancak bu yorum: وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ "Sen hem kendi kusurundan, hem mümin erkeklerin ve mümin kadınların günahlarından ötürü Allah'tan af dile!" (Muhammed, 19) âyetine uygun gelmez.

2. Çoğu müfessirlerin görüşüne göre ise, vahiy inmeyen konulardaki içtihadında, makamına göre "evlâ" ve "efdal" olanın, yani daha uygun olanın tersini yapma şeklinde olan tercihleridir ki; عَفَا اللهُ عَنْكَ لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَتَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ "Hay Allah seni affedesice! Niçin sence doğru söyleyenler iyice belli oluncaya ve yalancılar da meydana çıkıncaya kadar beklemeyip izin isteyen o münafıklara izin verdin?" (Tevbe, 43) gibi ilâhî hitap ile ihtar edilmiştir. Buna günah denilmesi peygamberlik makamına göredir. O'nun işlediği ve makamına yaraşmayan bazı zelleler حَسَنَاتُ الْأَبْرَارِ سَيِّآتُ الْمُقَرَّبِينَ "İyilerin iyiliği, Allah'a yakın olanların kötülüğü gibidir."[297] türünden bazı davranışlardır.

3. Mevdudî'ye göre bu ayetin nâzil olduğu yer-durum göz önüne alınırsa, açıkça anlaşılmaktadır ki burada zikri geçen bağışlanan kusurlardan maksat, geçmiş 19 sene içerisinde Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) önderliğinde İslâm'ın yayılması için yapılan mücadeleler, çalışmalar ve savaşlarda Müslümanların yaptığı birtakım hatalardır. Bu hataları hiç kimse bilmemektedir. Hatta insan aklı, bu samimî gayretler içinde bir eksiklik arayıp bulmaktan da acizdir. Ama Yüce Allah nazarında, en güzel ve en yüce olma ölçüsüne göre bu çalışmalarda öyle birtakım kusurlar oluyordu ki, bunlardan dolayı Müslümanlara, müşriklere karşı kesin bir zafer nasib olmuyordu. Yüce Allah'ın buyruğunda şu denmek istenmektedir: "Eğer siz bu hatalarla çalışmalarınıza ve cihadınıza devam etseydiniz,

297 Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, 1/428.

müşrik Arapları yenmeniz, onları alt etmeniz için daha uzun zaman gerekirdi. Ama biz bütün bu kusurları ve hataları bağışlayarak, sadece kendi kerem ve lütfumuzla onları gidererek, Hudeybiye denen yerde size bu fetih ve zafer kapısını açtık. Bu zaferi kendi gayretinizle başaramazdınız.[298]

Burada şu nokta iyice anlaşılmalıdır: Herhangi bir gaye uğruna bir topluluk bir çaba gösteriyorsa, bu çabanın eksiklikleri, kusurları, hataları, o topluluğun liderine yönelir. Bu kusurlar ve hatalar, liderin şahsî hatalarıdır anlamına gelmez. Aslında bu hatalar bütün o topluluk tarafından işlenir. Bizatihi o topluluğun hareketlerinin sonucudur. Ama sorumluluk liderde olduğu için suçlamalar lidere yöneltilir ve "Davranışlarında şu kusurlar var." denir. Nitekim âyette söz Peygamberimizedir (sallallahu aleyhi ve sellem) ve "Allah senin gelmiş geçmiş bütün kusurlarını bağışlamıştır." diye buyurulmuştur. Bu bakımdan bu genel ifadeden şu mana da çıkar: Allah nezdinde masum Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) bütün sürçmeleri/zelleleri -O'nun yüksek makam ve mevkiinden dolayı bunlara sürçme denir- bağışlanmıştır.[299]

4. Bununla küçük günahlar kastedilmiştir. Çünkü küçük günahlar ister sehven, isterse kasten olsun, peygamberler hakkında câizdirler ve bu günahlar onları, kendilerini beğenmekten korurlar.[300]

5. İfade ettiği anlam bakımından bu cümlenin "Böylece, senden sadır olmuş veya olacak küçük hataları ve yanılgıları affetsin" mânâsını taşıdığı, ya da bu ifadenin, Nebi'den sadır olmuş veya olmamış ya da ileride olabilecek bütün hataların affedildiği anlamına geldiği nakledilmiştir. Zira Yüce Allah, Peygamberinin bir beşer olarak böylesi sürçme ve hataya düşebileceğini

298 Tefhim.
299 Tefhim.
300 Râzî.

bilmektedir. Fakat Allah'ın nübüvvet makamına seçerek O'nu yüceltmesi ve Kur'ân'ın çeşitli yerlerde değişik üsluplarla zikrettiği üstün ahlakı sayesinde Nebîsi (sallallahu aleyhi ve sellem) bu günahlardan korunmuştur.[301]

Çok Basit Şeylerden Dolayı İstiğfar

Peygamberlerin istiğfarları, bizim günahlarımız gibi, gerçek günahlardan dolayı olmaz. Onlar bizim aklımıza göre çok basit olan şeylerden dolayı bile istiğfarda bulunurlar. Çünkü bizim, onların makamını anlamamız mümkün değildir. O halde, onların günahlarını, kendi günahlarımız gibi değerlendirmemiz câiz değildir. Allah'ın kullarını dünyada ve âhirette muâhaze etmesi, yani hesaba çekmesi, onlar için bir nevi temizlik ve rahmettir. Peygamberler açısındansa bu koruma ve muhafazadır.[302]

Gelecek Kusurların Bağışlanması Ne Demek?

Âyette, لِيَغْفِرَ لَكَ اللهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ "Allah'ın, senin geçmiş ve gelecek kusurlarını bağışlaması.." şeklindeki ifadede, وَمَا تَأَخَّرَ "ve gelecek kusurlarını bağışlaması için…" ifadesi ne demektir? Yani daha işlenmemiş kusurların bağışlanması ne manaya gelir? Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1. Bu, Yüce Allah'ın, Peygamber olduktan sonra artık günah işlemeyeceğine dair, Peygamber Efendimize (sallallahu aleyhi ve sellem) olan vaadidir.

2. مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ "geçmiş olan kusurlarını" ifadesiyle, "fetihten önce", وَمَا تَأَخَّرَ "ve gelecek kusurlarını" ifadesiyle de "fetihten sonra olanlar..." kastedilmiştir.[303]

---

301 Tefsîru'l-Hadîs, İzzet Derveze.
302 Rûhu'l-Beyân.
303 Kurtûbî.

3. “Allah’ın, senin geçmiş ve gelecek kusurlarını bağışlaması..” ifadesiyle, bir genelleme ve umûmîlik kastedilmiştir. Yani bütün kusurlarını demektir.

4. “Allah’ın, senin geçmiş ve gelecek kusurlarını bağışlaması..” ifadesi, “Peygamberlikten önce câhiliyye dönemi ve peygamberlikten sonra ve daha işlemediği kusurlar...” anlamındadır. Bu izaha göre, nübüvvetten önce işlenen (küçük günahlar), ilahî afv ile; nübüvvetten sonra meydana gelen küçük kusurlar ise, Allah’ın korumasıyla affolunmuştur.[304]

5. “Geçmiş”den maksat bu âyetin inişinden önce, “gelecek’den maksat ise bundan sonra olduğu da söylenmiştir.[305]

6. “Geçmiş” Bedir günü günahı, “gelecek” Huneyn günü günahı diye de açıklanmıştır. Şöyle ki; Bedir günü Peygamber Efendimiz dua edip: “Allah’ım eğer sen bu küçük topluluğu helak edecek olursan, yeryüzünde ebediyyen sana ibadet olunmaz.” dedi ve bu sözü defalarca tekrarladı. Yüce Allah da ona: Bu topluluğu helak ettiğim takdirde ebediyyen bana ibadet olunmayacağını nereden biliyorsun diye vahyetti. İşte bu onun geçmiş günahı idi. Gelecek günahı ise Huneyn günü idi. İnsanlar bozguna uğrayıp dağıldıklarında amcası Abbas ile amcası oğlu Ebû Süfyan’a şöyle demişlerdi: “Bana şu vadinin küçük çakıl taşlarından bir avuç veriniz.” Ona bir avuç uzattılar, o da o çakıl taşını eline alıp, müşriklerin yüzlerine doğru atarak: “Yüzler çirkin olsun. Hâ Mîm. Onlar zafere erişemezler.” dedi. Karşıdaki ordu son ferdine kadar bozguna uğradı. Gözüne kum ve çakıl taşı dolmadık hiç kimse kalmadı. Geri döndüklerinde onlara: “Şayet onlara atmamış olsaydım, onlar da bozguna uğramayacaklardı.” deyince, yüce Allah da: “Attığın zaman da sen atmadın, ancak Allah attı.” (Enfâl, 17) buyruğunu indirdi. İşte bu da onun gelecek (sonradan) işlediği günahı olmuştu.

---

304 Râzî; Âlûsî.
305 Kurtûbî.

7. Ebû Ali er-Rûzebârî'ye göre: "Şayet senin geçmişte bir günahın olsaydı, ya da gelecekte bir günahın olursa, şüphesiz ki Biz onu sana bağışlarız." demektir. [306]

Peygamber Efendimizin (s.a.s.) Ayrıcalığı

"Allah'ın, senin geçmiş ve gelecek kusurlarını bağışlaması.." âyeti Peygamber Efendimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) bir özelliğine işaret etmektedir. Bu özellikte bir başkası ona ortak değildir. Amellerin sevabına dâir vârid olan sahih herhangi bir hadiste, bir başkası için geçmiş ve gelecek günâhlarını Allah'ın bağışladığına dâir bir haber vârid olmamıştır. Bunda Allah Resûlü'ne (sallallahu aleyhi ve sellem) verilen büyük bir şeref payesi vardır. O; bütün işlerinde itaat, iyilik ve istikâmet üzere idi ki onun dışında ne öncekilerden, ne de sonrakilerden hiç bir beşer bu dereceye nâil olamamıştır. O, mutlak olarak beşeriyetin en mükemmeli, dünya ve âhirette efendisidir. Allah'ın yaratıkları içinde Allah'a en çok itaat eden, Allah'ın emir ve yasaklarına en çok ta'zîmde bulunan Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) olduğu içindir ki, devesi (Hudeybiye'de) çöktüğü zaman önce: "Bunu, fili Mekke'ye girmekten alıkoyan Allah engellemiştir." demiş, sonra da: "Allah'a yemin ederim ki onlar bugün Allah'ın haramlarına ta'zîmde bulunacakları bir şey istedikleri takdirde mutlaka onların isteklerine icabet ederim." buyurmuştu.[307] Bu hususta Allah'a itaat edip Mekkelilerin barış isteğine olumlu cevap verdiğinde Yüce Allah ona: "Biz sana âşikâr/apaçık bir fetih ve zafer ihsan ettik. Bu da Allah'ın, senin geçmiş ve gelecek kusurlarını bağışlaması, sana yaptığı ihsan ve nimetini tamamlaması, seni dosdoğru yola hidâyet etmesi. Ve sana şanlı ve şerefli bir zafer vermesi içindir." buyurmuştur. [308]

---

[306] Kurtûbî.
[307] Buhârî, *Şurût* 15, 1, Hacc 106; Ebû Dâvûd, *Cihâd* 168, (2765, 2766).
[308] İbn Kesîr, Tefsîr.

Peygamberlerin (a.s.) ve Peygamberimizin (s.a.s.) İsmeti[309]

"Aslında Cenâb-ı Hak, O'nun gelmiş geçmiş bütün günahlarını affetmişti. (Fetih Sûresi, 2) Bunun bir mânâsı şu olsa gerek: Allah O'ndaki günaha girme istidadını daha baştan yok etmişti. Zaten kendisi de bir defa çocukluğunda, bir defa da miraç öncesi mânevî birer ameliyattan geçirildiğini haber veriyor ve çocukluğunda olan ameliye sırasında meleklerin sinesinden kesip attıkları bir parçadan söz ediyor[310] ki nefsanîliğe ait bir şey olması kaviyyen muhtemeldir.

Allah Resûlü'nden, kat'iyen günah sayılabilecek bir fiilin meydana gelmesi görülmemiştir. Buna rağmen, günde yetmiş defadan fazla tevbe ve istiğfar ediyordu.[311] Evvelâ O, mahviyet, murâkabe ve muhasebe insanıydı. Her adımda, Cenâb-ı Hakk'a doğru bir önceki adıma nisbetle daha fazla yaklaşmış olduğundan, kazandığı bu yeni durum zaviyesinden eski ve mercuh hâline bakıp istiğfar ediyordu. Yani her yeni gününde O, bir evvelki günü istiğfarla anıyordu. Bu denli günahsız bir insanın, insanlar arasında bulunmaya sabretmesi dahi O'nun hilminin enginliğini göstermeye yeter zannederim.

İsmetin Lügavî ve Istılâhî Mânâsı

Peygamberlerin sıfatlarından birisi de, onların masum ve günahsız olmalarıdır ki, buna "ismet" denir. İsmet, peygamberlerin küçük-büyük bütün günahlardan –Cenâb-ı Hakk'ın inayetiyle– korunmuş olmaları demektir. Yani Allah (celle celâluhû),

---

309 Bu konuyu, M. Fethullah Gülen Hocaefendi'nin, Sonsuz Nur isimli kitabından özetle iktibas edeceğiz. Bkz. M. Fethullah Gülen, Sonsuz Nur, 2/141-194.

310 Çocukluğunda kalbinin yıkanması hâdisesi için bkz.: Müslim, İman 261. Miraç öncesinde kalbinin yıkanması için bkz.: Buhârî, Tevhid 37; Müslim, İman 263.

311 Buhârî, Daavât 3; Müslim, Zikr 41-42.

peygamber olarak göndereceği kuluna asla günah işleme fırsatı vermez.. ve O, peygamberlerine günah işletmez.

Her Peygamber Masumdur

Bütün peygamberler (aleyhimüsselâm) masumdur. Onların hayatında kasıtlı olarak herhangi bir inhiraf söz konusu değildir. Onlar, seçkin ve kudsî olarak yaratılmış müstesna insanlardır. Sadece hayırlı değil, hayırlılar içinde de en seçkinlerinden daha seçkindirler. Ve onlar bütün bir hayat boyu da bu seçkinlik ve kudsiyetlerine zerre kadar gölge düşürmemişlerdir… Çünkü nebiler, tebliğ vazifesiyle aramızda bulunurlar... Onların varlık gayesi, sadece ve sadece tebliğdir. Yani, Cenâb-ı Hakk'ın emir ve buyruklarına ilk muhatap onlardır.. ve aldıkları emirleri insanlara olduğu gibi aktarırlar. Eğer peygamberler, böyle dupduru bir ruh yapısına sahip olmasalardı, gelen ilâhî mesajları, geldiği gibi intikale muvaffak olamazlardı. Hem de, ilâhî vahiy onların saydam olmayan mahiyetlerine, duru olmayan gönüllerine, saf olmayan vicdanlarına çarpar, âdeta ışık gibi kırılır ve ışığın kırılıp başkalaşması misillü, bu mat satıh ve bünyeler her şeyi kendi his, duygu ve düşüncelerinin alaca karanlığında değerlendirir, isteyerek veya istemeyerek çarpıtırlar. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın istek ve emirlerine uygun keyfiyeti de kaybolur gider.

Nebiler, aynı zamanda, Zât-ı Akdes ve Mukaddes'e ait esrarı bize intikal ettirmek için birer ayna vazifesi görürler. Bu aynanın tertemiz olması gerekir ki, vicdanlara aksettirdiği hakikatler yanıltıcı olmasın.

İnsan; iman, itikat ve amele ait bütün dinî hükümleri peygamberler vasıtasıyla öğrenir. İnsan, onlarda dini en kâmil ve mükemmel hâlde görmelidir ki, onlara ittiba ile dünya ve ahiret saadetini elde edebilsin.. İnsanlara kudve ve imam olan küllî rehberler, eğer günah işleyecek olsalar, onlara ittiba nasıl caiz olabilir

ki? Onlara ittiba, insanda istikamet arayışı düşüncesine bağlıdır. İnhiraf edebilen insanların arkasından gitmek, insandaki bu arayış düşüncesine terstir. Hayır, hiçbir peygamber günah işlememiş ve hepsi de bütün hareket ve davranışlarında en güzel, en mükemmel bir hayat yaşamış ve hayatlarını hep aynı istikamette geçirmişlerdir. Kendisi Cennet'e ehil olmayan bir insanın, insanların elinden tutup onları Cennet'e ehil hâle getirebileceğine inanmak ne kadar zordur. Evet, hâlbuki Cenâb-ı Hak, bütün peygamberleri, insanları Cennet'e ehil hâle getirsinler diye göndermiştir.

Peygamberlerin masumiyetindendir ki, ilâhî vahye dayanan din ile beşerî sistem ve teoriler arasında, kıyas kabul etmeyecek ölçüde, dine ait bir üstünlük göze çarpmaktadır. Eğer durum böyle olmasaydı, netice de böyle olmazdı.

Peygamberlerin masumiyet ve günahsızlıkları, onlarda fıtrat ve yaratılış hâline gelmiş ve âdeta günahsızlık onların yapılarının bir buudu olmuştur. Ayın yüzünde, güneşin bağrında bir kısım siyah lekeler bulunabilir; fakat bir nebinin ruhunda, günahın gölgesi dahi misafir olamaz.

Evet, her peygamber masumdur. Hz. Muhammed Mustafa (sallallahu aleyhi ve sellem) ise, Masumlar Masumu'dur. Zira O'nun mahiyeti bütünüyle ilâhî tecellîlerle yoğrulmuş ve O'nun gönül aynasında daima Allah (celle celâluhû) mütecellî olmuştur. Böyle bir mahiyet ve böyle bir gönüle sahip olan o yüce Ruh, elbette Masumlar Masumu olacaktır...

Allah (celle celâluhû), hususî ve çok büyük bir dava için, o davayı anlatmak üzere hususî ve ısmarlama insanlar seçmiştir ki, işte bunlar peygamberlerdir. O, bu peygamberleri, hususî durumları itibarıyla, hususî olarak hep korumuştur. Bu da, onları ismet sıfatıyla donatması ve masumiyet ufkunda tutması demektir. Çünkü onlar, her zaman, o muallâ ve müberra mevkilerini korumalıdırlar ki, bütün insanlığa rehber ve imam olabilsinler.

Onların cübbe ve sarıkları her türlü çamur ve pislikten korunmuş olmalı ki, imamına bakıp ona göre vaziyet alma durumunda olanların gözleri, başka yerlerle meşgul olmasın. Onlar, insanlığı Allah'a ve Allah'ın rızasına götürmek için yol rehberi ve seyahat garantörleridir. Hâlbuki hiçbir günahta hatta en ufağında dahi, Allah'ın rızası ve hoşnutluğu yoktur. Kendisi Allah'ın rızasından mahrum bir kimse, nasıl başkalarını O'nun rızasına kavuşturacak ki? Bu kat'iyen mümkün değildir. Öyleyse peygamberlerin günah işlemeleri de mümkün değildir.

Peygamberler Küçük-Büyük Günahlardan Masumdur

Cumhura (âlimlerin çoğunluğuna) göre, peygamberler, günahın küçüğünden de büyüğünden de korunmuştur. Onlar, günahın en küçüğünü dahi işlememişlerdir. Bazı peygamberlere isnat edilen sürçme ve hatalar ise, evvelâ günah değildir; ikinci olarak da onların bu sürçmeleri, peygamberliklerinden evvel vuku bulmuştur. Her iki durumda da peygamber, peygamber olarak masumdur. Hem "zelle" dediğimiz sürçmeler, onların makam ve durumlarıyla alâkalıdır. Yani bu zelleler, normal ve sıradan insanlar için hata değil; onlar, Allah'a (celle celâluhû) herkesten daha yakın olan mukarrabîn için birer hata sayılmıştır. Dolayısıyla, tamamen onların makamlarıyla alâkalı bu sürçme tabirini sıradan bir mesele olarak değerlendirme yanlıştır.

Onlar nasıl masum olmaz da günah işleyebilirler ki, bizler bile beşerî ölçüler içinde, önemsiz bir yere memur tayin edeceğimiz insanlar için güvenlik tahkikatı yaptırtıyoruz. Bir de o şahsa tevdi edilecek vazife peygamberlik gibi önemli bir vazifeyse.. evet, onun güvenlik tahkikatı yedi göbek ötesine kadar uzatılmalıdır!

Bu kadar basit ve tamamen dünya ile alâkalı hususlarda dahi insan seçiminde, bu derece hassas davranılır da, en ulvî.. ve hem dünya hem de ukbâyı kucaklayan bir vazife, bir memuriyet ve bir

kurmaylık için, o vazifenin çapıyla mütenasip hassas davranılmaz mı? Ve o vazifenin tevdi edileceği insanda, o vazifeye liyakat aranmaz mı?

Düşünün ki, nebiye vahiy getirecek olan melek dahi, melekler arasında emniyetiyle temayüz etmiş ve kendisine böyle bir vazife, bu vasfından dolayı verilmiştir. Kur'ân-ı Kerim, Cibril (aleyhisselâm) hakkında مُطَاعٍ ثَمَّ أَمِينٍ *"Orada kendisine itaat edilir, o emîndir."* (Tekvir Sûresi, 21) demektedir. O, hem Allah'a (celle celâluhû) karşı çok mûtî hem de vahyi taşımaya en emindir. Şimdi, vahye aracı olan melekte bu vasıflar aranır da, vahyi temsil edecek olan peygamberde aynı vasıflar aranmaz mı?

Evet, Allah (celle celâluhû), böyle kudsî ve bir o kadar da nezih bir vazifeyi (hâşâ) bir sahtekâr, bir hırsız, bir sarhoş, bir ırz ve namus düşmanıyla asla temsil ettirmez. Böyle âdî ve düşük zaafları, sıradan insanlar bile iğrenç bulurken, nasıl olur da bunlar bir peygamberde bulunabilir? Ve böyle ayıp ve kusurları peygambere yakıştırabilen müfterilere nasıl insan ve nasıl akıllı denebilir? Evet, kirli insan, paklığın ve berraklığın temsilcisi olamaz. Ve öyle insanlara da peygamber denemez. Tabiî peygambere böyle bir kirlilik isnat edene de insan denmez..!

Evet akıl, peygamberlerin masum olmasını gerektirir. Ve yine akıl, nebilerin davasını omuzlamayı kendisine şiâr edinen kudsîlerin de ismet ve günahsızlığı gâye-i hayal hâline getirmelerini iktiza eder. Hem öyle iktiza eder ki, onlara, günaha girmek Cehennem'e girmekten daha ızdırap verici olmalıdır!

İsmet çok önemlidir. Aslında, enbiyâ-ı izâm da, âdeta hayatlarıyla hep ismetlerini sergilemişlerdir. Muharref kitapların "hezeyan" denilebilecek birkaç sözü istisna edilecek olursa, zaten peygamberlere günah isnat eden de yoktur. Kur'ân-ı Kerim, onları o yüce kametlerine uygun ele almış ve her zaman birer nezahet âbidesi olarak gözler önüne sermiştir.

Gökte Cebrail, Azrail, Mikâil ve İsrafil ne ise, yerde de peygamberler odur. Bu peygamberlerin hemen hepsi, üzerlerine dıştan bir nokta dahi konmamış beyaz kağıt gibidirler. Onlara ne yazıldıysa hepsini Cenâb-ı Hak, kudret eliyle ve kader kalemiyle insanlara rehber olmaları için yazmış ve insanlığın müşâhede, takdir ve istifadelerine sunmuştur.

Yukarıda da söylediğimiz gibi, bazı âlimler, onların peygamberlikten önce zellelere maruz kalabileceklerini kabul etmişlerse de, bu görüş az bir grubun görüşü olmaktan öte geçmemiş tercih edilmeyen, dolayısıyla da sakat bir görüştür. İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu peygamberlerin çocukluk dönemlerinde dahi korunduklarını kabul etmektedirler. Bu görüşü teyit eden birçok delil vardır.

Evet, "ismet", peygamberlerden ayrılması mümkün olmayan, peygamberliğe ait bir sıfattır. Her peygamber bu sıfatla serfiraz olarak dünyaya gelir. Veya başka bir ifadeyle, kendisinde bu sıfat olmayan, peygamber de olamaz."[312]

Şükreden Bir Kul Olmayı İstemeyeyim mi?

Hz. Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayet edildiğine göre Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, gece ayakları şişinceye kadar namaz kılardı. Hz. Âişe diyor ki, kendisine:

– Niçin böyle yapıyorsun (neden bu kadar meşakkate katlanıyorsun) ey Allah'ın Resûlü? Oysa Allah senin geçmiş ve gelecek hatalarını bağışlamıştır, dedim.

– Bana cevâben:

– "Şükreden bir kul olmayı istemeyeyim mi?" buyurdu.[313]

Evet, Peygamber Efendimiz'in geceleri kendisini yorgun

---

[312] Geniş bilgi için bkz. M. Fethullah Gülen, Sonsuz Nur, 2/141-194.
[313] Buhârî, Tefsîrû sûre 48/2; Müslim, Münâfikîn 79-81.

düşürecek şekilde ibadet etmesi, ayakları çatlayıncaya veya baldırı şişinceye[314] kadar uzun süre kıyamda kalması Hz. Âişe annemizi pek üzüyordu. Onun günah korkusuyla veya bağışlanma arzusuyla ibadet ettiğini düşünüyordu. Bu sebeple Resûl-i Ekrem Efendimiz'e Fetih Sûresi'nin ikinci âyetindeki **"Allah, senin geçmiş ve gelecek kusurlarını bağışlar."** müjdesini hatırlattı. *"Allah senin geçmişte yaptığın, gelecekte yapabileceğin bütün hatalarını bağışladığı halde kendini niçin bu kadar yoruyorsun?"* diye sordu. Allah'ın Resûlü de, bu büyük lütuf karşısında sessiz kalamayacağını, Cenâb-ı Hakk'ın kendisine verdiği bu bağışlanma nimetine elinden geldiğince, gücü yettiğince şükretmenin bir kulluk görevi olduğunu söyledi.[315]

Resûl-i Ekrem Efendimiz, geçmiş ve gelecek hataları kendisine bağışlanmış bir peygamberdir. Zaten peygamberler kasdî olarak günah işlemezler. Onların hataları ya evlâ olanı terk etmekten, ya da zelle denilen yanılgıdan ibarettir. Efendimiz, sadece bağışlanmak maksadıyla ibadet edilmeyeceğini, şükür için de kulluk gerektiğini açıklamış ve "Allah'ın bana lutfettiği bunca nimete, bağış ve mağfirete şükretmeyeyim mi?" buyurmuştur. Bu açıklamasıyla Sevgili Peygamberimiz:

"Geçmiş ve geleceğin bağışlanmış olması, kulluğu azaltmaya değil, aksine teşekkürü arttırmaya vesile kılınmalıdır." demek istemiştir.[316]

Sana Yaptığı İhsan ve Nimetini Tamamlaması

وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ "Ve sana yaptığı ihsan ve nimetini tamamlaması.."

---

314 Buhârî, Teheccüd 6.

315 M. Yaşar Kandemir, İ. Lütfi Çakan, Raşit Küçük, *Riyâzü's-Sâlihîn*, İstanbul 2001, 5/391.

316 M. Yaşar Kandemir, v.d., Riyâzü's-Sâlihîn, I,403.

Ey Muhammed! (sallallahu aleyhi ve sellem) Allah, Peygamberlikteki başarına bir de mülk eklemek gibi sana dinî ve dünyevî nimetler ihsan eder. Yani dinini hâkim kılarak, peygamberlikle devlet idaresini birleştirmek ve ülkelerin fethini ihsan etmek suretiyle sana olan nimetini tamamlar.

Nimetin tamamlanmasından maksat ise; Müslümanların kendi yurtlarında her tehlike, endişe ve dış müdahaleden korunmuş bir halde tam olarak İslâm medeniyeti, ahlakı ve İslâm kanunları ve hükümlerine uygun olarak yaşamaları için hür ve serbest olmaları ve onların, Allah'ın dinini, Kelime-i Tevhid'i yükseltebilmeleri için güçlü olmalarıdır. Allah'a kulluk yolunda bir engel ve Kelime-i Tevhid'i yayma gayretine karşı bir zorluk olan küfür ve fâsıklığın üstün gelmesi, Kur'ân-ı Kerim'in "fitne" diye isimlendirdiği olay Müslümanlar için büyük bir musibettir. Müslümanların bu fitneden kurtularak Allah'ın dininin eksiksiz olarak yaşanıp tatbik edildiği bir İslâm beldesine (Dârü'l- İslâm'a) sahip olmaları, bununla birlikte Allah'ın arzında küfür ve fâsıklık yerine iman ve takvanın yerleşebileceği fırsat ve vasıtaların ellerine geçmesi, Allah'ın nimetinin onlar üzerine tamamlanması anlamına gelir.[317]

Nimetin Tamamlanması

Cenâb-ı Hakk'ın, "Senin üzerindeki nimetini tamamlaması için..." ifadesi hakkında ayrıca şu izahlar da yapılabilir:

a. Fetih günü mükellefiyetler tamamlanmıştır. Çünkü fetih vesilesiyle hac vâcib olmuştur ki hac, mükellefiyetlerin sonuncusudur. Mükellefiyetler ise, nimettirler.

b. "Senin için Mekke'yi, sana karşı düşmanca ve inatçı davrananlardan temizlemesi, sana olan nimetini tamamlaması

---

[317] Tefhim.

içindir..” demektir. Çünkü Fetih gününde, artık Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) için, dişe dokunan bir düşman kalmamıştır. Çünkü düşmanlarının bir kısmı Bedir savaşında helak olmuştur, diğerleri ise, Fetih günü iman edip emân dilemişlerdir.

c. İstediğin fethi vererek duanı kabul etmek sûretiyle dünyada; ümmetinden günahkârlar için sana şefaat hakkı vermek sûretiyle de âhirette sana verdiği nimetleri tamamladı.[318]

d. Dünyada; seni düşmanlarına gâlip getirip, tebliğ etmekle emrolunduğun dinin yücelmesi, diğer şehir ve ülkelerde yayılması, âhirette ise; senin dereceni yükseltmek suretiyle nimet tamamlanmıştır.[319]

e. Her türlü dinî ve dünyevî nimetler.[320]

f. Mekke, Tâif ve Hayber’in fethi ile diye de açıklandığı gibi,[321] büyüklük taslayanın zilletle boyun eğmesiyle, zorbalık edenin itaat etmesiyle, diye de açıklanmıştır.[322]

Dosdoğru Yola Hidâyet Etme

وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا “Ve seni dosdoğru yola hidâyet etmesi.”

Bu dosdoğru yol; gerek peygamberliğin yerine getirilmesinde ve gerek devlet başkanlığının resmî işlerini yerine getirmede doğrudan doğruya Allah’ın rızasına ulaştıran bir doğru yoldur. Öyle ki bu yol, “Ve işte böylece Biz sizi örnek bir ümmet kıldık ki insanlar nezdinde Hakk’ın şahitleri olasınız ve Peygamber de sizin hakkınızda şahit olsun..” (Bakara, 143) âyetine göre, bütün insanlığın numunesi olmak üzere, İslâmî işlerin düşman etkilerinden uzak olarak yalnız hakkın uygulaması ve kanunu içerisinde

318 Râzî.
319 Tabatabâî.
320 Âlûsî.
321 Tabatabâî.
322 Kurtûbî.

hür irâdeyle idaresi yoludur. Gerçi istikâmet, yani doğruluğun aslı fetihten önce de var ve gidilen yol o yol idi. Fakat fetihten sonra hâkimiyetin resmen dışarda ve içerde tanınmasıyla, hidayet ve ilâhî başarı başkaca bir açıklık ve renklilik kazanmıştır ve bundan böyle büyüyüp gelişmek dönemine girmiştir.[323]

Bazı müfessirlere göre ise Peygamberimize (sallallahu aleyhi ve sellem) doğru yolu göstermekten maksat, fetih ve zafer yolunu göstermektir. Diğer bir ifade ile Yüce Allah Hudeybiye'de bu barış anlaşmasını yaptırarak, İslâm'ın yayılmasına engel olan bütün güçleri mağlub edebilecekleri en uygun ve en güzel yolu göstermiştir.[324]

Büyük müfessirlerden Kurtûbî'ye göre "Ve seni dosdoğru yola iletsin." âyeti, "canını alacağı vakte kadar hidayet üzere sana sebat versin, diye ve Allah seni çok üstün, arkasından zilletin gelmeyeceği pek büyük bir zafere erdirsin diye." demektir.[325]

Şanlı ve Şerefli Bir Zafer

وَيَنْصُرَكَ اللّٰهُ نَصْرًا عَزِيزًا ۝

3. "Ve sana şanlı ve şerefli bir zafer vermesi içindir."

Allah seni şanlı bir zaferle, yani benzeri bulunmaz bir yardım ve zafer ile muzaffer ve güçlü kılar. Bu da هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ "Bütün dinlere üstün kılmak için Resûlünü hidâyet ve hak dinle gönderen O'dur. Buna şahit olarak Allah yeter." (Fetih, 28) ifadesiyle açıklanacaktır. İşte bu fetih böyle apaçık bir fetihtir. Ve bunu, düşmanlarına karşı, sana güçlü ve sağlam bir zafer nasip etmek için yaptı. Bu zaferde izzet

323 Elmalılı, *Hak Dini.*
324 Tefhim.
325 Kurtûbî.

ve üstünlük vardır. Bu zafer sana, hem dünya, hem de âhiret üstünlüğünü kazandıracaktır.[326]

Yüce Allah fetih ile, karşı konulamaz bir mukâvemet ve güç kazandıran yardımını sana ihsan edecektir. Bundan sonra artık zelîl olmak yoktur. Diğer bir yorum da şöyledir: O yardım ve zafere nâil olan azîz olur. Bu yardım herkesin ulaşabileceği bir şey değildir.[327]

Diğer bir meâl de şöyle olabilir: "Sana emsalsiz bir yardım, zafer lutfetti, bahşetti." Burada نَصْرًا عَزِيزًا "Nasran Azîzen" ifadesi kullanılmıştır. "Azîz", çok güçlü ve benzersiz anlamına gelir. Ayrıca emsalsiz ve nâdir anlamlarında da kullanılır. İlk anlamına bağlı olarak bu ifadeden kastedilen anlam şudur: Allah size bu barış sebebiyle düşmanlarınızı âciz bırakacak bir yardım yapmıştır. Kelimenin ikinci anlamı, göz önüne alındığında kastedilen şu olabilir: "Çok nâdir de olsa bazen birine yardım etmek için öyle ilginç bir yol seçilir ki, insanlara görünüşte sadece mağlup sayılan bir barış antlaşması gibi geldiği halde gerçekte kesin bir zaferin ve fethin başlangıcı olabilir.[328]

Fetih Sûresi Son Üç Âyetin Tefsîri

لَقَدْ صَدَقَ اللّٰهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللّٰهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُءُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لاَ تَخَافُونَ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذَلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا ۞

27. "Allah, elçisinin rüyasını elbette doğru çıkaracaktır. İnşaallah siz kiminiz başını tıraş ettirmiş, kiminiz saçlarını kısaltmış olarak, Mescid-i Haram'a korkmaksızın tam bir güvenlik

---

326 Sâbûnî.
327 Zuhaylî.
328 Tefhim.

içinde gireceksiniz. Ama Allah sizin bilemediğiniz şeyleri bildiğinden ondan önce, yakın bir zafer nasib etti."

Nüzûl Sebebi

Hicret'ten beri müşrikler, câhiliyet âdetlerinden olarak saygı gösterdikleri ve her türlü savaşı bırakıp silâhlarını bir kenara attıkları haram aylarda bile peygamberi ve Müslümanları Mekke'ye girmekten menetmişler, Mescid-i Harâm'dan alıkoymuşlardı. Hâlbuki bu aylarda bütün intikam duyguları yatışır, kişi babasının ve kardeşinin katilini Kâ'be'de görür ama ona kılıç kaldırmaz ve Kâ'be'yi ziyaretten alıkoymazdı. Ama onlar bu konudaki köklü geleneklerine aykırı olarak hicretten sonra altı yıl boyunca Rasûlullah'ı ve beraberindeki Müslümanları Kâ'be'yi ziyaretten" menetmişlerdi. Nihayet Hicret'in altıncı yılında Resûlullah Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) rüyasında, arkadaşlarıyla birlikte Mekke'ye girip Beytullah'ı tavaf ettiğini, bazılarının, saçlarını tıraş ettiğini, bazılarının kısalttığını görmüştü. Bunu arkadaşlarına anlatmış, onlar da Peygamberimizin rüyasının hak olduğunu bildiklerinden sevinmişlerdi. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) arkadaşları ile beraber Hudeybiye'ye çıktığı ve müşriklerin, onların Mekke'ye girmesini engellediği zaman aralarında barış yapılınca, münafıklar kuşkuya düşerek şöyle dediler: Allah'a andolsun ki, biz saçımızı ne tıraş ettik, ne kısalttık, ne de Beytullah'ı gördük. Hani nerede o rüya? O zaman bazı Müslümanların kalbine de kuşku düştü. Çünkü mü'minler bu işin, tıpkı Allah Resûlünün (sallallahu aleyhi ve sellem) rüyasında gördüğü gibi kesinkes olacağına inanmışlar ve bu girme işinin, Hudeybiye senesinde olacağını sanmışlardı. Bunun üzerine Yüce Allah bu âyetle, bu zaferin kesin olarak vuku bulacağını gaybî bir haber olarak bildirdi ve "Andolsun ki Allah, elçisinin rüyasını doğru

çıkardı", mealindeki âyeti indirdi.[329] Yüce Allah, Resûlünün rüyasının hak olduğunu, onun, gördüğü şey hakkında yalan söylemediğini haber verdi. Fakat rüyada, Resûlullah'ın, hicretin 6. yılında Mekke'ye gireceğine dair bir şey yoktu. Allah ona sadece giriş şeklini mücerret olarak gösterdi. Bu söz ertesi yıl hicrî 7. yılda zilkâde ayında gerçekleşmiş ve "*Umretu'l-kadâ*" (Kaza edilen Umre) diye tarihe geçmiştir.[330]

لَقَدْ صَدَقَ اللهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ "Allah, elçisinin rüyasını elbette doğru çıkaracaktır." Bu âyete; "Allah, rüyası konusunda Resûlünü doğruladı." şeklinde de meâl verilebilir.[331]

Şöyle de meâl verilebilir: "Allah'a andolsun ki, Allah, peygamberinin rüyasını sâdık kıldı ve onu gerçekleştirdi." Şeytan ona müdahale edememiştir. Çünkü o hak rüyadır."[332] Andolsun ki Allah, Resûlünün rüyasını doğru çıkardı. Her ne kadar bu rüyanın amelî açıklaması bir sene sonra olduysa da, bu rüya karışık ve anlamsız rüyalardan değildi. Çünkü Peygamberlerin rüyası haktır. Rüya, peygamberlere vahiy şekillerinden birisidir.[333] Bir hadis-i şerifte: *"Sâlih rüya peygamberliğin kırk altı cüzünden bir cüzdür,"*[334] buyurulmaktadır.[335]

Rüyayı doğrulama, ya sözle ya da fiille olur. Ayet-i kerimedeki rüyanın doğrulanması fiilen olmuştur. Noksanlıklardan

---

[329] Suyûtî, Lübânu'n-Nukûl, s.194.

[330] İbn Kesîr, Tefsîr; Tefhim; Sâbûnî.

[331] Râzî.

[332] Sâbûnî.

[333] Kurtûbî.

[334] Hadisi, Buhârî ve Müslim şu lâfızla tahric etmişlerdir: "Salih kişinin görmüş olduğu güzel rüya, nübüvvetin kırk altı cüzünden bir cüzdür." Bir başka rivayet de şu şekildedir; "Mü'minin rüyası, nübüvvetin kırk altı cüzünden bir cüzdür." Hadisin Buhârî, Müslim ve *Sünen*'lerde birçok rivayeti vadır. Bkz. Buhârî, Ta'bîr 26; Müslim, Rü'yâ 6. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, *Edeb* 8; Tirmizî, Rü'yâ 1; İbni Mâce, Rüyâ 9.

[335] Rûhu'l-Beyân.

münezzeh olan yüce Allah Resûlullah'ın rüyasını hak ve sonsuz hikmetle tasdik etti. İman-ı Kâmil ile sarih nifakın açığa çıkacağı sahih bir maksat için rüyanın doğrulanması bir sene kadar geciktirildi.[336] Yahut Allah, bu rüyayı doğru bir gaye ve üstün bir hikmet için, yani imanı sarsılmaz olanlar ile sarsılanları birbirinden ayırt etmek için bu şekilde tasdik buyurdu.[337]

بِالْحَقِّ **Hak**

بِالْحَقِّ Âyetteki hak kelimesi, Allah'ın Esmâ-i Hüsnâsı'ndan olan Hak ismi veya bâtılın karşıtı olan hak anlamında olup, ona yemin edilmiş de olabilir.[338]

Burada "hak", yani rüyanın doğru çıkmasından maksat, sahih maksada ve imanda samimi olanlarla mütereddit olanların arasını ayırmaktaki hikmete uygun olmasıdır. Ya da, bu rüyanın karışık, hiçbir aslı esası olmayan rüyalardan olmadığı kastedilmektedir. Çünkü Resûlüllah'ın gördüğü, Allah'ın takdir ettiği vakitte mutlaka gerçekleşir. Bunda hiç bir şüphe yoktur. O vakit de ertesi yıldır.[339]

Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ile ashabının Mekke'ye girmeleri hicretin yedinci senesi Zilkâde ayında tahakkuk etmiştir. Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) Zilkâde ayında Medine'ye döndükten sonra Zilhicce ve Muharrem aylarını orada geçirmiştir. Safer ayında Hayber seferine çıkmış Yüce Allah Hayber'in bir kısmını savaş yoluyla, bir kısmını da anlaşma ile fethini ihsan etmiştir.

Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem), hicretin yedinci senesi Zilkâde ayında, Hudeybiye anlaşmasına katılanlarla

---

336 Furkân.
337 Ebussuud.
338 Ebussuud.
339 Rûhu'l-Beyân.

birlikte umre için Medine'den çıkmış, Zulhuleyfe'de ihram giymiş ve beraberinde kurbanlık hayvan da götürmüştü. Bu hayvanlar yetmiş tane deve idi. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ve ashabı telbiye getirerek yürüdüler. Hudeybiye sulh anlaşmasında Mekkelilerin ileri sürdüğü şarta riayet ederek kınlarından çekilmemiş kılıçlarıyla Mekke'ye girdiler.[340]

Allah Elçisi ve Ashabı, Mekke'ye geldiklerinde, Hacer-i Esved tarafında oturmuş, Müslümanların hareketlerini seyreden müşrikler, birbirlerine: "Medine hummâsı şunları bitkin düşürmüş!" dediler. Bunun üzerine Allah'ın Elçisi, müşriklere kuvvetli görünmek için ashabına, Kâbe'yi üç kere koşa koşa ve omuzlarını silke silke tavaf etmelerini emretti: "Kendisini onlara güçlü gösteren kişiye Allah rahmet etsin!" dedi. Safa ile Merve arasında gidip gelirken de koşarcasına yürümelerini buyurdu.[341] Müslümanların bu çevik hareketlerini gören müşrikler:

- Siz bunları mı sıtma mahvetmiş diyorsunuz? Bunlar, falandan ve falandan daha dinç ve çeviktir, dediler.

Allah'ın Elçisi, antlaşma gereğince Mekke'de üç gün kaldı. Ve sonra, müşriklerin artık gitmesini istemeleri üzerine Mekke'den ayrıldı.[342]

İnşaallah Mescid-i Haram'a Gireceksiniz

لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللّٰهُ "İnşaallah siz... Mescid-i Haram'a... gireceksiniz."

لَتَدْخُلُنَّ (le tedhulünne) kelimesindeki لام Lâm, kasem, yani yemin, نون nûn da tekid'dir. O zaman âyetin mânâsı وَاللّٰهِ لَتَدْخُلُنَّ

---

340 Zuhaylî.

341 İbn Kesîr, *Tefsîr*; Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih tercemesi, (trcm: Kâmil Miras) Ankara ts., 10/284-285.

342 İbn Kesîr, Tefsîr.

الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ demek olur. Yani "siz müminler vallahi, o Mescid-i Haram'a kesin olarak gireceksiniz inşaallah." Bu, gelecek yıl gireceksiniz, demektir.[343]

Bu ayette yer alan birinci müjde, yani Resûlullah'ın gördüğü rüyanın doğrulanması ve Müslümanların Mescid-i Haram'a güven içinde girecekleri, hiç korkmadan Hac veya Umre ibadetini yaptıktan sonra, saçlarını kısaltıp başlarını tıraş edeceklerine dair bu ilk müjde... İşte bu müjde bir yıl sonra gerçekleşmiştir. Sonra, Hudeybiye barışından iki yıl sonra da daha büyük ve daha net olarak ortaya çıkmıştır bu müjde. Çünkü iki yıl sonra Müslümanlar Mekke'yi fethetmişler ve Yüce Allah'ın dini Mekke'ye hâkim olmuştur.[344]

إِنْ شَاءَ اللهُ **İnşaallah**

لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللهُ "**İnşaallah** siz... Mescid-i Haram'a... gireceksiniz."

إِنْ شَاءَ اللهُ "İnşaallah/Allah dilerse." Âyeti kerimede Yüce Allah, Müslümanların Mescid-i Haram'a girecekleri vaadini kendi dilemesine bağlamıştır. Yani "inşallah" demiştir. Bu ifade üzerine bazı kimselerin aklına şöyle bir soru gelebilir: "Bu vaadi (Umre yapılacağı vaadini) Allah kendi vermesine rağmen, bunu yine Kendi dilemesine ve iznine bağlamasının anlamı nedir?" Bunun cevabı şudur:

1. Bu gibi vaad yerlerinde ta'lim içindir. Yani mü'minlere yapacakları işler ve verecekleri sözlerde, "İnşaallah" demeyi öğretme, mü'minlerin düşünce ve ruhlarının derinliklerinde yer etsin diye bu terbiyeyi onların akıllarına yerleştirme vardır. Yoksa Allah, vaadinin tahakkukundan şüphe ettiği için değil. Zira O,

---

343 Kurtûbî.
344 Fî Zilâl.

bu tür şeylerden münezzehtir. İnsanlar bilmedikleri konularda inşallah desinler diye, Yüce Allah bildiği şeyde inşallah demiştir.[345]

2. Yüce Allah bu ifâdeyi, kullarına edebi öğretmek ve bir de,

وَلاَ تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكَ غَدًا إِلاَّ أَنْ يَشَاءَ اللهُ وَاذْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ

"Hiçbir konuda: Allah'ın dilemesine bağlamaksızın (yani inşaallah demeden), "Ben yarın mutlaka şöyle şöyle yapacağım" deme! Bunu unuttuğun takdirde Allah'ı zikret." (Kehf, 23-24) ayetini te'kid etmek için zikretmiştir.

3. Muhataplar içinde o zamana kadar vefat edecekler bulunabileceğine işaret olmak üzere, cemaatin mevcut fertlerine göre bir ihtimale işaret içindir. Yani bu âyetler inerken yaşayan bütün mü'minler kesinkes girecekler manasında değil, o güne kadar yaşayacak olanlar girecek demektir.[346]

4. Muhatapların bazılarının başka yerde olmalarından dolayı hazır bulunamamaları sebebiyle veya da başka bir sebeple Mekke'ye giremeyeceklerini zımnen bildirmek içindir.[347]

5. Mekkeli kâfirlerin Müslümanları Umre yapmaktan engelleme düşüncesiyle oynadıkları bütün oyunlar şunun içindi: "Biz kimin, ne zaman Umre yapmasına izin verirsek o, o zaman Umre yapabilir." Bunun üzerine Allah, onların arzu ve isteğine göre değil, kendi arzu ve isteğine göre olacağını bildirdi. Yani bu sene Umre yapılmaması Mekkeli kâfirlerin yapılmamasını istediklerinden dolayı değil, bilakis Yüce Allah istemediğinden dolayıdır. Ve gelecekte bu Umre biz istersek olacak, kâfirler istesin veya istemesin farketmez.[348]

6. Müslümanların yapacağı Umrenin de, kendi güçleriyle değil, tamamen Allah'ın irade ve arzusuna bağlı olduğuna

345 Kurtûbî; Rûhu'l-Beyân.
346 Kurtûbî.
347 Ebussuud; Rûhu'l-Beyân.
348 Râzî.

dikkat çekmek. Yoksa Allah'ın iradesinden bağımsız olarak onların gücü kendi kendilerine Umre yapmalarına yetmez, denmek istenmektedir.[349]

7. "İnşaallah: Allah'ın izni ile", aynı zamanda "Allah'ın dilediği şekilde" anlamındadır.[350]

Kiminiz Başını Tıraş Ettirmiş, Kiminiz Saçlarını Kısaltmış Olarak

آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُءُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لاَ تَخَافُونَ "İnşaallah siz kiminiz başını tıraş ettirmiş, kiminiz saçlarını kısaltmış olarak, Mescid-i Haram'a korkmaksızın tam bir güvenlik içinde gireceksiniz."

İnşaallah öyle gireceksiniz ki آمِنِينَ "güvenlik içinde", yani rahat rahat, ve مُحَلِّقِينَ رُءُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ "kiminiz başını tıraş ettirmiş, kiminiz saçlarını kısaltmış olarak" gireceksiniz.

İhram'dan çıkarken tıraş olmak hac veya umre'nin şartlarındandır. Bundan anlaşılır ki, kazıtmak vacip değildir. Yani, başı tıraş ettirmek veya saçları kısaltmak câizdir. Şu kadar var ki, âyette önce tıraş ettirmek zikredildiğinden dolayı, tıraş ettirmek daha iyidir.[351] Çünkü Peygamberimizden yapılan rivâyetler öyledir. Rivâyet edildiğine göre Resûlullah Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur:

– "Yüce Allah saçlarını tamamen tıraş edenlere rahmet eylesin." Ashab

– "Saçlarını kısaltanlara da rahmet eylesin mi ya Resûlallah!" deyince Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem):

– "Allah saçlarını tamamen tıraş ettirenlere rahmet eylesin." buyurdu. Ashab-ı Kiram tekrar

---

349 Tefhim.
350 Kurtûbî.
351 Tefhim.

– "Saçlarını kısaltanlara da rahmet eylesin mi ya Resûlullah!" deyince Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem):

– "Allah saçlarını tamamen tıraş edenlere rahmet eylesin." buyurdu. Ashab-ı Kiram tekrar

– "Saçlarını kısaltanlara da rahmet eylesin mi Ya Resûlallah!" deyince Resûl-i Ekrem (sallallahu aleyhi ve sellem) üçüncüde veya dördüncüde:

"Evet saçlarını kısaltanlara da rahmet eylesin." buyurdular.[352] Sahabiler:

– Yâ Rasûlallah! Ne için saçlarını kısaltanları hariç tutup, tamamen tıraş edenlere rahmet dileyerek yardım ettin diye sordular. Peygamberimiz Aleyhisselam:

– Çünkü onlar (ötekiler gibi) şüpheye düşmediler!" buyurdu.[353]

Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) Mina'da başını tıraş etmiş, bir tarafının saçlarını Enes b. Mâlik'in annesi olan Ümmü Süleym'in kocası Ebû Talha'ya vermiştir. Enes'in sülâlesi, aralarında saçları hediye olarak birbirlerine verirlerdi.[354]

Kadınlar saçlarını tamamen kestirmezler, sadece kısaltırlar."[355]

Korkmadan Gireceksiniz

لاَ تَخَافُونَ "Korkmaksızın", yani Mescid-i Haram'a emin olarak girdikten sonra da korkmayacaksınız, güvenli tam bir fethe erişeceksiniz, bu muhakkaktır. Allah bunu gerçek olarak dosdoğru gösterdi.

Ayetteki, آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُءُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لاَ تَخَافُونَ "kiminiz başını

352 Buhârî, Hac 127; Müslim, Hac 316-320.
353 İbn Hişâm, es-Sîretü'n-Nebeviyye, Beyrut ts., 3-4/319; M. Asım Köksal, İslâm Tarihi, 13/218.
354 Rûhu'l-Beyân.
355 Ebû Dâvûd, Menâsik 79.

tıraş ettirmiş, kiminiz saçlarını kısaltmış olarak, Mescid-i Haram'a korkmaksızın tam bir güvenlik içinde gireceksiniz." ifadesi, "Sizler, haccınızı, başından sonuna kadar tamamlayacaksınız..." hususuna da bir işarettir. Binâenaleyh, ayetteki, لَتَدْخُلُنَّ "gireceksiniz.,." ifadesi, bu haccın başlangıcına; مُحَلِّقِينَ رُءُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ "kiminiz başlarını tıraş ettirerek, kiminiz kısaltarak…" ifadesi de, haccın bitimine bir işaret olup, bu hususta iki mesele vardır:

Birinci Mesele: مُحَلِّقِينَ "başını tıraş ettirmiş" kelimesi, girenlerin durumunu, yani fâilin durumunu belirten bir hâldir. Mescid-i Haram'a ihramlı girilir. İhramlı olan ise saçını tıraş etmez. Şu halde مُحَلِّقِينَ "başını tıraş ettirmiş" kelimesi, ihram halinin tıraş oluncaya kadar devam ettiğini bildirmektedir. Buna göre, Cenâb-ı Hak, adeta, "Sizler oraya, emîn ve haccınızı tamamlamaya, tıraş olmaya imkân bulacağınız bir vaziyette gireceksiniz.." demek istemiştir.

İkinci Mesele: Ayetteki, لاَ تَخَافُونَ "korkmaksızın" ifâdesi de bir hal cümlesi olup, manası, غير خائفين "korkmaksızın..." şeklindedir. Bu korkmama işi, Cenâb-ı Hakk'ın آمِنِينَ "güven içinde olan kişiler olarak..." ifâdesinden zaten anlaşılmıştır. O halde, ayrıca لاَ تَخَافُونَ "korkmaksızın..." demenin manası nedir? Biz deriz ki: Bunda, o emniyet halinin mükemmel biçimde olduğunun bir tür izahı vardır. Çünkü tıraş olduktan sonra (hac yapan) kimse, ihramdan çıkmış olur. Dolayısıyla, savaşması ona artık haram değildir. Hâlbuki Mekkelilerce, hem ihrama giren, hem de Harem-i Şerifte olan bir kimsenin öldürülmesi haramdır. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Sizler, güvence içinde gireceksiniz, tıraş olacaksınız ve sizin bu emniyetiniz, ihramdan sonra da sürüp gidecektir.." buyurmuştur.[356]

---

[356] Râzî.

Allah, Sizin Bilmediğinizi Bildi

فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا "“Fakat Allah, sizin bilmediğinizi bildi de...”

Ayetteki, ‘Fakat Allah, sizin bilmediğinizi bildi de...” cümlesi, Allah, bu konuda sizin bilemediğiniz birtakım maslahatları ve sizin o yıl Mescid-i Haram’a girmenizin sebep olacağı hâdiseleri bildiği için bu sene girmenizi istemedi demektir: “Mekke vâdisinde size kâfirlere karşı zafer nasib ettikten sonra, onların ellerini sizden, sizin ellerinizi de onlardan çeken O’dur. Allah bütün yaptıklarınızı görür. İnkârda ısrar edip sizi Mescid-i Haram’ı ziyaret etmekten ve bekletilmekte olan hediye kurbanlıkları yerine ulaştırmaktan geri çevirenler onlardır. Eğer orada kendilerini tanımadığınız için tepeleyeceğiniz ve bilmeyerek tepelemenizden ötürü zor durumda kalacağınız mümin erkekler ve mümin kadınlar olmasaydı, Allah ellerinizi birbirinizden çekmez, savaşmanıza engel olmazdı...” (Fetih Sûresi, 24-25)[357]

“Sizin bilmediğinizi bilip...” Yani yüce Allah Mekke’ye girişi erteletmekteki hayır ve faydaları sizin bilmediğiniz şekilde bilmiştir. Şöyle ki: Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) Hudeybiye’den döndüğünde oradan Hayber’e gitti ve Hayber’i fethetti. Hayber’deki malları alıp döndü. Hudeybiye’de yanlarında bulunandan kat kat fazlası güç, silah, araç ve gereci elde etti. Böylece o yılda sâhib olunan güç ve silahın kat kat fazlası hazırlanmış olarak Mekke’ye yürüdü.[358]

Yakın Bir Zafer

فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذَلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا “Ama Allah sizin bilemediğiniz şeyleri bildiğinden ondan önce, yakın bir zafer nasib etti.” Allah sizin bilmediğiniz şeyleri bildiği için Mekke’nin

---

[357] Râzî.

[358] Kurtûbî.

fethinden önce daha yakın bir fetih, Hayber'in fethini nasip etti ve bunu o rüyanın doğruluğuna bir delil ve alâmet kıldı.

Bu fetih için Hayber fethi diyenler çoğunlukta olmakla beraber, Hudeybiye veya Mekke fethi şeklinde açıklayanlar da olmuştur.[359]

Yüce Allah bu 27 ve bundan sonrasi 28. âyetlerde, Hudeybiye barışı yapılırken müşriklere ılımlı davranıldığından dolayı üzülen müminleri teselli etmekte ve onların dinleri olan İslâm'ın, bütün dinlere galip geleceğine, bizzat Allah'ın kendisinin buna şâhit olduğunu bildirmektedir ki müminler, Mekke'nin ve onun gibi olan birçok yerin daha sonraki tarihlerde mutlaka fethedileceğini bilsinler ve mâneviyatları güçlensin.[360]

هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا ۝

28. "Bütün dinlere üstün kılmak için Resûlünü hidâyet ve hak dinle gönderen O'dur. Buna şahit olarak Allah yeter."

Hudeybiye seferi hakkındaki âyetlerin peşinden böyle bir ilahî fermanın gelmesinin sebebi şudur: Hudeybiye'de barış antlaşması şartları yazılırken Mekkeli müşrikler Peygamberimizin isminin yanında "Allah'ın Elçisi" ibaresinin kullanılmasına itiraz etmişlerdir. Israrları üzerine Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) bizzat kendisi antlaşma metninden bu ibareyi silmiştir. İşte bu olaya işaret ederek Yüce Allah buyuruyor ki: Bizim Peygamberimizin Peygamberliği konusunda hiç şüphe yoktur, bu bir gerçektir. İnsanların buna inanıp inanmaması bu gerçeği değiştirmez. Birtakım insanlar inanmıyorlarsa bırakın inanmasınlar. Bunun bir hakikat olduğuna bizim şahitliğimiz yeter. Onların

359 Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, 4/328-331; İbn Kesîr, Tefsîr; Kurtubî.
360 Taberî *Câmiu'l-Beyân*.

inkârı ile bu gerçek değişmeyecektir. Bilakis onlara rağmen, Peygamber'in bizden alıp insanlara ulaştırdığı hidayet yolu, muhakkak diğer bütün dinlere üstün gelecektir. İşte bu inkârcılar onu engellemek için bütün güçlerini kullansalar da![361]

Allah'ın Resûlü

رَسُولَهُ "Resûlünü" Âyette bahsedilen Allah'ın Resûlü, bir sonraki âyette geleceği üzere Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem)'dir.

Hüdâ

بِالْهُدَى Hüdâ'dan, yani doğru yolu gösteren delil'den maksat ise; ذَلِكَ الْكِتَابُ لاَ رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ " İşte Kitap! Şüphe yoktur onda. Hidâyettir, (Rehberdir, yol göstericidir) müttakîlere." (Bakara, 2), هُدًى لِلنَّاسِ "İnsanlar için doğru yolu gösterici." (Âl-i İmran, 4) olan Kur'an'dır.

دِينِ الْحَقِّ Hak Din

Âyette geçen الْحَقِّ el-Hak; Allah'ın güzel isimlerindendir. دِينِ الْحَقِّ Dîni'l-Hak ise; hakkın dini, bütün insanlığın hukukunu yüklenen, Hak Teâlâ'dan başkasına ibadeti kabul etmeyen İslâm dinidir.

Ayetteki, دِينِ الْحَقِّ "hak din" hakkında, şu izahlar da yapılabilir:

1. Buradaki "hak" ile Allah'ın ismi olan "Hak" kastedilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Hidayet ve Hakk'ın, yani Allah'ın dini ile..." buyurmuştur.

2. Buradaki "hak" kelimesiyle, "bâtıl"ın zıddı olan şey

---

361 Tefhim; Suat Yıldırım, meâl.

kastedilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Hidayetle ve hak dini, batıl olmayan hakikatlerle gönderdi.." buyurmuştur.

3. Bu ifâdeyle, Hakka inkiyâd etmek ve onu üstlenmek manası kastedilmiştir.[362]

Bütün Dinlere Üstün Kılmak İçin

لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّه "Onu bütün dinlere üstün kılmak için." Din denilen her şeyin üzerine çıkarmak, hepsine galip ve üstün kılmak için ki bu üstünlük iki yönlüdür:

Birincisi; ilim yönünden, delil ve vesikada üstünlüktür ki بِالْهُدَى "hidayetle" buna işarettir.

İkincisi de; amel yönünden fiiliyatta üstünlük ve hâkimiyettir ki, dîni'l-hak, tabirinde de bunun gerçekleşmesine işaret vardır.

İslâm ile çarpışmak isteyen dinlerin, hepsi muhakkak mağlub olacaktır. Bunlardan birincisinin tamamen ortaya çıktığında şüphe yoktur. İslâm dini, ilim yönünden her dine galiptir. İkincisi ise, tarihte bir dereceye kadar gerçekleşmiş ve bir zamanlar Müslümanlar her kavme galip olmuş ise de, bunun tamamı daha çok geleceğin gelişmelerinin bağrındadır.

"Onu (hak dini) diğer bütün dinlere galip kılmak için Resûlünü hidayetle ve hak din ile gönderen O'dur. Buna şahit olarak Allah yeter."

Yani önceki dinleri neshetmek ve bozuk itikatlarının fesadını ortaya çıkartmak suretiyle İslâm dinini bütün dinlere üstün kılmak için Resûlü Muhammed'i (sallallahu aleyhi ve sellem) faydalı ilim, amel-i sâlih ve dosdoğru hidayet yoluna irşad eden İslâm diniyle gönderen bizzat Yüce Allah'dır. İslâm dinini diğer dinlere üstün kılacağı hususundaki bu vaadine ve Hz. Muhammed'in

---

362 Râzî.

(sallallahu aleyhi ve sellem) kendi peygamberi olduğuna, ona yardım edeceğine şahit olarak Allah kâfidir.[363]

Bu âyet, Mâide Sûresi'nde geçen وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ "Sana da, daha önceki kitapları, hem tasdik edici, hem de onları denetleyici olarak bu kitabı, gerçeğin ta kendisi olarak indirdik." (48), Kur'an'ın "müheymin" niteliği ile de yakından ilgilidir. Hepsi aynı kaynaktan gelen ilâhî dinlerin sonuncusu olan İslâm'ın kitabı Kur'an "Müheymin"dir; yani önceki kitaplarla ilgili olarak neyin gerçek, neyin gerçek dışı olduğuna şahitlik eden, onları koruyan, gözeten, denetleyen ve düzelten bir kitaptır. Kur'ân-ı Kerîm bizzat yüce Allah'ın korumasında olup tahrifat ve bozulmadan korunduğu gibi[364] diğer kitapların iman ve amel edilmesi gereken bölümlerini de yok olmaktan korumaktadır. Kur'an onların öğretileri kaybolmasın, boşa gitmesin diye onları korur, Allah kelâmı olduklarına dair şahitlik eder, insanların yapmış olduğu katmalardan, te'vil ve tahrifattan onları arındırır; onları tasdik ve teyit eder. Bu konuda kendisine başvurulacak bir kaynaktır. Kitap olarak Kur'an, din olarak da İslâm diğer kitapların ve dinlerin ilâhî ve yürürlükte olan kısmını olmayanından ayırma ölçütü olunca, tabiî olarak mevcut dinlerin üstünde bir yere de sahip bulunmaktadır.[365]

Şâhit Olarak Allah Yeter

وَكَفَى بِاللهِ شَهِيدًا "Buna şâhit olarak Allah yeter." Allah şahid olarak peygamberine yeter. O'nun indirdiği âyetler ve fiilen ortaya koyduğu mu'cizelerle peygamberi lehine yaptığı şahidlik

363 Zuhaylî.

364 {إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ} "Hiç şüphe yok ki o zikri, Kur'ân'ı Biz indirdik, onu koruyacak olan da Biz'iz." (Hicr Sûresi, 15/9)

365 Kur'ân Yolu.

gerçekleşmiş olup, peygamberliğinin doğruluğunu açıkça ortaya koymaktadır.[366]

Ayetteki, وَكَفَى بِاللهِ شَهِيدًا "Şahit olarak Allah yeter." cümlesi, 'Hz. Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğu hususunda Allah yeter, kâfidir.' anlamında olup, bu da, mü'minlerin kalbine huzur veren bir ifâdedir. Çünkü mü'minler kâfirlerin, yazılmış Hudeybiye barışını reddetmelerinden ve "Biz onun Allah'ın Resûlü olduğunu bilmiyoruz. Binâenaleyh, "Allah'ın Resûlü Muhammed" diye yazmayın, tam aksine "Abdullah'ın oğlu Muhammed" diye yazın" demelerinden rahatsız oluyorlardı. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "O'nun Allah'ın Resûlü olduğu hususunda şahit olarak, Allah yeter." buyurmuştur.[367]

Burada şöyle bir nükte vardır: Allah'ın herhangi bir konu hakkındaki sözü, kâfi ve yeterlidir. Fakat Hz. Muhammed'in peygamber oluşu hakkındaki Allah'ın sözü ve şâhitliği haydi haydi kâfi ve yeterlidir. Çünkü 'resûl/elçi' ancak, 'onu gönderenin' sözü ile elçi olduğu belli olur. Meselâ bir hükümdar, birisi için "Bu benim elçimdir." dediğinde, dünyadakilerin tamamı onun elçi olduğunu kabul etmeseler bile, onların bu inkârları hiçbir şey ifade etmez. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak adeta, "Benim, Hz. Muhammed'i, "O benim resûlümdür." diye tasdik etmemin yanında, onların onun peygamberliğini kabul etmeyişleri ne ifâde eder ki? Hiçbir şey!" demek istemiştir.[368]

Vaadin Gerçekleşmesi

Hudeybiye anlaşmasına binaen bir yıl sonra umre yapılmış Resûlullah'ın gördüğü rüya doğru çıkmış ve Yüce Allah'ın vaadi gerçekleşmişti. Sonra da ertesi yıl Mekke fethedilmişti. Yüce

366 Kurtûbî.
367 Râzî.
368 Râzî.

Allah'ın dini önce Mekke'ye, sonra da yarımadanın bütününe hâkim olmuş, ardından da yüce Allah'ın şu son vaadi ve müjdesi gerçekleşmişti. Çünkü Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "Resûlünü, hidayet ve hak dinle gönderdi ki o hak dini, bütün dinlere üstün kılsın. Şahit olarak Allah yeter."

Gerçekten de Allah'ın dini, yalnız Arap yarımadasında değil, daha yarım yüzyıl geçmeden, bütün yeryüzünün insanların oturdukları tüm bölgelerine hâkim olmuştu. Yüce Allah'ın dini, İran imparatorluğunun tümüne, Bizans imparatorluğunun büyük bir kısmına, Hindistan'a, Çin'e hâkim olmuştu. Sonra güney Asya'ya, Malezya ve diğer yerlere ve Doğu Hint adalarına (Endonezya'ya) hâkim olmuştu. Miladî altıncı yüzyılın sonları ile yedinci yüzyılın ortalarına doğru insanların kümelendiği en büyük yerleşim yerleri buralarıydı.

Ve halen de Hakk'ın dini bütün dinlere üstündür. Hatta fethettiği toprakların büyük bir bölümünde ve özellikle Avrupa'da ve Akdeniz adalarında siyasî etkinliği yok olduktan sonra ve şu çağda doğuda ve batıda ortaya çıkan düşman güçlere oranla Müslümanların bütün yeryüzünde güçlerini yitirmelerine rağmen yine de Hak Din, bütün dinlerden üstündür.

Evet, bir din olarak Hak Din bütün öteki dinlerden üstündür. Hem bizzat güçlüdür, hem de özü itibarı ile kuvvetlidir. Taraftarların kılıç ve top kullanmasına muhtaç olmadan, kendisi ilerler. Çünkü bu dinin özü, insanların fıtratına ve evrenin köklü yasalarına paralel ve onların doğrultusundadır. Ve çünkü bu dinin özünde aklın ve ruhun ihtiyaçlarına, yalın ve köklü olarak cevap verme yeteneği vardır. Yeryüzünü imar etme ve ilerlemenin ihtiyaçlarına, kulübede oturanlardan tutun da, gökdelenlerde oturanlara kadar her türlü insan çevresinin ihtiyaçlarına cevap verebilir.

İslâm'dan başka bir dinde olan bir kişi, bu dine taassup ve tarafgirlikten arınmış bir gözle bakarsa, bu dinin doğruluğunu ve

gizli gücünü, insanlığı en iyi bir şekilde yönetebilme gücünü, insanlığın doğup gelişen ihtiyaçlarına kolayca ve uygun biçimde cevap verebilme gücünü itiraf eder.[369]

Bütün dinlerden üstün olan hak dinle peygamberini gönderen Allah'tır. O din, insanlar için hidayet ve kurtuluştur. Allah katında İslâm dininden başka hak din yoktur. O'na tâbi olanlar kurtuluşa, hidayete, saadete erip huzura kavuşmuşlar, uymayanlar ise helak olup gitmiştir. Şayet kâfirler Hz. Peygamber'i kabul edip peygamber olduğuna inanmazlarsa, O'nun peygamber olduğuna şahit olarak Allah yeter.[370]

İslâm Dini, Bütün Dinlere Gâlip Gelecektir

Hak din olan İslâm'ın istisnasız bütün dinlere galip geleceğini, bir gün gelip yeryüzünde mutlak hâkim olacağını, Hazreti Allah, bize bu âyette vaad ediyor, hem vaad ile de kalmıyor, bu vaadin kesin oluşuna, Kendisini şahit gösteriyor.

Ne büyük vaad, ne muazzam te'yid.

Müfessirlerden bazıları bu âyet-i kerimenin yalnız gönderildiği zamana bakarak, Mekke'nin fethiyle bu ilahî vaadin gerçekleştiği kanaatine varıyorlarsa da, bizim bu kanaate iştirakimiz ancak hak dinin galebesini, lâkin kesin ve tam bir galebesini görmekle mümkün olabilir.

Demek: İlahî vaad henüz tam olarak tahakkuk etmemiştir. Demek: İslâm'ın mazisinden çok daha parlak bir istikbali olduğuna iman ederek ona göre çalışmak en büyük vazifedir.

Müslümanlara ve gerçek müminlere düşen vazife, evvelâ Allah'ın vaadine kesin olarak inanmak, sonra bu vaadin bir an evvel gerçekleşmesi için ellerinden gelen her hizmeti yapmak,

---

369 Fî Zilâl.
370 Semerkandî.

her şeyden önce başkaları için fazilet örneği olmak, gayret ve ciddiyet numunesi olmak, elhasıl Kur'ân'ın emrettiği bütün güzide ahlâkı yaşamak ve hayatlarında canlandırmaktır.

Gerçek müminler bu şekilde hareket ederlerse hak dinin, her bâtıla galebe çalmasına yardım etmiş ve dünyanın en hayırlı ve en şerefli milleti olmak gibi gıptaya değer bir mevki kazanmış olurlar.

Yani Müslümanların bu şekilde hareket etmeleri, evvelâ kendi istifadelerini sağlayacak, onları yükseltecek, onları şan şeref ve refah içinde yaşatacaktır.

Fakat Müslümanlar cehalet yüzünden, hurâfelere bağlanmak yüzünden bu şekilde hareket etmezlerse Allah'ın vaadi yerine gelmez mi?

Hâşâ! Allahın vaadi bugün kendilerine Müslüman diyen kimselerle kayıtlı değildir. Şayet bugün kendilerine Müslüman diyen kimseler bu yolda yürümezler ve insanlık için fazilet örneği ve hidayet rehberi olmağa çalışmazlarsa, bundan yalnız kendileri zarar görürler. Fakat hak din, kendi hedef ve gayesini gerçekleştirecek bambaşka ve yepyeni insanlar bulur ve onlara aşıladığı hidayet ve faziletle, dilediği gayeye varır. Çünkü Cenabı Hak "Nûrunu tamamlamak ister" ve onu mutlaka tamamlayacaktır da. O'nun nûrunu, mutlaka tamamlayacağına dair olan ilahî vaadi, hak dini bütün dinlere galip çıkaracağına dair olan ilahî vaadini hem teyid ediyor, hem bu işin bir emr-i vâki olduğunu belirtiyor. Onun için bu işin ne zaman olacağını beklemeğe lüzum yoktur. Çünkü bu iş oluyor. Nur tamamlanıyor, hak galebe çalıyor ve bu iş sonuna kadar böyle devam edecek. Görmeyenler varsa, kusuru basiretlerinde arasınlar.[371]

---

371 Kur'an-ı Kerim'den Ayetler, Mehmet Akif Ersoy, (Derleyen: Ömer Rıza Doğrul), Nakışlar yay., 136-137.

Netice İtibariyle

Hudeybiye'de bazı Müslümanların içine düşen kuşkunun giderilmesi için 27'nci âyette Peygamberimizin rüyâsının mutlaka çıkacağı ve Müslümanların güven içinde Mescid-i Harâm'a girecekleri belirtildikten sonra bu âyette de Hz. Muhammed'i (sallallahu aleyhi ve sellem) hidâyet ve hak dinle gönderenin Allah olduğu, Hz. Muhammed'in, Allah'ın gerçek elçisi olup getirdiği dinin bütün dinlere üstün geleceği, onun gerçek peygamber, Kur'ân'ın da Allah kelâmı olduğuna bizzat Allah'ın şâhit bulunduğu vurgulanmaktadır.

Yani Elçisini hidâyet ve hak dinle göndermiş olan Allah, ona gösterdiği rüyâyı yalancı çıkarmaz. O'nun gördüğü rüyâ doğrudur. Çünkü o, gerçek peygamberdir. Dini de haktır, bütün dinlere üstün gelecektir. Buna Allah şâhittir. Allah'ın şâhitliği, onun gerçek peygamber, dininin de hak olduğunu ispata yeterlidir.[372]

Fetih Sûresi Son Âyet

Şimdi sûrenin son âyetine gelmiş bulunuyoruz. Kur'ân'ın, Resûlullah'ın sahabelerinin durumlarını resmettiği parlak tablo ile noktalanan sona gelmiş bulunuyoruz. Yüce Allah'ın kendilerinden râzı olduğu bu mutlu, bu eşsiz insan topluluğunu şerefli övgüsü ile ödüllendirdiği ve bu hoşnutluğunu onlara tek tek bildirdiği son âyetine gelmiş bulunuyoruz.

Gerçekten bu tablo, Kur'an-ı Kerim'in parlak üslubu ile çizdiği adeta hayret verici bir filimdir. Bu seçilmiş insan topluluğunun en göze çarpan, iç ve dış dünyalarını yansıtan birçok karelerden oluşan bir filimdir..

– Bu filmin ilk karesi, onlar Allah'ın Resûlü ile beraberdirler.

---

[372] Süleyman Ateş, Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri, 492- 493.

– Filmin diğer bir karesi de, onların kâfirlere karşı durumlarını ve kendileri ile ilgili iç dünyalarını yansıtmaktadır: “Kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler.”

– Bir başka kare, onların ibadetlerini canlandırmaktadır: “Onları rükûa varırken, secde ederken görürsün.”

– Bir diğer kare, onların kalplerini, kalplerinden geçen duyguları, içlerinde kaynayıp coşan hisleri yansıtmaktadır: “Allah’tan lütuf ve rıza isterler.”

– Bir başka kare, yüz çizgilerinde, hallerinde ve sîmalarında ibadetin ve Allah’a yönelmenin izlerini yansıtmaktadır: “Yüzlerinde secde izlerinden nişanları vardır. Onların Tevrat’taki vasıfları budur.” Bu nitelikler Tevrat’taki nitelikleriydi.

– Bundan sonra arka arkaya gelen kareler onları tıpkı İncil’deki gibi çizgi çizgi gözlerimizin önüne sermektedir: “Filizini yarıp çıkaran”... “Onu kuvvetlendiren”... “Ve kalınlaşan”... “Gövdesi üzerine dikilen”... “Çiftçilerin hoşuna giden ekin gibi.” Bu benzetme kâfirleri öfkelendirsin diyedir.

– Ve filmin son karesi, belki de kâfirleri, öfkelendirmenin ötesinde çileden çıkaracak bir kare: “*Allah onlar gibi iman edip makbul ve güzel işler yapanlara bir mağfiret ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır*.”

Bu son âyet, Hz. Muhammed’in -salât ve selâm üzerine olsun- peygamberliği ile, Süheyl ibn Amr’ın ve onun ardındaki müşriklerin Hudeybiye’deki anlaşma metni yazılırken inkâr ettikleri peygamber oluşu ile başlıyor: مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللهِ “Muhammed Allah’ın Resulüdür”[373]

مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ
تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلاً مِنَ اللهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي

[373] Fî Zilâl.

وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَ اللهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا ۝

"Muhammed Allah'ın Resûlü'dür. Onun beraberindeki mü'minler de kâfirlere karşı şiddetli olup kendi aralarında şefkatlidirler. Sen onları rükû ederken, secde ederken, Allah'tan lütuf ve rıza ararken görürsün. Onların alâmeti yüzlerindeki secde izi, secde aydınlığıdır. Bunlar, Tevrat'taki sıfatları olup İncil'deki meselleri ise şöyledir: Öyle bir ekin ki filizini çıkarmış, sonra da onu kuvvetlendirmiş, derken kalınlaşmış da artık gövdesi üzerinde doğrulmuş. Öyle ki ekicilerin hoşuna gider, kâfirleri de öfkelendirir. İşte böylece Allah onlar gibi iman edip makbul ve güzel işler yapanlara bir mağfiret ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır."

Muhammed Allah'ın Resûlü'dür

مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللهِ "Muhammed Allah'ın Resûlü'dür." Yani Muhammed şeksiz şüphesiz Allah tarafından gönderilmiş gerçek bir peygamberdir.

Allah'a îmandan sonraki en büyük hakikat; Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) Allah'ın resûlü/elçisi oluşudur. Bundan dolayı, Allah'ın ona olan vaadlerini fiilen gerçekleştirerek ispat edecek olan da O'dur. Allah'ın bu şehadetine karşı 'Muhammed Allah'ın Resulüdür.' demek istemeyen kâfirler gerçekte kendileri zarar etmiş olurlar.

Hidâyet ve hak din ile gönderilen bu elçi, Allah'ın elçisi ve Peygamberlerinin sonuncusu, aynı zamanda önderi olan Hz. Muhammed'dir (sallallahu aleyhi ve sellem). O'nun hakkında Yüce

Allah şöyle buyurmuştur: "Ve sen pek yüksek bir ahlâk üzerindesin!" (Kalem, 4) Evet bu güvenilir, doğru sözlü ve sadakatli bir elçi olan Muhammed'dir (sallallahu aleyhi ve sellem). Yüce Allah, O'na rahmette bulunur. Tertemiz melekler onun için istiğfarda bulunurlar. Sâlih mü'minler de O'nun için, Sahabileri ile kıyamet gününe kadar O'nun davetini yapan kimseler için duada bulunurlar. O, Allah'ın Resulü Muhammed'dir (sallallahu aleyhi ve sellem).[374]

Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem), Allah'ın hidâyet ve hak dinle gönderdiği elçisidir. Abdullah ibn Abbâs'a göre مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللهِ "Muhammed Allah'ın Resûlü'dür." cümlesi, bir önceki âyetin devamıdır. Yani: وَكَفَى بِاللهِ شَهِيدًا مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللهِ "Allah şâhittir ki Muhammed Allah'ın Resûlüdür." Muhammed'in, Allah'ın elçisi olduğuna Allah'ın şâhitliği vurgulandıktan sonra onun ve sahabîlerinin vasıfları anlatılmaktadır.

Âyetin bundan sonraki kısmında, Peygamberimizin yanında bulunan, ashâbının özelliklerinden bahsedilmektedir.

O'nun Beraberindekiler

وَالَّذِينَ مَعَهُ "*O'nun beraberindeki mü'minler de..*", Peygamberimizle beraber olanlarla, Peygamberimizin yanında bulunan, O'nu her zaman destekleyen, imanlarına asla kuşku karışmayan, rûhen ve bedenen O'nun yanında olan bütün ashabın kastedildiği söylenmiştir.[375] Bunlar hidâyet rehberleri ve din önderleri olan sahabileridirler.

Kâfirlere Karşı Çok Çetin, Çok Şiddetlidirler

أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ "Kâfirlere karşı çok çetin, çok şiddetlidirler." Kâfirlere karşı bükülmez kol, bükülmez bel ve temennâ

374 Furkân.
375 Kurtûbî, Âlûsî.

durmaz kamettedirler, onların küfürlerine karşı zayıflık, yılgınlık göstermez, sert ve güçlü davranırlar. Onun için Hudeybiye barış görüşmeleri sırasında kâfirlerin sözlerine karşı galeyana gelmişlerdi.

Kâfirlere karşı Peygamber'in ashabının sert olması, onların kâfirlere karşı haşin ve katı davranmaları demek değil, imanlarının sağlamlığı, prensiplerinin kesinliği, hayat düzenlerinin olgunluğu ve imanlarından gelen ileri görüşlülüklerinin şaşmazlığı sebebiyle kâfirler karşısında granit bir kaya gibi sağlam durmaları demektir. Kâfirlerin istedikleri gibi çevirebilecekleri, şahsiyet tanımayan varlıklar değillerdir onlar. Müşriklerin dişleri arasında rahatça çiğneyip eritecekleri yumuşak bir yem değildir onlar. Onlar korku ile sindirilemezler. Onlar birtakım ihtiraslarla satın alınamazlar. Peygamber Efendimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) yoluna baş koymuş bu mü'minleri o yüce davalarından döndürmeye kâfirlerin gücü yetmeyecektir.[376]

Âyetin bu cümlesinde, Hudeybiye biati sebebiyle kendilerinden Allah'ın razı olduğu bildirilen ashabla ile ilgili övücü bir açıklama daha yapılmaktadır. Peygamber Efendimizi malları ve canlarıyla destekleyen, seven, hayatlarının merkezine alan sahabe, gönüllerini de Allah rızasına tahsis etmişlerdir; nefretleri ve sevgileri şahsî çıkar ve arzularına değil, O'nun rızasına göre değişmektedir. Onlar, İslâm'a ve Peygamberimize düşman olanlara karşı gerektiğinde sert ve acımasız olurken, kendi aralarında kardeşler gibi yaşamakta, birbirlerine sevgi ve şefkat göstermektedirler. Gayrimüslimlere karşı tavır ve davranışla ilgili diğer âyetler[377] göz önüne alındığında, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) dev-

[376] Tefhim; Suat Yıldırım, meâl.

[377] "Dininizden ötürü sizinle savaşmayan, sizi yerinizden, yurdunuzdan etmeyen kâfirlere gelince, Allah sizi, onlara iyilik etmeden, adalet ve insaf gözetmeden menetmez. Çünkü Allah âdil olanları sever." (Mümtehıne Sûresi, 60/8)

rindeki Arap müşriklerine karşı acımasız davranmanın bütün gayrimüslimleri kapsamadığı, mü'minlere inançları yüzünden baskı yapmayan, onları yurt ve yuvalarından çıkarmayanlara, İslâm'ın genel gayeleri ve yüksek ahlâk ilkeleri çerçevesinde davranılacağı anlaşılmaktadır, uygulama da genellikle böyle olmuştur.[378] Ayrıca kâfirlere karşı sert olma, aynı şekilde bütün gayr-i müslimlere karşı değil, savaş halindeki kâfirlere karşıdır.[379]

Allah'ın Resûlü Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) ile beraber olanlar, aralarında babaları, kardeşleri, dostları ve yakınları olmasına rağmen kâfirlere karşı çetindirler. Çünkü onlar bütün bu yakınlık bağlarını küfür sebebi ile koparmışlardır. Kendi aralarında merhametlidirler. Çünkü sadece din kardeşidirler. O halde çetinlik Allah içindir. Merhamet de Allah içindir. Bağlılıklar inançları içindir. Hoşgörü inanç uğrunadır. Ruhlarında kendileri için hiçbir şey ve kendilerinde de ruhları payına hiçbir şey yoktur. Davranış ve ilişkilerinde olduğu gibi, duygu ve düşüncelerini de yalnız ve yalnız inanç esası üzerine oturturlar. İnançlarına düşman olanlara çetin davranırlarken, inanç kardeşlerine (din kardeşlerine) karşı yumuşak hareket ederler. Onlar, bencillikten (egoizmden), heveslerine uymaktan, Allah'tan ve kendilerini yüce Allah'a bağlayan bağdan başka şeyler için tepki ve heyecan duymaktan tamamen arınmış sıyrılmışlardır.[380]

Huzâfe es-Sehmî'nin Hikâyesi

Sahabenin bu özelliğini ifade eden bir tablo arzetmek istiyoruz. Hz. Ömer döneminde Bizans'a gönderilen bir orduda bulunan Abdullah ibn Huzâfe es-Sehmî, esir düşmüştü. Bizanslılar esir ettikleri bu sahabiyi krallarının yanına götürdüler. Kral,

378 Kur'ân Yolu.
379 Kâsimî.
380 Fî Zilâl.

Abdullah ibn Hüzâfe'ye Hıristiyan ol, saltanatımın yarısını sana vereyim." diyerek çok cazib bir teklifte bulundu. Fakat sahabinin bu teklife verdiği cevap ise çok müthişti: "Arapların sahip olduğu bütün mülkü bana versen göz açıp kapatacak kadar bir müddet için bile olsa ben Hz. Muhammed'in dininden geriye dönmem." Bunun üzerine kral onu ölüm ile tehdit etti. Sahabi ne istiyorsan onu yap diyerek hiçbir şeyden korkmadığını haykırdı. Sonra kralın emri ile bir ağaca astılar ve onu korkutmak için vücudunun etrafını ok yağmuruna tuttular. Sahabi yine pes etmedi ve nihâyet astıkları yerden indirdiler. Bu sefer bir kazan getirip içinde su kaynattılar ve iki Müslüman esir getirerek birisini kaynamış kazana attılar, atarken de Abdullah ibn Huzâfe'ye Hıristiyan olma tekliflerini yeniliyor o ise bunu reddediyordu. Derken krala bu sahabinin ağladığını söylediler. Kral da onun pes ederek ağladığını zannederek bırakmalarını söyledi. Ve neden ağladığını sordu. Sahabenin verdiği cevap ise insanlık tarihine imanın gücünü göstermesi bakımından çok önemliydi: "Korktuğum için ağlamıyorum! Böyle bir tek canla gideceğim için üzülüyorum. Arzu ederdim ki, başımdaki saçlarım adedince canlarım olsun da, onları sevdiğim Allah ve Resûlunün uğrunda feda edeyim. Ama şu anda buna sahip değilim ve ben burada çok basitçe, sadece bir insan olarak ölüyorum..."

Kral, Abdullah ibn Huzâfe es-Sehmî'nin salâbet-i diniyesi[381] karşısında hayrete düşmüştü. Ona "Gel başımı öp seni serbest bırakayım."dedi. Sahabi: "Bütün Müslüman esirleri de serbest bırakma şartıyla kabul ederim." dedi. Ve teklifi kabul edildi. Sahabi denileni yaparak bütün esirleri kurtardı. Medine'ye gelip yaşadıklarını Hz. Ömer'e anlatınca, Hz. Ömer: "Her Müslümanın

---

381 Salâbet-i diniye: Dinini ve dinin emirlerini korumak ve tatbik etmekteki ciddiyet ve sağlamlık.

Abdullah'ın başını öpmesi gerekir. İlk önce ben başlıyorum." diyerek Abdullah ibn Huzâfe'nin başını öpmüştür.[382]

Sahabenin Allah ve Resûlü'ne Bağlılığı

Sahabenin sertliği de, rahmeti de, sevgisi de, öfkesi de şahsî, maddî maksatlardan dolayı değil, Allah'a ve Resulü'ne olan bağlılığına endekslidir. Onların şiddeti, öfkesi, küfre ve isyana, muhabbetleri de iman ve imanın gereklerini yerine getirmeye yöneliktir ki, iman da zaten bunu gerektirir. Bu hakikat Allah Resulü'nün bir hadislerinde şöyle vurgulanmıştır: "*Kim Allah için sever, Allah için buğzederse muhakkak ki imanını kemâle erdirmiştir.*"[383] Sahabenin en büyük faziletlerinden biri de her türlü ilgi ve alakasını İslâm dinini esas alarak yapmasıdır. İman-küfür mücadelesinde karşılarına Bedir'de, Uhud'da olduğu gibi en yakınları bile çıksa mücadeleden geri durmamışlardır. Buradan sahabenin kâfirlere karşı hiç merhametli davranmadıkları anlaşılmamalıdır. Zira onlar şefkat ve merhametin gerektiği yerlerde kâfirlere karşı merhamet etmişlerdir. Nasıl etmesinler ki Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) hayvanlara yapılan iyiliğin mükâfatını soran ashabına "*Her yaş ciğer taşıyana, yani canlıya yapılan iyiliğin bir mükâfatı vardır.*"[384] buyurarak hayvanlara karşı bile şefkat ve merhametle muamele edilmesini emretmiştir. Yine bu mevzu ile ilgili Kur'an'da لاَ يَنْهَاكُمْ اللهُ عَنْ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ "Dininizden ötürü sizinle savaşmayan, sizi yerinizden, yurdunuzdan etmeyen kâfirlere gelince, Allah sizi, onlara iyilik etmeden, adalet ve insaf gözetmeden men etmez. Çünkü Allah âdil olanları sever." (Mümtahine, 8)

---

382 Zehebî, Siyer-i A'lami'n-Nübelâ, Beyrut 1992, II/13.
383 Ebû Dâvûd, Sünnet 16; Tirmizî, Kıyamet, 60.
384 Buhârî, *Edeb* 27; Müslim, Selâm 153.

buyurularak genel olarak insanlara karşı iyilik ve ihsanla muamele etmeleri emredilmiştir.[385]

Ama sahabenin küfürle mücadelesine gelince işte bu hususta onlar, kâfirlerin küfürlerine karşı zaaf, yılgınlık göstermez, sert ve kuvvetli, adeta avının peşinden koşan aslan gibidirler.[386]

Sahabe, inandığı değerlerden asla taviz vermeyen, cesur insanlardır. Bu cesaret ve güçlerini de Müslüman kardeşlerine değil, kâfirlere karşı kullanırlar. Yani sahabe, mâhiyetlerindeki inanma istidadını körelten; bunca delil Allah'ın varlığını ilan ederken bütün onları yalanlayıp inkâr eden, Allah'ın yeryüzünde yarattığı varlıkları başıboşlukla, değersizlikle itham eden, dolayısıyla bütün kâinat çapında cinâyet işleyen insanlara karşı çok şiddetlidirler.[387]

Kendi Aralarında Merhametlidirler

رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ "Kendi aralarında merhametlidirler." Kendi aralarında yumuşaklardan yumuşak ve rahîm mi rahîmdirler. Birbirlerine karşı çok şefkatli, yumuşak, çok nazik, merhametli, birbirlerini seven ve dertlerini paylaşan gönülden dostlardır. Yani onların tüm sertlikleri İslâm düşmanları içindir, mü'minler için değildir. Gaye ve temel inançların bir oluşu onların içinde birbirlerine karşı sevgi, dostluk ve tam bir uyumluluk meydana getirmiştir.[388] Zira onların kızmaları da merhametleri de Allah rızası içindir.

Mü'minlerin, birbirlerine karşı merhametli, kâfirlere karşı şiddetli olmaları gerektiği hususu, Cenâb-ı Hakk'ın يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٍ عَلَى

---

[385] Tehânevî, Zafer Ahmed, Ahkamu'l-Kur'an, Karaçi, ts., IV/235.
[386] Kurtubî.
[387] Ergün Çapan, *Kur'ân-ı Kerim'de Sahabe*, s. 92-95.
[388] Kurtûbî; Tefhim.

الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ "Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki, Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allahı severler. *Onlar mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve zorludurlar..*" (Mâide, 54) âyetinde anlatıldığı gibidir.

Eğer âyet-i kerimede sadece "kâfirlere karşı çetindirler." ibaresi ile yetinilse idi, Müslümanların kötü kalpli, katı insanlar oldukları hissi verilebilirdi. Bu yüzden peşinden "kendi aralarında merhametlidirler." cümlesi getirildi.[389]

Merhamet ile İlgili Hadisler

Âyette, mü'minlerin kendi aralarında merhametli oldukları haberi verilirken, aynı zamanda "kendi aranızda merhametli olun" emri de verilmiştir. İnananların kendi aralarında merhametli oldukları ve birbirlerine ve diğer mahlûkata merhamet etmeleri gerektiği hususunda Peygamber Efendimizden rivâyet edilen hadisler vardır. Şimdi de bu konu ile ilgili hadislerin bir kısmını zikredelim:

1. "Merhamet etmeyen kimseye merhamet olunmaz."[390]

2. "İnsanlara merhamet göstermeyen kimseye Allah da merhamet etmez."[391]

3. "Merhamet edenlere, Cenâb-ı Hak merhamet eder. Siz yeryüzündekilere merhamet ediniz ki, göktekiler de size merhamet etsin..."[392]

4. "Küçüklerimize merhamet etmeyen, acımayan, büyüklerimizin (büyüklük) şerefini tanımayan bizden değildir."[393]

---

389 Rûhu'l-Beyân.
390 Buhârî, *Edeb* 18; Müslim, Fezâil 65. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, *Edeb* 145;Tirmizî, *Birr* 12.
391 Buhârî, *Edeb* 18, Tevhîd 2; Müslim, Fezâil 66. Ayrıca bk. Tirmizî, *Birr* 16, *Zühd* 48.
392 Tirmizî, *Birr* 16; Ebû Dâvûd, *Edeb* 58.
393 Ebû Dâvûd, *Edeb* 58; Tirmizî, *Birr* 15.

5. Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem), ölmek üzere olan kızının oğlunu verdikleri zaman, Peygamberimizin gözleri doldu. Bunun üzerine Sa'd ibn Ubâde:

– Ey Allahın Resûlü! Bu ne haldir dedi. Peygamberimiz de:

– "Bu, Allah'ın, kullarının kalbine koyduğu acıma duygusu, rahmettir. Allah, acımasını bilen kullarına merhamet eder." buyurdu.[394]

Kardeşlik ile İlgili Hadisler

Mü'minlerin, kendi aralarında şefkatli ve merhametli olmaları gerektiği gibi, aynı zamanda aralarında kardeşlik de olması gerekir. İşte bu hususta Peygamber Efendimiz şöyle buyurmaktadır:

1. "Müslüman, Müslümanın kardeşidir; ona zulmetmez, onu tehlikede yalnız bırakmaz. Kim, kardeşinin ihtiyacını görürse Allah da onun ihtiyacını görür. Kim bir Müslümanı bir sıkıntıdan kurtarırsa, Allah da o sebeple onu Kıyâmet gününün sıkıntısından kurtarır. Kim bir Müslüman'ın bir ayıbını örterse, Allah da onun kıyâmet gününde ayıbını örter."[395]

2. "Mü'minler birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirlerini korumakta bir vücuda benzerler. Vücudun bir uzvu hasta olduğu zaman, diğer uzuvlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar."[396]

3. "Din kardeşine zâlim de, mazlum da olsa yardım et." Bir adam: Yâ Resûlallah! Kardeşim mazlumsa ona yardım edeyim, ama zâlimse nasıl yardım edeyim, söyler misiniz?" dedi.

---

[394] Buhârî, *Cenâiz* 33 , *Eymân* 9, *Merdâ* 9; Müslim, *Cenâiz*, 9,11. Ayrıca bk. Buhârî, Tevhîd 25; Ebû Dâvûd, *Cenâiz* 24, *Edeb* 58.

[395] Buhârî, *Mezâlim* 3; Müslim, *Birr* 58; Ebû Dâvûd, *Edeb* 46;

[396] Buhârî, *Edeb* 27; Müslim, *Birr* 66.

Peygamberimiz: "Onu zulümden alıkoyar, zulmüne engel olursun. Şüphesiz ki bu ona yardım etmektir." buyurdu.[397]

4. "Sakın zanna yer vermeyin. Zira zan, sözlerin en yalanıdır. Başkalarının gizli-saklı hallerini araştırmayın, rekâbet etmeyin, birbirinize haset etmeyin, birbirinize buğzetmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin, ey Allah'ın kulları, Allah'ın emrettiği şekilde kardeş olun. Müslüman, Müslümanın kardeşidir. Ona (ihânet etmez), zulmetmez, onu mahrum bırakmaz, onu tahkir etmez. Kişiye şer olarak, Müslüman kardeşini tahkir etmesi yeterlidir. Her Müslümanın malı, kanı ve ırzı diğer Müslümana haramdır. Allah sizin suretlerinize ve kalıplarınıza bakmaz, fakat kalplerinize ve amellerinize bakar. Takvâ şuradadır -eliyle göğsüne işaret etti-: Sakın ha! Birbirinizin satışı üzerine satış yapmayın. Ey Allah'ın kulları kardeş olun. Bir Müslüman'ın kardeşine üç günden fazla küsmesi helâl olmaz."[398]

5. "Mü'minin mü'mine bağlılığı, parçaları birbirine kuvvet veren bir bina gibidir." Hadisi rivâyet eden Ebû Musa el-Eş'arî'nin bunu tarif için parmaklarını birbirine geçirdiği zikredilmiştir.[399]

6. "Sizden biriniz, kendisi için sevip arzu ettiği şeyi din kardeşi için de sevip arzu etmedikçe gerçek anlamda iman etmiş olmaz."[400]

7. "Bir kimse, bir mü'minden dünya sıkıntılarından birini giderirse, Allah da kıyâmet gününde o mü'minin sıkıntılarından birini giderir. Bir kimse darda kalana kolaylık gösterirse, Allah da ona dünya ve âhirette kolaylık gösterir. Bir kimse, bir Müslüman'ın ayıbını örterse, Allah da onun dünya ve âhiretteki

---

[397] Buhârî, *Mezâlim* 4, Tirmizî, *Fiten* 68.
[398] Buhârî, *Edeb* 57,58; Müslim, *Birr* 28-32.
[399] Buhârî, *Mezalim*, 5; Müslim, *Birr*, 65.
[400] Buhârî, *İman* 7; Müslim, *İman* 71-72.

ayıplarını örter. Mü'min kul, din kardeşinin yardımında olduğu sürece, Allah da o kulun yardımındadır."[401]

8. "Bir Müslüman'a sövmek fısk[402], ona karşı savaşmak ise küfürdür."[403]

9. "Başka bir gölgenin bulunmadığı Kıyamet gününde Allah Teâlâ, yedi insanı, arşının gölgesinde barındıracaktır:

Âdil devlet başkanı,

Rabbine kulluk ederek temiz bir hayat içinde serpilip büyüyen genç,

Kalbi mescitlere bağlı Müslüman,

Birbirlerini Allah için sevip buluşmaları da ayrılmaları da Allah için olan iki insan,

Güzel ve mevki sahibi bir kadının beraber olma isteğine "Ben Allah'tan korkarım" diye yaklaşmayan yiğit,

Sağ elinin verdiğini sol elinin bilemeyeceği kadar gizli sadaka veren kimse,

Tenhâda Allah'ı anıp gözyaşı döken kişi."[404]

Muhâcir ve Ensâr Arasındaki Kardeşlik

Peygamberimiz Aleyhisselam; Medine'ye geldikten sonra, Mekkeli Müslümanlardan (Muhâcirlerden) bazılarını, hem kendi aralarında birbirleriyle, hem de Medineli Müslümanlarla (Ensâr'la) ikişer ikişer kardeş yaptı.

---

401 Müslim, *Zikir* 38; İbn Mâce, *Mukaddime* 17.

402 Fısk: İsyan, Allah'ın emrini terk, hak yoldan çıkma, günah işleme, tohumun, kabuğunu delip çıkmasıdır. Istılâhî anlamı ise; büyük günahları işlemek veya küçük günahlarda devam etmek suretiyle Allah'a itaat etmekten çıkmaktır.

403 Buhârî, *İman* 36; Müslim, *İman* 116.

404 Buhârî, Ezan 36, *Zekât* 16, Rikak 24, *Hudûd* 19; Müslim, *Zekât* 91. Ayrıca bk. Tirmizî, *Zühd* 53.

Bu kardeşlik, maddî ve manevî yardımlaşma ve birbirlerine çoluk çocuklarından önce mirasçı olma esasına dayanıyor; bilhassa yurttan yuvadan, kavim ve kabileden ayrı düşmenin verdiği garipliği, mahzunluğu gidermeyi, Mekkelileri Medine'ye ve Medinelilere ısındırmayı ve kendilerine destek ve güç kazandırmayı hedefliyordu.

Bu hâdise, Peygamberimiz Aleyhisselamın Medine'ye gelişinden beş ay sonra vuku bulmuş ve Enes ibn Mâlik'in evinde olmuştur.

Rivâyete göre; Peygamberimiz Aleyhisselama içinde kâfur kokusu bulunan yeşil toprak bir çanak getirilip verilmiş, Muhâcirlerle Ensâr onun içine ellerini batırarak antlaşmışlardır.

İbn Sa'd'a göre; Enes ibn Mâlik'in evinde ikişer ikişer kardeş yapılan Müslümanların sayısı 45'i Mekkeli Muhâcirlerden, 45'i Medineli Ensârdan olmak üzere 90 kişi idi.

Onların 50'si Muhâcirlerden, 50'si de Ensârdan olmak üzere, 100 kişi olduklarını söyleyenler de vardır.

Kurulan kardeşlikten doğan mirasçı olma hükmü Enfâl Sûresi'nin Bedir savaşından sonra inen 75. âyeti ile kaldırılmış; bu kardeşlik yardıma, yedirip içirmeye, bir de öğüde münhasır kalmıştır.

Medineli Müslümanlar (Ensâr), Muhâcirleri, Medine'ye daha ilk geldikleri gün evlerine götürmek, ağırlamak için, birbirleri ile yarışa girmişler; anlaşamadıkları, onları paylaşamadıkları için, kura çekilmedikçe, Muhâcirlerden hiçbiri onlardan hiçbirinin evine götürülmemişti.

Ensâr bu kadarla da kalmadılar:

"Yâ Resûlallah! Hurmalıklarımızı da, Muhâcir kardeşlerimizle aramızda bölüştür!" dediler.

Peygamberimiz Aleyhisselam, onlara:

"Hayır! Öyle olmaz!" buyurdu. Bunun üzerine, Ensâr Muhâcirlere:

"Öyle ise, tımar ve sulama zahmetini siz üzerinize alınız da, sizi hurma mahsulüne ortak yapalım!" dediler. Bunu Peygamberimiz Aleyhisselam da uygun gördü. İki taraf da:

"İşittik ve itaat ettik!" diyerek bunu kabullendiler.

Ensâr, arazilerinin fazlalarını da, Peygamberimiz Aleyhisselama bağışladılar ve hatta:

"Yâ Resûlallah! İstersen, evlerimizi de al!" dediler.

Peygamberimiz Aleyhisselam, onlara hayır dua etti. Bağışlanan arazileri, Muhâcir sahabilerine bölüştürdü.[405]

Akıllara Durgunluk Verecek Hâdise

Bu kardeşlikle alakalı akıllara durgunluk verecek şu hâdiseye şahit oluyoruz:

Allah Resûlü, Sa'd ibn Rebî ile Abdurrahman ibn Avf'ı kardeş yapmıştı. Bu kardeşlik o kadar içten ve derince idi ki, cihanda bir benzerini daha göstermek mümkün değildir.

Sa'd ibn Rebî (radıyallahu anh) bir gün kardeşinin elinden tutar ve ona şöyle der: "Kardeşim, siz her şeyinizi Mekke'de bırakıp öyle geldiniz. Şu anda sen bekârsın, benim ise iki hanımım var. Allah (celle celâluhû) için söylüyorum: Sen bu hanımlarıma bak! Hangisi hoşuna giderse, ben onu boşayayım, sen al!.."

Abdurrahman ibn Avf (radıyallahu anh), gözleri dolu dolu ona şu karşılığı verir: "Kardeşim, Allah (celle celâluhû) hanımını sana mübarek etsin! Sen bana çarşının yolunu göster, bu bana yeter."

Bir müddet sonra, Abdurrahman ibn Avf (radıyallahu anh)

---

405 M. Asım Köksal, İslâm Tarihi, 8/108-115.

evini geçindirecek hâle gelir ve ilk işi de evlenmek olur.[406] Bu da evlerine girip çıktığı insanların hissiyatına karşı bir saygının ifadesi, apayrı bir ruh inceliği ve nezaket örneğidir.

Bu kardeşliğin çözemeyeceği hiçbir problem yoktur. Bu derece birbirine kenetlenmiş diğergâmlar aynı zamanda dünyanın fethine namzet en seçkin insanlardır. Medine'de üfül üfül esen bu kardeşlik havası zamanla bütün dünyanın demine-damarına işleyecektir.[407]

Onları Hep Rükû ve Secde Halinde Görürsün

تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا "Onları hep rükû ve secde halinde görürsün."

İnsanın yaratılış gayesi Allah'a kulluk etmektir.[408] Kulluğun en önemli kısmı da ibadettir. İslâm dininde namazın yeri çok büyüktür. Kur'an'da, inanmaya ait meselelerin hemen ardından namazdan bahsedilir.[409] Sahabiler, ibadet insanlarıydı. Onların bu hususiyeti bizzat Kur'an tarafından tescillenmiştir:

تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا "Onları hep rükû ve secde halinde görürsün." Ey muhatap! Sen o mü'minleri, hayatları namazdan ibarettir denecek derecede o kadar çok namaz kıldıkları ve ibadet ettikleri için, hep rükû ve secdede görürsün. Yani onlar vakitlerinin çoğunu ibadetle geçirirler.[410] Adeta ne zaman onlara bakarsan bak onları rükû ve secdede görürsün. Bütün zamanları sanki rükû ve secdede geçmektedir. İbadetlerine çok düşkündürler.[411] Sürekli iki büklüm, Allah'a kulluk yaparlar. Namaz onların en çok değer

---

406 Buhârî, *Menâkıb*ü'l-Ensâr 3; Tirmizî, birr 22.
407 M. Fethullah Gülen, Sonsuz Nur 1/432.
408 Bkz. Zâriyât, 56.
409 Bakara, 3; Maide, 55; Enfal, 3.
410 Kurtubî; İbn Kesîr, Tefsir.
411 Kutup, *Fî Zilal*; Elmalılı, *Hak Dini*.

verdikleri ve meşgul oldukları şeydir.[412] Meleklik yönleri cismaniyetlerine galebe çalmıştır. Manevî yönleri fizikî özelliklerinden önce gelir.[413] İbadette kusur etmezler.[414]

Allah'ın kendilerini şereflendirişi, onların hal ve durumları içinde rükû ve secde hâli ile ibadet hallerini seçmesinden de apaçık bellidir: "Onları rükûa varırken, secde ederken görürsün"... Bu ifade, biri onları ne zaman görürse görsün, sanki hep bu halde imişler gibi bir imada bulunmaktadır.

Allah'tan Lütuf ve Rızâ İsterler

يَبْتَغُونَ فَضْلاً مِنَ اللهِ وَ رِضْوَانًا "Allah'tan lütuf ve rızâ isterler." Daha fazla sevap ve hoşnutluğunu isterler, öyle çalışırlar ve daima Allah'ın rızasına doğru ilerlemeyi düşünürler.

Ashâb-ı kirâm, her türlü fedakârlığı yaparken hedef ve gayeleri, devlet, nimet, servet, hayat standartlarının yükseltilmesi değildi. Dünyanın bütün zînetleri, onların nazarında hiçbir kıymeti hâiz değildi. Onların yegâne hedefi inandıkları değerler dairesinde yaşamak, Allah ve Resulü'nün rızasını kazanacak bir şekilde hayatlarını sürdürmekti.

Âyette geçen kelimelerin manaları şöyledir:

يَبْتَغُونَ Bir şeyin peşine düşüp yakın takibe alarak son derece büyük bir arzu ile onu elde etmeyi isterler, demektir.[415]

فَضْلاً Dünyada rızk, ahirette cennet sevabı demektir.[416]

رِضْوَانًا "Allah'ın rızası ise hepsinden büyüktür. İşte en büyük mutluluk, en büyük başarı budur." (Tevbe, 72) âyetinde ifade

412 Ergün Çapan, Kur'ân-ı Kerim'de Sahabe, s.89, Kandehlevi, Ahkamu'l-Kur'an, 4/235'ten naklen.
413 Bikâî, Nazmu'd-Dürer, 18/339.
414 Süleyman Ateş, Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri.
415 Rağıb el-İsfehânî, Beyrut ts., Müfredat, "BĞY" mad.
416 Râzî; Âlûsî; Elmalılı, *Hak Dini.*

edildiği üzere bütün nimetlerin üstünde olan Allah'ın hoşnutluğu demektir.[417]

Cenâb-ı Hakk'ın "Onlar, Allah'tan lütuf ve rıza ararlar.." ifâdesi, mü'minlerin rükû ve secdelerini, kâfirler, münâfıklar ve riyakâr kimselerin rükû ve secdelerinden ayırt etmek için getirilmiş olan bir ifâdedir. Çünkü bu kimseler, rükû ve secdeleriyle, gösteriş yapmazlar.[418]

"Allah'tan lütuf ve rıza isterler..." Yani onların sürekli ve değişmez duygularının şekli budur. Bütün zihinlerini meşgul eden, şevk ve arzuları sadece Yüce Allah'ın ihsanı ve hoşnutluğudur. Bu ihsan ve hoşnutluğun ötesinde bekledikleri, (umdukları) ve meşgul oldukları daha başka bir şey yoktur.

Büyük müfessirlerden Kurtûbî'ye göre, "Allah'tan lütuf ve rızâ isterler." demek, Cennet'i ve Yüce Allah'ın rızâsını isterler demektir.[419]

İbn Kesîr'e göre ise: Yüce Allah, onları, amellerin en hayırlısı olan namazı çok kılmakla ihlâs ve O'nun katında bol sevap bekleme sıfatlarıyla niteledi. Bol sevaptan maksat da, Allah'ın lütuf ve rızasını içine alan cennettir.[420]

Ebû Saîd el-Hudrî'den (radıyallahu anh) rivâyet edildiğine göre Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu:

"Yüce Allah cennetliklere:

– Ey cennet sâkinleri! diye seslenir. Onlar da:

– Buyur Rabbimiz! Emret! Bütün hayır ve iyilikler senin elindedir, derler. Yüce Allah:

– Halinizden memnun musunuz? diye sorar. Onlar:

---

417 Ergün Çapan, s.181.
418 Râzî.
419 Kurtûbî.
420 İbn Kesîr, *Tefsîr*.

– Nasıl razı olmayalım, Rabbimiz. Sen bize, hiç kimseye vermediğin bunca nimetler ihsan ettin, derler. Allah Teâlâ:

– Size bunlardan daha değerlisini vereyim mi? buyurur. Cennetlikler:

– Bunlardan daha değerlisi ne olabilir, Rabbimiz! derler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak:

– Üzerinize **rızâmı** indiriyorum; bundan sonra size hiç gazap etmeyeceğim, buyurur."[421]

Rahmeti sonsuz Yüce Allah'ın, kullarına duyduğu sevgi ve merhametinin pek büyük olduğu, kendilerine Cennetini ihsan ettiği kullarının, orada tam bir gönül huzuru içinde yaşamalarını istediği bu hadisten anlaşılmaktadır. Onların cennette binbir nimet içinde yüzerken, 'acaba bir kusur ediyor muyuz, Rabbimizi gücendirecek bir davranışta bulunuyor muyuz?' diye tedirgin olmalarını arzu etmediği görülmektedir. Yüce Allah, hayal bile edemedikleri emsâlsiz nimetlerin tadını çıkarmaya çalışan cennetlik kullarının hatırlarını sorup mutlu olduklarını öğrendikten sonra, kendilerini daha fazla sevindirecek bir müjde veriyor ve onlardan ebediyyen **râzı olduğunu**, kendilerine artık hiçbir zaman gazap etmeyeceğini belirtiyor.

Her iyi ve güzeli kendisinden öğrendiğimiz yüce Rabbimiz, **rızâsını kazanmanın** ne kadar önemli olduğunu Kur'ân-ı Kerîm'de bize hatırlatıp öğretmektedir. Şu âyetler işte bunu göstermektedir:

"De ki: "Size, ihtirasla istediğiniz o şeylerden çok daha iyisini bildireyim mi? İşte Allah'a karşı gelmekten sakınan müttakiler için Rab'leri nezdinde içinden ırmaklar akan cennetler olup, kendileri orada ebedî kalacaklardır. Hem orada onlara tertemiz

---

[421] Buhârî, *Rikak* 51; Müslim, *Cennet* 9.

eşler ve hepsinin de üstünde **Allah'ın rızası** vardır. Allah bütün kullarını hakkıyla görmektedir." (Âl-i İmrân, 15)

"Onların Rabbi kendilerinin, katından bir rahmete, bir **rıdvana** ve içinde daimi nimetler bulunan cennetlere gireceklerini müjdeler." (Tevbe, 21)

"Allah, mü'min erkeklere de, mü'min kadınlara da, ebedî kalmak üzere girecekleri, içinden ırmaklar akan cennetler vaad etti. Hem Adn cennetlerinde hoş hoş konaklar! Hepsinden âlası ise **Allah'ın kendilerinden razı olmasıdır**. İşte en büyük mutluluk, en büyük başarı budur." (Tevbe, 72)

Allah'ın **rızasını/hoşnutluğunu** kazanmanın değerini ve önemini belirten bu âyetlerden başka, iyi kulların Allah rızâsını elde etmeye çalıştıklarını tefsirini yaptığımız âyet göstermektedir:

"Muhammed Allah'ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler. Onları rükûya varırken, secde ederken görürsün. Allah'tan lutfunu ve **rızâsını** isterler."

Görüldüğü üzere Yüce Allah, kendi rızâsını kazanmanın önemini kullarına böyle anlatmaktadır. Onların Cennette her türlü endişeden uzak, tam bir gönül huzuru içinde yaşamalarını istemekte, kendilerinden tamamen razı ve hoşnut olduğunu müjdeleyerek her türlü endişe ve tedirginliklerini ortadan kaldırmaktadır.

Yüzlerinde Secdelerin İzinden Nişanları Vardır

سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ "Yüzlerinde secdelerin izinden nişanları vardır."

سِيمَاهُمْ Sîmâ; bir şeye konulan alâmet, nişan demektir.[422] Sîmâ, Türkçe'ye de geçmiş bir kelimedir, sözlük mânası "alâmet,

422 İbn Faris, Makayis, Beyrut 1994, "SVM" mad.; Kamus, "SVM" mad.

nişan, yüz özelliği, Fizyonomi"dir. Burada mü'minlerin ibadet ve tâatlerinin, namazlarının yüzlerini nurlandıracağı, kendilerine yüksek ahlâk ve karakter kazandıracağı belirtilmektedir.

Âyette geçen sîma üç şekilde yorumlanmıştır:

a. Secdeden meydana gelen maddî iz, alındaki siyahlık,

b. Yine secde sebebiyle oluşan manevî iz, yüzdeki nur,

c. Âhirette, namaz kılanların, secde edenlerin tanınmasını sağlayan yüz işareti. Bize göre bu yorumların biri diğerine zıt düşmemekte, birbirini tamamlamaktadır; sahabe gibi çokça namaz kılan ve secde edenlerde bu üç işaretin birden oluşması ve bulunması mümkündür.[423]

Âyette bahsedilen "secde izi", namaz kılanların alınlarında secde yapmaktan dolayı meydana gelen maddî alanda görülebilen yuvarlak iz değildir. Seyyid Kutub'a göre asıl maksat ibadetin tesiridir. İbadetin canlı, tatlı ve sevimli hazzı onların simalarından okunur. Secde lafzının seçilmesi de apayrı bir mana ifade eder. Çünkü secde, insanın Allah'a yaptığı ibadetin, huşû ve hudû halinin en mükemmel şeklini ifade eder. Onların yüzünde Allah'a huşû ile ibadet etmenin eseri olarak faziletle dolu bir tevazu, bir nuraniyet vardır. Gurur, kibir yoktur.[424]

Mevdûdî'ye göre "Secde izi"nden kastedilen mana; mü'minin Allah'a yönelmesi neticesinde insanda fıtrî olarak meydana gelen ruh yüceliği, güzel ahlâk, vakar ve takvâ halidir.[425] Öyle ki onları gören insanlar bunu sezerler. Yani onların alınlarında nûrefşân bir nişan sezer.. ve secdeden meydana gelmiş izler görürler. Onları hiçbir şeyden tanımasalar bile, Allah için ihlâs ile secde ettiklerinden dolayı yüzlerindeki secde

---

423 Kur'ân Yolu.
424 Kutup, Fî Zilal; Âlûsî; Kâsimî, Mehasinü't-Te'vîl.
425 Tefhim.

izlerinden, yüzlerinin güzelliğinden tanırlar. Onların nâsiyeleri, pırıl pırıl, dırahşân ve şûlefeşândır...

Allah'ın Resûlü Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) yanında bulunanların en belirgin özelliklerinden birisi de; İslâm dinini mükemmel temsil etmeleridir. İnandığı değerleri yaşadıkları, onların çehrelerinde bellidir. Takvaları, huşû içinde hâlisane kıldıkları namazın izleri, zühdleri onların yüzlerinde, hal ve hareketlerinde okunmaktadır. Ruhlarındaki nuraniyet, yüzlerinde parlamaktadır.[426] Onlardan birini gören, onun heybet ve huşûundan Allah'ı hatırlar.[427] Onların bu özellikleri için belirli bir zaman tayin edilmemiştir. Demek onların hem bu dünyada, hem de bir hadiste ifade edildiği üzere ahirette[428] diğer insanlardan farklı olan bir nûraniyetleri vardır.[429] Onların çehresi, ibadet ederken yürekten Allah'a teveccühleri, hal ve hareketleri, bakanı hayretten hayrete sevkederek hayran bırakır.[430]

Hiç şüphesiz iyiliğin kalpte bir nuru, yüzde bir ziyası, rızıkta bir genişliği ve insanların kalplerinde bir muhabbeti vardır. Kişinin gönlünde gizli olan bir şey, onun yüz hatlarında görünür, açığa çıkar. Mü'minin içi Allah ile beraber ise Allah onun insanlarla münasebette olan dış görünüşünü ıslah buyurur.[431] Dolayısıyla "secde izi" mü'minin Allah'a teveccüh etmesi neticesinde elde ettiği ruh yüceliği, güzel ahlak, vakar ve takva halidir. Öyle ki onları gören insanlar bunu sezerler.[432]

---

426 Zuhayli.
427 Bikâî, Nazmu'd-Dürer, 18/340.
428 Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, I/475; Âlûsî.
429 Taberî *Câmiu'l-Beyân*; Âlûsî.
430 İbn Kesîr, Tefsir.
431 İbn Kesîr, Tefsir.
432 Ergün Çapan, age., s.90-91.

"Yüzlerinde Secdelerin İzinden Nişanları Vardır." Âyetinden Maksat Nedir?

"Yüzlerinde secdelerin izinden nişanları vardır." âyetinden neyin kastedildiği hususunda müfessirler ihtilaf etmişlerdir. Buraya kadar verdiğimiz bilgilere ilaveten, diğer görüşleri şöyle özetleyebiliriz:

1. Ubey ibn Kâ'b (radıyallahu anh) şöyle demiştir: *"Onların alâmeti simalarındaki secde izidir."* âyeti hakkında Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem): "Kıyamet günü simalarında parlayacak nurdur." demiştir.[433] Abdullah ibn Abbas'tan nakledilen bir görüşe göre, namazlarında secde eden mü'minlerin yüzlerindeki alamet, kıyamet gününde ortaya çıkacak bir parlaklık ve bir nurdur.[434] Allah, kıyamet gününde mü'minlerin yüzüne böyle bir alamet verecek ve onlar bu alametleriyle tanınacaklardır.[435]

Büyük müfessir Fahruddun er-Râzî de âyeti aynı şekilde tefsir etmiş ve bu görüşüne şu âyetleri delil olarak zikretmiştir: يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ "Gün gelecek, birtakım yüzler ağaracak, birtakım yüzler ise kararacak…" (Âl-i İmrân, 106) ve يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَى نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ "O gün mü'min erkekleri ve mü'min kadınları, önlerinde ve sağ taraflarındaki nurlarıyla, koşarcasına cennete doğru ilerlediklerini görürsün..." (Hadîd, 12) buyurmuştur. Buna göre diyoruz ki: Onların yüzlerindeki nurları, Hakka yönelmeleri sebebiyle olmuştur. Nitekim Hz. İbrahim (aleyhisselâm), إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضَ حَنِيفًا "Ben bâtıl dinlerden uzaklaşarak, yüzümü, gökleri ve yeri yaratan Rabbülâlemin'e yönelttim…" (En'âm, 79) demiştir. Kim güneşin karşısında durursa, güneşin ışıkları onun yüzüne düşer

---

[433] Suyûtî, *Dürru'l-Mensur.*
[434] Kurtûbî.
[435] Taberî, *Câmiu'l-Beyân.*

ve bu ışık, onun yüzünde yayılmış bir biçimde belirir. Fakat güneşin ışığı ârizî (mahlûk) olup, yok olabilen cinstendir. Yüce Allah ise, göklerin ve yerin gerçek nurudur. Binâenaleyh kim O'nun yüzüne (zâtına) yönelirse, o kimsenin yüzünde, bütün ışıkları bastıracak bir nûr meydana gelir.

2. Abdullah ibn Abbas'tan nakledilen başka bir görüşe göre ise: "O iz, göreceğiniz iz değildir. O, mü'minlerin yüzlerinde görülen secde alameti İslâmî bir sima taşımaları, mütevazı, huşû ve vakar içinde olmalarıdır.[436]

3. "Çok secde etmekten meydana gelen izdir."[437] Peygamber Efendimizden (sallallahu aleyhi ve sellem) rivâyet olunan: "Suratlarınızı sertleştirmeyiniz, sertlikle damgalamayınız."[438] hadisi ile gelen yasaklama, alınlarını yere sürterek o simaları meydana getirmeye çalışanlar hakkındadır ki, o sırf riya (gösteriş) ve nifaktır. Âyette bahsedilen ise, riyasız ve hâlis olarak Allah rızası için secde edenlerin alınlarında, kendi ihtiyarları dışında meydana gelen iz hakkındadır.

Hz. Hüseyin'in oğlu İmam Zeynülâbidin ve Ali ibn Abdullah ibn Abbas, çok secde etmelerinden dolayı secde yerlerinde deve nasırlarına benzer sertlikler meydana geldiği için onlara "Nasırlı" denirdi. Nitekim bir şâir, onlar hakkında şöyle demektedir:

ديار علي و الحسين و جعفر / و حمزة و السجاد ذي الثفنات

"*Diyâru Ali'yyin ve'l- Hüseyni ve Ca'fer'in*

Ve Hamzete ve's Süccâdi Zi's-sefinâti"

"Bu diyar, Ali'nin, Hüseyin'in, Ca'fer'in, Hamza'nın ve Nasırlı Seccâd'ın (çok secde eden Zeynü'l-âbidin'in) diyarıdır."[439]

---

436 Taberî *Câmiu'l-Beyân.*
437 Ebussuûd.
438 İbnü'l-Esîr, en-Nihâyet fî Garîbi'l-Hadîs, Beyrut ts., 3/286.
439 Ebussuud.

4. Geceleyin teheccüdün alametleri ve uykusuzluğun emareleri.[440]

5. Bu nişanlar dünyada olacaktır. Bu görüşe göre, şu iki izah yapılabilir:

a. Bununla, çok secde etmeleri sebebiyle, mü'minlerin alınlarında meydana gelen durum kastedilir.

b. Cenâb-ı Hakk'ın geceleri namaz kılan ve secde edenlerin yüzlerinde yarattığı güzellik nurudur. Bu, aklı olanlar için, inkârı mümkün olmayan bir şeydir. Meselâ, gece uyanık duran iki kişiden birisi, içki içmek, oyun oynamak ile, diğeri ise namaz kılıp, Kur'ân okuyarak ve ilim talebi ile vakit geçirsin. Ertesi gün bütün insanlar, içki içip, kumar oynadığı için uykusuz kalan ile, Allah'ı zikir ve şükür için uykusuz kalanın farkını görür.[441]

6. Zâhire bakılırsa bu nişan yüzdeki nûr, kalpteki sükûnet, azalardaki yumuşaklık, huşû ve teslimiyettir. Zira içi düzgün olanın dışını da Yüce Allah düzeltir. Sahih imanın alameti kişinin yaşayan bir Kur'an olması, yani Kur'an'ın bütün emirlerini tatbik eder olmasıdır. İslâmı tam olarak yaşamasıdır. Günah işlememesi, fâsıklık yapmaması, yalan söylememesi, hile yapmaması, başkalarını aldatmaması, saptırmaması, günahtan kaçınması ve fâcir olmamasıdır. İşte bunlar Müslümanların yüzünde görünen bazı iman alametleridir.[442]

7. Mansur dedi ki: Ben Mücahid'e Yüce Allah'ın: "Secde izinden nişanları yüzlerindedir." âyeti hakkında: Acaba o kişinin alnında ortaya çıkan iz midir? diye sordum. Mücahid: Hayır dedi. Bazen kişinin alnında keçinin diz kapağı gibi bir iz bulunur.

---

440 Kurtûbî.
441 Râzî.
442 Furkân.

Hâlbuki bazen olur ki o kişin kalbi taştan daha katı olur. Ancak bu huşûdan dolayı yüzlerindeki bir nurdur.[443]

Bu konudaki diğer görüşler de şöyledir:

Yüzlerinde secde yerleri, on dördündeki ay gibi; dünyada güzel görünüş; vakar ve parlaklık; geceleyin namaz kılmaktan ötürü yüzün sararmış olması; geceleyin sabaha kadar namaz kılmaktan dolayı bunun etkisinin yüzde görünmesi. Beş vakit namazı dikkatle ve aksatmadan devam eden herkes bu âyet-i kerimenin kapsamına girer .[444]

Taberî, bu görüşlerin bazılarını naklettikten sonra özetle şöyle der: "Yüce Allah, sıfatlarını zikrettiği bu mü'minlerin yüzlerinde secde izlerinden alametler olduğunu beyan etmiş ve bu alametlerin dünya veya âhiret gibi herhangi bir vakitle mukayyet olduğunu veya herhangi bir şekille şekillendiğini bildirmemiştir. Mademki durum böyledir, o halde bu alamet mü'minlerin yüzlerinde her zaman mevcuttur. Dünyada mü'minleri tanıtan bu alamet, İslâm'ın izleridir. Bunlar da İslâm'ın, mü'mine bahşettiği, huşû, takva, mütebessim bir sima vb. alametlerdir. Âhirette ise, mü'mini tanıtan bu alametler, secde izleri, alnında parlayan abdest izleri vb. alametlerdir.[445]

es-Sâib ibn Yezîd'in yanına, alnında secde izi olan bir adam gelmiş ve es-Sâib yanındakilere şöyle demiş: "Bu adam yüzünü ifsad etmiş, çünkü âyette bahsedilen 'yüzlerinde secde izi vardır…' âyetinde Allah, bu adamın yüzündeki secde izini kastetmiyor. Ben bu alnımla seksen senedir namaz kılıyor ve secdeye gidiyorum ama, benim alnımda böyle bir maddî secde izi yok." Secde izinden maksat, kıyâmet günündeki yüzü kaplayan nur, beyazlık, huşû, tevâzu', bütün gece namaz kılıp ibadet etmekten dolayı

443 Kurtûbî.

444 Kurtûbî.

445 Taberî *Câmiu'l-Beyân.*

yüzde olan uykusuzluk hali, sararma solmadır. Cebrâîl bu âyet hakkında Peygamber Efendimize şöyle demiştir: "Ümmetinden birisine baktığın zaman, abdestin izlerinden onun namaz ehli olduğunu hemen anlarsın. Sabah olunca da onun gece namazı kıldığını yüzünden hemen anlarsın. Ey Muhammed, o kimse dinde temiz, hayâlı ve görünüşü güzel olan bir kimsedir."[446]

İnsan çehresi, yani siması, sayfalarında insanın ruh dünyasının ve nefis âleminin rahatlıkla okunduğu bir kitaptır. Gururlu bir insanın siması, mütevazı ve alçak gönüllü bir insanın simasından farklıdır. Ahlaksız bir adamın çehresi ile iyi niyetli ve temiz ahlaklı bir adamın çehresinin farkı hemen belli olur. Serseri ve edepsiz bir adamın yüzü ile mûnis, haysiyetli ve iffetli bir insanın yüzü arasında açık fark görülür.[447]

Âyetin özü bize şunu gösteriyor; Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) bu sahabileri ve beraberindekiler öyle kimselerdir ki, çehrelerinde takva nurunun parlamasından dolayı görenler onları insanların en hayırlıları ve mahlûkatın en iyileri olduklarını derhal sezer ve kabul ederler. Bunun bir örneğini İmam Mâlik bize şöyle anlatıyor; Sahabiler ordusu Suriye topraklarına girdiğinde bölgenin Hıristiyanları bunlar için "Hz. İsa'nın Havarileri hakkında duyduğumuz o yüce meziyetleri ve üstün değerleri taşıyan insanlar." demişlerdi.[448]

Hz. Ömer'in: "Allah ile içini düzgün yapanın, Allah, dışını düzeltir." dediği rivâyet edilir.[449]

Allah Resûlü bir hadîs-i şerifte: *"Ben âhiret gününde ümmetimi tanırım."* buyurur. Nasıl tanıyacağı sorulunca da *"Sizin alnı beyaz, ayakları sekili atı, yüzlerce ve binlercesi arasından*

---

446 Suyûtî, ed-Dürrü'l-Mensûr.
447 Tefhim.
448 Tefhim.
449 İbn Kesîr, Tefsîr.

tanıdığınız gibi ben de benimkileri abdest azalarından tanırım." cevabını verir.[450] Allah Resûlü ümmetini, alınlarındaki سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ âyetiyle mühürlenen damgadan tanıyacaktır. Onun için Ebû Hüreyre (radıyallahu anh), abdest alırken kollarını omuzlarına kadar yıkıyordu. Kendisine niçin böyle yaptığı sorulunca da: "Abdest azalarımın nurunu artırmak istediğim için."[451] cevabını veriyordu.

Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) bir hadiste şöyle buyurduğu kaydedilmektedir: "Nihâyet Allah kullar arasında hüküm vermeyi bitirip, rahmeti ile Cehennem'de bulunanlardan dilediği kimseleri çıkartmak isteyince, meleklere Cehennem'de bulunanlar arasından Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamış kimseleri -lâ ilâhe illallah diyenler arasından Allah'ın merhamet etmeyi murad ettiği kimseleri- çıkartmalarını emredecektir. Onlar bu kimseleri Cehennem'de secde izlerinden tanıyacaklar. Cehennem ateşi Ademoğlunu yer bitirir. Ancak secde izleri bundan müstesnadır. Yüce Allah Cehennem ateşine secde izlerini yemeyi (yakmayı) haram kılmıştır."[452]

Âyette bildirilen sahabenin namaza olan düşkünlüğüne bir misal vermek istiyoruz: Bir sefer sırasında Allah Resulü ashabı ile birlikte bir vadinin kenarında istirahat etmek üzere konaklamıştı. Ve gönüllü olarak iki sahabi sıra ile nöbet tutuyordu. Nöbet tutan namaz kılmaya durmuştu. Düşman uzaktan, namaz kılan sahabiyi fark ederek ok atmaya başladı. Sahabi vücuduna isabet eden okları çıkararak rükû ve secdesini yaparak namazına devam etti. Sonra yanındaki arkadaşı durumun farkına varınca "neden ilk ok isabet ettiğinde bana haber vermedin." diye çıkıştı, bunun üzerine yediği oklarla birlikte yaralı halde namaz kılmaya devam

---

450 Müslim, *Tahâret* 39.
451 Müslim, *Tahâret* 40.
452 Buhârî, Rikâk 52; Müslim, İman 299; Bkz. Kurtûbî.

eden sahabi şöyle cevap verdi "namazda bir sure okuyordum, onu yarıda keserek namazı bırakmaya kıyamadım"[453]

Sahabeyi üstün kılan en önemli hususiyet onların İslâm'ı yaşayarak mükemmel bir şekilde temsil etmeleridir. Âyette bildirildiği üzere onların simaları hak ve hakikatin en müessir bir tebliğ ve temsilcisi idi. Bundan dolayı dünyanın dört bir yanına dağılan sahabe gittikleri beldelerin dilini kültürünü bilmemekle birlikte çok kısa sürede birçok insanın hidâyetine vesile olmuştur.[454]

Sahabeye ait bu parlak manzara sonradan ortaya çıkmış bir şey değildir. Aksine bu manzara, kader levhasında yer almış bir gerçektir. Dolayısı ile bu manzaranın kökü çok eskilere dayanır, Tevrat'ta sözü edilir. "İşte onların Tevrat'taki vasıfları budur"... Yüce Allah'ın Hz. Musa'nın kitabında tanıttığı ve daha onlar yeryüzüne gelmezden önce müjdelemiş olduğu nitelikleri budur onların.

Onların Tevrat'taki Vasıfları

ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَاةِ "Onların Tevrat'taki vasıflarıdır." Buraya kadar zikredilen özellikler onların Tevrat'taki vasıflarıdır: Kâfirlere karşı sertlik, mü'minlere karşı merhametli olma, namazı çok kılma ve secdeyi çok yapma sıfatları, onların Tevrat'taki sıfatlarıdır.

Âyet, büyük ihtimal Kitab-ı Mukaddes'in, Tesniye 33. bölüm 2. ve 3. âyetlerine işaret etmektedir. Bu âyetlerde Peygamberimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) geleceği anlatılarak, Sahabileri hakkında "Mübarek insanlar" tabiri kullanılmaktadır. Bundan başka Tevrat'ta Peygamber Efendimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) niteliğini açıklayan âyetler var idiyse de bugünkü değiştirilmiş (muharref) Tevrat'ta görülmemektedir.[455]

---

453 Ebû Dâvûd, *Taharet*, 79.

454 Çapan, *a.g.e.*, s.89-92.

455 Tefhim.

İbn Âşûr eldeki Tevrat üzerinde yaptığı araştırma sonunda, yukarıdaki tasvire yakın bulduğu şu pasajı nakletmiştir: "Rab Sina'dan geldi ve onlara Seîr'den doğdu, Fârân dağından parladı ve mukaddeslerin on binleri içinden geldi... gerçek sıptları sever..."[456] Fârân dağı Mekke tarafındadır, "bütün sıptları sever" cümlesi de konumuz olan âyetteki "birbirlerine karşı merhametli" ifadesine yakındır.[457]

Nerede Vakıf Yapılacak?

Bir kısım müfessirlere göre, وَمَثَلُهُمْ فِي الإِنْجِيلِ cümlesi, ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَاةِ üzerine atfedilerek yukarının devamıdır. Yani, ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَ الإِنْجِيلِ "O anlatılan özellikler, Tevrat'taki ve İncil'deki sıfatlarıdır." veya "İşte Tevrat'taki o örnekleri, aynı şekilde İncil'deki örnekleri gibidir." demektir. Buna göre "İncil" lafzı üzerinde vakıf yapılır, yani durulur.[458] كَزَرْعٍ diye başlayan cümle ise Allah tarafından yeni bir temsildir.

Diğer bazı müfessirlere göre ise: İfade: ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَاةِ "Onların Tevrat'taki vasıfları budur." buyruğunda tamam olmaktadır, sonra da yeni bir ifade (cümle) ile: وَمَثَلُهُمْ فِي الإِنْجِيلِ "İncil'deki vasıflarına gelince..." buyruğu ile başlanır. İbn Abbas ve başkaları da böyle demişlerdir. Bunlar iki ayrı örnektir. Bu örneğin birisi Tevrat'ta, diğeri İncil'dedir. Bu açıklamaya göre ise "Tevrat" lafzı üzerinde vakıf yapılır, fakat الإِنْجِيلِ lafzında durulmaz devam edilir.

İncil'deki Sıfatları

وَمَثَلُهُمْ فِي الإِنْجِيلِ "İncil'deki sıfatları da şudur":

كَزَرْعٍ "Bir ekin gibi" ki,

---

456 Tesniye, 33/1-3.

457 Tâhir b. Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tûnus 1984.

458 Kurtûbî.

أَخْرَجَ شَطْأَهُ "filizini çıkarmış", yani çimi sürgünü yarmış, çatallanmış,

فَآزَرَهُ "derken onu kuvvetlendirmiş", başak çıkarmaya başlamış,

فَاسْتَغْلَظَ "derken kalınlaşmış",

فَاسْتَوَى عَلَى سُوقِهِ "derken safları üzere bir düzeye dizilmiş", gövdelerinde zayıflık yok, yatık değil, dik ve düzgün, öyle güzel bir terbiye ile muntazam bir şekilde yetişmiş, öyle düzgün, öyle dolgun, öyle bereketli,

يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ "ekincilerin hoşuna gider", toprak sahipleri ve eğitim öğretim üstatları onları gördükçe imrenir. İşte Resûlullah ve ashabı böyle hoş, mükemmel, intizamlı, güzel bir ekin gibi yetiştirilmiş bir ordudur.

Yüce Allah, mü'minleri, önce filiz halinde olup daha sonra yetişen ekinlere benzetmiştir. Zira mü'minler İslâm'ın geldiği ilk zamanlarda sayıları ve güçleri az olarak bu filizlere benzemekteydiler. Bir âyette bu durum şöyle anlatılmaktadır: وَاذْكُرُوا إِذْ أَنْتُمْ قَلِيلٌ مُسْتَضْعَفُونَ فِي الأَرْضِ تَخَافُونَ أَنْ يَتَخَطَّفَكُمُ النَّاسُ فَآوَاكُمْ وَأَيَّدَكُمْ بِنَصْرِهِ "Düşünün ki bir zaman siz dünyada az ve zayıf idiniz. Öyle ki insanların sizi tutup kapacağından endişe ediyordunuz. Bu halde iken Allah size yer yurt nasib etti, sizi yardımıyla destekledi.." (Enfâl, 26)[459] Daha sonra ise, filizlerin çoğalıp güçlenmesi gibi mü'minler de çoğalıp güçlenmişler ve mükemmel hale gelmişlerdir. Yetişen ekinlerin, ziraatçıların hoşuna gitmesi gibi, mü'minlerin çoğalması da iman edenlerin hoşuna gitmiştir. Allah, Resûlüne tâbi olan mü'minleri, bu şekilde kuvvetlendirmiştir ki, kendisini inkâr eden kâfirleri öfkelendirip kederlendirsin ve böylece hüzün içerisinde kalsınlar.[460]

459 Şinkîtî.
460 Taberî *Câmiu'l-Beyân*; Râzî.

Çiftçi Peygamber

Bu misalde Peygamber Efendimiz çiftçidir; o, İslâm tohumunu Hz. Hatice, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali ve Hz. Zeyd gibi temiz topraklara yani temiz kalplere, yetenekli zihinlere ekmiştir. Bu birkaç kişinin imanı ile başlayan İslâmlaşma kısa zamanda çığ gibi büyümüş, önceleri başkalarının destek ve himayesine muhtaç olan Müslümanlar, giderek güçlenmiş ve kendi ayakları üzerinde durmaya, eğriyi doğrudan, hakkı bâtıldan ayırma kabiliyetini kaybetmemiş insanları kendilerine imrendirmeye başlamışlardır; bu gelişme, inkârla şartlanmış olanların da kin ve nefretlerini arttırmıştır.[461]

Mü'minin imanı da böyledir. İslâm'a ilk girdiği esnada zayıftır. İlim ve iman ehliyle sürekli birlikteliği sebebiyle kuvvet kazanır ve neticede eşit seviyeye çıkarak onlar gibi olur. Bazen de onlardan daha kuvvetli bir imana sahip olabilir.

Gövdesi Üzerine Dikilmiş Ekin

Bazı müfessirlere göre, İncil'deki misalde, filizini çıkarıp gittikçe onu kuvvetlendirerek kalınlaşan, gövdesi üzerine dikilmiş ekin gibi biten Resûlullah Efendimizdir (sallallahu aleyhi ve sellem). O yalnız başına İslâm bayrağını açmış, insanları Allah'a imana davet etmiştir. İşte bu davete ilk olarak uyma şerefine nâil olan Hz. Hatice (r. anhâ) olmuş, onu takiben tıpkı bir fidan misali, her geçen gün İslâm'ın mensubu çoğalıp, kuvvetlenmiş, her bölgeye kök salmıştır. Yani onlar önce sayıca azdılar, sonra arttılar, çoğaldılar. Allah Resûlü de ümmetinin çoğalmasından sevinç duymuştur. Müslümanların çoğalıp İslâm'ın kuvvet bulması, kâfirlerin üzüntüsüne sebep olmuştur. Yarasanın güneşin ziyasından rahatsız olduğu gibi, onlar da İslâmın nurundan korkup rahatsız olmuşlardır.[462]

---

461 Kur'ân Yolu.
462 Kurtûbî; Semerkandî.

"Yüce Allah, Peygamberimizin ashabını, filizini çıkaran bir ekine benzetti. Niçin onları atlara ve meyve veren büyük ağaçlara benzetmedi?" gibi gereksiz sorular akla gelebilir. Bu sorulara şöyle cevap verilir: Çünkü Resûlüllah'ın ashabı; zayıf olarak çıkan, sonra büyüyüp filiz veren ve çoğalan ekin gibi, ilk başta gâyet azdılar. Sonra artıp, çoğalmaya başladılar. Zira ekin ekilir ve hasat edilir. Müslümanlar da aynıdır. Onlardan bazıları ölür, sonra yerlerine başkaları gelir. Büyük ağaçlar ise böyle değiller. Onlar uzun seneler oldukları halde kalırlar. Ayrıca bir tek tohumdan bir sürü başak çıkar. Ekinin dışında böyle bir şey yoktur. İnsanların amelleri gelişip çoğaldığı gibi, bedenleri de çoğalır. Meselâ Hz. Hüseyin'le birlikte tüm ailesi öldürülmüştü. Sadece küçük olduğu için, oğlu Zeynelâbidin Ali (radıyallahu anh) kurtulmuştu. Yüce Allah onun sulbünden birçok pâk, temiz nesil meydana getirdi.[463]

Kâfirlerin Kızması

لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ "Onlarla kâfirleri öfkelendirmek için", yetiştirilmişlerdir.

لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ Cümlesi ya, "Allah'ın onları böyle geliştirip büyütmesi, kâfirleri öfkelendirmek, öfkelerinden çatlatmak içindir." mânâsına gelir, yahut da, "Kâfirler öfkelendiği için, Allah onları bu şekilde büyütüp geliştirmiştir." manasındadır.[464] Zîrâ kâfirler, dünyada mü'minlerin sahip oldukları izzetin yanı sıra, âhirette de onlara hazırlanmış olan nimetleri duyunca, bu, onları çok öfkelendirir.

Allah'ın, Mağfiret ve Büyük Mükâfat Vaadi

وَعَدَ اللهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْراً عَظِيماً "Allah

463 Rûhu'l-Beyân.
464 Râzî.

onlardan inanıp iyi işler yapanlara mağfiret ve büyük mükâfat vaad etmiştir."

İstisnasız bütün sahabenin bu âyete dâhil olduğu konusunda görüş birliği vardır. Zikredilen vasıflar ve medh-ü sena, sahabenin hepsi için geçerlidir.[465]

Bazıları bu âyette geçen مِنْهُمْ "minhum" ifadesindeki مِنْ "min" harf-i cerrini, ashab-ı kiramdan bir bölümü, diğer bölümden ayırmak için teb'îz mânâsında almışlardır. O zaman şöyle bir mana ortaya çıkar: "Onlardan sadece iman edip, iyi ameller işleyenlere Allah büyük mükâfat verip bağışlayacağını va'd etmiştir." Bu tarz bir anlayıştan dolayı o malum kişiler Sahabe-i Kiram'ı karalamaya, aleyhlerinde atıp tutmaya fırsat bulmaktadırlar ve bu âyeti ileri sürerek Sahabiler içinde pek çoğunun mü'min ve sâlih kişiler olmadığını iddia etmektedirler. Fakat bu âyetin böyle tefsir edilmesi, Fetih Sûresi 4, 5, 18, ve 26. âyetlere tamamen ters düşmektedir. Hatta aynı âyetin -tefsirini yaptığımız 29. âyetin- başlangıç kısmına bile aykırıdır.

Fetih Sûresi 3 ve 4. âyetlerde Allah, Hudeybiye'de Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) ile beraber olan bütün sahabenin kalbine sükûnet ve hayır indiğini ve imanlarında artış meydana geldiğini beyan etmekte ve istisnasız hepsinin Cennet'e gireceklerini müjdelemektedir.

18. âyette Allah, ağacın altında Peygamberimize (sallallahu aleyhi ve sellem) biat edenlerin hepsinden memnun ve râzı olduğunu açıklamaktadır.

26. âyette ise Peygamberimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) dostları, bütün arkadaşları hakkında "mü'minler" kelimesi kullanılmaktadır. Onlara sükûnet ve huzur indirildiğini haber vermektedir ve bu insanların takvada herkesten ileri olduklarını bildirmektedir. Burada, "Onlardan sadece mü'min olanlar hakkında haber

---

[465] Kurtubî; Râzî; İbn Kesîr, Tefsir; Âlûsî; Elmalılı, *Hak Dini*; Kâsimî, Mehasin.

verilmektedir." gibi bir anlam yoktur. Nitekim bizzat âyetin baş tarafında yapılan tarif ve övülme Peygamberimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) yanında olan sahabenin hepsi için yapılmıştı. Kelimeler ve ifadeler, "Seninle beraber olan o kimselerin hepsi şöyle şöyledir." şeklindedir. Böyle bir ifadenin ardından nasıl olur da âyetin sonuna doğru "Onlardan bir kısmı mü'min ve sâlih kimselerdi, bir kısmı değildi." anlamı çıkabilir. Hâşâ Allah böyle çelişkili ve tutarsız bir ifadeyi nasıl kullanabilir. Bu bakımdan burada مِنْ "min" harf-i cerrini, oradaki sahabenin bir kısmına işaret manasında anlamak, âyetin ahengine aykırıdır. Aslında burada مِنْ "min", beyan, açıklama, açıklık kazandırma manasındadır. فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الأَوْثَانِ "*Allah'ın yasakladığı her şeyden, özellikle pis putlardan kaçının.*" (Hac, 30) âyetindeki aynı edata benzemektedir. Bununla teb'îz (kısmilik) kastedilmeyip cins anlamı söz konusudur. Yani, 'sizler put türünden olan bütün bu pisliklerden uzak durun.' demektir. Yoksa âyet şu manaya gelirdi: "Putların temiz olmayanlarından sakının." Arkasından da bir kısım putların temiz olduğu ve tapınılmasında bir sakınca olmayacağı sonucuna varılırdı.[466]

Böyle bir anlamın da tutarsızlığı ortadadır. Bütün bunlar değerlendirildiğinde Allah'ın sahabenin hepsine mağfiret ve cennette büyük bir mükâfat vaad ettiği anlaşılmaktadır.[467] Sahabenin şahsında yapılan bu mağfiret ve mükâfat vaadi, sahabe çizgisinde gidip aynı özellikleri taşıyan her Müslüman için de geçerlidir.[468]

Allah'ın Mağfireti

Âyette "مَغْفِرَةٌ" kelimesinin nekre olarak gelmesi mağfiretin büyüklüğüne, mükemmelliğine, her türlü takdirin üstünde

---

466 Kurtûbî; Tefhim.

467 Tefhim; Nasır ibn Ali Aid, *Akidetü Ehli's-sünne ve'l-cemâa fi's-sahâbeti'l-kirâm*, Riyad 1995, I/76.

468 Zuhayli, *Münir*, XXVI/208-209.

olduğuna delalet eder. Dolayısıyla, onlar için bütün günahlardan ve kötü akıbetlerden, sorumluluklardan uzak, tam ve mükemmel bir mağfiret vardır.

Sûrenin başında Peygamber Efendimizin kusurlarının bağışlandığı bildirilmişti, burada ise sahabenin günahlarının bağışlandığı bildiriliyor.

Beşer yapısı gereği sahabenin de hataları olmuştur. Fakat sahabenin hatasını normal bir Müslüman'ın hatası şeklinde değil de içtihad hatası şeklinde yorumlamak gerekir. Özellikle sahabenin önde gelenlerinin konumlarına bakış açısı bunu gerektirir.[469]

Büyük Mükâfat

وَأَجْراً عَظِيماً "Allah onlardan inanıp iyi işler yapanlara mağfiret ve **büyük mükâfat** vaad etmiştir."

Nedir Allah'ın vaad ettiği ecr-i azîm/ **büyük mükâfat**? Kur'ân, bunun ne olduğunu açık olarak söylemiyor; çünkü sürpriz yapacak Allah; gözlerin görmediği, kulakların işitmediği mükâfatlarla mükâfatlandıracak onları;[470] Cennet'ine koyup, Firdevs'iyle serfiraz etmesi ise, onlara bir lütfu. Yani Allah kendisine ve Peygamberine (sallallahu aleyhi ve sellem) iman edip sâlih amel işleyenlere günahlarını bağışlayıp bol mükâfat vermeyi ve Cennet'e sokmayı vaadetmiştir. Allah'ın vaadi haktır, gerçektir ve kesinlikle tahakkuk edecektir. Zira Allah asla vaadinden dönmez.[471]

Ecr-i azîm/**büyük mükâfat**'tan maksat, Hudeybiye'den kısa bir süre sonra fethedilen Hayber'de elde edilen ganimetler olabileceği gibi, daha sonraki savaşlarda elde edilen ganimetler de olabilir. Aynı zamanda bu savaşlarda yaptıkları cihadın sevabı da olabilir.

---

469 Bkz. Kurtubî; bkz. Çapan, *a.g.e.*, s.97-102.
470 Bkz.: Buhârî, *Tevhid* 35; Müslim, *Cennet* 2-4.
471 Zuhaylî.

Sahabe Sevgisi ve Düşmanlığı

Sahabenin tamamı âdildir. Onlar Allah'ın sevgili ve seçkin kulları, peygamberlerden sonra diğer mahlukât içinde en seçkin kişilerdir.

İbn Hazm, kendisi gibi pek çok müçtehit ve büyük âlimlerin kanaatine tercüman olarak: "Sahabe-i kiramın bütünü ehl-i Cennet'tir."[472] der. İçlerinde Aşere-i Mübeşşere gibi bazılarının hayatta iken Cennet'le müjdelenmesi,[473] onların Cennet'te de belli bir pâyeye sahip olmalarından dolayıdır. Kur'ân'da ve sünnette bu görüşü destekleyen pek çok deliller vardır. Fetih Sûresi 18. Âyette "Gerçekten Allah, (Hudeybiye'de) o ağacın altında sana biat ettikleri zaman, mü'minlerden râzı oldu." buyurulduğu gibi, tefsirini yaptığımız bu 29. Âyetin son cümlesinde de "*Allah, onlardan, iman edip, salih amelde bulunanlara mağfiret ve ecr-i azîm vaad etti.*" buyurmuştur.

İmam Mâlik -Allah ona rahmet eylesin- der ki: Bana ulaştığına göre Hıristiyanlar Şam'ı fetheden ashabı gördükleri zaman şöyle derlermiş: "Allah'a yemîn olsun ki bize ulaşan bilgiler ışığında bunlar havarilerden daha hayırlıdırlar." Onlar, bu sözlerinde gerçekten doğru söylemişlerdir. Hiç şüphesiz bu ümmet geçmiş kitaplarda ta'zimle anılmışlardır.[474]

İmam Mâlik -Allah ona rahmet eylesin- kendisinden gelen rivâyetlerden birisine göre bu âyet-i kerîme'den, sahabeye karşı buğzeden râfizîleri tekfir hükmü çıkarmıştır. O der ki: Çünkü onlar, Ashâb-ı Kirâm'a buğzetmektedirler. Her kim sahabeye buğzederse bu âyet gereğince o kâfirdir. İbn Kesir de demiştir ki:

---

472 İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvê-i ve'n-Nihal*, Beyrut 1986, 4/119; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, 1/10.

473 Tirmizî, *Menâkıb* 26; Ebû Dâvûd, *sünnet* 9.

474 İbn Kesîr, Tefsîr.

Âlimlerden bazıları bu hususta İmam Mâlik'in görüşünü kabul etmişlerdir. Fakat onlara fâsık demek daha doğru olur.

Ebû Urve ez-Zübeyrî şöyle demiştir: Mâlik ibn Enes'in yanında idik. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ashabının değerini küçümseyen bir adamdan söz ettiler. Mâlik: (tefsirini yaptığımız bu Fetih Sûresi 29. âyeti) "Muhammed Allah'ın Resûlüdür. Onunla birlikte olanlar..." âyetini okudu ve dedi ki: "İnsanlar arasından kalbinde Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ashabından birisine bir kin bulunduğu halde sabahlayan kimseyi bu âyet çarpar."

Büyük müfessirlerden Kurtûbî bu hadiseyi naklettikten sonra şöyle der: "Bana göre Mâlik gerçekten de çok güzel söylemiş ve âyeti böyle tev'il etmekte isabet etmiştir. Onlardan birisinin değerini küçük gören, yahut yaptığı rivâyette birilerine dil uzatan bir kimse, âlemlerin Rabbi olan Allah'ın buyruğunu reddetmiş, Müslümanların dinlerini iptal etmiş olur. Çünkü Yüce Allah: "Muhammed Allah'ın Resûlüdür. Onunla birlikte olanlar kâfirlere karşı sert ve katıdırlar…" diye buyurmaktadır. Yine Yüce Allah: "Andolsun ki ağacın altında sana bîat ederlerken, Allah mü'minlerden râzı olmuştur." (Feth, 18) diye buyurmuştur ki onlara övgüleri ihtiva eden, onların lehine doğrulukla ve kurtuluşa ermekle tanıklığı ihtiva eden daha birçok âyet-i kerime vardır…"[475]

Sahabeden birine buğzeden kimsenin kâfir olmasından korkulur. Çünkü bu âyetle ilk önce murad edilenler onlardır. Diğer mü'minler ikinci derecede gelir. Sahabenin hepsine buğzedeni kâfir görenler olduğu gibi,[476] sahabeyi yermeyi ve onlara buğzetmeyi, küfür alameti olarak kabul edenler de vardır.[477] İşin doğrusu sahabeye buğzetmek en azından fâsıklıktır.[478] Bazı âlimlere göre

---

475 Kurtûbî.
476 Bikâî, Nazmu'd-Dürer, 18/345.
477 Zafer Ahmed Tahanevi, Ahkâmu'l-Kur'an, Karaçi (Pakistan) ts., 4/238.
478 Zuhayli, Münir, 26/210.

onlardan biri hakkında "korkaktı, cimriydi, çok fazla bir şey bilmezdi." gibi din ve adaleti ile ilgili olmayan uygunsuz bir söz söyleyen kimsenin te'dib edilmesi ve tazir cezası verilmesi gerekir.[479]

Bütün bunlar sahabeye karşı insanın içinde menfî bir şey duymasının tehlikeli olduğunu göstermektedir.[480]

Peygamberimizin (sallallahu aleyhi ve sellem), ya da ashabından herhangi birisinin yalan söylediğini iddia eden bir kişi şeriatın dışına çıkmış olur. Kur'ân-ı Kerim'i reddetmiş, Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) dil uzatmış olur. Onlardan herhangi birisinin yalancı olduğu söylenecek olursa, ona dil uzatılmış, sövülmüş olur. Çünkü Allah'ı inkârdan sonra, yalandan daha utanılacak, ondan daha ayıp ve ondan daha büyük bir iş yoktur. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), ashabına dil uzatıp, onlara sövenleri lanetlemiştir. Onların en küçüklerini -ki aralarında küçük kimse olmaz- dahi yalanlayan bir kimse, ceza olarak Allah'ın lanetinin kapsamına girer.[481]

Ömer ibn Habib'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Harun Reşid'in meclisinde bulundum. Bir mesele söz konusu edildi, hazır bulunanlar o mesele hakkında tartışıp durdular, sesleri yükseldi. Aralarından birisi Ebû Hureyre'nin, Allah Resûlü'nden (sallallahu aleyhi ve sellem) rivâyet ettiği bir hadisi delil gösterdi… Derken aralarında karşılıklı iddialar ve tartışmalar arttı. Nihâyet onlardan birisi; Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) böyle bir hadis söylediği kabul edilemez. Çünkü Ebû Hureyre yaptığı rivâyetlerde itham altındadır. Hatta onun yalan söylediğini açıkça bildirmişlerdir, dedi. Ben Harun Reşid'in de bu kesime meylettiğini, onların sözlerini desteklediğini görünce şöyle dedim: Bu hadis Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem)

---

[479] Buhûtî, Mansur b. Yûnus b. İdrîs, *Keşşâfu'l-Kınâ' an Metni'l-İknâ'*, Beyrut 1983, 6/172.

[480] Çapan, *a.g.e.*, s.95-96.

[481] Kurtûbî.

sahih olarak gelmiştir. Ebû Hureyre de Peygamberimizden (sallallahu aleyhi ve sellem) olsun, başkasından olsun yapmış olduğu bütün rivâyetlerde doğru sözlüdür ve yaptığı nakiller sahihtir. Harun Reşit bana kızgın bir şekilde baktı. Ben de meclisten kalkıp evime gittim. Aradan fazla zaman geçmeden bana; Harun'un habercisi kapıda dediler. Yanıma girdi ve bana şöyle dedi; Mü'minlerin emîrinin çağrısını öldürülecekmiş gibi kabul et ve gel. Kefenini de giyin. Ben de şöyle dedim: Allahım! Sen de biliyorsun ki ben Senin Peygamberinin sahabesini savundum ve Peygamberinin ashabına dil uzatılmasın diye Peygamberini yücelttim. Ondan gelecek zarardan Sen beni koru.

Altından bir tahtın üzerinde oturmuş olduğu halde Harun'un huzuruna alındım. Kollarını sıvamış, kılıcı elinde ve önünde de kafası uçurulacak kimseler için serilen deri vardı. Beni görünce bana: Ey Ömer ibn Habib dedi. Senin bana söylediğin şekilde şimdiye kadar hiçbir kimse bana karşı söz söylemiş ve savunmuş değildir. Ben: Ey mü'minlerin emîri dedim. Senin söylediğin ve uğrunda tartıştığın görüş Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) ve onun getirdiklerini küçültücüdür. Çünkü eğer onun ashabı yalan söyleyen kimseler ise, o zaman yalancıların bize naklettiği onun dini de bâtıl demektir. Farzlar, oruç, namaz, talak, nikâh vs. dair hükümlerin hepsi reddolunur ve makbul olamaz.

Harun Reşit kendisine geldi, düşündü, sonra da: Ey Ömer ibn Habib bana hayat verdin, Allah da sana hayat versin, dedi ve bana on bin dirhem verilmesini emretti.[482]

Ey Âlemlerin Rabbi Allah'ım! Bizi onların sevgisiyle rızıklandır.

---

482 Kurtûbî.

Meraklı Okuyuculara!

Kitabımızın hacmini daha fazla arttırmamak için bazı konuların kaynaklarına işaretle iktifa etmek istiyoruz. Meraklı okuyucularımız işaret ettiğimiz kaynaklara müracaat edebilirler, bundan dolayı da siz değerli okuyucularımızdan özür diliyoruz.

a. "Sahabeyi yücelten sebepler, Kur'an-ı Kerîm ve Hadîs-i Şeriflerde sahabenin fazîletinden bahseden âyet ve hadisler." için bkz: M. Fethullah Gülen,"Sonsuz Nur", İstanbul 1994, 2/393-405.

b. "Fetih Sûresi'nin işârî tefsiri" için bkz: Said Nursi, "Kaynaklı-İndeksli-Lügatli Risâle-i Nur Külliyatı", İstanbul 1996, 2/1520-1521.

c. "Feth Sûresi'nin Sonundaki Âyetin Yedi Çeşit Gaybî Haberine Dair." bkz: Said Nursi, "Kaynaklı-İndeksli-Lügatli Risâle-i Nur Külliyatı", 1/591-594.

d. "Tevrat ve İncil'in Peygamber Efendimizi Müjdelemesi" konusu için bkz: M. Fethullah Gülen, "Sonsuz Nur", 1/40-47.

Ayrıca: Hüseyin el-Cisr, mevcut Tevrat ve İncil nüshalarında, 100 yerde Efendimiz'le alâkalı işaret tespit etmiştir bkz: Hüseyin el-Cisr, "Risale-i Hamîdiye" (trcm: İsmail Hakkı. Sadeleştiren: Ahmet Gül), İstanbul 1980, s. 52-94.

Üçüncü Bölüm

NEBE’ (AMME) SÛRESİ’NİN SON ON ÂYETİ (31-40)

NEBE' (AMME) SÛRESİ'NİN SON ON ÂYETİ (31-40)

İNNE Lİ'L-MÜTTEKÎNE ÂYETLERİNİN TEFSİRİ

Önsöz

Bu bölümde Nebe' (Amme) Sûresi'nin son 10 âyetinin tefsirini yapacağız. Fakat bu âyetlerin tefsirine geçmeden önce, hem sûre hakkında bilgi verecek, hem de ilk üç âyetin tefsirini yapacağız.

Birinci bölümde tefsirini yaptığımız Hüvellâhüllezî ve son bölümde tefsirini yaptığımız Âmenarrasûlü âyetlerinin fazîletine dair birçok hadîs-i şerif vardır. O âyetlerin tefsirini yapmamızın büyük sebeplerinden birisi de, bu kadar fazîletli olan bu âyetlerin kısa da olsa tefsirini öğrenmekti. Fakat Fetih Sûresi'nin tefsirini yaptığımız âyetlerinde olduğu gibi, Nebe' Sûresi'nin son âyetlerinin fazîletiyle ilgili hadîs-i şerif yok. Dolayısıyla bu âyetleri tefsir etmemizin sebebi, Bedîüzzaman Hazretlerinin bu âyetleri ikindi namazlarından sonra okuması ve talebelerine tavsiye etmesi. Bugün Bedîüzzaman'ın tavsiyesiyle milyonlarca insan ikindi namazlarından sonra bu âyetleri aşır olarak okuyorlar. Biz de bu âyetlerin tefsirinin bilinmesinin faydalı olacağı kanaatiyle böyle bir çalışma yapmaya karar verdik.

Rabbimiz sevdiği ve râzı olduğu şekilde tefsir yapmaya, daha sonra yazılanlardan istifade etmeye ve öğrendiklerimizi ihlâs ve samîmiyetle başkalarına anlatmaya siz değerli okuyucularımızla birlikte bizi de muvaffak kılsın.

Nebe' (Amme) Sûresi

بسم الله الرحمن الرحيم

عَمَّ يَتَسَاءلُونَ ﴿١﴾ عَنِ النَّبَإِ الْعَظِيمِ ﴿٢﴾ الَّذِي هُمْ فِيهِ مُخْتَلِفُونَ ﴿٣﴾ كَلاَّ
سَيَعْلَمُونَ ﴿٤﴾ ثُمَّ كَلاَّ سَيَعْلَمُونَ ﴿٥﴾ أَلَمْ نَجْعَلِ الأَرْضَ مِهَادًا ﴿٦﴾ وَالْجِبَالَ
أَوْتَادًا ﴿٧﴾ وَخَلَقْنَاكُمْ أَزْوَاجًا ﴿٨﴾ وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا ﴿٩﴾ وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ
لِبَاسًا ﴿١٠﴾ وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا ﴿١١﴾ وَبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًا ﴿١٢﴾ وَجَعَلْنَا
سِرَاجًا وَهَّاجًا ﴿١٣﴾ وَأَنزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاء ثَجَّاجًا ﴿١٤﴾ لِنُخْرِجَ بِهِ حَبًّا
وَنَبَاتًا ﴿١٥﴾ وَجَنَّاتٍ أَلْفَافًا ﴿١٦﴾ إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ كَانَ مِيقَاتًا ﴿١٧﴾ يَوْمَ يُنفَخُ فِي
الصُّورِ فَتَأْتُونَ أَفْوَاجًا ﴿١٨﴾ وَفُتِحَتِ السَّمَاء فَكَانَتْ أَبْوَابًا ﴿١٩﴾ وَسُيِّرَتِ الْجِبَالُ
فَكَانَتْ سَرَابًا ﴿٢٠﴾ إِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا ﴿٢١﴾ لِلْطَّاغِينَ مَآبًا ﴿٢٢﴾لابِثِينَ
فِيهَا أَحْقَابًا ﴿٢٣﴾ لاَّ يَذُوقُونَ فِيهَا بَرْدًا وَلا شَرَابًا ﴿٢٤﴾ إِلاَّ حَمِيمًا وَغَسَّاقًا
﴿٢٥﴾ جَزَاء وِفَاقًا ﴿٢٦﴾ إِنَّهُمْ كَانُوا لا يَرْجُونَ حِسَابًا ﴿٢٧﴾ وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كِذَّابًا
﴿٢٨﴾ وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ كِتَابًا ﴿٢٩﴾ فَذُوقُوا فَلَن نَّزِيدَكُمْ إِلاَّ عَذَابًا ﴿٣٠﴾ إِنَّ
لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا ﴿٣١﴾ حَدَائِقَ وَأَعْنَابًا ﴿٣٢﴾ وَكَوَاعِبَ أَتْرَابًا ﴿٣٣﴾ وَكَأْسًا دِهَاقًا ﴿٣٤﴾
لاَّ يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلا كِذَّابًا ﴿٣٥﴾ جَزَاء مِّن رَّبِّكَ عَطَاء حِسَابًا ﴿٣٦﴾ رَّبِّ
السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الرحْمَنِ لا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا ﴿٣٧﴾ يَوْمَ

يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلائِكَةُ صَفًّا لاَّ يَتَكَلَّمُونَ إِلاَّ مَنْ أَذِنَ لَهُ الرحْمَنُ وَقَالَ صَوَابًا
﴿٣٨﴾ ذَلِكَ الْيَوْمُ الْحَقُّ فَمَن شَاء اتَّخَذَ إِلَى رَبِّهِ مَآبًا ﴿٣٩﴾ إِنَّا أَنذَرْنَاكُمْ عَذَابًا
قَرِيبًا يَوْمَ يَنظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنتُ تُرَابًا ﴿٤٠﴾

Meâli

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1 – Onlar birbirine neyi sorup duruyorlar? 2-3 – Hakkında ihtilafa düştükleri o mühim haberi mi? 4 – Hayır! İhtilafa ne hacet, yakında anlayacaklar! 5 – Elbette ve elbette yakında gerçeği öğrenecekler! 6 – Biz yeri bir döşek yapmadık mı? 7 – Dağları da arzı tutan birer destek yapmadık mı? 8 – Hem, sizi çift yarattık. 9 – Uykunuzu dinlenme yaptık. 10-11 – Geceyi bir örtü, gündüzü geçiminiz için çalışma zamanı kıldık. 12 – Üstünüzde yedi sağlam gök bina ettik. 13 – Orada pırıl pırıl yanan bir lamba koyduk. 14-16 – Size hububat, tohumlar, bitkiler ve ağaçları birbirine sarmaş dolaş bahçeler çıkaralım diye, sıkışıp yoğunlaşmış bulutlardan bol bol yağmur indirdik. 17 – (İmdi bunları anladıysanız, hakkında ihtilaf ettiğiniz o mahşer dirilişini de anlarsınız. İşte bunları kim yapmışsa, ölüleri de O diriltecektir.) Evet, o karar günü, vakti kesin olarak belirlenmiş bir gündür. 18 – O gün sûra üfürülür, siz de bölük bölük gelirsiniz. 19 – Gökler kapı kapı açılır (her tarafı kapı haline gelen gökten melâike orduları birden indirme yapar). 20 – Dağlar yürütülür, serab olur gider, her taraf dümdüz olur. 21 – Cehennem pusuda... her an eline düşecek avlarını gözlemektedir. 22 – Azgınların dönüp dolaşıp varacakları yuvalarıdır. 23 – Devirler boyunca orada kalacaklardır. 24 – Orada ne bir serinlik, ne bir içecek tadarlar. 25 – İçecek olarak sadece kaynar su ile irin bulurlar. 26 – Bu, yaptıklarının tam karşılığıdır. 27 – Çünkü onlar bu hesap gününe inanmıyor ve onu hesaba almıyorlardı. 28 – İşleri güçleri ayetlerimizi yalan saymaktı. 29 – Biz de

her şeyi kaydettiğimiz gibi, onların yaptıklarını da tek tek tesbit ettik. 30 – Onun için onlara şöyle diyeceğiz: Yaptığınız kötülüklerin meyvelerini tadın! Artık Bizden sizin azabınızı artırmaktan başka bir şey beklemeyin. 31 – Ama Allah'ı sayıp fenalıklardan sakınanlar başarı ve mutluluğa ererler. 32-34 – Onlara bahçeler, üzüm bağları, turunç göğüslü genç yaşıt dilberler, dolu dolu kadehler var. 35 – Orada boş sözler, yalanlar işitmezler. 36 – İşte bu da Rabbinden mükâfat, yeter mi yeter! 37 – Göklerin, yerin ve bunların arasındaki varlıkların Rabbinden, O Rahman'dan bir mükâfattır. O'nun huzurunda ağzını açacak, söz söyleyecek hiç kimse yoktur. 38 – O gün rûh ve melekler saf saf sıralanır. Rahman'ın izin verdiklerinin dışında, asla konuşmazlar. Konuşan da ancak doğru ve uygun söz söyler. 39 – İşte bu, gerçekliği kesin olan gündür. Artık dileyen, Rabbine varan yolu tutar, O'na sığınır. 40 – Biz, gelmesi yaklaşmış bir azabı bildirerek sizi uyarıyoruz. O gün gelecek ve her şahıs önünde, yalnız yapıp ettiklerini bulup bakacak ve kâfir: "Ah ne olurdu, keşke toprak olaydım!" diyecek.

78 – NEBE' SÛRESİ

Bu mübarek sûre Mekke'de inmiş olup 40 âyettir. Sûre, adını ikinci âyetinde geçen *en Nebeü'l-azîm*'den almıştır. Onu için bu sûreye "Nebe' Sûresi" denir, ancak halk arasında "Amme Sûresi" olarak isimlendirilir. en-Nebeü'l-Azîm, "Mühim Haber" anlamına gelmektedir. Bundan maksat, ölümden sonra diriliş ve âhiret hayatıdır.

Mekke döneminde inen bütün sûrelerde olduğu gibi, bu sûrede de âhiret hayatından ve kıyâmetten şüphe içerisinde olan Mekkeli müşriklere, başlarına mutlaka gelecek olan o günün dehşetli anları tablolar halinde sunularak "ah keşke!" dememeleri için şimdiden hakka dönüp Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi

ve sellem) getirdiği ilkelere uymaya çağrılmaktadırlar. Resulullah Efendimizin tebliğinde üç ana ilke vardı: Allah'dan başka ilahlara tapmamak, Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) Allah'ın kulu ve elçisi olduğunu kabul etmek, bu geçici dünya hayatının ardından ebedî bir âhiret yurdunun var olduğu ve insanların bu dünyada yaptıklarının karşılığını orada ceza veya mükâfat olarak görecekleri gerçeğine iman etmek. Mekkeliler bu üç ilkeye de karşı çıkıyorlardı. Onlar, Allah'ı yaratıcı, rızık verici, gören, bilen, gözeten olarak kabul etmelerine rağmen, dünyadaki hayatlarına yön vermesine tahammül edemiyorlar, bu konuda atalarının ve önde gelenlerin, tağutların yolunu izliyorlardı. Allah Resûlü'nün peygamberliğini de bir türlü anlamlandıramıyorlardı. Onların inancına göre bir peygamber ya melek olmalı, ya da hiç değilse toplumun ileri gelen zenginlerinden seçilmeliydi. Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) onlar için iyi, ahlâklı dürüst biriydi ama, peygamber olacak kadar zengin değildi. Onlar, ölümün de yokluk olduğuna inanıyor, ikinci bir hayatın varlığına akıl erdiremiyor, akılları bunu kavrayamıyor ve "*Çürüyen vücudumuz toz-toprak olduktan sonra tekrar mı dirilecek*" (Vâkıa, 97) diye peşin hükümler veriyorlardı. İşte Nebe' Sûresi, onların bu inançlarını değiştirmek için örnek üzerine örnek veriyor; onların gözlerini göğe, yeryüzüne, dağlara, geceye, gündüze, güneşe, yıldızlara, bulutlara, yağmurlara, kuru topraktan çıkan rengârenk bağ-bahçeye, çift çift canlılara çeviriyor; belki bunlardan kıyasla Allah'ın, ölümden sonra tekrar diriltmesinin, zannettikleri kadar zor olmadığını delilleriyle anlatıyor.[483]

Bu kısa girişten sonra, sûrenin tefsirine başlamadan önce şimdi de sûrenin ismi, konusu, nüzûl sebebi, önceki sûre ile münâsebeti ve fazîletinden bahsedelim:

---

483 Fedakar Kızmaz, Şâmil İ.A..

Sûrenin İsmi

Sûre adını, birinci âyette geçen عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ عَنِ النَّبَإِ الْعَظِيمِ "Onlar birbirine neyi sorup duruyorlar?" cümlesindeki "haber" anlamına gelen اَلنَّبَأُ "nebe'" kelimesinden almıştır. Bazı kaynaklarda, sûrenin başındaki soru cümlesi olan عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ "Amme yetesâelûn" ile de anılmıştır.[484] Bunların dışında " عَمَّ Amme[485], Tesâül, Mu'sırât" adlarıyla da anılmaktadır. [486]

Mushafın bu sûreyle başlayan ve son (30'uncu) cüzünü meydana getiren 37 sûrenin yer aldığı kısım "Amme Cüzü" diye anılır.

Sûrenin Ele Aldığı Konular

Sûrede, müşriklerin öteden beri inkâr ede geldikleri kıyâmet, öldükten sonra dirilme, hesap, ceza ve mükâfat konuları ele alınmış, Allah'ın varlık ve kudretini gösteren deliller ile melekler konusuna da yer verilmiştir.

Bu mübarek sûre, kıyâmet, öldükten sonra dirilme ve hesaptan haber vererek başlar. Bu konu, Mekke kâfirlerinden birçoğunun zihnini meşgul etmiş ve sonunda bu konuyu tasdik edenler ve yalanlayanlar olarak iki kısma ayrılmışlardır. Sûrenin ilk âyetleri

---

484 Zemahşerî; Buhârî, Tefsîr, 78; Vehbe Zuhayli, Tefsiru'l-Münir.

485 عَمَّ (amme) kelimesi, عَنْ (an) harf-i cerri ile ما (mâ) istifhâm edatının bir arada kullanılmasından meydana gelmiştir. عَنْ an'ın sonundaki "nûn" ile, ما mâ'nın "mîm"i, her ikisi de gunne harflerinden olmaları itibariyle, idgâm edilerek kelime عَمَّ (amme) şekline dönüşmüştür. Harf-i cerlerle birlikte kullanılan ve istifham edatı olan ما (mâ) kelimesinin sonundaki "elif"in kullanıldığına nadiren rastlanıyorsa da, genellikle "elif" atılarak "عَمَّ amme", "لِمَ lime", "بِمَ bime" vs. şeklinde kullanılır. Bu şekildeki kullanımla:

a. Çokça kullanıldığından bir hafiflik ve kolaylık sağlama amaçlanmıştır,

b. Daha önemli bir hikmeti de, istifham ما mâ'sını, ism-i mevsul ما mâ'sından ayırt etmektir. Burada da bu gayeyle, aynı kural uygulanmıştır. bkz. Abdülazîz Hatip, Mülk, Nebe' ve Saf Sûrelerinin Tefsiri, Bakü 1999, s.145-146.

486 bkz. İbn Âşûr; Kur'ân Yolu.

müşriklerin kendi aralarında kıyâmete, yani öldükten sonra dirilip hesap vermeye ve Peygamber Efendimizin peygamberliğine dair birbirlerine soru sormalarını beyan eder: "Birbirlerine neyi soruyorlar? O büyük haberi mi?..." (1-5)

Daha sonra sûre, kıyâmetin gerçekleşmesinin mümkün olduğuna dair Âlemlerin Rabbinin kudretini gösteren delilleri getirir. Çünkü son derece eşsiz ve güzel şeyleri yaratabilen Allah, insanı öldükten sonra tekrar yaratmaktan âciz kalmaz: "Biz, yeryüzünü bir beşik, dağları da birer kazık yapmadık mı? Sizi çift çift yarattık. Uykunuzu bir dinlendirici kıldık..." (6-16)

Bunun ardından sûre, öldükten sonra dirilmeyi anlatır. O gün, kullar arasında hüküm verme günüdür. Şöyle ki Allah, hesaba çekmek için, öncekileri ve sonrakileri bir araya toplar: "Şüphesiz adaletle hüküm verme günü, belirlenmiş bir zamandır. Sûr'a üflendiği gün, bölük bölük Allah'a gelirsiniz..." (17-20)

Bundan sonra sûre, Yüce Allah'ın, kâfirler için âhirette hazırlamış olduğu Cehennem'den ve oradaki zelil edici azap çeşitlerinden bahseder: "Azgınların barınağı olan Cehennem de pusuda bekler. Azgınlar orada çağlar boyu kalırlar." (21-30)

Bu mübarek sûre, kâfirlerden sonra takvâ sahibi, yani Allah'tan saygı ile korkup günahlardan sakınan ve ibâdetlerini yerine getirmeye özen gösteren mü'minlerden ve Yüce Allah'ın onlar için hazırlamış olduğu çeşitli nimetlerden bahseder. Bunları Kur'ân'ın korkutmayı ve teşviki beraber yapan üslubu ile açıklar: "Şüphesiz takvâ sahipleri için kurtuluşa erme zamanı yeri ve orada bahçeler, üzüm bağları, göğüsleri tomurcuklanmış akran kızlar ve içki dolu kâseler vardır…" (31-36)

Sûre, meydana geleceği muhakkak olan kıyâmet gününün dehşetini ve o günde azap görecek kâfirlerin nasıl toprak olup da haşredilmemeyi ve sorguya çekilmemeyi temennî edeceklerini gözler önüne sererek sona erer: "Biz, pek yakında gelecek bir azap

ile sizi uyardık. Kişi, iki eliyle yaptıklarını o gün görecektir. Kâfir de, keşke toprak olsaydım, diyecektir." (37-40)[487]

Sûrenin tamamında korkutma, tehdit, uyarı ve ürkütme üslûbu hâkimdir. Onu okuyan, kıyâmet olaylarına ait dehşetli tasvirleri adeta yaşıyormuş gibi hisseder ve onu Cehennem'in şiddet ve ağırlığından dolayı korku kaplar.[488]

İniş Sebebi

Nebe' Sûresi'nin tamamı Mekke'de nazil olmuştur ve bunda müfessirlerin icmâsı, yani görüş birliği vardır.[489]

Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem), peygamber olarak gönderilince Kureyşliler kendi aralarında birbirlerine O'nun durumunu sormaya başlamışlar: "Getirdiği nedir?" diyerek, birbirleriyle tartışmış ve Resûl-i Ekrem'in (sallallahu aleyhi ve sellem) peygamber olarak gönderilişi hususunda farklı görüşler serdederek mücadele ediyorlarmış. İşte bunun üzerine: "Neyi soruşturuyorlar? O büyük haberi mi?" âyetleri nâzil olmuş.[490]

Kurtûbî'ye göre, Kur'ân nâzil olduğu sırada Kureyş oturuyor ve kendi aralarında konuşuyorlardı. Kimisi Kur'ân'ı tasdik ediyor, kimisi yalanlıyordu. Bunun üzerine "birbirlerine neyi soruyorlar" buyruğu nazil oldu.[491]

Başka bir rivâyete göre: Resûl-i Ekrem Efendimiz, insanları İslâm dinine davet edip, öldükten sonra haşr ve neşr olunacaklarını ihtar edince, Mekke-i Mükerreme'deki müşrikler, bir toplantı yerinde toplanmışlar. Zaten Mekkeli müşrikler sık

---

487 Safvetü't-Tefâsîr; Tefhîm; Ö.N.Bilmen; İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri.
488 Zuhaylî.
489 İbnu'l-Cevzî.
490 Taberî, *Suyûtî, Lübâbun-Nukûl*, 11, 191. Bedreddin Çetiner, Esbab-ı Nüzul, Çağrı Yayınları: 2/931.
491 Kurtûbî.

sık İslâm, Kur'ân ve Hz. Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) aleyhinde bulunmak üzere toplantılar düzenlerlermiş. Allah Resûlünün şânı hakkında ve kıyâmet hususunda konuşmaya başlamışlar, alaycı bir tarzda birbirlerinden sormuşlar: O (Muhammed), sihirbaz mıdır, şâir midir? Yoksa kâhin midir? Yoksa bizim tanrılarımız ona bir kötülük mü isabet ettirdiler? Kur'ân-ı Kerîm hakkında ise çok yakışıksız sözler söylerler; bir sihir midir, bir şiir midir, yoksa bir kehânet midir? derlerdi. İnen âyetlerini tahrif ederek alay konusu yaparlardı. Toplantıdan sonra dışarı çıktıkları zaman bir Müslümanla karşılaşınca ona : "Eee, söyle bakalım şu Kur'ân'ın haber verdiği kıyâmet ne zaman?" diye sorar ve bıyık altından gülerlerdi. Müşriklerin çoğunun Allah hakkında az ve kısır da olsa bir bilgileri olmakla beraber, âhiret hakkında hiçbir ciddî bilgileri yoktu. O bakımdan öldükten sonra dirilip ikinci hayata kalkmaya kesinlikle inanmazlardı. Onlardan az bir kısmı ise, ruhun ebediliğine inanır, ama onu kendi mantığına göre yorumlardı.

İşte o müşriklerin bu câhilce ve inkârcı hâllerini beyan ve kendilerini reddetmek ve kınamak için bu mübarek âyetler nâzil olmuştur. Nebe' Sûresi, onların inkâr ve iddialarını reddederken, duygu ve düşüncelerini yönlendirmek, akıllarını harekete geçirmek üzere inmiştir.[492]

Kıyâmete dair soru soranların bir kısmı mü'minlerden de olabilir, fakat onların o konudaki konuşmaları; bir inkâr, bir alay maksadına yönelik olamaz, belki: O günün ortaya çıkmasını bir korku ve dehşet ile düşünmek, o güne hazırlanmak, o günün dehşetinden emîn olabilmek kabiliyetini elde edebilmek içindir.[493]

---

492 İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri.
493 Ö.N.Bilmen.

Önceki Sûreyle İlişkisi

Bu sûrenin kendisinden önceki Mürselât Sûresi ile ilişkisi üç noktada ortaya çıkmaktadır:

1. Sûreler, her ikisinde de öldükten sonra dirilişin ispatı ve Allah'ın buna kâdir oluşu ve onu yalanlayan kâfirlerin kınanması bakımından benzeşmektedir. Mürselât Sûresi'nde: "Biz öncekileri helak etmedik mi?" (16), "Biz sizi hakir bir sudan yaratmadık mı?" (20), "Biz yeri bir toplantı yeri yapmadık mı?" (25) buyurulmuştu. Bu sûrede ise: "Biz yeri bir beşik, dağları kazıklar yapmadık mı...?" (6-16) buyurulmuştur.

2. Her iki sûre de Cennet ve Cehennem'in durumunu, takvâ sahiplerinin nimetleri ve kâfirlerin azabını, kıyâmet gününün durumunu anlatmaktadır.

3. Bu sûre, önceki sûrede kapalı olarak anlatılanı açmaktadır. Yüce Allah, Mürselât Sûresi'nde "Bunlar hangi güne ertelendiler? "Hüküm gününe!" "Hüküm günü" nedir bilir misin?" (12-14) buyurmuştu. Bu sûrede ise şöyle buyurmaktadır: "Evet, o karar/hüküm günü, vakti kesin olarak belirlenmiş bir gündür." (17)[494]

Nebe' Sûresi'nin Fazileti

1. Hz. Ebu Bekir (radıyallahu anh): "Ey Allah'ın Resûlü, saçların ağardı, yaşlandın." demiş. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm): "Beni, Hûd, Vâkı'a, Mürselât, Amme yetesâelun ve İze'ş-Şemsü Küvviret sûreleri ihtiyarlattı." cevabını vermiş.[495]

---

[494] Zuhaylî.

[495] Tirmizi, Tefsir, Vâkı'a, (3293); Müstedrek, 2/374; Hâkim, bu hadisin, Buhârî'nin şartlarına göre sahîh olduğunu, fakat Buhârî ve Müslim'in bu hadîsi tahriç etmediklerini söylemiştir. Tirmizî'ye göre ise bu hadis hasen garibtir. Bu hadisi bu şekliyle sadece İbn Abbâs rivâyetiyle bilmekteyiz. Ali b. Sâlih bu hadisi Ebû İshâk vasıtasıyla Ebû Cuhayfe'den benzeri şekilde rivâyet etmiştir. Aynı zamanda Ebû İshâk yoluyla Ebû Meysere'den mürsel olarak buna yakın bir hadis rivâyet edilmiştir.

2. "Kim Nebe' Sûresi'ni okursa, Allah kıyâmet gününde ona soğuk bir meşrûbât içirir."[496]

3.Übeyy b. Kaab (radıyallahu anh) Rasulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Kim Nebe' Sûresi'ni ikindi namazından sonra okursa Allah onun rızkını genişletir. Ona dünya dağları ağırlığınca iyilikler yazılır. Kıyâmet günü Yüce Allah her bir kulunu nurlu kılar. Dünyâdan Cennet'teki makamını görmeden de çıkmaz."[497]

Nebe' (Amme) Sûresinin İlk Üç Âyetinin Tefsiri

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ ۞ عَنِ النَّبَإِ الْعَظِيمِ ۞ الَّذِي هُمْ فِيهِ مُخْتَلِفُونَ ۞

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1 – Onlar birbirine neyi sorup duruyorlar?

2-3 – Hakkında ihtilafa düştükleri o mühim haberi mi?

عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ

1. "Onlar birbirine neyi sorup duruyorlar?"

Kureyş müşrikleri birbirlerine neyi sorup duruyorlar? Peygamber Efendimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) davet ettiği din hakkında, O'nun peygamberliği ve Allah katından getirdiği şeyleri tasdik hususunda ve öldükten sonra dirilmeye îman konusunda tartışıp duruyorlar.[498]

Burada maksat sadece "soru" değildir. Maksat durumun

496 Zemahşerî; Beyzâvî; Ebussuud; el-Lübab.
497 Bütün aramalara rağmen kaynağına ulaşılamamıştır.
498 Taberî.

büyüklüğünü ve önemini ifade etmektir. Müşrikler kendi aralarında, öldükten sonra dirilmeyi birbirlerine soruyorlar; inkâr ve alay maksadıyla hep bu konulardan söz ediyorlardı. Dolayısıyla, olayın önemini, dehşetini ve müşriklerin tutumlarından dolayı muhatapları hayrete düşürmeyi ifade etmek için söz soru şeklinde söylenmiştir.[499]

Yüce Allah'ın onlara bu soruyu yöneltmesi, verecekleri cevabı öğrenmeye yönelik değildir. Aksine sorulan sorunun gayesi, birbirlerine sorup durdukları olgunun gerçek yüzünü ortaya koyarak ne olduğunu ve nasıl olacağını açıklayarak onların durumlarının hayrete değer olduğunu belirtmek, olur mu olmaz mı diye kıyâmet gününü birbirlerine sormalarının ne kadar garip olduğuna dikkatleri çekmektir.

"O büyük haberi mi?" Yüce Allah, onların birbirlerine sorup durdukları şeyin adını vererek belirlememiş, yaptıkları hareketin hayrete değer çok büyük bir inkâr olduğunu belirtme üslubunun bir uzantısı olarak, sordukları şeyi büyük bir haber diye nitelemekle yetinmiştir. Anlaşmazlık, görüş ayrılığı, hesap gününün geleceğine inananlarla, bunu inkâr edenler arasında idi. Oysa o günün geleceğini kesin olarak inkâr edenlerle bundan kuşku duyanların bunu birbirlerine soruşturması, sadece müşriklerin arasında meydana gelen bir olaydı.[500]

يَتَسَاءَلُونَ "Onlar birbirine sorup duruyorlar." fiilinin fâili, yani bu soruyu soranların kim olduğu âyette açıklanmamıştır. Bu hususta değişik görüşler vardır, şöyle ki:

a. Soruyu soranlar mü'minlerdir. Dinlerindeki basîret ve yakînlerini daha ileri bir dereceye götürmek için bunu araştırır ve soruştururlar.

---

499 Râzî.
500 Fî Zilâl.

b. Mekke kâfirlerinin[501] şahsında, âhiretin olup olmayacağı, olacaksa nasıl olacağı, Allah'ın buna kâdir olup olmadığı konusunda inkâr, şüphe veya alay sûretinde soru soran herkestir.

Hakkında İhtilafa Düştükleri "Nebe'-i Azîm", O Büyük ve Önemli Haber Nedir?

عَنِ النَّبَإِ الْعَظِيمِ ۞ الَّذِي هُمْ فِيهِ مُخْتَلِفُونَ ۞

2-3. "Hakkında ihtilafa düştükleri o mühim haberi mi?"

Müfessirler, "nebe-i azîm" 'büyük/mühim haberin' ne demek olduğu hususunda üç görüş belirtmişlerdir:

Birinci Görüş: Bununla kıyâmet ve ölümden sonraki diriliş kastedilmiştir. İnsanların, hakkında ihtilaf ettikleri, bazılarının kabul edip diğerlerinin yalanladığı bu büyük haberden maksat, "öldükten sonra dirilmektir."[502] İnsanlar, ölümü bizzat gözleriyle gördüklerinden dolayı onu yalanlamaları mümkün değildir. Fakat öldükten sonra dirilmeyi gözleriyle görmedikleri için bu büyük haberi bazen tasdik eder mü'min olurlar, bazen de yalanlayıp inkâra düşerler.[503]

Doğruya en yakın olan görüş budur ve buna delil de yüce Allah'ın: إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ كَانَ مِيقَاتًا "Evet, o karar günü, vakti kesin olarak belirlenmiş bir gündür." (Nebe' Sûresi 17) âyetidir. Bu âyet, onların ölümden sonra diriliş hakkında, birbirlerine soru sordukları göstermektedir.[504] Çünkü bu âyetlerden sonra, öldükten sonra dirilme olayının mümkün olduğuna ve Allah'ın bunu gerçekleştirmeye gücünün yeteceğine dair kudretinin delilleri, yarattığı kâinatta ve kâinata koyduğu kanunlarında büyüklüğünü

---

501 Mâtûrîdî, Te'vîlâtu Ehli's- Sünne.
502 Mâtûrîdî.
503 Taberî.
504 Kurtûbî.

gösteren tablolar delil olarak ve soru tarzında sunulmak sûretiyle açıklanmaktadır: Yeryüzünü üzerinde yürümeye elverişli olarak yayıp sabitleştiren; üzerinde kazıklar gibi yüksek dağlar diken; yarattığı mahlukları sınıf sınıf yaratan; uykuyu, hareketi kesme vasıtası yapan; geceyi rahat etme, dinlenme vakti; gündüzü de çalışıp hareket etme, rızık kazanma zamanı olarak yaratan O'dur. Yeryüzü üzerinde büyük yedi kat göğü bina etmiştir. Gökyüzünde sıcaklığı ve ışığı kuvvetli bir kandil yaratmıştır. Bulutlardan sağanak halinde, bardaktan boşanırcasına su indirip, onunla daneler, bitkiler ve sık ağaçlı bahçeler bitirip çıkarmıştır.[505]

Kıyâmet gününde kâinattaki mevcut kozmik düzenin bozulması, Allah'tan başka var olan her şeyin yok olması, öldükten sonra yeniden dirilme, hesaba çekilme vb. önemli olaylar meydana geleceği için onunla ilgili habere "büyük haber" denilmiştir. Kıyâmet olayı öteden beri insanları düşündüren bir konu olarak hep gündemde kalmış ve kalmaya da devam edecektir. Zira imân edenler kendilerini ona göre hazırlamaya çalışmakta ve gerektiğinde birtakım yatırımlara yönelmektedirler. İnanmayanların ise, içlerinde ebediyen yaşama arzusu kıpırdamakla beraber Allah'a ve Âhiret'e inanmadıkları için böyle bir olaya şüpheyle bakmakta ve inkârı tercih etmektedirler. Mekkeli müşrikler de öyle.. Zaman zaman Kur'ân'ın haber verdiği bu konuyla ister istemez ilgilenmekte, ruhlarında gizli olan din ve Allah duygusu onları inanmaya iterken, nefislerine yerleşip kök salan inkâr ve şüphe, cehâletle birleşince o duyguyu bastırmaktaydı. Bu bakımdan onlar da zaman zaman bu olay üzerinde görüş alış-verişinde bulunur; kimi alay konusu edinir, kimi de büsbütün inkâr ve tuğyanını artırırdı.[506]

Mekkeli müşriklerden bir kısmı, âhireti tamamen inkâr ederlerdi. Nitekim "Âhireti inkâr eden kâfirler bir de şöyle dediler:

505 Derveze; Safvetü't-Tefâsîr.
506 İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri.

Hayat, sadece bu dünyada yaşadığımız hayattan ibarettir: Ölürüz, yaşarız. Bizi yalnız zamanın akışı helâk eder." (Câsiye, 24) dediklerini yüce Allah anlatmaktadır.

Onlardan bir kısmı ise âhireti kesinlikle reddetmiyor, fakat bunda şüphe ediyordu. Nitekim Yüce Allah, onların durumunu şöyle anlatmıştır: "Kıyamet neymiş bilmeyiz, biz olsa olsa bir zan ve tahminde bulunabiliriz, ama biz kesin bir tarzda ona inanmayız." (Câsiye, 32), "Kıyâmetin geleceğini de pek zannetmem. Ama olur da, mü'minlerin dediği gibi, Rabbimin huzuruna götürülecek olsam bile, O'nun yanında en güzel ne varsa o da benim olur…" (Fussilet, 50) Kıyâmet ve ölümden sonra diriliş hakkında Mekkeli kâfirler arasında işte böyle ayrı ayrı düşünce ve inançlar ortaya çıkmıştır.

İkinci Görüş: Nebe-i azim ile Kur'ân kastedilmiştir. Bazı âlimlere göre ise âyette zikredilen büyük haberden maksat, Kur'ân-ı Kerim'dir.[507] Mekkeli kâfirler, Kur'ân'ı kabul edip etmemek hususunda iki kısma ayrılmış ve bu hususta ihtilafa düşmüşlerdir.[508] Kimi kesinlikle onu yalanlıyor, kimi de onu kuşku ile karşılıyordu. İhtilâfları, kiminin yalanlayıp kiminin şüphe ve tereddüt etmesidir. Yahut kiminin Kur'ân'a şiir ve kehânet, kiminin başka şey söylemesidir. "Ey resulüm, sen irşad ve nasihatine devam et. Sen Rabbinin ihsanı sayesinde kâfirlerin iddia ettikleri gibi kâhin de değilsin, deli de değilsin. Ne o, yoksa onlar senin hakkında: "Ne olacak? Şâirin biri! Feleğin onun başına neler getireceğini göreceğiz" mi diyorlar? De ki: "Bekleyin bakalım! Ben de sizin fecî âkıbetinizi bekliyorum." (Tûr, 29-31), "Bu Kur'ân, pek kerîm bir elçinin (getirip okuduğu) sözdür. O, bir şâirin sözü değildir, inanmanız ne de az sizin! O bir kâhinin sözü de değil! Ne de az düşünüyorsunuz!" (Hâkka, 40-42)

---

507 Mâtûrîdî.
508 Taberî.

Kur'ân'ın inmesi ve Arap edip ve şâirlerini bastırıp susturması, aynı zamanda Arapların kötü âdetlerini değiştirmeye yönelmesi büyük bir olay idi. Bunun delili de yüce Allah'ın:

قُلْ هُوَ نَبَأٌ عَظِيمٌ أَنْتُمْ عَنْهُ مُعْرِضُونَ "De ki: "Bu Kur'ân pek mühim bir haberdir/mesajdır. Ama siz ona sırtınızı dönüyorsunuz." (Sâd, 67-68) Kur'ân-ı Kerim, geleceğe ve geçmişe dair haberler ve kıssalar ihtiva eder. O bakımdan o şanı çok büyük bir haberdir.[509]

Üçüncü Görüş: Nebe-i azîm ile Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) **peygamberliği kastedilmiştir.**[510]

Zira Hz. İsa'dan (aleyhisselâm) sonra bir fetret dönemi başladı ve tek tanrı inancı zamanla unutularak yerini çok tanrılı inanca bıraktı; putperestlik ve koyu cehâlet her tarafa dal, budak saldı. Kavim ve milletlerin çoğu bunalmaya başladı, bir kurtarıcı beklemeye yöneldi. Derken Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) beklenen kurtarıcı olarak ortaya çıktı ve bu büyük bir olay olarak dünyada çalkalanmaya başladı. Fakat Mekkeli müşrikler, inanmak istemedikleri için Peygamber Efendimizin, şâir, sihirbaz, kâhin, deli, peygamberlik hususunda iftira atan bir yalancı olduğunu iddia ettiler.[511]

Müşrikler ise bu üç büyük olaydan dolayı şaşkına döndüler; sık sık inkârlarını tekrarlayarak bunları alay konusu edindiler. Bunun için de mü'minleri üzmek ve inançlarını sarsmak için zaman zaman birbirlerine sormaya başladılar ve kendi basit mantıklarına göre birtakım yakışıksız değerlendirmelerde bulundular.[512]

Cevapsız Soru

Sonra yüce Allah, onların birbirlerine sordukları sorulara cevap vermiyor, sorulan haberin gerçek yüzü hakkında bir

---

509 Kurtubî.
510 Râzî.
511 Mâtûrîdî.
512 İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri.

açıklamada bulunmuyor. O haberin niteliğini belirterek açıklamayı bir yana bırakıyor. Sadece "Büyük haber" demekle yetiniyor ve üstü kapalı bir tehdit ile hesap gününe işaret etmeye başlıyor. Çünkü böylesi hem açık cevaptan daha etkili, hem de korkutma açısından daha etkileyicidir.

Sonra yüce Allah, onların üzerinde görüş ayrılığına düştükleri bu büyük haber konusunu biraz sonra ele almak üzere şimdilik bir yana bırakıyor ve onların gözleriyle gördükleri olaylara değiniyor. Ve gözle görülen şu kâinatta yapılan bir gezinti çerçevesinde insan kalbi, iyiden iyiye düşünüp incelerse insanın benliğini kökünden sarsacak yığın yığın varlıklar, olaylar, gerçekler ve tablolar sergiliyor.[513]

Biz bu çalışmamızda Nebe' sûresi'nin bütün âyetlerini tefsir etmeyeceğiz. Önsözde de dediğimiz gibi, Bedîüzzaman'ın ikindi namazından sonra okunmasını tavsiye ettiği {إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا} "İnne li'l-müttekîne mefâzen" âyetinden itibaren Nebe' Sûresi'nin son 10 âyetinin tefsirini yapacağız. Şimdi o âyetlerin tefsirine geçebiliriz.

İNANANLARA LÂYIK OLDUKLARI MÜKÂFAT

إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا ﴿٣١﴾ حَدَائِقَ وَ أَعْنَابًا ﴿٣٢﴾ وَ كَوَاعِبَ أَتْرَابًا ﴿٣٣﴾
وَ كَأْسًا دِهَاقًا ﴿٣٤﴾ لاَ يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلاَ كِذَّابًا ﴿٣٥﴾ جَزَاءً
مِنْ رَبِّكَ عَطَاءً حِسَابًا ﴿٣٦﴾ رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا
الرَّحْمَنِ لاَ يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا ﴿٣٧﴾ يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلاَئِكَةُ صَفًّا
لاَ يَتَكَلَّمُونَ إِلاَّ مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَقَالَ صَوَابًا ﴿٣٨﴾ ذَلِكَ الْيَوْمُ

---

513 Fî Zilâl.

الْحَقُّ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلَى رَبِّهِ مَآبًا ﴿٣٩﴾ إِنَّا أَنْذَرْنَاكُمْ عَذَابًا قَرِيبًا يَوْمَ
يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا ﴿٤٠﴾

31 – Ama Allah'ı sayıp fenalıklardan sakınanlar başarı ve mutluluğa ererler.

32-34 – Onlara bahçeler, üzüm bağları, turunç göğüslü genç yaşıt dilberler, dolu dolu kadehler var.

35 – Orada boş sözler, yalanlar işitmezler.

36 – İşte bu da Rabbinden mükâfat, yeter mi yeter!

37 – Göklerin, yerin ve bunların arasındaki varlıkların Rabbinden, O Rahmân'dan bir mükâfattır. O'nun huzurunda ağzını açacak, söz söyleyecek hiç kimse yoktur.

38 – O gün rûh ve melekler saf saf sıralanır. Rahmân'ın izin verdiklerinin dışında, asla konuşmazlar. Konuşan da ancak doğru ve uygun söz söyler.

39 – İşte bu, gerçekliği kesin olan gündür. Artık dileyen, Rabbine varan yolu tutar, O'na sığınır.

40 – Biz, gelmesi yaklaşmış bir azabı bildirerek sizi uyarıyoruz. O gün gelecek ve her şahıs önünde, yalnız yapıp ettiklerini bulup bakacak ve kâfir: "Ah ne olurdu, keşke toprak olaydım!" diyecek.

Kur'ânî bir âdet olarak, Nebe' Sûresi'nin 21-30. âyetleri arası zâlimlerin, azgınların ve yalanlayıcıların Cehennem'deki halleri bir tablo halinde açıklandıktan sonra, nimetler içinde yüzen takvâ sahiplerinin hallerine geçiliyor ve bu âyetlerde, takvâ sahibi zâtların kavuşacakları uhrevî mükâfatlar bildiriliyor. Bu mükâfatların, Allah'ın bir lütfu ve ihsanı olduğu açıklanıyor. O meydana gelmesi muhakkak olan âhiret âleminde birtakım

yüce, ruhanî mahlûkların nasıl saf tutmuş olacakları haber veriliyor. O gün için tedarikli bulunmanın lüzumuna işaret ediliyor. İnkârcıları tekrar tehdit ederek onların âhirette nasıl pişmanlıklar içinde kalacakları beyan buyuruluyor.

İyilerin ve kötülerin durumlarının gösterilmesi, düşünme ve karşılaştırma, Cennet'e götüren kulluğa teşvik ve ateşe götüren mâsiyet, küfür ve yalanlama konusunda uyarı için bir zemindir. Yani Yüce Allah, kâfirlere olan tehdidini zikrettikten sonra iyilere olan vaadini de açıklamıştır.[514]

Allah'tan Saygı ile Korkanların Mükâfatı

Takvâ sahibi mü'minlere, takvâlarına karşılık olmak üzere hazırlanan dünyada rağbet ettikleri[515] altı uhrevî mükâfattan söz edilmektedir. Sûrenin başında, "birbirlerine soruyorlar" âyetinin tefsirinde, soru soranların Mekkeli müşrikler olabileceğini söylemiştik. Eğer onlar ise, onlara cevap önceki âyetlerde –tefsirini yapmadığımız 21-30 arası âyetlerde- verilmişti. Fakat soruyu soranların mü'minler olabileceğini de söylemiştik. Eğer soru soranlar hakîkaten mü'minler ise, onlara cevaben, âhiret gününde verilecek mükâfatlar bu âyetlerde zikrediliyor. Bu mükâfât ve nimetler açıklanmak üzere şöyle buyuruluyor:

إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا ۞

31. "Kuşkusuz takvâ sahipleri için bir kurtuluş vardır."

Takvâ sahibi zâtların âkıbetleri pek güzeldir. Takvâ sahipleri, yani küfürden sakınan, haram şeyleri işlemeyen, Allah'ın azabından korkan zâtlara mahsus mefâz vardır. Yani onlar, âhirette, bundan önceki âyetlerde anlatılan kâfirlerin dûçar olacakları

---

514 Zuhaylî.
515 Mâtûrîdî.

çeşitli azaplardan kurtulup[516], selâmete vesîle olacak bir makama ve kurtuluşa nâil olacaklardır.[517]

مَفازاً Mefâz; kurtuluş, kurtulma yeri veya kurtuluşa erecek bir yer mânâsınadır. Bazen yalnız kurtuluş, bazen de yalnız zafer mânâsında kullanılırsa da, doğrusu iki mânâya da gelmesidir. Mefâzen şeklinde tenvinli gelmesi, büyüklüğünü göstermek içindir. Yani, takvâ sahipleri için büyük bir kurtuluş, büyük bir gâye var ki, o da sonsuz azaptan, yani Cehennem'den kurtulmak[518], sonsuz nimet ve sevaba kavuşmaktır. Yahut onlar için büyük bir kurtuluş yeri var ki, o da nimet yurdu olan Cennet'tir.[519]

Bazı müfessirlere göre "Mefâzen" kelimesi, "gezinti yeri, mesîre" demektir.[520] Diğer bazılarına göre ise "Mefâzen", yani "Kurtuluş", Cehennem ehlinin içinde bulundukları halden ve yerden kurtulmak ve umduğunu elde etmek, demektir.[521]

Tefsirini yaptığımız bu ve bundan sonraki âyetlerde, Allah yanında yüksek derece ve nimetlere ulaşacak takvâ sâhibi müttekîlerden bahsediliyor. Öyleyse takvâ nedir, müttakî kimdir? Bu konuda, M. F. Gülen Hocaefendi'nin, "Kalbin Zümrüt Tepeleri" isimli kitabından "Takvâ" yazısını iktibasta bulunmak istiyoruz:

Takvâ ve Müttekî

Takvâ, vikâye kökünden gelir; vikâye de gâyet iyi korunma ve sakınma demektir. Şer'î ıstılahta takvâ, "Allah'ın emirlerini tutup, yasaklarından kaçınmak suretiyle O'nun azabından korunma cehdi" şeklinde tarif edilmiştir.

516 Mâtûrîdî.
517 Tefhîm.
518 İbn Kesîr.
519 Elmalılı, *Hak Dini.*
520 Taberî.
521 Kurtûbî.

Lügat ve şerî mânâlarının yanında bazen korku, takvâ tabiriyle; bazen de takvâ, korku sözcüğüyle ifade edilmiştir ki, şeriat kitaplarında, her iki şekilde de kullanıldığını görmek mümkündür.

Bir de takvânın oldukça şümûllü ve umûmî mânâsı vardır ki, şeriat prensiplerini kemâl-i hassasiyetle görüp gözetmeden, şeriat-ı fıtriye kanunlarına riâyete; Cehennem ve Cehennem'i netice veren davranışlardan Cennet'i semere verecek hareketlere; sırrını, hafîsini, ahfâsını şirkten, şirki işmâm eden şeylerden koruyup kollamaktan, düşünce ve hayat tarzında başkalarına teşebbühten sakınmaya kadar geniş bir yer işgal eder.

İşte bu mânâda takvâ insan için biricik şeref ve değer kaynağıdır ki: إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللهِ أَتْقٰيكُمْ "Sizin Allah indinde en asil, en şerefliniz takvâda en derin olanınızdır." (Hucurât, 13) âyet-i pürenvârı buna işaret etmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'den başka hiçbir kitabın takvâya, bu ölçüde, bu derinlikte, bu şümûlde ve Kur'ân'dakine denk bir mânâ yüklediğine şahit olmadığım gibi, İslâm'ın dışında hiçbir ahlâk ve terbiye sisteminin de bu seviyede, madde ve mânâyı kucaklayan; kökü dünyada, dalları, çiçekleri, meyveleri ukbâda sihirli bir kelimeye rastlamadım. Evet, mânâ ve muhtevâ itibarıyla takvâda öyle bir büyü var ki, ona sığınmadan Kur'ân'ı tam anlamak ve Kur'ân yörüngesinde yürümeden ona ulaşmak mümkün değildir. Her şeyden evvel Kur'ân, kapısını müttakîlere aralar ve onlara هُدًى لِلْمُتَّقِينَ fısıldar;[522] neticede, Hz. Furkan ekseninde yaşamaya işaret eder ve nazarları لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ufkuna çevirir.[523]

Hakk'ın, en çok beğendiği iş takvâ, O'nun en temiz, en nezih kulları da müttakîlerdir. Takvâ adına müttakîlere en saf, en

522 "(Bu Kur'ân,) müttakîler için bir hidâyet kaynağıdır." (Bakara, 2)

523 "Umulur ki takvâ dairesine girersiniz." (Bakara, 21, 63, 179, 183; En'âm, 153; A'râf, 171)

duru mesaj da Hz. Furkan-ı Bedîü'l-beyân'dır. Hakk'ın kulları, her zaman Kur'ân'la beslenir, ötede de rü'yet ü rıdvanla. Buradaki vicdânî zevk, oradaki rûhânî haz, takvâdaki derinliğe bir ikinci mevhibe olması itibarıyla Cenâb-ı Hak: اِتَّقُوا اللهَ حَقَّ تُقَاتِهِ "Allah'a karşı olabildiğince takvâ dairesinde olun!" (Âl-i İmran, 102) buyurarak bu mânâdaki takvânın önemini hatırlatır.

Evet, bütün hayır vesilelerini değerlendirme, bütün şer yollarına karşı kapalı kalma veya kapalı kalmaya çalışma mânâlarına gelen takvâ sayesinde insan, aşağıların aşağısına yuvarlanmaktan kurtulur ve "a'lâ-yı illiyyîn" yolcusu olur. Bu itibarla da denebilir ki, takvâyı bulan, bütün hayırların, yümünlerin, bereketlerin kaynağını bulmuş olur. İşte bir şahit daha:

"Allah din ü takvâyı kime verdiyse o, dünya-ahiret muradına ermiştir. Kim ki, hak eri ve takvâ sahibidir, o bir şakî değil saiddir ve dosdoğru yoldadır. Kim ki takvâdan nasipsiz ve takvâ emâresinden yoksundur, onun varlığı ayıp ve ardan başka değildir. Aslında, Hazreti Hakk'a yol bulandan başkası da diri değil, ölüdür." (Gülşen-i Tevhid).

Takvâ, paha biçilmez bir hazine; en zengin hazinelerin en mûtenâ yerinde eşsiz, bîhemta bir cevher; bütün hayır kapılarını açan sırlı bir anahtar ve Cennet yolunda bir buraktır. Onun bu müstesnâ yerine binâendir ki o, Kur'ân-ı Kerîm'in zülâl beyânıyla, tam yüz elli defa ışık tayfları halinde gelir ve ruhlarımızın dimağına akar.

Takvânın bu umumî kullanılışına mukabil bir de herkes tarafından bilinen has bir mânâsı vardır ki, çok defa "takvâ" denince o hatırlanır. O da; şeriatın emir ve yasaklarına karşı fevkalâde duyarlı olmak, mükâfattan mahrumiyet veya cezayı gerektiren davranışlardan uzak kalmaya çalışmaktan ibaret görülmüştür ki: اَلَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْاِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ "Onlar, günahların büyüklerinden

ve fuhşiyattan kaçınırlar."[524] fermanı bu önemli esasın bir yanını; إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ "Onlar ki iman edip sonra da sâlih amel işlemeye koyuldular."[525] câmi' beyânı da diğer yanını ifade etmektedir. Farzları titizlikle yerine getirme ve büyük günahlardan kaçınma, takvânın zarûrî ve câmi' iki esasıdır. Sağâir dediğimiz küçük günahlara gelince:

لاَ يَبْلُغُ الْعَبْدُ أَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُتَّقِينَ حَتَّى يَدَعَ مَا لاَ بَأْسَ بِهِ حَذَرًا لِمَا بِهِ الْبَأْسُ "Kul gerçek takvâya ulaşamaz, sakıncalı şeylere girme endişesiyle bir kısım sakıncası olmayan şeyleri de terk etmedikçe!"[526] gibi pek çok beyân-ı nebevî var ki, Kur'ân'ın "lemem" dediği şeylere karşı da titiz olmayı ihtar etmektedir.

Evet, tam ihlâs, ancak her çeşit şirk şâibesinden sakınmakla, kâmil takvâ da şüphelerden bütün bütün kaçınmakla elde edilebilir. Zirâ;

اَلْحَلاَلُ بَيِّنٌ وَالْحَرَامُ بَيِّنٌ وَبَيْنَهُمَا أُمُورٌ مُشْتَبِهَاتٌ لاَ يَعْلَمُهَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ câmi' hadisi;[527] kalp ve ruh seviyesinde bir hayatı, şüpheli şeyler karşısında hassas olmaya bağlamıştır. Hadis; helâlin belli, haramın da belli olduğunu, Sâhib-i Şeriatın bu iki hususu herhangi bir kuşkuya meydan vermeyecek şekilde beyân ettiğini, ancak bu ikisinin arasında, ikisine de benzeyen bir kısım şüpheli şeylerin bulunduğunu ve insanların çoğunun bunları bilemeyeceğini, bu itibarla da, şüpheli şeylerden sakınmak lâzım geldiğini; ancak şüpheli şeylerden sakınan kimsenin dinini, ırzını koruyabileceğini, şübühâta düşen kimsenin ise, harama girme ihtimaliyle karşı karşıya bulunduğunu, tıpkı, koru

---

524 Şûrâ, 37; Necm, 32.

525 Kur'ân-ı Kerîm'de birçok yerde geçen bu ifade için örnek olarak meselâ bkz. Bakara, 277; Yûnus, 9; Hûd, 23; Kehf, 30, 107.

526 Tirmizî, *Sıfâtü'l-Kıyâme* 19; İbn Mâce, *Zühd* 24.

527 "Helal(ler) de haram(lar) da açıktır, bellidir. Bu ikisinin arasında da, şüpheli, insanların bir çoğunun hükmünü bilemeyeceği meseleler vardır." (Buhârî, İman 39; Müslim, *Müsâkat* 107)

kenarında koyun güden çobanın koyunlarının, koruya girmesi melhuz bulunduğu.. gibi hususları anlattıktan sonra Hz. Rûh-u Seyyidi'l-Enâm buyurur ki: *"Biliniz ki, her melikin bir korusu vardır; Allah'ın korusu da haramlardır. Şu da bilinmelidir ki, cesette bir et parçası vardır, o sıhhatli olunca beden de sıhhatli olur; o bozulunca beden de bozulur. İşte o kalptir!"*

Bu esaslara binâen, takvâ-yı tâmmın, ancak şüpheli şeyler ve küçük günahlardan sakınmakla elde edilebileceğini söyleyebiliriz. Böyle bir içtinap ise her şeyden evvel iyi bir haram ve helâl bilgisine, bundan da öte sağlam bir mârifet ve vicdan kültürüne vâbestedir. İş gelip bu noktaya dayanınca: إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللهِ أَتْقٰيكُمْ *"Sizin Allah nezdinde en asil ve en şerefliniz, takvâda en ileri olanınızdır."* (Hucurât, 13) âyetiyle; إِنَّمَا يَخْشَى اللهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ "*Kulları içinde Allah'tan hakkıyla ancak âlimler korkar.*" (Fâtır, 28) beyânı âdetâ kutuplaşır; takvâ, asâlet ve şerefe inkılâp eder, ilim de saygıya bürünür ve bir bayrak gibi tüllenir. Kalbini ve sırrını bu renklerle bezeyen ruhlar, أُولٰئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوٰى "*İşte o kâmet-i bâlâlar, kalplerinde, Allah'ın takvâ imtihanına tâbi tuttuğu kimselerdir.*" (Hucurât, 3) ilâhî iltifatıyla da birer imtihan kahramanı olarak anlatılırlar.

İbadet ve itâat kutbunda takvâ denince, daha çok iç safveti, gönül derinliği ve ihlâs enginliği anlaşılır; mâsiyet dairesinde de günah ve şüpheli şeylere karşı kesin tavır ve kararlılık...[528]

Cennet'te Bağlar, Bahçeler

حَدَائِقَ وَ أَعْنَابًا ۝

32. "Bahçeler ve üzüm bağları vardır."

[528] M. F. Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, 1/74-79.

حَدَائِقَ Hadâik kelimesi; Hadîka kelimesinin çoğuludur. O da suyu, çeşitli ağaçları, türlü türlü meyveleri ve güzel çiçekleri olan, etrafı duvarla çevrili bahçe demektir.

أَعْنَاباً A'nab ise; yaş üzüm ve üzüm bağları demektir. A'nâb kelimesinin nekre getirilmesi, yani üzümlerin/üzüm bağlarının şeklinin, renginin, cinsinin açıklanmaması, o üzüm ve üzüm bağlarının kalitesinin çok üstün olduğunu göstermek içindir.[529]

Takvâ sahibi mü'minlere ikinci mükâfat olarak tarifi bizce mümkün olmayan bahçeler ve bağlar hazırlanmıştır. Bunun sebebi çok açıktır: Zira insanın bizzat hilkatindeki duygu ve arzular her zaman ve her yerde yeşilliklerle, çeşitli meyvelerle ve renk renk gül ve çiçeklerle süslü bahçelere meyleder. Âhirette de buna büyük ihtiyaç vardır. Çünkü Allah hem yeşilliği sevmiş, hem de kullarına sevdirmiştir.

Yaşıt Kızlar

وَ كَوَاعِبَ أَتْرَابًا ۝

33. "Memeleri tomurcuklanmış yaşıt kızlar vardır."

O takvâ sahibi kullar için Cennetlerde memeleri yeni yeni büyümeye ve kabarmaya başlamış, hepsi aynı yaşta olan genç kızlar vardır.

كَوَاعِبَ Kevâib kelimesi; ka'b kelimesinin çoğuludur. Ka'b, memeleri küp şeklinde, yani yeni tomurcuklanmış, turunç memeli genç kızlara denir.

أَتْرَاباً Etrâb ise; tirb kelimesinin çoğulu olup "aynı yaşta, yaşıt" demektir. Bazı tefsirlerde Cennet kızları hep on altı yaşında, erkekleri ise otuz üç yaşındadır, diye rivâyet edilmiştir.[530] Etrâb

529 Râzî.
530 Elmalılı, *Hak Dini.*

kelimesi aynı zamanda, o kadınların hiç yaşlanmayacaklarını, hep aynı yaşta kalacaklarını da ifade etmektedir.[531]

Bu âyet, Cennet'te mü'minler için hazırlanan eşleri tasvir etmektedir. Bunlar genellikle iki kısımdır: Biri, Cennet yaratıldığı zaman orada yaratılan "Hûrî" denilen ve mâhiyeti bizce bilinmeyen bâkire ve yaşıt eşlerdir. Diğeri, dünyadaki sâliha eşlerdir ki, Cennet'e girince onlar da hûrî misali yaşıt duruma gelir ve taze kız görünümü alırlar.

Dopdolu Kadehler

وَ كَأْسًا دِهَاقًا ۞

34. "Dopdolu kadehler vardır."

كَأْسًا Ke's; kâse, kadeh demektir. Fakat dolu kadehe denir, boş olursa ke's denmez. Yani içinde içki bulunan kadehe ve içindeki içkiye de ke's denir.

Takvâ sahipleri için Cennetlerde dopdolu kâseler de vardır ki, billurdan yapılmış, şeffaf kadehlerdir. O kadehler ile temiz, lezzetli içecekler içer, zevk alırlar. Bazı müfessirlere göre "kadeh"ten maksat, şaraptır.[532] Kur'ân'da Cennet'teki içkilerden yer yer söz edilirken, o içkilerin özelliklerinden bir kısmı da açıklanır: Son derece nefistir, sarhoşluk vermez, insanı saçmalamaya itmez, sağlığı bozmaz ve fakat hep neşe, huzur ve ferahlık verir: "Allah'a karşı gelmekten sakınanlara vâd edilen cennetin durumu ise şudur: Orada bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen süt ırmakları, içerken lezzet veren şarap ırmakları ve süzme bal ırmakları vardır." (Muhammed, 15), "Onların Rabbi, kendilerine tertemiz bir içki ikram eder…" (Dehr, 21), "Etraflarında,

531 Mâtûrîdî.
532 Kurtûbî.

cennet şarabından dolu testiler, sürahiler, kadehlerle, ebedîliğe ermiş çocuklar dolaşıp hizmet ederler. Bu içkiden ötürü baş ağrısı çekmezler, sarhoş da olmazlar." (Vâkıa, 17-19)

İdrara dönüşmeyen ve sarhoşluk vermeyen o içkilerin mâhiyetini bilmemiz mümkün değildir. Cenâb-ı Hak, anlamamızı kolaylaştırmak için oradaki nimetleri, dünya nimetlerinin adını ve bazen de vasfını kullanarak tasvîr etmektedir.[533]

دِهَاقاً Dihêkan: Müfessirlere göre bu kelime üç mânâya gelmektedir:

Birincisi: "Ağzına kadar dopdolu kâseler." anlamına gelmektedir.

İkincisi: "Art arda, peş peşe gelen kâseler." anlamındadır.

Üçüncüsü: "Arı duru, katıksız ve saf" mânâsınadır.[534]

Büyük müfessir Taberî'ye göre âyetin mânâsı şöyledir: "Takvâ sahiplerine arınmış, katıksız içeceklerle dolu kâseler sunulacaktır." Yani; cennetliklere sunulacak meşrubat kadehleri hem dolu dolu, hem içindeki saf ve temiz, hem de peş peşe ve bol miktarda olacaktır.

Ne Boş Bir Söz İşitirler, Ne de Bir Yalan

لاَ يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلاَ كِذَّابًا ۞

35. "Orada ne boş bir söz işitirler, ne de bir yalan."

Cennet'e giren zâtlar, o Cennet'te boş bir lâkırdı ve yalan işitmezler. Birbirlerini yalanlamazlar, dâima uyanık, pek güzel bir akıl ve şuura sahip bulunurlar. İçecekleri temiz, lezzetli su ve şerbettir. Dünya şarabı gibi zararlı, akılları sarsacak bir mahiyette

533 İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri.
534 Râzî; Kurtûbî; İbn Kesîr.

değildir ki, onu içince ne dediklerini bilmesinler ve boş boş konuşup yalan söylesinler.[535]

لَغْوًا Lağv: Boş, bâtıl demektir. Bu da anlamsız olan ve bir kenara atılması gereken sözler demektir.[536] Çünkü Cennet ehli dünyadakilerin aksine içki içecek olurlarsa, akılları değişmez ve boş ve bâtıl bir söz söylemezler.[537]

كِذَّابًا Kizzâb: Yalan söz demektir. Yani onlar Cennet'te birbirlerine yalan söylemezler, birbirlerini yalanlamazlar ve yalan bir söz de işitmezler.[538] Yani cennetlikler orada, kesinlikle hiçbir yalan duymayacaklardır.[539] Bu durum, etrafın temizliğini ve edebî seviyenin yüksekliğini gösterir. Nefisler de ondan hoşlanır. Dünya ise böyle değildir; mü'min insan burada nefse ağır gelen ve düşünceyi rahatsız eden şeyler duyar. Cennet'te boş, seviyesiz ve faydasız söz yoktur. Yalan günahı da yoktur. Bilakis orası mutluluk diyarıdır, oradaki her şey eksiklikten uzaktır.[540]

Cennet İçkisi Aklı Etkilemez

"Orada ne boş bir söz işitirler, ne de bir yalan." âyetinin beyan ettiğine göre mânâ:

a. "İçtikleri o içkiler yüzünden aralarında boş söz cereyan etmez.." şeklinde olur. Bu böyledir, zira, dünyada iken içki içenler, hep bâtıl şeyler konuşurlar! Hâlbuki Cennet'tekiler, Cennet içkilerini içtiklerinde, sarhoş olmazlar, akıllarını yitirmezler, abuk-subuk da konuşmazlar.

535 Tefhîm.
536 İbn Kesîr.
537 Kurtûbî.
538 Kurtûbî.
539 Râzî.
540 Zuhaylî.

b. "Onlar Cennet'te, hoşlanmayacakları hiçbir şey duymazlar." demektir.

Cennet Nîmetleri Her Mü'mine Fazlasıyla Verilecektir

Müttakîlere Cennet'te verilen nimetlere ek olarak, kendilerine, vicdanın tadına vardığı ve aklın kavrayabildiği bir atmosfer sağlanmıştır, yani "Orada ne boş bir söz ve ne de yalan işitirler." Orada yaşadıkları hayat, boş sözlerden ve tartışmanın eşlik ettiği inkârcılıktan korunmuş bir hayattır. Çünkü gerçek, üzerinde tartışmaya ve inkâr etmeye ve içinde hiçbir yarar olmayan boş söze yer olmayacak kadar apaçık ortadadır. Bu öyle bir yücelik öyle bir doyumdur ki tam edebiyet yurduna layıktır.[541]

Mü'minler Cennet'te "selâm" sözü dışında bir faydasız söz konuşmazlar: "Onlar Cennet'te ne boş bir söz, ne de günaha sokan bir laf işitirler. İşittikleri söz, hep: "Selam! selam!" sesleridir." (Vâkıa, 25-26)

Cennet'te hırs, tama', bencillik, kıskançlık, aç gözlülük, sürtüşme, tartışma, mal ve servet kavgası da yoktur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın kudret fırçasıyla süslenen Cennet ve içindeki nîmetler o kadar geniş ve çoktur ki, her mü'mine fazlasıyla verilecektir. Aynı zamanda dünyevî duygulardan saydıklarımızın artık o âlemde izi, anlamı ve hikmeti kalmaz. Herkes eriştiğiyle mutlu ve bahtiyardır. Bu sebeple de orada ne boş ve anlamsız sözün, ne de yalanın yeri olabilir. Mü'minler bu gibi kötü duygu ve sıfatlardan arındıktan sonra Cennet'e girmeye lâyık düzeye gelmiş olurlar.[542]

"İman edip yararlı işler yapanlar ise -ki hiç kimseye Biz gücünün yetmeyeceği yük yüklemeyiz- cennetlik olup, orada ebedî kalacaklardır."

---

541 Fî Zilâl.
542 İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri.

"Öyle bir halde ki içlerinde kin kabilinden ne varsa hepsini söküp çıkarırız, önlerinden ırmaklar akar. 'Hamdolsun bizi bu cennete eriştiren Allah'a! Eğer Allah bizi muvaffak kılmasaydı, biz kendiliğimizden yol bulamazdık. Rabbimizin elçilerinin gerçeği bildirdikleri bir kere daha kesinlikle anlaşılmıştır.' derler. Kendilerine de: 'İşte güzel işlerinize karşılık, karşınızda duran şu muhteşem cennete vâris kılındınız, buyurun!' diye nida edilir." (A'raf, 7/42-43)

"Şeytana uymaktan korunan müttakiler ise cennetlerde ve pınar başlarındadırlar."

"'Selametle, emin olarak girin oraya!' (denir onlara)."

"Onların kalplerindeki kini söküp çıkarmışızdır. Dost ve kardeş olarak, divanlar üzerinde karşı karşıya otururlar."

"Orada kendilerine hiç bir zahmet ve meşakkat dokunmaz, oradan hiç çıkarılmazlar." (Hicr, 15/45-48)

Rabbinden Yeterli Bir Bağış

جَزَاءً مِنْ رَبِّكَ عَطَاءً حِسَابًا ۝

36. "(Bunlar) Rabbinden yeterli bir bağış olarak (verilir)."

"Bunlar Rabbinden, amellerine göre hesap ve takdir edilmiş bolca mükâfatlardır." şeklinde de mâna verilmiştir.[543]

Bazı müfessirlere göre ise; Yüce Allah, takvâ sahiplerinin bir ameline karşı 10, 700 ve hatta hesapsız mükâfat verecektir. Bu, onların amellerinin tam karşılığı olmayıp, Allah'ın lütfundan verdiği fazlaca nimetlerdir. Bu söylediklerini izah ederken şu âyetleri okumuşlardır: "Kim Allah'a güzel bir işle gelirse, iyilik işlerse, ona **on misli** verilir; kim de bir kötülükle gelirse, sadece kötülüğüne denk bir ceza görür ve hiç kimseye haksızlık edilmez."

543 İbn Âşûr.

(En'âm, 160), "Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, **yedi başak verip her birinde yüz tane** bulunan bir başağın haline benzer. Allah dilediğine kat kat fazlasını da verir. Allah'ın lütfu geniştir, ilmi her şeyi kaplar." (Bakara, 261),[544] "Hak yolunda sabredenleredir ki ücretleri **hesapsız** bir tarzda ödenir." (Zümer, 10)

حِسَاباً Hisâben: Bu kelime tam yetmek mânâsından "yeter mi yeter deyinceye kadar yeterli ve bol" şeklinde tefsir olunmuştur.[545]

Hisâben kelimesi bazı müfessirlere göre ise: "Pek çok demektir." Cennet'teki müttakî kimseye "artık bana bu kadarı yeter deyinceye kadar." çokça vermek anlamındadır. Onlara yetecek kadar, anlamındadır. Onları hesaba çektikten sonra bir iyiliklerine on karşılık vermiş olacaktır. İşledikleri dolayısıyla onları hesaba çekmiş olacaktır. Burada "hesab" saymak manasınadır. Yani Yüce Rabbin vaadine göre, o kimseye verilmesi gereken miktar sayılıp verilmiş olacaktır.[546]

Âyette geçen "Hisâben" kelimesini bazı müfessirler: "Hesap edilerek" şeklinde izah etmişlerdir. Bu izaha göre âyetin manası şöyledir: "Takvâ sahiplerine verilecek olan bu nimetler, Rabbin tarafından onların amellerine karşılık verdiği bir mükâfat ve yaptığı amelleri hesaba katılarak verilen bir lütuftur."[547]

Mü'minin hiçbir ameli hesap dışı bırakılmaz, ihmal edilmez, önemsemezlik yapılmaz. Amellerinin mükâfatında bir noksanlık, bir cimriliğe rastlanmaz. Kusur olmasın diye amellerin mükâfatı verilirken hesab nazar-ı dikkate alınır. Hepsi tek tek sayılır ve mükâfata mazhar edilir. O halde amelin büyüğüne küçüğüne bakılmamalı, Allah'ı râzı edecek her iş önemsenerek işlenmelidir.[548]

544 Taberî.
545 Elmalılı, *Hak Dini.*
546 Kurtûbî.
547 Taberî.
548 Râzî.

Gözlerin Görmediği, Kulakların İşitmediği ve Beşer Aklının Tasavvur Edemeyeceği Türden Nimetler

Nebe' Sûresi 31-36. arası âyetlerde "müttakîler" şeklinde anılan itaatkâr mü'minler için âhirette hazırlanan nimetler, lütuf ve ikramlar "gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ve hiçbir beşer aklının tam olarak tasavvur edemeyeceği türdendir."[549] Çünkü bütünüyle âhiret gayb alanıdır; gaybı da Allah'tan başkası bilemez.[550] Bununla birlikte, Yüce Allah, kullarının uhrevî nimetlere dair yaklaşık bir fikir edinmelerini sağlamak ve onlarda bir arzu uyandırmak için, birçok âyette olduğu gibi burada da idrak ve anlama gücüne göre temsilî bir anlatımla bu dünyada en çok ihtiyaç duydukları, arzuladıkları, sevdikleri maddî-bedensel hazlardan örnekler vermiştir. Bu anlatımda Kur'ân'ın ilk muhataplarının beklentilerinin dikkate alındığı da söylenebilir, keza bu anlatımdan, âhirette Cennet'e girmeyi hak eden her bir insana, dünyadaki ameline zihnî ve ruhî kemaline, mutluluk anlayışına ve beklentisine göre neleri istiyor ve bekliyorsa onların verileceği sonucunu çıkarmak da mümkündür.[551]

Tam Karşılık

Nebe' Sûresi 26. âyette azgınlara verilecek cezanın, dünyada yaptıklarına uygun bir karşılık olduğu bildirilmişti. (جَزَاءً وِفَاقًا Bu, yaptıklarının tam karşılığıdır.) Bu 36'ncı âyette de mü'minlerin yaptıklarına karşılık olarak verilecek mükâfatın Allah'ın bolca lütfu ve bağışı olduğu belirtilmektedir. Âyette mü'minlere âhirette verilecek nimetlerin niceliğini bildiren "hisâben" kelimesi, "çok, bol bol, yeter deyinceye kadar" şeklinde yorumlandığı

549 Buhârî, Tevhîd 35; Müslim, İman 312
550 bkz. Bakara 2/3
551 bkz. Fussilet 41/30-33

gibi, "yeterli, kâfi miktarda, amellerin miktarına göre, hak edişe göre" şeklinde de açıklanmıştır. Mükâfatın, amellere göre kat kat fazlasıyla, hatta hesapsız verileceğini bildiren âyetler de vardır[552] ve bu âyetlerde âhirette ödüllerin hak edişe göre ölçülü değil, Allah'ın râzı olduğu kullarına, ölçüye ve hesaba sığmaz lütuflar olarak verileceği belirtilmektedir.[553]

Buraya kadar zikrettiklerimizden, cennetliklerden her birine verilecek nimetin göz ve gönül dolduracak kadar çok olduğu, aç gözlülüğe kapı açmayacak kadar yeterli olduğu anlaşılmaktadır. Zaten Cennet'te, aç gözlülük, hırs, kıskançlık, doymazlık gibi kötü duygular bütünüyle silinecektir.[554]

O, Önünde Kimsenin Konuşamayacağı Rahmân Olan Allah'tır

رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الرَّحْمَنِ لاَ يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا ۝

37- "O, göklerin, yerin ve bu ikisi arasındakilerin Rabbidir. O, önünde kimsenin konuşamayacağı Rahman olan Allah'tır."

Bu âyet, Allah'ın, yer ve göklerin Rabbi, sâhibi olduğunu bildiriyor. Dolayısıyla, kullarına ibâdeti emredip onları imtihan eden Allah'ın, bir ihtiyacı olduğu, bu ibâdetten bir menfaat elde ettiği için kullarını imtihan etmediği anlaşılır. Çünkü bütün gökler ve yer kendisinin olan Allah'ın, kullarının ibâdetine ihtiyacı yoktur. Kulların ibâdete ihtiyacı vardır ve onların menfaati için imtihan etmektedir. Eğer kullar emredilenleri yaparlarsa, dünya ve âhirette mutlu olurlar, yapmazlarsa kendileri zarar ederler.[555]

---

552 Bakara 2/261; Zümer 39/10; Gâfir 40/40
553 Kur'ân Yolu.
554 İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri.
555 Mâtûrîdî.

رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا , "O, göklerin, yerin ve bu ikisi arasındakilerin Rabbidir." Burada Yüce Allah'ın, mü'minlerin de, müşriklerin de rabbi olduğuna bir ima vardır. Çünkü Yüce Allah yerlerin, göklerin ve evrendeki her şeyin rabbidir. O, Rahmân isminin bir tecellisi olarak bütün insanlara rahmetiyle muamele edip her türlü nimeti lütfettiği halde, müşrikler cehalet ve nankörlüklerinin sonucu olarak Allah'ı bırakıp başka varlıklara tapmışlar, onların kendilerini Allah'a yaklaştıracağını[556] ve O'nun huzurunda kendileri için şefaatçi olacaklarını iddia etmişlerdir.[557] Böylece Allah'ın Rahmân isminin gereği olan rahmetten de kendi iradeleriyle kendilerini mahrum bırakmışlardır. Hesap gününde bu yaptıklarının yanlış olduğunu anlayınca özür dilemeye kalkışsalar dahi kendilerine ne konuşma izni verilecek, ne de özür dileme izni.[558] Çünkü o gün, kulların kendilerine düşeni yapma günü değil, dünyada yaptıklarının karşılığını görme günüdür, hüküm ve hesap günüdür. Bu sebeple o gün sadece Allah'ın hoşnut olduğu ve konuşmasına izin verdiği kimseler konuşacaklar ve bunlar da ancak gerçeği söyleyeceklerdir. Bütün bu açıklamaların asıl maksadı ise insanların fırsat eldeyken akıllı hareket ederek Allah'ın iradesine uygun bir hayat çizgisi benimseyip o çizgide sapmadan ilerlemeleridir.[559]

---

556 bkz. Zümer, 3: "Allah'tan başka birtakım hâmiler edinerek: "Biz onlara sırf bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz" diyenlere gelince, elbette Allah, onların hakkında ihtilaf ettikleri hususlarda aralarında hükmünü verecektir. Allah yalancılığı, nankörlük ve kâfirliği huy edinenleri hidâyet etmez, emellerine kavuşturmaz."

557 Yûnus, 18: "Onlar, Allah'tan başka kendilerine zarar veya fayda veremeyen birtakım nesnelere ibadet ediyor ve "Onlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir" diyorlar. De ki: Böyle bir şey olacak da Allah bilmeyecek ha! Ne o, yoksa siz Allah'a göklerde ve yerde olup da bilmediği şeylerin varlığını mı haber vereceğinizi iddia ediyorsunuz? Hâşâ! O, onların iddia ettikleri her türlü ortaktan münezzehtir, yücedir."

558 krş. Mürselât, 36: "Kendilerine konuşma izni verilmez ki özür dilesinler."

559 Kur'ân Yolu.

الرَّحْمنِ "*Rahmân*", iyi olsun kötü olsun, mü'min olsun kâfir olsun, ayırım yapmadan dünyada nimetini herkese veren Allah demektir. "Pek merhametli" diye de tefsîr edilebilir.

لاَ يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا "Önünde kimse konuşamaz." Bu, Rahmân olan yüce Allah'ın, Rablikte son derece ulu ve yüce olduğunu ve ceza ve ihsanda kendi başına buyruk olduğunu açıklamaktadır. Yani, O öyle yüce ve ortaktan uzak, öyle ulu bir varlıktır ki, göklerde ve yerde ne varsa hepsi, yukarıda ve aşağıda bulunan bütün yaratıklar, fiilen O'nun işine karışmak şöyle dursun, O'nun adına kendiliklerinden bir söz söylemek veya O'na bir hitapta bulunmak yetkisine sahip değildirler. Ancak bundan sonraki âyette açıklanacağı üzere O izin vermişse başka. O zaman da yetkili olarak değil, izinli olarak konuşabilirler.[560]

Evet, semâlardaki ve yerlerdeki mahlûkattan hiç biri, O Yüce Yaratıcının müsaadesi olmadıkça o ezeli Mâbud ile konuşma ve O'na hitab etmeye, O'ndan bir şey istemeye, şefaatte bulunmaya selâhiyetli bulunamazlar, O'nun azamet ve yüceliğine, umumî hâkimiyetine karşı bütün mahlûkatın tam bir hürmetle teslimiyette bulunmaları icabeder.[561]

Kimse Allah'ın Huzurunda Söz Söylemeye Cesaret Edemez

Cenâb-ı Hâk mutlak anlamda âdildir. O zulmü, haksızlığı kendine de, insanlara da haram kılmıştır. Âhiret gününde insanları bir araya toplayıp onların dünyada işledikleri iş ve amellerini -niyetlerine göre- değerlendirip karşılığını verirken, hiç kimsenin: "Bana neden ceza veriliyor veya verilen ceza fazla değil midir?" diyemeyeceği gibi, hiçbir kul kendisine verilen mükâfatın az olduğunu da söyleyemez. Zira herkes çok iyi bilir ki, takdir edilen karşılık, işlediği amele ve taşıdığı niyet ve maksada göre hesaplanmıştır. Cenâb-ı

560 Elmalılı, *Hak Dini*.
561 Tefhîm.

Hakk'ın ve meleklerinin bir yanlışlık veya ihmali söz konusu olamaz. O bakımdan Allah'ın adalet ve hesabına karşı, hiçbir kul konuşma cesaretini ve hakkını kendinde bulamaz.[562]

"O'nun huzurunda söz söylemeye" O'nun izni bulunmaksızın şefaatte bulunmaya "kimsenin gücü yetmez." Yani onlar, O izin vermeksizin yüce Rabbe hitab edemeyeceklerdir. Buna delil de: يَوْمَ يَأْتِ لاَ تَكَلَّمُ نَفْسٌ إِلاَّ بِإِذْنِهِ "Allah'ın izni olmaksızın hiçbir kimse söz söyleyemez." (Hud, 105) buyruğudur.

Kimler Konuşamaz

لاَ يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا "Önünde kimse konuşamaz." âyetinden kimlerin kastedildiği konusunda farklı görüşler ve her bir görüşün de gerekçeleri vardır:

a. Bunlar, kâfir ve müşriklerdir. Kıyâmet günü, onlar Allah huzurunda konuşamayacaklardır. Mü'minler ise şefaat edeceklerdir. Onların şefaat etmeleri de Allah'ın kendilerine izin vermesinden sonra olacaktır. Çünkü Yüce Allah: مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلاَّ بِإِذْنِهِ "O'nun izni olmaksızın nezninde kim şefaat edebilir." (Bakara, 225) diye buyurduğu gibi, bir başka yerde de: "O günde Rahmân'ın izin vereceği ve sözünden râzı olacağı kimseninki müstesna, şefaatin hiçbir faydası olmayacaktır" (Tâhâ, 109) diye buyurmaktadır.[563]

b. Göklerdeki, yerdeki ve ikisi arasındaki bütün varlıklardır. Bunların hiçbiri Allah'ın izni olmadan O'nun huzurunda tek kelime konuşma yetki ve gücüne sahip değildir. Râzî, bu görüşü tercih etmektedir.

c. Bunlar mü'minlerdir. Öylesine mükâfata mazhar olacaklar ki, itiraz edecek ve söyleyecek hiçbir söz bulamazlar Bundan hemen önce mü'minlerden söz edilmesi böyle bir görüşün ileri

---

562 *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri.*
563 Kurtûbî; İbn Kesîr.

sürülmesine sebep olmuştur. Ayrıca, mü'minler bile O'nun huzurunda konuşma güç ve yetkisine sahip değillerse, diğer kimselerin konuşmaya hiç yetki ve tâkati olamaz.[564]

Ruh ve Meleklerin Saf Saf Kalktıkları Gün

يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلاَئِكَةُ صَفًّا لاَ يَتَكَلَّمُونَ إِلاَّ مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَقَالَ صَوَابًا ۞

38- "O gün Ruh ve melekler sıra sıra ayakta dururlar. Rahmân'ın izin verdikleri dışında hiç kimse konuşamaz. İzin verilen de doğruyu söyler."

يَوْمَ يَقُومُ "Ayakta dururlar..." Yani pek saygılı bir vaziyet alacaklardır. Allah'ın huzurunda söz söylemeye kimsenin gücünün yetmeyeceği gün olan o gün, Ruh ve melekler saf olup, ayakta duracaklardır.

الرُّوحُ "Ruh'un mâhiyeti hakkında on iki görüş ileri sürülmüştür:

1. O, meleklerden bir melektir: Yüce Allah, Arştan sonra ondan daha büyük bir varlık yaratmamıştır. Kıyâmet gününde kendisi tek başına bir saf olarak duracak, diğer melekler de bir saf halinde duracaklardır. Onun yaratılışının azameti diğer meleklerin safları gibi olacaktır.

Ruh; yedi semadan, yedi arzdan ve dağlardan daha büyük bir melektir. O dördüncü sema tarafındadır. Her gün Yüce Allah'ı on iki bin defa tesbih etmektedir. Allah her bir tesbihten bir melek yaratır. İbn Abbas'a göre: "O, yaratılış olarak en büyük meleklerden bir melektir." İbn Mes'ud'a göre ise: "O göklerden ve yerden daha büyük bir melektir."[565]

564 Râzî.
565 Taberî.

2. Ruh, Cebrail'dir (aleyhisselâm):[566] Ruh, çoğunluğun görüşüne göre, şu âyetten ötürü Cebrail'dir (aleyhisselâm): نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ * عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ "Onu Rûhu'l-emin, uyaran nebîlerden olman için, senin kalbine indirmiştir." (Şuara, 193-194)[567]

Arşın sağ tarafında nurdan bir nehir vardır. Yedi sema, yedi arz, yedi deniz gibidir. Cebrail, o ırmağa her gün seher vakti girip yıkanır, nuruna nur katılır, güzelliğine güzellik, azametine azamet. Sonra silkinir, Allah onun tüylerinden düşen her bir damladan yetmiş bin melek yapar. Her gün bunların yetmiş bin tanesi Beytü'l-Ma'mûr'a, diğer yetmiş bin tanesi de Ka'be'ye girer ve kıyâmet gününe kadar tekrar oralara geri dönmezler.

İbn Abbas'tan rivâyet edilen bir görüşe göre de ruh, Cebrail'dir. İbn Abbas demiştir ki: "Cebrail (aleyhisselâm), kıyâmet günü yüce Allah'ın huzurunda O'nun azabından korku ile titreyerek ayakta duracak ve:

سبحانك لا اله الا أنت ما عبدناك حق عبادتك 'Noksan sıfatlardan uzaksın, ya Râb! Senden başka ilah yok. Biz sana hakkıyla ibadet edemedik.' diyecektir."[568]

3. Allah'ın ordularından bir ordudur: Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Ruh, bu âyet-i kerimede Yüce Allah'ın ordularından bir ordudur. Bunlar melek değildirler, başları, elleri ve ayakları vardır, yerler ve içerler." Daha sonra: "O gün, ruh ve melekler saf olup ayakta duracaklar." âyetini okudu.[569] İşte bunlar bir ordu, diğerleri de bir ordudur. Buna göre, onlar insanlar gibi olmakla birlikte; insan olmayan insan sûretinde bir tür yaratıktırlar.[570]

566 Mâtûrîdî.
567 Zuhaylî.
568 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*.
569 Benzeri rivayetler için bkz. Taberî; İbn Ebî Hâtim; Ebû Hayyân; İbn Kesîr; Suyuti; Şevkânî.
570 Râzî.

4. Bunlar meleklerin en şereflileridir.

5. Bunlar meleklerin üzerindeki bekçilerdir.[571]

6. Ruh, Allah'ın insan sûretinde var ettiği yaratıklardandır. Semadan inen her bir melek ile birlikte, mutlaka o ruhtan birisi vardır.

7. Bunlar insanların ruhları olup, bu izaha göre âyetin manası şöyledir: Birinci sur ile ikinci sur arasında, ruhlar bedenlere iâde edilmeden önce onlar ve melekler saf saf dizildikleri zaman, Rahmân olan Allah'ın izin verdiği ve doğru konuşan hariç, O'nun huzurunda kimse konuşamaz.[572]

8. Ruh kelimesinden maksat, insan şeklinde olan ve fakat insan olmayan diğer yaratıklardır.[573]

9. Ruh, Kur'ân-ı Kerim'dir.[574] Bunun delili: وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَلاَ الإِيمَانُ وَلَكِنْ جَعَلْنَاهُ نُورًا نَهْدِي بِهِ مَنْ نَشَاءُ مِنْ عِبَادِنَا "İşte böylece sana da emrimizden bir rûh vahyettik. Hâlbuki sen daha önce kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Lâkin Biz onu, kullarımızdan dilediklerimize doğru yolu gösteren bir nûr kıldık." (Şûrâ, 52) âyetidir.[575]

10. Ruh deyince وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي "*Bir de sana "rûh" hakkında soru sorarlar. De ki: Rûh Rabbimin emrindedir, O'nun bileceği işlerdendir.*" (İsra, 85) âyetiyle buyrulan ruh gelir. "Ruh, Allah'ın ordularından bir ordudur. Melekler değildirler.."[576] meâlinde rivâyet edilen bir hadis de bunu gösterir.[577]

---

571 Mâtûrîdî.
572 Taberî.
573 Taberî.
574 Âlûsî.
575 Taberî; Kurtûbî; İbn Kesîr.
576 Benzeri rivayetler için bkz. Taberî; İbn Ebî Hâtim; Ebû Hayyân; İbn Kesîr; Suyuti; Şevkânî.
577 Âlûsî.

11. Bazıları, "hafaza melekleridir" demişler; bazıları ise, ruhlar üzerine vekil kılınan melektir, demişlerdir.[578]

12. Mâtûrîdî'ye göre, ruhtan maksat, semâvî kitapların olması câizdir. Bunun delili de: يُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ "Allah, melekleri, Kendi tarafından bir ruh (vahiy) ile kullarından dilediği kimselere, "Benden başka tanrı yoktur. Bana karşı gelmekten sakının!" diye uyarmak üzere gönderir." (Nahl, 2) Buna göre, semâvî kitaplar, kendilerini zâyi edenlerden veya onların içindeki emirleri yerine getirmeyenlerden şikâyetçi olacak, hakkını edâ edenlere ise şefaat edeceklerdir.[579]

Doğrusunu Allah Bilir

Büyük müfessir Taberî, burada zikredilen 'Ruh'tan maksadın; Allah'ın yarattıklarından bir mahluk olduğunu, bu varlığın zikredilen şeylerden herhangi birisi olabileceğini, kelimeyi bunların birine tahsis etmenin doğru olmadığını, çünkü buna dair herhangi bir delil bulunmadığını söylemiştir.

Elmalılı'ya göre ise: Âyette zikredilen 'Ruh ve Melekler'den maksadın ne olduğu konusunda müfessirlerin bu farklı görüşlerinden sonra, şöyle dememiz bizim için en uygun olandır: "Doğrusunu Allah bilir. Biz, Allah neyi kastetmişse ona inanırız."

Sıra Sıra Ayakta Dururlar

صَفًّا "Saf saf, sıra sıra ayakta dururlar." Saflar halinde ayakta dikilme, amellerin arzedilip, hesaba çekilme zamanında olacaktır.[580]

Âyetteki صَفًّا (saffen) kelimesi, -yukarıda bahsettiğimiz

---

578 Âlûsî.
579 Mâtûrîdî.
580 Kurtûbî.

değişik manalara göre- o rûh ile bütün meleklerin tek bir saf halinde kıyamda durmalarını ifade edebileceği gibi, iki saf halinde veya saflar halinde olduklarını da ifade edebilir. Çünkü aslında 'saf' kelimesi mastardır. Binaenaleyh tek safı da, birçok safı da ifade edebilir. Müfessirlerin görüşlerinden anlaşıldığına göre, onlar iki saf halinde duracaklar. Dolayısıyla o ruh tek başına bir saf, diğer meleklerin bütünü de diğer bir saf halinde duracaklar. Böylece ruh'un yaratılışının büyüklüğü, bütün meleklerin safına denk olur. Bazıları da, "Hayır onlar, birden çok saflar halinde duracaklardır. Zira , وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا "Rabbinin emri gelip melekler de saf saf geldikleri zaman…" (Fecr, 22) âyeti bunun saf saf, yani saflar halinde olduğunu anlatır."[581] demişlerdir.

Konuşamayacaklar

لاَ يَتَكَلَّمُونَ "Konuşamazlar." Âhiret gününde, mahşer ve hesap alanında, Allah'a en yakın olan Ruh ve Cebrail başta olmak üzere hiçbir melek ve hiçbir insan, ne bir şefaat, ne bir istek, ne de herhangi bir maksat ile bir söz söyleyemezler.[582] Allah izin vermedikçe konuşmaz ve hepsi de o edep, saygı, adalet, rahmet, inâyet makamında kemâl-i edeple saf halinde ilâhî emri beklerler.[583]

Buhârî ile Müslim'in naklettikleri şefaate dair uzunca hadiste şu cümle yer alır: "O gün peygamberlerden başka kimse konuşamaz. O gün onların söylediği de: "Selâmet ver Allahım! Selâmet ver Allahım!" duasıdır. "[584]

Büyük müfessirlerden Kurtûbî'ye göre Ruh, kıyâmet gününde şöyle diyecektir: "Hiç kimse Allah'ın rahmetine mazhar olmadan Cennet'e giremeyecektir ve hiç kimse de (gerektirici)

581 Râzî; Kurtûbî.
582 Elmalılı, *Hak Dini.*
583 *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri.*
584 Buhârî, Fadlu's- Sücûd; Müslim, Ma'rifetü Tarîki'r- Ru'ye.

ameli olmaksızın Cehennem ateşine girmeyecektir." İşte yüce Allah'ın: وَقَالَ صَوَابًا "Ve doğru söylerler." buyruğunun anlamı budur.[585]

Allah'a en yakın olan melekler bile o yüce huzurda konuşma cesaretini kendinde bulamazken, insanlar nasıl konuşabilir veya böyle bir şeye cesaret edebilir? Zira artık konuşma, itirazda bulunma, beğenmeme, beğenip azımsama, kaçamaklı yollara başvurma, aldatmaya çalışma gibi haller çok gerilerde kalmıştır. O gün hüküm yalnız Cenâb-ı Hakk'a aittir.[586]

İzin Verilenler

إِلاَّ مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَقَالَ صَوَابًا "Rahmân'ın izin verdikleri dışında hiç kimse konuşamaz. İzin verilen de doğruyu söyler."

Rahmân'ın şefaat hususunda izin verdiği kimselerden başkaları da konuşmazlar, şefaat etmeye kalkışmazlar ve konuştuklarında doğru söylerler, hakkı söylerler."[587] Yani bir şey istemeye, bir kimse hakkında şefaatte bulunmaya cesaret edemeyecekler. Konuşan kimse de izin almak ve doğru söylemek şartıyla konuşabilir. Konuşması, konuşmaya mâlik olduğundan değil, izin ile olmuş olur. Demek ki kendisine izin verilen zât, doğru sözlü birisi olduğundan dolayı, öyle bir ilâhî izne nâil olmuştur. Allah'a yakın bu kullara, bâzı mü'minler hakkında şefaatte bulunmaya izin verilmiştir. Bu makam, ilk önce genel şefaate izinli olan Resulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) makam-ı Mahmud'udur. Özel şefaatler bundan sonra olabilecektir. Bu izinden sonra da, konuşacak olanların doğru söylemiş, hakka isabet etmiş olmaları şart kılınmıştır.[588]

---

585 Kurtûbî.
586 Bkz. Zemahşerî; İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri.
587 Kurtûbî.
588 Elmalılı, *Hak Dini.*

Diğer bir görüşe göre de ruh ile melekler, ancak dünyada iken doğru söylemiş olan kimseler hakkında söz söyleyerek şefaatte bulunabilirler.[589]

Doğru Söyleyen/ler

وَقَالَ صَوَابًا "Doğru söyleyen/ler." Âyet-i kerimede, Rahmân olan Allah'ın izin verdiği ve doğru konuşan hariç kimsenin, Allah'ın huzurunda konuşamayacağı zikredilmektedir. Buradaki "Doğru söyleyen/ler"den maksat, bazı âlimlere göre meleklerdir. Allah, cennetlikleri Cennet'e, cehennemlikleri de Cehennem'e sevkettiğinde melekler bunlardan her birinin nereye gittiğini soracaklar, gittikleri yerleri öğrenince de kâfirler için: "Bu, onların yaptıklarının karşılığıdır. Allah onlara zulmetmemiştir." diyeceklerdir. Mü'minler için de: "Allah'ın rahmetiyle Cennet'e giriyorsunuz." diyeceklerdir. İşte kıyâmet gününde doğru söyleyen o meleklerin konuşmasına izin verilecektir.[590]

Bazı âlimlere göre ise burada zikredilen "Doğru söyleyenlerden" maksat, dünyada iken kelime-i şehâdet getirip onun gereğince amel edenlerdir. Âhirette sadece bu insanların konuşmasına izin verilecektir. Büyük müfessir Taberî, âyetin manasını, bu izahlardan herhangi biriyle sınırlamanın doğru olmadığını, manasının hepsini kapsar mâhiyette olduğunu söylemiştir.[591]

Rahmân'ın Huzurunda

Sûrenin başından beri sıralanan bütün bu olayların olduğu, soranların birbirlerine sordukları ve bazılarının üzerinde görüş ayrılığına düştükleri o günün sahnelerini tamama erdirmek için sûrede son sahne gelmektedir. Bu sahnede Ruh veya Cebrail (aleyhisselâm)

---

589 Tefhîm.
590 Taberî.
591 Taberî.

ile Melekler Rahmân'ın huzurunda boyunlarını eğmiş, korku içinde, saf tutarak ve ayakta beklemektedirler. O yüce ve heybetli huzurda ancak Rahmân'ın izin verdiği kimseler konuşabilmektedir.[592]

Azgın ve zâlimlerin cezaları ile müttakilerin mükâfatları "Senin Rabbindendir." Evet bütün bu karşılıklar, cezâ ve mükâfat, "Göklerin, yerin ve ikisi arasında olanların Rabbinden"dir. Bu ifadeler, biraz sonra değinilecek büyük gerçek ve dikkat çekilecek nokta için hazırlanmış uygun bir ortamdır. Bu gerçek, bütün insanları kapsadığı gibi, gökleri, yeryüzünü dünyayı ve âhireti kapsayan bir tek ilahın olduğu gerçeğidir. Bu gerçek, her zulüm ve azgınlığa ve her takvâya hak ettiği karşılığı verecek olan ve dünyanın da, âhiretin de sonunda varıp kendisine dayanacağı bir tek ilahın olduğu gerçeğidir... Sonra o yüce ilah "Rahmân"dır. Azgınlara ve müttakîlere verecek olduğu bu karşılık, rahmetinin gereğidir. Dahası azgın ve zalimlere vereceği azap bile yüce Allah'ın rahmetinin eseridir. Çünkü kötülüğün cezasını bulması ve sonunda âkıbetinin iyilikle aynı olmaması da, O'nun rahmetinin eseridir.

Yüce Allah'a yakın olan ve her türlü günahtan ve isyandan temiz ve uzak olan meleklerin sergiledikleri manzaralar, evet onların böylesine susmuş, ancak izin verildikten sonra ve ölçülü konuşmalarının manzaraları, sunulan atmosfere, heyecan, korku, heybet, yücelik ve vakar vermektedir. İşte bu sahnenin ışığı altında bir uyarı haykırışı ve yaptığına aldırmayan mahmurluk içinde gaflet uykusuna dalmışları sarsacak, bir sarsıntı kopar.[593] Şimdi o âyetleri görelim:

Hak Gün

Buraya kadar geçen âyetlerde Yüce Allah'ın kararı sonunda inkârcıların ve mü'minlerin durumları ve Allah'ın ululuk ve

---

592 Fî Zilâl.
593 *Fî Zilâl.*

ihtişamı tasvîr edildikten sonra, son iki âyette kıyâmet gününün gerçekliği, büyüklüğü ve dehşeti vurgulanıyor, düşünen insana, Allah'ın yoluna girmesi öğütleniyor:

ذَلِكَ الْيَوْمُ الْحَقُّ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلَى رَبِّهِ مَآبًا ۝

39- İşte bu hak gündür. Artık dileyen Rabbine bir yol tutar.

ذَلِكَ الْيَوْمُ الْحَقُّ "Bu, hak gündür." الْحَقُّ "Hak", mutlaka gerçekleşecek olan anlamındadır ve bu cümle, buraya kadarki açıklamaları vurgulamaktadır. Yani, yukarıda geçtiği şekilde haber verilen kalkma ve hüküm günü hak gündür, yahut o haber verilen gün açıklandığı şekilde hak ve meydana gelmesi kuşkusuz ve kesindir.[594]

الْيَوْمُ الْحَقُّ "Hak gün." Allah'ın, bütün peygamberlerin ve kutsal kitapların va'dettiği, haber verdiği âhiret gününe "yevmü'l-hak" (hak gün) denilmektedir. Meydana gelmesinde hiç şüphe olmayan ve her bakımdan doğruyu, gerçeği yansıtan, amel ve niyetlere göre karşılık verilmesinde sağlam kıstaslar konulan gün olduğu için "hak gün" denilmiştir.[595]

Artık Dileyen Rabbine Bir Yol Tutar

فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلَى رَبِّهِ مَآبًا "Artık dileyen Rabbine bir yol tutar." Yani hâl böyle olunca, o günün hak ve bunun size haber verilmiş olması kesin olunca, bundan sonra iş sizin dilemenize, cüz'î iradenizle çalışıp kazanmanıza bağlıdır. O halde her kim, o sıfatları ve ululuğu anlatılan Rabbine doğru varmak, O'nun rahmetine erip gayesine ulaşmak isterse, O'na götürecek bir dönüş yolu, sonunda o gayeye erdirecek bir başvuru yeri ve makamı edinsin, ona göre bir yol tutsun. Yâni, âhiret gününün azabından kurtulmak için, iman ve

---

594 Elmalılı, *Hak Dini.*
595 *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri.*

takvâ sahibi olarak, sâlih amellerde bulunarak, doğru söyleyerek ve itaat ederek Allah'a dönsün, o sayede Cenab-ı Hak'ka mânen yakınlaşmaya, O'nun sevabına, lütuf ve ihsanına erişmeye çalışsın.[596]

Bu âyet, "gerçek gün"ün bir gün geleceği hakkında kuşkuya düşüp de birbirlerinin görüşünü soran o kimselere çok sert bir sarsmadır. Bu gerçek gün, bir gün kaçınılmaz olarak gelecektir. Bu konuda soruşturma yapmaya ve görüş ayrılığına düşmeye hiç yer yoktur. Fırsat henüz daha eldedir. Dileyen, Cehennem kendisine gözetleme yeri ve barınak olmadan "Rabbine götürecek bir yol" benimser.[597]

Yakın Bir Azap

Sûreye, kıyâmetin gerçekleşeceği ve büyüklüğü belirtilerek başlanmıştı. Tekrar kıyâmet gününün büyüklüğü ve dehşeti vurgulanarak sûre bitiriliyor. Böylece sûrenin başı ile sonu birleşiyor ve sûre, bir tek âyetmiş gibi bütünlük kazanıyor.

إِنَّا أَنْذَرْنَاكُمْ عَذَابًا قَرِيبًا يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ
وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا ۝

40- "Biz, sizi, yakın bir azap ile uyardık. O gün kişi ellerinin ne takdim ettiğine bakacak ve kâfir diyecek ki: "Ah ne olaydı, ben bir toprak olaydım."

Bu hitap, öncelikle öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden ve "biz diriltilmeyeceğiz" diyen Kureyş kâfirlerine ve Arap müşriklerinedir. Fakat aynı zamanda Mekkeli müşriklerin şahsında tâ kıyâmete kadar gelecek olan ve öldükten sonra dirilişi inkâr eden bütün inkârcılaradır. Yüce Allah âhireti inkâr eden bütün kâfirlere şöyle buyuruyor:

596 Elmalılı, *Hak Dini*; Zuhaylî.
597 *Fî Zilâl.*

إِنَّا أَنْذَرْنَاكُمْ عَذَابًا قَرِيبًا "Biz sizi yakın bir azap ile uyardık." Buradaki عَذَابًا قَرِيبًا "yakın bir azap" ile âhiret azabı kastedilmiştir. Bu da ölüm ve kıyâmet ile başlayacaktır. Kim ölürse, onun kıyâmeti kopmuş demektir. Eğer Cennet ehlinden ise Cennet'te kalacağı yeri görür, eğer cehennemliklerden ise, o da horluk ve hakirlik görür.[598] Kâinatın ölümü olan büyük kıyâmetin uzak veya yakın olması insan için o kadar önemli değildir. Ölüm yakın olduğuna göre, ölümle başlayacak âhiret azabı da yakın sayılır.[599] Çünkü kâinatın yaradılışına göre gerçekleşmesi kesin olan kıyâmetin kopması da uzak değildir. Zira her gelecek şey, yakın mesabesinde bulunmaktadır.[600] Artık o gün için hazırlanmalıdır. Kişi ondan kendini kurtarmak için vakit geçirmeden iman edip çalışmalıdır.

Amellerin, İnsanın Önüne Gelmesi

يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ "O gün kişi ellerinin ne takdim ettiğine bakacak." O gün kişiye amelleri arzedilir ve o da iki elinin ne takdim etmiş olduğuna, yani daha dünyada iken iyi ve kötü ne yapmış olduğuna bakacaktır. Zira o gün her insan, önceden gönderdiği hayır ve şer olarak ne varsa, hepsini defterinde tespit edilmiş bulur. Nitekim Yüce Allah, وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا "Böylece yaptıkları her şeyi yanlarında buldular." (Kehf, 49) buyurmuştur. İnsanın dünyada iken hayır mı yapmış, yoksa şer mi işlemiş olduğu[601] dikkate alınacak ve insan o yaptığı şeylere göre, mükâfat veya ceza görecektir. Çünkü kul, dünyada iyi veya kötüyü seçme ve işlemede serbest bırakılmıştır. Ona göre de âhirette mükâfat veya cezâ görecektir.

598 Kurtûbî.
599 Abdülazîz Hatip, age., s.194.
600 Râzî; Kurtûbî; İbn Kesîr.
601 İbn Kesîr.

Ellerinin Ne Takdim Ettiğine Bakacak Kişi Kimdir?

يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ "O gün kişi ellerinin ne takdim ettiğine bakacak." âyetindeki 'kişi' ile ilgili olarak üç görüş ileri sürülmüştür:

Birinci Görüş: Doğruya yakın olan bu görüşe göre, âyette geçen الْمَرْءُ "kişi", herkesi içine alan genel bir ifadedir. Çünkü mükellef, eğer müttakilere yakışan ameller yapmış ise, bunun için büyük bir mükâfat; yok eğer kâfirlerin ameli gibi ameller yapıp sunmuş ise, bunun için de Yüce Allah'ın anlattığı o cezalar söz konusudur. Binâenaleyh kişi, ebrârın (iyilerin) amellerinden yapmış ise ona müjdeler olsun; yok eğer fâcirlerin ameli gibi ameller işlemiş ise, ona da şiddetli azap olsun, yazıklar olsun.

İkinci Görüş: Âyette zikredilen الْمَرْءُ "kişi" ile, kâfir(ler) kastedilmiştir. Çünkü mü'min, her iki elinin ne sunduğunu, yani dünyada iken yaptıklarının neticesini beklediği gibi, Allah'ın af ve rahmetini de bekler. Ama sadece azap görecek olan kâfir, ancak iki elinin yaptıklarının neticesini görür. Zira onun başına gelecek o ilahî ceza, ancak yaptığı kötü işlerden ötürüdür.

Üçüncü Görüş: الْمَرْءُ "kişi" ile mü'min kastedilmiştir. Bu kanaatte olanlar, görüşlerine iki delil getirmişlerdir:

1. Yüce Allah, يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ "O gün kişi ellerinin ne takdim ettiğine bakacak." cümlesinin hemen peşinden, "Kâfir ise, 'Ah, ne olurdu keşke ben toprak olsaydım.' diyecek." ifadesini getirmiştir. Bu son ifade, kâfirin halini anlattığına göre, bundan önceki ifadenin de, mü'minin halini ortaya koyan bir ifade olması gerekir.

2. Mü'min, iyi ve kötü amellerde bulunduğu için, Yüce Allah'ın huzurunda, hem bir korku, hem de bir ümit içindedir. Dolayısıyla o anda neler olacağını, gözlemektedir. Kâfir ise, zaten

ilahî cezayı hak ettiğini iyice anlamıştır. Binâenaleyh bunun, o anda nasıl bir durum ortaya çıkacağını merak etmesi söz konusu değil. Çünkü kesin bilgi bulunan hususta, artık farklı bir şey bekleme-gözleme yoktur.[602]

Bazı müfessirlere göre ise burada اَلْمَرْءُ "kişi"den kasıt, mü'mindir. Yani mü'min, işlemiş olduğu amellerinin kabul edildiğini ve günahlarının da affedildiğini görecektir. Kâfir ise kendisinin hiçbir amelinin olmadığını görecek ve bundan dolayı da, azaptan kurtulmak için yaratılmamış ve mükellef tutulmamış olmayı temennî ederek şöyle diyecektir: Keşke toprak olsaydım da, ne hesaba çekilseydim, ne de azab edilseydim.[603]

Ah, Ne Olaydı, Ben Bir Toprak Olaydım

وَيَقُولُ الْكَافِرُ "Ve kâfir diyecektir ki":

يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا "Ah, ne olaydı ben bir toprak olaydım." Kâfir kimse, gördüğü şiddetli azaplardan dolayı heyecanlarını, üzüntülerini göstererek: "Ah ben keşke âhirette veya daha dünyada iken bir toprak olaydım, mükellef olmayan bir taş, bir toprak mahiyetinde bulunsa idim de şimdi bu azaplara mâruz kalmasa idim." diyecektir. Heyhat ki, artık pişmanlığı kendisine bir fayda vermeyecektir. Binaenaleyh her akıl sahibi insan için lâzımdır ki, daha dünyada iken, daha fırsat elde iken, hayatını tanzim etsin üzerine düşen kulluk vazifelerini yerine getirmeye çalışsın, yapmış olduğu kusurlardan dolayı pişmanlık duyarak tevbe ve istiğfarda bulunsun, takvâ, ibâdet ve itaat yolunda çalışarak muttakî kullar hakkındaki ilâhî müjdelere kendisi de aday olsun.[604] Kerîm, Rahîm olan yaratıcımızdan böyle bir müjdeye kavuşma niyazında bulunuruz.[605]

---

602 Râzî.

603 Mâtûrîdî; Kurtûbî; Safvetü't-Tefâsîr.

604 Elmalılı, *Hak Dini.*

605 Ö.N.Bilmen.

Kâfir'den Maksat Kimdir?

وَيَقُولُ الْكَافِرُ "Ve kâfir diyecektir ki" âyetindeki 'Kâfir'den maksat, Taberî'ye göre Allah'ı inkâr eden kimsedir: "Âzabın geldiği gün, mü'min kul, dünyada iken ne işlediğine bakar. Sâlih amelinden dolayı Allah'tan sevap bekler. Kötü amellerinden dolayı da Allah'ın cezalandırmasından korkar ve affedilmeyi umar. Kâfir ise Allah'ın azabından kurtulmayı temennî ederek: "Keşke ben de hayvanlar gibi toprak olsaydım." der.[606]

Bazı âlimlere göre ise "kâfir"den kasıt, İblis/Şeytan'dır. Çünkü o, Âdem'i, topraktan yaratıldı diye ayıplamış, buna karşılık kendisinin ateşten yaratıldığını belirterek öğünmüştü. Kıyâmet gününü görüp de Âdem'in ve Âdemoğullarının içinde bulundukları mükâfat ve rahmeti, kendisinin ise içinde bulunduğu sıkıntı ve azabı gördüğünde Âdem'in yerinde olmayı temenni edecek ve "ah keşke ben de topraktan yaratılmış olsaydım." diyecektir. Şöyle de açıklanmıştır: İblis, keşke topraktan yaratılmış olsaydım da, ben 'Âdem'den hayırlıyım' dememiş olsaydım, diyecektir.[607]

"Ah, Keşke Toprak Olsaydım" Ne Demek?

"Kâfir ise, 'Ah, ne olurdu keşke ben toprak olsaydım.' diyecek" âyetiyle ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:

1. Kişi, kıyâmet günü, dünyadayken elleriyle yapıp işlediği amellerinin karşılığını bekler. Mü'min, imanını ve Yüce Allah'ın "*Şu muhakkak ki Allah Kendisine şirk koşulmasını affetmez, ama bunun altındaki diğer günahları dilediği kimse hakkında affeder.*" (Nisâ, 4/48) şeklindeki fermanından ötürü, günahlarından affını bulur, bunlarla karşılaşır. Kâfir ise, Yüce Allah'ın "Allah Kendisine şirk koşulmasını affetmez.." (Nisâ,

---

606 Taberî.
607 Kurtûbî.

4/48) fermanından ötürü, af diye bir şey umamaz. İşte o anda kâfir, "Keşke toprak oluverseydim." der. Bu, "Keşke dünyada iken, mükellef bir canlı olmasaydım." demektir.

2. "Ah keşke ben toprak olsaydım." demek, "keşke diriltilmeseydim ve toprak olarak kalsaydım." demektir. Bu da yüce Allah'ın: "*Keşke kitabım verilmeseydi.*" (Hakka, 55) buyruğuna benzemektedir.[608] Çünkü kâfir, öldükten sonra herkes gibi toprak haline gelmişti. Buna göre, "Keşke ben, hesap için yeniden diriltilmeseydim ve toprak halinde bırakılsaydım." demek ister. Bu yönüyle âyet, tıpkı, "*N'olurdu, ölüm her şeyi bitirmiş olaydı!*" (Hâkka, 27) ve "İşte o gün dini inkâr edip resûle isyan edenler, yerin dibine girmek, yerle bir olmak isteyecekler." (Nisa, 42) âyetleri gibidir.

3. Hayvanlar da diriltilip mahşer meydanında toplanacaklar. Böylece boynuzsuzun hakkı, ona eziyet vermiş olan boynuzludan alınacak. Bu durum hadîs-i şerifte şöyle ifade edilmektedir: "Kıyâmet gününde haklar sahiplerine verilecek. Öyle ki boynuzsuz koyunun hakkı boynuzludan alınacaktır."[609] Daha sonra bu hesaplar tamamen bitince, o hayvanlara, "Toprak olunuz." emri verilecektir. İşte o anda kâfir, kendisinin de onlar gibi toprak olarak Allah'ın azabından kurtulmayı arzu edecektir.[610]

4. Âyette تُرَابًا (türâben) "toprak", hakikî mânâsında kullanılmıştır. Fakat bazıları bunun, alçakgönüllülükten mecaz olma ihtimali olduğunu da söylemişlerdir ki, sûfîlerden biri bunu şöyle ifade etmiştir: "Ah ne olurdu keşke ben toprak olsaydım." cümlesi, "Ah keşke ben, dünyada gururlanmasaydım, azgınlıkla kafa tutmasaydım, alçakgönüllü olup Allah'a iman ve itaatle baş eğip, mütevazı olsaydım." manasınadır. Fakat doğru mânâ, ilkidir. İşte

---

608 Kurtûbî.
609 Müslim, *Birr* 60; Tirmizî, Kıyâmet 2.
610 Taberî; Kurtûbî.

o büyük haberde ihtilaf eden kâfirler, o gün gerçeği anlayıp böyle diyeceklerdir.[611]

5. Kâfir İblis, Hz. Âdem'in (aleyhisselâm) ve zürriyetinin elde ettiği mükâfatları görünce, "Ben ondan daha üstünüm; çünkü Sen beni ateşten, onu ise bir çamur parçasından yarattın." (A'raf, 12) diyerek önemsemediği Hz. Âdem (aleyhisselâm) cinsinden olmayı temenni eder ve böyle der. Doğrusunu Allah bilir.[612]

Rahmân İsminin Bir Tecellisi Olarak, Yakın Azap İle Uyarma

Her bir insan için kıyâmetin uzaklığı, sadece onun ömrü kadardır; çünkü ölümüyle birlikte kendisi için dünya hayatı da bitmiştir. Nitekim bazı hadislerde insanın kabre girmesiyle birlikte ruhunun da hayattaki ameline göre bir tür ödüllendirme veya cezalandırılma sürecine gireceği bildirilmektedir. Nihayet dünyadaki zaman kavramının sadece yaşayanlar için bir anlam taşıdığı gerçeği dikkate alınırsa, kabre girişle kıyâmetin kopması arasındaki 'berzah' denilen dönemin 'zaman' dışı veya farklı bir zaman boyutu olduğunu, dolayısıyla kabre giren için artık âhiretin uzakta olmadığını kabul etmek gerekir. Bu gerçekler ışığında baktığımızda âhiretin uzaklarda olduğu kanaati beşerin bir yanılgısından başka bir şey değildir. Bu sebeple sûrenin bu son âyetinde yüce Rabbimiz, 37 ve 38. âyetlerde geçen Rahmân isminin bir tecellisi olarak, kullarına rahmet sıfatıyla hitap etmekte; 'yakın bir azap' konusunda onları vaktinde uyarmaktadır. Uyarının anlamı şudur: Sakın âhiretten kuşku duymayınız, o bir gerçektir. Yönünüzü rabbinize dönmeniz, O'na doğru giden bir yol tutmanız için muhtaç olduğunuz fırsat ve özgürlüğünüz vardır. Uyarıldığınız azabı uzakta zannedip çok kısa ve çok değerli

611 Elmalılı, *Hak Dini.*
612 Râzî.

olan hayatınızı boş yere tüketmeyiniz; hayat kısa, şu halde âhiret ve hesap yakındır. O gün, baktığınızda karşınızda göreceğiniz şey, bu dünyadayken oraya gönderdikleriniz, yani kendi imanınız ve amelinizdir. O gün, inançsızların toprak olmayı insan olmaya yeğleyecekleri dehşetli bir gün olacaktır. [613]

Son Uyarı

Nebe' Sûresi'nin son âyetindeki bu uyarı; gaflet uykusuna dalmışları kendilerine getirecek bir uyarıdır. "Sizi yakın bir azapla uyardık." Evet bu azap yakındır, uzak değildir. Cehennem sizleri beklemektedir, sizleri gözetlemektedir. Hem de bu âyetlerde gördüğünüz biçimi ile... Çünkü içinde yaşadığınız dünya bütünü ile kısa bir yolculuktan ve yakında bitecek bir ömürden ibarettir. Ve ardından bir korku azabı gelmektedir. Kâfire yok olmayı, var olmaya üstün tutturacak bir azaptır bu. "O gün kişi elleriyle yaptıklarını görür ve kâfir de: 'Keşke toprak olsaydım' der." Kâfir bu sözü ancak dayanılmaz sıkıntıya ve şiddete düştüğü zaman söyler. Bu öyle bir ifade ki, ortalığa heybet ve pişmanlık havası vermektedir. Hatta insan denen varlık, yok olup ortadan kalkmayı, kimsenin önem vermeyeceği değersiz bir nesne, yani toprak haline gelmeyi temenni eder. Ve insan yok olmayı, ya da değersiz bir nesne olmayı, o şiddetli ve korkunç durumla yüz yüze gelmekten daha hafif bulur. Evet, insan o büyük haber hakkında birbirlerine soruşturma yapanların sorularına, kuşkuya düşenlerin kuşkularına âhirette bir karşılık olan o durumla yüz yüze gelmektense, yok olmayı, ya da değersiz bir nesne olmayı tercih eder.[614] Rahmân olan Rabbimiz, bizi böyle bir duruma düşmekten korusun.

---

613 Kur'ân Yolu.
614 Fî Zilâl.

Dördüncü Bölüm

MİRAC HEDİYESİ

(Bakara Sûresi'nin Son İki Âyeti 285-286)

MİRAC HEDİYESİ

(Bakara Sûresi'nin Son İki Âyeti 285-286)

ÂMENARRASÛLÜ ÂYETLERİNİN TEFSİRİ

Âmenarrasûlü Âyeti

Tefsirini yapacağımız son âyet grubu, "Âmenarrasûlü", Bakara Sûresi'nin son iki âyeti olan 285 ve 286'ncı âyetleridir. Bu iki âyet, Kur'ân âyetleri arasında yüksek bir şeref ve kıymete sahiptir. Nitekim Resûlullah Efendimizden (sallallahu aleyhi ve sellem) Âmenarrasûlü'nün fazîletiyle ilgili birçok hadis rivâyet edilmiştir. Bunları Peygamber Efendimizden kendilerine bir emir ve tâlimat kabul eden Müslümanlar, her vesileyle gereğini yerine getirmeye büyük bir özen gösterirler. Özellikle yatsı namazından sonra veya yatmadan önce muhakkak Âmenarrasûlü âyetlerini okurlar.

Sadece yatsı namazının arkasından veya yatmadan önce değil, başka zamanlarda da bu âyetin okunması tavsiye buyurulmuş ve fazîletine işâret eden birçok hadis rivâyet edilmiştir. Bunlardan bazılarını biraz sonra nakledeceğiz.

Âmenarrasûlü Âyeti
(Bakara Sûresinin Son İki Ayeti)

آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِن رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللهِ
وَمَلآئِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لاَ نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِن رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا
وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ ﴿٢٨٥﴾ لاَ يُكَلِّفُ اللهُ نَفْساً إِلاَّ
وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لاَ تُؤَاخِذْنَا إِن نَسِينَا
أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلاَ تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْراً كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ
مِن قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلاَ تُحَمِّلْنَا مَا لاَ طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَاغْفِرْ لَنَا
وَارْحَمْنَا أَنتَ مَوْلاَنَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٢٨٦﴾

Meâl-i Şerif

285 – Peygamber, Rabbi tarafından kendisine ne indirildi ise ona îman etti, mü'minler de! Onlardan her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine îman etti. "O'nun Resûllerinden hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz." dediler ve eklediler: "İşittik ve itaat ettik ya Rabbenâ, affını dileriz, dönüşümüz ancak Sanadır."

286 – Allah hiçbir kimseyi güç yetiremeyeceği bir şekilde yükümlü tutmaz. Herkesin kazandığı iyilik kendi lehine, işlediği fenalık da kendi aleyhinedir. Ya Rabbenâ! Eğer unuttuk veya kasıtsız olarak yanlış yaptıysak bundan dolayı bizi sorumlu tutma! Ya Rabbenâ! Bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme! Ya Rabbenâ! Takat getiremeyeceğimiz şeylerle bizi yükümlü tutma! Affet bizi, lütfen bağışla kusurlarımızı, merhamet buyur bize! Sensin Mevlâmız, yardımcımız! Kâfir topluluklara karşı Sen yardım eyle bize!

Âmenarrasûlü'nün Fazîleti

Bakara Sûresi'nin bu son iki âyetinin fazileti hakkında birçok hadis-i şerif rivâyet edilmiştir ki, birkaçı şöyledir:

1. "Bakara Sûresi'nin son iki âyetini geceleyin kim okursa o iki âyet ona kâfi gelir."[615]

Yani bu iki âyeti okuyan için:

a. Gece ibâdeti yerine geçer,

b. Eğer Kur'ân'dan okumaya devam ettiği bir hizbi (günlük okuduğu bir miktar) varsa onun yerine geçer.

c. Mükâfat ve fazîlet olarak kişiye yeter

d. O gece olması muhtemel âfetlere, şeytana ve şerrine (kötülüğüne), insanlar ve cinlerin şerrine karşı kâfi geldiği bildirilmiştir.[616]

2. Peygamber Efendimize (sallallahu aleyhi ve sellem) miraçta üç hediye verilmiştir:

a. Beş vakit namaz,

b. Bakara Sûresi'nin sonu (Âmenarrasûlü ile başlayan son iki âyet),

c. Ümmetinden Allah'a şirk koşmadan ölenlerin büyük günahlarının bağışlanacağı, müjdesi.[617]

3. "Yüce Allah, Bakara Sûresi'ni iki âyetle sona erdirdi ki, bunları bana arşın altındaki bir hazineden verdi. Bunları öğreniniz, hanımlarınıza, çocuklarınıza belletiniz, öğretiniz. Çünkü bunlar, hem duadır, hem Kur'ân'dır."[618]

---

615 Buhârî, *Fedâilu'l-Kur'ân* 10; Müslim, *Müsâfirin* 255, 256; Tirmizî, *Fedâilü'l-Kur'ân* 4.

616 Aynî, Bedruddîn, *Umdetü'l-Kâri*, Beyrut ts., 20/30.

617 Müslim, *Îman*, 279.

618 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Beyrut 1985, 4/147,151; Dârimî, *Sünen*, Dâru İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviye, ts., *Fedâilü'l-Kur'ân*, 14.

4. "Allah, arz ve semâvatı (yer ve gökleri) yaratmazdan iki bin yıl önce bir kitap yazdı. O kitaptan iki âyet indirip onlarla Bakara Sûresi'ni sona erdirdi. Bu iki âyet bir evde üç gece okundu mu artık şeytan o eve yaklaşamaz."[619]

5. Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem), bu âyetteki dualarla dua ettiği zaman, Allah tarafından "peki yaptım" buyurulduğu rivayet edilmiştir.[620]

6. Abdullah b. Abbas diyor ki: Bir gün Cebrâîl (aleyhisselâm) Allah Resûlü'nün (sallallahu aleyhi ve sellem) yanında otururken yukarıdan bir gıcırtı işitti. Başını yukarı kaldırdı ve şöyle dedi: "Bu, bugün gökte açılan bir kapının gıcırtısıdır. Bu kapı bu güne kadar hiç açılmamıştı. Kapıdan bir melek indi. Cebrâîl: "Bu, yeryüzüne inen bir melektir. Bu, bugüne kadar yeryüzüne hiç inmemişti." dedi. Melek selâm verdi ve Allah Resûlü'ne şöyle dedi: "İki nur için müjdeler olsun sana. Bu nurlar ancak sana verildi. Senden önce hiçbir Peygambere verilmemişti. Bu iki nur, Fâtiha Sûresi ve Bakara Sûresi'nin sonudur. Sen, bunlardan okuduğun her âyetin sevabını mutlaka alırsın."[621]

7. Peygamber Efendimize (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle denilmiş: Sâbit b. Kays b. Şemmâs'ın evi her gece kandillerle aydınlatılıyor. O (sallallahu aleyhi ve sellem): "Herhâlde Bakara Sûresi'ni okuyor olmalıdır." diye buyurdu. Sâbit'e durum sorulunca şöyle dedi: "Bakara Sûresi'nden 'Âmenerrasûlü'yü okudum."[622]

8. Hz. Ali'den (k.v.) rivayet edilmiştir ki: "Aklı başında bir adam görmezdim ki, Bakara Sûresi'nin sonundaki bu âyetleri okumadan uyusun."[623] demiştir.

---

619 Tirmizî, *Sevabu'l-Kur'ân* 4.
620 Müslim, *Îman* 199-200; Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân* 3.
621 Müslim, *Müsâfirîn* 254.
622 Kurtubî.
623 Dârimî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 14.

9. "Cibrîl, Peygamber Efendimize Bakara Sûresi'nin sonunda 'âmin' demeyi telkin etti." diye Ebû Meysere'den gelen bir rivâyet bulunmaktadır.[624]

10. Muaz b. Cebel'den rivayet edildiğine göre; o bu sûreyi okumayı bitirdiğinde 'âmin' dermiş.[625] Muaz b. Cebel'in böyle söylemesi, bunu Peygamber Efendimizden (sallallahu aleyhi ve sellem) gördüğünü akla getirir. Eğer öyle ise, bu bir mükemmelliktir. Şayet değilse Fâtiha Sûresi'ne kıyasen 'âmin' demektedir. Çünkü orada da dua vardır, burada da dua vardır. O bakımdan (burada da âmin demek) güzel bir şeydir.[626]

Âmenarrasûlü'nün Nüzul (İniş) Sebebi

Ebû Hüreyre (radıyallahu anh) anlatıyor:

لِلّٰهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الأَرْضِ وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

"Göklerde ve yerde olan her şey Allah'ındır. Ey insanlar! Siz içinizdeki şeyleri açığa vursanız da, gizleseniz de, Allah sizi onlardan dolayı hesaba çeker. Sonra dilediğini affeder, dilediğini azaba uğratır. Doğrusu Allah her şeye kâdirdir." (Bakara, 284) âyeti nazil olunca, bu ashaba pek ağır geldi, toplanıp Resûlullah'ın huzuruna vardılar, diz çöktüler: "Ey Allah'ın Resûlü! Namaz, oruç, cihad, sadaka gibi gücümüzün yeteceği amellerle mükellef olduk. Şimdi ise bu âyet indirildi. Hâlbuki bizim buna gücümüz yetmeyecek." dediler ve: "Her birimiz, kendi gönlünde öyle şeyler konuşur ki, dünyaları verseler bunların kalbinde bulunmasını arzu etmez." diye insanın elinde olmadan içinden geçirdiği duygu, düşünce, tasarı ve hayallerden söz ettiler. Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) onlara: "Siz de sizden önceki

---

624 Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, Kâhire ts.; *Âlûsî, Rûhu'l-Meânî*, Beyrut 1985.
625 İbn Kesîr.
626 İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, Katar 1977.

Kitap ehli (Yahudi ve Hıristiyanlar) gibi سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا "Dinledik ve fakat isyan ettik." (Bakara, 93) mi demek istiyorsunuz? سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ "İşittik ve itaat ettik ya Rabbenâ, affını dileriz, dönüşümüz Sanadır." deyiniz!" buyurdu. Bunu hep birlikte okumaya başladılar, okudukça dilleri alıştı ve gönülleri yatıştı. O zaman (tefsirini yaptığımız bu Âmenerrasûlü...)(آمَنَ الرَّسُولُ âyetleri nazil oldu: "Peygamber, Rabbi tarafından kendisine ne indirildi ise ona îman etti, mü'minler de! Onlardan her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine îman etti. O'nun Resûllerinden hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz, dediler ve eklediler: İşittik ve itaat ettik ya Rabbenâ, affını dileriz, dönüşümüz Sanadır." (Bakara, 285)

Sahabîler bunu yapınca, yani Allah'a, kendi kusurlarını bilip tevâzu ile yalvarıp yakararak dua ettiklerinden ve istiğfar edip Allah'a sığındıklarından dolayı bir süre sonra Allah, önceki âyeti neshetti (hükmünü kaldırdı) ve şu âyeti indirdi:

لاَ يُكَلِّفُ اللهُ نَفْساً إِلاَّ وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لاَ تُؤَاخِذْنَا إِن نَّسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا "Allah hiçbir kimseyi güç yetiremeyeceği bir şekilde yükümlü tutmaz. Herkesin kazandığı iyilik kendi lehine, işlediği fenalık da kendi aleyhinedir. Ya Rabbenâ! Eğer unuttuk veya kasıtsız olarak yanlış yaptıysak bundan dolayı bizi sorumlu tutma!" (Bakara, 286). Sahabîler bu duayı yapınca Yüce Allah: "Pekala, yaptım" buyurmuştur. Bunun üzerine Sahabîler:

رَبَّنَا وَلاَ تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْراً كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِنَا "Ya Rabbenâ! Bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme!" deyince de Yüce Allah: "Pekiyi" buyurmuştur. Sahabîler bu defa da:

رَبَّنَا وَلاَ تُحَمِّلْنَا مَا لاَ طَاقَةَ لَنَا بِهِ "Ya Rabbenâ! Takat getiremeyeceğimiz şeylerle bizi yükümlü tutma!" deyince yine Yüce Allah: "Pekiyi" demiştir. Sahabîler son olarak:

وَاعْفُ عَنَّا وَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا أَنتَ مَوْلاَنَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ "Affet bizi, lütfen bağışla kusurlarımızı, merhamet buyur bize! Sensin Mevlâmız, yardımcımız! Kâfir topluluklara karşı Sen yardım eyle bize!" diye yalvarınca yine Yüce Allah buna da "Pekiyi" demiştir.[627]

Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) bu âyetle ilgili olarak: "Yüce Allah, ümmetimin içinden geçenleri (hayal ve akıllarına gelen şeyleri), konuşmadıkları ve yapmadıkları müddetçe affetmiştir." buyurmuştur.[628]

Demek ki, Ashab-ı Kiram Efendilerimiz وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللهُ "*Siz içinizdeki şeyleri açığa vursanız da, gizleseniz de, Allah sizi onlardan dolayı hesaba çeker.*" âyetinden hareketle, insanın hayal ve aklına gelen uygunsuz her türlü duygu ve düşünceden dolayı hesaba çekilecekleri ihtimalinden korkmuşlar ve kendilerince âyetin mü'minlere gücünün üstünde bir sorumluluk yüklediğini düşünerek, Peygamber Efendimizden, her ihtimale karşı bu hükmü yorumlayacak bir açıklama istemişler. Onların bu isteklerine karşılık, her şeyden önce kayıtsız şartsız itaat, istiğfar ve yalvarma ile emrolununca, derhal itaat göstermişler. İçlerinde kaçınılmaz olarak mevcut bulunan endişe ve korkuya rağmen, ilâhî sorumluluğa ve Allah Resûlü'nün emrine boyun eğmişler ve hiç itiraz etmeden olduğu gibi kabul etmişler. Yüce Allah da önce onların kâmil îmanlarını, bu söz dinlemelerini ve emre uymalarını, alçak gönülle yakarmalarını, رَبَّنَا رَبَّنَا "Rabbena, Rabbena" diye yalvarmalarını ve yalnızca Kendisine sığınmalarını övgüyle dile getiriyor. Onları medh ü sena ederek bu şekilde dua etmeye devam etmelerini teşvik ediyor ve destekliyor. Ayrıca bir müddet sonra lütuf ve merhametini açığa vurup, لاَ يُكَلِّفُ اللهُ نَفْسًا إِلاَّ وُسْعَهَا

---

627 Müslim, *Îman* 199-200; Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân* 3, Mısır 1978; Vâhidî, Esbâbü'n-Nüzûl, s.95-96, Demâm, 1991; Taberî, *Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Beyrut 1988.

628 Vâhidî, Esbâbü'n-Nüzûl, s.96.

"Allah hiçbir kimseyi güç yetiremeyeceği bir şekilde yükümlü tutmaz." şeklinde iltifatta bulunuyor. Yüce Allah, mü'minlerin istek ve ihtiyaçlarına uygun olarak hüküm göndermiş ve ızdıraplarına sebep olan hayal ve akla gelen şeylerin sorumluluğundan doğan endişeyi gidermiştir ki, işte itaatin ve Allah'a sığınmanın meyvesi daima böyledir. İtaat, vesvese ve endişeyi yok eder.

Sahâbeye, âyet-i kerîmenin şiddetli gelmesi ve korkularının sebebi, gönüllerinden ve akıllarından geçen şeylerden dolayı hesaba çekileceklerini zannetmeleri, bunlardan korunmaları gerektiği kanaatine sahip olmalarıydı. Çünkü böyle bir teklif, insanın güç yetiremeyeceği bir şeydi. Zira hoş olmayan şeylerin gönle gelmesini engellemek kişinin elinde değildir. Onun için "Biz buna güç yetiremeyiz." demişlerdi. Peygamber Efendimize bu durumu arz eden ashâb arasında Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Abdurrahman b. Avf, Muaz b. Cebel gibi önde gelen sahâbîler de vardı. Onlar bu teklifi, dindeki ifade tarzıyla **"teklîf-i mâ lâ yutâk"** yani "gereğinin yerine getirilmesi imkânsız bir teklif/sorumluluk" olarak görmüşlerdi.

Peygamber Efendimiz, onların bu tavrını, Yahudi ve Hıristiyanların tavrına benzeterek uygun bulmamış, nasıl davranmaları ve ne demeleri gerektiğini kendilerine öğretmiştir. Sahâbe de Allah Resûlü'nün bu tavsiyesine uymuşlardır. Neticede Yüce Allah, önceki âyeti nesheden **"Allah, hiç kimseye gücünün üstünde bir sorumluluk teklif etmez..."** âyetini indirmiş, ashâbı rahat ve huzura kavuşturmuştur.[629]

Bu Âyetlerin Nüzul Zamanı ve Şekli

İbn Abbas ve bazı âlimlere göre آمَنَ الرَّسُولُ... "Peygamber kendisine Rabbinden indirilene îman etti." âyeti Allah Resûlü'ne Mirac gecesi verilmiştir. Bazıları da şöyle demiştir: Kur'ân-ı Kerîm'in

---

629 M. Yaşar Kandemir, İ. Lütfi Çakan, Raşit Küçük, *Riyâzü's- Sâlihîn*, İstanbul 2001, 1/590-592.

tamamını Peygamber Efendimize Cebrâîl (aleyhisselâm) indirmiştir. Ancak bu âyet müstesnadır (hâriçtir). Resûlullah Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) Mirac gecesinde bu âyet-i kerimeyi bizzat Yüce Allah'tan işitmiştir.[630] Bundan dolayı Bakara Sûresi Medine devrinde nâzil olmasına rağmen, bu iki âyet daha önce Mekke'de ve Miraç'ta nâzil olmuş demektir. Bununla beraber diğer bazı âlimler: "Mirac gecesinde böyle bir şey olmamıştır. Çünkü Mirac gecesi Mekke'de olmuştur, Bakara Sûresi ise bütünüyle Medine'de ve Cibrîl ile inmiştir." demişlerdir.[631] Doğrusunu Allah bilir.

Bakara Sûresi'nin Başı ile Sonu Arasındaki İlişki

Bu iki âyet, Bakara Sûresi'nin hâtimesidir. Sûrede dinin bütün esaslarına temas edildikten sonra sıra mühür basmaya gelmiştir. Sûrenin başında, bu kitaba iman edip emirlerini tutacak olanların hidâyet ve felâh bulacakları bildirilmişti. Evet Yüce Allah, Bakara Sûresi'nin başında, Kur'ân ve mü'minlerden bahsederek sûreye başladı: "1- Elif, Lâm, Mîm. 2- İşte Kitap! Şüphe yoktur onda. Rehberdir müttakîlere! 3- O müttakiler ki görünmeyen âleme inanırlar. Namazlarını tam dikkatle ifa ederler. Kendilerine ihsan ettiğimiz nimetlerden hayır yolunda harcarlar. 4- Hem sana indirilen kitabı, hem de senden önce indirilen kitapları tasdik ederler. Âhirete de kesin olarak onlar inanırlar. 5- Bunlardır Rab'leri tarafından doğru yola ulaştırılanlar. Ve bunlardır felâh bulanlar." İşte Sûrenin sonunda da yine mü'minlerden bahsederek, iman eden cemaatin oluştuğunu, onların hallerini ve duâlarını açıklayarak sûreyi tamamladı.

Bakara Sûresi, tefsirini yaptığımız bu âmenarrasûlü âyetleriyle sona ermektedir ki, bu âyetlerle sûre arasında tam bir mutâbakat

---

630 Müslim, *İman*, 279; İbn Kesir; *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Kâhire 1980; Fahruddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*; Kurtubi, *el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1985.

631 Elmalılı, *Hak Dini*.

(uyum) vardır. Zira, sûrenin kapsadığı, namaz, zekât, oruç, hac, kısas, evlenme, boşanma, iddet bekleme ve alış-veriş yapma gibi ilahî emir ve yükümlülüklerle, insanların âhirette görecekleri hesap ve ceza arasında büyük bir münasebet vardır. Bu itibarla Yüce Allah, sûrenin sonunda, yarattıklarından hiçbirisini, gücünün yetmediği şeyle yükümlü kılmadığını, onları ancak güçleri ölçüsünde sorumlu tuttuğunu, böylece kullarına lütufta bulunduğunu bildirmektedir.[632]

285. ÂYETİN TEFSİRİ

آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ "Peygamber, Rabbi tarafından kendisine ne indirildi ise ona îman etti, mü'minler de!"

آمَنَ "Îman etti"

Îman kelimesi; inanmak, güven vaat etmek, güven vermek, başkalarının emniyetini temin etmek.. ya da emin, güvenilir ve sağlam olmak manâlarına gelir. Istılah olarak ise îman, Peygamber Efendimizin (aleyhissalâtu vesselâm) yüce Allah'tan getirdiği kat'î olarak bilinen hükümlerde O'nu tasdik etmek, haber verdiği şeyleri tereddütsüz olarak kabul etmek, bunların gerçek ve doğru olduğuna kalben inanmak demektir. Îmânın tarifiyle ilgili olarak, kalbin tasdiki yanında 'dil ile ikrar' ifadesini ekleyenler de olmuştur.

آمَنَ الرَّسُولُ "Peygamber… îman etti"

O Peygamber, yani bu indirilmiş kitabın tebliğiyle görevli olan o muhteşem peygamber Muhammed Mustafa (sallallahu aleyhi ve sellem), Rabbinden kendisine indirilmiş olanın hepsine îman etti, peygamberliğini şüphe ile değil, bu îman ve bu yakîn ile yaptı. Rabbinden gelene hem kendisi inandı hem de O'nun ümmeti olan mü'minler inandılar.[633]

---

632 Taberî.
633 Elmalılı, *Hak Dini*

Bu âyet-i kerime inince Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem): "Peygambere, Rabbi tarafından kendisine indirilene îman etmek yaraşır." demiştir.[634]

Bazı müfessirlere göre; "Peygamber… îman etti." demek, tasdik etti, demektir. Peygamberimizin kendisine Rabbi tarafından indirilenlere îman etmesi, doğrudan algılanan bir îmandır. Tertemiz kalbinin yüce vahyi almasıdır. Hiçbir çabada, hiçbir girişimde bulunmaksızın, bizzat varlığında meydana gelen gerçeğe âletsiz, araçsız, doğrudan bağlanmasından kaynaklanır bu îman. Bu, anlatmaya imkân bulunmadığı gibi tadına varandan başkasının tarif edemediği bir îman derecesidir. Gerçek anlamda tadına varamayandan başkası da bu tariften bir şey anlayamaz zaten.

"Peygamber… îman etti." demek; aynı zamanda Rabbinden kendisine indirilen şeyleri kabul ederek tasdîk etti ve kendisine indirilen şeyleri ahlâkı haline getirdi demektir. Zira O'nun ahlâkı Kur'ân'dı:

Hz. Âişe'ye soru soran bir zât:

– Ey Mü'minlerin annesi! Bana Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ahlâkını (yaşayışını) anlat, dedi. Hz. Âişe:

– Sen Kur'ân'ı okuyorsun değil mi? diye sorunca:

– Evet, okuyorum, diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Âişe:

– "Nebiyy-i Muhterem'in (sallallahu aleyhi ve sellem) ahlâkı Kur'ân idi", dedi.[635]

Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ahlâkının Kur'ân olması demek, Kur'ân'ın uygun gördüğünü uygun görmesi, Kur'ân'ın çirkin gördüğü ve yasakladığı bir işi, bir hareket tarzını beğenmemesi demektir. Bir şeye kızıyorsa, o şeyi Kur'ân çirkin gördüğü

---

634 Taberî.
635 Müslim, *Müsâfirîn* 139. Ayrıca bk. Nesâî, *Sünen*, *Kıyâmü'l-leyl* 2, Beyrut ts.

için kızması, bir kimseyi seviyorsa, onun tutumunu Kur'ân tasvip ettiği için sevmesi demektir. Kur'ân'ın helâl saydığını helâl, haram saydığını haram sayması ve öylece uygulaması demektir.

Resûlullah Efendimizin ahlâkı Kur'ân olduğu için Yüce Allah bütün kullarına O'nun ahlâkını, yani yaşayış tarzını tavsiye ederek "*Yemin ederim ki, sizin için Allah'ın Resûlü güzel bir örnektir*" (Ahzâb Sûresi, 21) buyurmuştur. Peygamber Efendimiz, ilâhî terbiye ile yetişmesi sebebiyle, "insanların en güzel ahlâklısı"[636] idi, her hali ve tutumu Kur'ân'a uygunluk sağlaması sebebiyle de canlı bir Kur'ân sayılmıştır. Efendimizin sünnetinin Müslümanlar için taşıdığı önem de işte buradan kaynaklanmaktadır.[637]

Bu îmanı, -peygamberin îmanı- yüce Allah mü'min kullarına da bahşetmiş ve onları peygamberiyle aynı sıfat altında birleştirmiştir:

وَالْمُؤْمِنُونَ "... Mü'minler de îman etti!"

Evet Yüce Allah, îman konusunda mü'minlerle peygamberi birlikte zikretmek suretiyle onları onurlandırmıştır. Mü'minler, Yüce Allah'ın peygamber ile birlikte bir sıfat altında Kur'ân'ın bir âyetinde zikretmekle kendilerini ne kadar yüce bir makama yükselttiğini bilirler. Ancak peygamberin îmanı ile bu gerçeği doğrudan Rabbinden almayan başkalarının îmanı ve bunun zevkine varması farklı olacaktır, haliyle. Bu îmanın tabiat ve sınırı nedir? "Hepsi birlikte Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine inandılar. `O'nun peygamberlerinden hiçbirini diğerlerinden ayırmayız, duyduk ve uyduk, günahlarımızı bağışlamanı dileriz ey Rabbimiz! Dönüşümüz sanadır' dediler." Bu, İslâm'ın getirdiği kapsamlı îmandır. Bu îman,

---

636 "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) insanların en güzel ahlâklısı idi." Bkz. Buhârî, *Edeb* 112; Müslim, *Mesâcid* 267, *Edeb* 30. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, *Edeb* 1; Tirmizî, *Birr* 69.

637 M. Yaşar Kandemir, ve dgr. *Riyâzü's- Sâlihîn*, İstanbul 2001, 7/519.

başlangıcından sonuna kadar bütün insanlığı iki gruba ayırır; mü'minler ve kâfirler... Allah'ın taraftarları, Şeytanın taraftarları... asırlar boyu, bunların dışında bir üçüncü durumun varlığı sözkonusu olmamıştır.[638]

بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ "Kendisine indirilene", indirilen şey Kur'ân-ı Kerîm'dir ve Peygamber Efendimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) sahih sünnetidir.

كُلٌّ آمَنَ بِاللّٰهِ وَمَلآئِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ

"Onlardan her biri **Allah'a**, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine îman etti."

Peygamber ve mü'minlerin hepsi; Allah'a ve Allah'ın meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, inandılar, îman getirdiler. Şimdi kısaca; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine îman üzerinde duralım.

Allah'a Îman

Kâinatı yaratan, idare eden ve kendisine ibadet edilen tek ve en yüce varlık olan Allah'a îman, îman esaslarının birincisi ve temelidir. Bütün ilahî dinlerde Allah'ın varlığı ve birliği, en önemli inanç esası olmuştur. Çünkü bütün esaslar Allah'a îmana ve O'nun birliği esasına dayanmaktadır.

Allah'a îman etmenin anlamı; O'nun var ve bir olduğuna, Yüce ve aşkın sıfatlara/vasıflara sahip olduğuna ve eksiklik ve noksanlığı çağrıştıran her bir niteleme ve benzetmeden uzak bulunduğuna inanmaktır.

Allah'ın (celle celâluh) bilinmesi, yaratılışımızın hedefi ve fıtratımızın gayesidir. İnsan, kendisini yaratan Rabbini tanımak, ona îman ve ibadet etmek için yaratılmıştır. Âyette bu hususa şöyle

---

638 Kutup, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, Kâhire ts.

dikkat çekilmiştir; "*Ben cinleri ve insanları sırf Beni ma'bûd tanıyıp yalnız Bana ibadet ve kulluk etsinler diye yarattım.*" (Zâriyât, 56)

Meleklere Îman

كُلٌّ آمَنَ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ

"Onlardan her biri Allah'a, **meleklerine**, kitaplarına ve peygamberlerine îman etti."

Melek kelimesi, 'Allah tarafından yaratılmış, erkeklik ve dişilikleri olmayan ve Allah'a itaatten ayrılmayan latîf ve nûranî bir varlık' olarak tarif edilir.

Meleklere Îmanın Gerekli Oluşu

Melekler, bizim duyularımızla algılanabilecek maddî bir yapıya sahip olmamaları yönüyle gayb âlemine ait varlıklardır. Bunun için de, haklarında duyularla değil, peygamberlerin verdikleri haberlerle bilgi sahibi olunur.

Yüce Yaratıcı, gaybın son habercisi, son peygamberi Hz. Muhammed'e (sallallahu aleyhi ve sellem) vahyetmiş olduğu Kitab'ında, bize meleklerden bahseder ve onların varlığına inanmayı îman esasları içinde zikreder: (Tefsirini yaptığımız âyet: Bakara Sûresi, 285)

Meleklere inanmayan kişi, ilgili âyetlerin hükmünü inkâr ettiği için îman etmiş sayılmaz. Esasında meleklere inanmamak, dolaylı olarak vahyi, peygamberi, peygamberin getirdiği kitabı ve tebliğ ettiği dini inkâr etmek anlamına gelir. Çünkü din, peygamberlere melekler aracılığıyla bildirilmiştir. Nitekim Kur'ân'da şöyle buyrulur:

"*... Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr ederse, o artık tam bir dalâlet içine düşmüş demektir.*"(Nisa, 176)

Melekleri bize birçok özelliğiyle tanıtan Kur'ân-ı Kerim,

onların nasıl bir unsurdan yaratılmış oldukları hususunda bilgi vermez. Onlarla ilgili bu bilgiyi biz, Peygamber Efendimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) hadislerinde görmekteyiz. Bir hadis-i şerifte "Cinlerin ve şeytanların ateşten, Hz. Âdem'in topraktan/çamurdan, meleklerin ise, nurdan yaratıldığı."[639] bildirilir.

Melekler, öfke, kin, gazap, kıskanma ve haset gibi negatif duygulardan uzak bulunmaları ve beşere ait diğer his ve meyillerden korunmuş olmaları yönüyle, onlar için, isyan ve başkaldırma gibi herhangi bir günah söz konusu değildir.

"*Allah'ın kendilerine emrettiği şeylere isyan etmezler ve ne ile emrolunuyorlarsa onu yerine getirirler.*" (Tahrim Sûresi, 6)

Meleklerin Sayısı ve Çeşitleri

Meleklerin sayısını ancak Allah bilir. Kur'ân'da ve hadislerde meleklerin sayıları hakkında açık bir bilgi mevcut değildir. Ancak Kur'ân'ın 'Göklerin ve yerin orduları Allah'a aittir.' şeklindeki beyanlarından hareketle, sayılamayacak kadar çok olduklarını söylememiz mümkündür.

Biz, bazı melekleri isim ve icraatlarıyla tanımaktayız. Bazılarını ise, sadece memur oldukları vazifenin türü itibariyle ve hepsine birden verilen unvanla bilmekteyiz. Melekler için hakiki mânâda bir tasarruf söz konusu değildir. Onlar sadece ilâhî icraatın alkışçıları ve nezaretçileri durumundadırlar. Aksi bir düşünce tevhid ilkesiyle örtüşmez.

Dört büyük melek: Cebrâîl, Mikâil, İsrafil ve Azrail.

Diğer melekler ise şunlardır: Kirâmen Kâtibîn melekleri, Mukarrebûn melekleri, Hamele-i Arş melekleri, Münker, Nekir ve Cehennem sorumlusu Mâlik.[640]

---

639 Müslim, *Zühd* 10.

640 Daha geniş bilgi için bkz.Akademi Araştırma Heyeti, *Bir Müslüman'ın Yol Haritası*, İstanbul 2005, s.90-97, özetle.

Kitaplara Îman

كُلٌّ آمَنَ بِاللهِ وَمَلآئِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ "*Onlardan her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine îman etti.*"

İlahî kitab, 'Allah'ın, kullarından ne istediğini bildirmek ve bu konuda onlara yol göstermek üzere peygamberlerine vahyettiği sözlere ve bunun yazıya geçirilmiş şekline' denir.

Peygamberlere indirilen kitaplara ilâhî kitap denilmesinin sebebi, bu kitapların Allah tarafından gönderilmesi, söz ve muhteva olarak onlarda hiçbir beşer katkısının bulunmamasıdır. İlâhî kitaplara Allah katından indirilmiş olması sebebiyle 'kütüb-i münzele' veya 'semavî kitaplar' da denilir.

İlâhî Kitaplara Îmanın Gerekli Oluşu

Müslüman olabilmek için îman edilmesi farz olan diğer bir esas da ilâhî kitaplardır. Bu kitaplara îman etmenin anlamı ise, Allah tarafından bazı peygamberlere kitaplar indirildiğine ve bu kitapların -indirilmiş oldukları orijinal şekilleriyle- muhtevalarının bütünüyle doğru ve gerçek olduğunu ayrım yapmadan kabul etmektir. Kur'ân-ı Kerim'in şu âyeti Allah'ın indirmiş olduğu kitaplara inanmanın, îmanın bir esası olduğunu ve de bunları inkâr edenlerin haktan tam anlamıyla sapmış kimseler olduğunu bildirir:

"*Ey îman edenler, Allah'a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba îman ediniz. Kim, Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve kıyamet gününü inkâr ederse tam manasıyla sapıtmıştır.*" (Nisâ, 136)

Peygamber Efendimiz de ilâhî kitaplara îman etmeyi, her Müslüman'ın inanması gereken esaslar arasında zikretmiştir. Îman esaslarının sıralandığı meşhur Cibril hadisinde ve diğer hadislerde hem kendisine indirilen Kitab'a (Kur'ân'a) hem de kendisinden önce gönderilen semavî kitaplara îman etmek

gerektiğini insanlara açıkça bildirmiştir. Netice olarak diyebiliriz ki, insanın, gerek Yaratıcı'sını doğru bir şekilde tanıyabilmesi, gerekse en kısa ve en emin bir yoldan dünya ve âhiret mutluluğuna kavuşabilmesi, ancak ilâhî kitapların öğretmiş olduğu prensipler ile mümkün olabilir.

İlâhî Kitaplar ve Kısımları

İlâhî kitaplar, umumiyetle hacimleri ve hitap ettikleri kitlenin büyüklüğüne göre, suhuf (sahifeler) ve kitaplar olmak üzere iki grupta değerlendirilir:

a. Suhuf/Sâhifeler: Dar bir çevrede küçük topluluklara, ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde indirilen birkaç sayfadan oluşmuş küçük kitap ve risalelerdir. Kur'ân-ı Kerim'de peygamberlere verilen suhuf-i ûlâ'dan (ilk sâhifeler'den) bahsedilir. Kur'ân'da hangi peygamberlere ne kadar sahife verildiği açıklanmamıştır.

Peygamber Efendimizden (sallallahu aleyhi ve sellem), Hz. Âdem'e on, Hz. Şit'e elli, Hz. İdris'e otuz, Hz. İbrahim'e on sahife verildiği nakledilmiştir.

Peygamberlere verilen sahifelerden hiçbiri zamanımıza kadar ulaşmadığından muhtevaları tam olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte bu sahifelerin îman, ibadet ve ahlâka ait esas ve bilgileri içerdiği söylenebilir.

b. Kitaplar: Sahifelere göre daha hacimli ve kitap şeklinde olan, evrensel mesajlar içeren ve özel bir isimle zikredilen kitaplar ise, Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'ân olmak üzere dört tanedir.[641]

Peygamberlere Îman

كُلٌّ آمَنَ بِاللهِ وَمَلآئِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لاَ نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِن رُّسُلِهِ "*Onlardan her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve* ***peygamberlerine***

641 Bir Müslüman'ın Yol Haritası, s.106-110, özetle.

îman ettiler ve O'nun peygamberlerinden hiçbirini diğerlerinden ayırmayız dediler."

Farsça bir kelime olan 'peygamber' lafzı sözlükte, 'rehber, yol gösteren ve elçi' anlamlarına gelir. Dinî terminolojide ise, 'Allah'ın kulları arasından seçtiği ve vahiyle şereflendirerek emir ve yasaklarını insanlara ulaştırmak üzere görevlendirdiği elçiye denir.

Peygamber kelimesinin Arapçada kullanılan karşılığı ise, 'resûl' ve 'mürsel'dir. Resûl veya mürsel, yeni bir kitap ve yeni bir şeriatla insanlara gönderilen peygambere denir. Çoğulları 'rusül' ve 'murselûn'dür. Kur'ân'da peygamber anlamını ifade eden diğer bir kelime de Nebî kelimesidir. Nebî de Allah'ın emir ve yasaklarını insanlara haber veren, fakat yeni bir kitap ve yeni bir şeriatla gönderilmeyip, önceki bir peygamberin kitap ve şeriatını ümmetine bildirmekle görevli olan peygamberdir. Çoğulu 'enbiyâ'dır.

Peygamberlere Îmanın Gerekliliği

Peygamberlere îman, îmanın altı esasından biridir. Peygamberlere îman etmek, onların Allah tarafından seçilip gönderilmiş olduklarına ve bu kimselerin Allah'tan aldıkları bütün bilgilerin gerçek ve doğru olduğuna inanmak demektir.

Tefsirini yaptığımız bu âyette (Bakara, 2/285) Cenab-ı Hak, her Müslüman'a, herhangi bir ayırım yapmaksızın, bütün peygamberlere inanmayı farz kılmıştır.

Kur'ân-ı Kerim başka bir âyetinde ise, açık bir şekilde peygamberlerin bir kısmına inanıp diğerlerini tasdik etmemenin bir küfür/inkâr olduğunu belirtmiştir: "*O kimseler ki ne Allah'ı tanırlar ne Resûllerini ve o kimseler ki Allah'ı tanıdığını iddia edip Resûllerini tanımayarak, Allah ile elçilerini birbirinden ayırmak isterler. Ve o kimseler ki "Resûllerin bazısına îman ederiz, bazısını reddederiz." derler ve*

böylece îman ile küfür arasında bir yol tutmak isterler. İşte bunlar gerçek kâfirlerin ta kendileridir. Biz de kâfirler için zelil ve perişan eden bir ceza hazırladık.." (Nisa, 150-151)[642]

لاَ نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّن رُّسُلِهِ "O'nun peygamberlerinden hiçbirini diğerlerinden ayırmayız (dediler)."

Hiçbirini diğerinden ayırmadan peygamberlere îman, İslâm'ın belirttiği tarzda Allah'a îman etmenin tabii sonucudur. Allah'a îman, O'nun katından gelen şeylerin sıhhatine, gönderdiği bütün Resûllerin doğruluğuna, mesajlarının dayandığı temelin birliğine ve kendilerine indirilen kitapların bu temeli içerdiğine inanmayı gerektirir. Bu yüzden, Müslüman'ın vicdanında peygamberlerin arasına fark koymak gibi bir düşünce yer etmez. Çünkü Hz. Âdem'den (aleyhisselâm) Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed'e (sallallahu aleyhi ve sellem) kadar bütün peygamberler, İslâm ile gönderilmişlerdir. Böylece Müslüman ümmet, bütün Risalet (Peygamberlik) mirasını bu şekilde karşılayıp yeryüzündeki hayatını mirasçısı olduğu Allah'ın dini uyarınca düzenler...[643]

Şerefli Peygamberlere îman etmişler ve demişlerdir ki: Biz mü'minler, Peygamberlerin birini diğerinden ayırmayız. Çünkü risâlet konusunda bütün peygamber ve Resûller eşittirler. Zaman bakımından önce veya sonra gelmiş olmaları, kendilerine inananların az veya çok olması fark etmez. Onlar tevhide davet etme, bütün insanlara ölümden sonra dirilmeyi ispatlama konusunda da eşittirler. Evet.. Peygamberler arasında ayırım yapmamak, Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) ümmetinin bir üstünlüğüdür. Bunlar, aralarında hiç ayırım yapmaksızın bütün Peygamberlere inanırlar. Bunun tersine Yahudilerle Hıristiyanlar, Peygamberlerin bazısına inanır, bazısına inanmazlar, böylece Peygamberler arasında ayrım yaparlar.

---

642 Bir Müslüman'ın Yol Haritası, s.127.
643 Kutup, Fîzilâl

Peygamberler Arasında Üstünlük ve Ulu'l-Azm Peygamberler

Ümmet-i Muhammed olarak Yüce Allah'ın, Peygamberlerin bazısını diğer bazısına üstün kıldığına da inanırız. Zira Peygamberler, üstünlük, yer ve makam yönünden aynı derecede olmayıp bazıları, bazılarından daha üstündür. Çünkü Yüce Allah onlara çeşitli dereceler vermiştir. Bu konuda Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurulmaktadır:

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ "*Biz, o peygamberlerin kimini kimine üstün kıldık.*" (Bakara, 253)

Âyet-i kerîmelerde üstünlüklerinden bahsedilenler, Kur'ân-ı Kerîm'in "Ulu'l-Azm" diye isimlendirdiği Resûllerdir. Ulu'l-azm olan bu Peygamberler, Peygamberlerin ileri gelenlerinden ve büyüklerindendir. Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'in çeşitli yerlerinde onları güzel övgülerle zikretmiş ve Resûlü Hz. Muhammed'e (sallallahu aleyhi ve sellem), müşriklerle olan mücadelesinde onların mücadelesi gibi mücadele etme ve sabır konusunda da onlara uyma konusunda şöyle buyurmuştur: فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ "O halde ey Resûlüm! O "Ulu'l-azm" (üstün azim sahipleri olan) peygamberler nasıl sabrettilerse, sen de öyle sabret." (Ahkâf, 35)

Âyette kendilerinden bahsedilen Peygamberler, "*Ulu'l-azm Peygamberler*" diye isimlendirilmişlerdir. Çünkü onların maruz kaldıkları musîbetler şiddetli ve kavimleriyle olan mücadeleleri de zor ve acılarla doluydu. Hayatlarının tamamı sıkıntılarla ve zorluklarla geçmiş fakat bu sıkıntılara, zorluklara ve yalanlamalara karşı sabretmişlerdir.

Kur'ân-ı Kerim Ulu'l-azm peygamberleri ismen şöyle anlatmaktadır:

وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَمِنْ نُوحٍ وَإِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَأَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا "*Bir vakit Biz peygamberlerden kuvvetli bir*

söz almıştık: Senden, Nuh'tan, İbrâhim'den, Mûsâ'dan ve Meryem'in oğlu Îsa'dan. Evet onlardan pek sağlam söz almıştık." (Ahzâb, 7)

"Sen'den" tabiriyle kastedilen Efendiler Efendisi Hz. Muhammed'dir (sallallahu aleyhi ve sellem). Diğerleri de Hz. Nuh (aleyhisselâm), Hz. İbrahim (aleyhisselâm), Hz. Mûsâ (aleyhisselâm) ve bir de Hz. İsâ (aleyhisselâm).

Bir hadîs-i şerîfe göre Peygamberlerin Seyyidleri de (efendileri), bu beş peygamberdir. Peygamber Efendimiz ise, bu Beş'in Seyyididir.[644]

"Peygamber, Rabbi tarafından kendisine ne indirildi ise ona îman etti, mü'minler de! Onlardan her biri **Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine** îman etti." âyetinde îman esaslarından ilk dördü zikredilmiştir. غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ "Yâ Rabbenâ, affını dileriz, dönüşümüz Sanadır." âyetinde de âhirete îmandan bahsedilmiştir. Bu âyette sadece kadere îmandan bahsedilmediği görülüyor, fakat Allah'a ve kitaplara îmanın kapsamında kadere îman olduğu için ayrıca kadere îman zikredilmemiş olabilir. Doğrusunu Allah bilir.

İşittik ve İtaat Ettik

وَقَالُواْ سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا "İşittik ve itaat ettik dediler."

Peygamber ve mü'minler, Hak'tan geleni, yani Senin sözünü ve çağrını işittik, kulak verdik, iyice dinledik ve anladık, Sana icâbetle itaat ettik. Veya Kur'ân'ı işittik, onun içindekilere de itaat ettik. Zorlamayla değil, kendi rızamızla, seve seve söz tuttuk, emre uyduk dediler.[645] Evet, Peygamber ve mü'minler, Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine inananlar, itaat ve teslimiyetle Rablerine yönelirler.

---

644 Hâkim, *Müstedrek* 2/546.
645 Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*; Elmalılı, *Hak Dini.*

Bu sözlerde, Allah'a, O'nun meleklerine kitaplarına ve peygamberlerine îmanın etkisi ortaya çıkmaktadır. Duyup itaat etmek, Allah'tan gelen her şeyi dinlemek ve O'nun emrettiği her şeye itaat etmek şeklinde ortaya çıkmaktadır bu etki. Bu da yüce Allah'ı egemenlikte birlemek ve her işte O'na başvurmak demektir. Çünkü Allah'ın emrine itaat edip O'nun emirlerini yerine getirip yasaklarından kaçınmadıkça İslâm söz konusu olamaz… Çünkü îman; kalbe yerleşip pratik hayatın doğruladığı bir olgudur.[646]

Mü'minler dediler ki: Resûl bize vahyi tebliğ etmiştir. Biz onun sözünü üzerinde durup düşünerek, anlayarak, kabul ederek dinledik, verilen emirlere boyun eğerek, bağlanarak itaat ettik. Bütün emir ve yasakların dünya ve âhiret mutluluğu için olduğuna inanarak bunu yaptık.[647]

Affını Dileriz, Dönüşümüz Ancak Sanadır

غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ "Yâ Rabbenâ, affını dileriz, dönüşümüz ancak Sanadır."

غُفْرَانَكَ Ğufrânını (affını) niyaz ederiz ey Rabbimiz! Ne kadar itaat edersek edelim yine de kusurumuz çok. Hele nefse doğan, içe dolan duygu ve düşüncelerden kurtuluş yok. Âkibet varılacak yer, son durak ancak Sensin. Senden geldiğimiz gibi, dönüp dolaşıp yine sana geleceğiz. Ölüm, ahiret, yeniden diriliş, bunların hepsi hak ve gerçektir ya Rabbi! Öldükten sonra dönüp sana varılacak, sana hesap verilecek, Sen de dilediğine mağfiret ihsan edip, dilediğine azap edeceksin; işte biz şimdiden Sana sığınıyoruz ve Senin bağışlamanı diliyoruz.[648]

Bakara Sûresi'nin tefsirini yaptığımız bu 285'inci âyetinde,

---

646 Kutup, *Fîzilâl.*
647 Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr.*
648 Elmalılı, *Hak Dini.*

îmanın temel maddeleri tekrar kısaca ele alınmaktadır. Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, hayatın sonunda O'na verilecek hesaba inanmak, îmanın temel şartlarındandır. Bunları kabul ettikten sonra bir Müslüman'ın tutumu, Allah'ın her emrine itaat etmek olmalıdır. Aynı zamanda iyi amelleriyle övünmemeli ve Allah'tan bağışlanma ve af dilemelidir.[649]

Âyetle ilgili bir soru

Bu âyetle ilgili şöyle bir soru akla gelebilir: Mü'minler, سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا "İşittik ve itaat ettik." diyerek mükellefiyetleri, sorumlulukları kabul edip, onlarla amel de ettiklerine göre, daha niçin غُفْرَانَكَ رَبَّنَا "Yâ Rabbenâ, affını dileriz!" şeklinde mağfiret, af talebinde bulunma ihtiyacını duymuşlardır?

Bu soruya şöyle cevap verebiliriz:

1- Onlar, mükellefiyetlerini yerine getirme hususunda, her ne kadar bütün gayretlerini sarfetmiş iseler de, kendilerinden bir kusurun sâdır olmasından korkmaktadırlar. İşte bunu mümkün gördükleri için, "Ya Rabbena, mağfiretini, affını dileriz." demişlerdir. Bunun mânâsı, "yaptıkları ibâdet ve sakındıkları şeylerdeki kusurlarından ötürü, Allah'tan bir mağfiret isterler." şeklindedir.

2- Peygamber Efendimizin (sallallahu aleyhi ve sellem): "Vallahi ben günde yetmiş defadan fazla Allah'tan beni bağışlamasını diler, tövbe ederim."[650] ve "Ey insanlar! Allah'a tövbe edip O'ndan af dileyiniz. Zira ben O'na günde yüz defa tövbe ederim."[651] dediği rivayet edilmiştir

649 Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, (trcm: M. Han Kayanî ve diğerleri), İstanbul 1986.
650 Buhârî, *Daavât* 3. Ayrıca bk. Tirmizî, Tefsîru sûre (47) İbn Mâce, *Sünen*, Beyrut 1975, *Edeb* 57.
651 Müslim, *Zikir* 42. Ayrıca Ebû Dâvûd, *Vitir* 26; İbni Mâce, *Edeb* 57.

Âlimler bu hadis hakkında çeşitli izahlar yapmışlardır. Onlardan birisi de şu izahtır: Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem), kulluk derecelerinde terakkî ediyordu. O, bir makamdan, daha üstteki makama çıktığında, önceki makamı daha değersiz görüyor ve işte bundan dolayı Allah'tan mağfiret talep ediyordu. Buna göre, bu âyetteki mağfiret istemeyi, bu manaya hamletmek uzak bir ihtimal değildir.[652]

Dönüşümüz Sanadır

وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ "... dönüşümüz Sanadır."

Bu söz âhirete îmanı içermektedir. Yani, öldükten sonra dirilmeyi ve Yüce Allah'ın huzurunda hesap vermek için durmayı ikrar ve kabulü ifade eder. Şimdi kısaca âhirete îmandan ve âhiret ahvalinden bahsedelim:

Âhiret

Âhiret, Kur'ân'da dünya hayatından sonra sonsuz yeni bir hayat boyutuna ad olarak kullanılmıştır. Âhiret terimi şöyle tarif edilmiştir: Âhiret, kıyametin kopmasından başlayıp ebediyyen devam edecek olan ikinci hayattır ki, ba's (öldükten sonra dirilme), haşr, hesap, mîzan, şefaat, sırat, Cennet, Cehennem gibi bütün olay ve aşamaları içine alır. Esasında, her insanın ölümüyle, o insanın âhireti başlamakta ve ebediyete kadar devam etmektedir. Buna göre insanların bir kısmı hayatın dünya boyutunu yaşarken, diğer bir kısmı da âhiret boyutu içine girmiş olmaktadır.

Öldükten sonra dirilme ve insanın yapmış olduklarından dolayı hesaba çekilme meselesi çok eski zamanlardan beri insan aklını meşgul eden konulardan biri olmuş ve kabul veya red

652 Râzî.

noktasında düşünceler birbiriyle çarpışıp durmuştur. İnsanlık tarihi, diriliş ve âhiret hayatı konusuyla ilgili farklı görüş ve tutumlara sahne olmuştur. Aslî fıtratını muhafaza edememiş kimselere bir ölçüde en garip gelen şey, bir peygamberin öldükten sonra yeniden diriltileceğini bildirmesi olmuştur.

Âhiret Hayatının Devreleri

Âhiret hayatı kabir hayatı ile başlar. Daha sonra kıyametin kopmasıyla *haşir* ve *mahşer* ahvâli başlar. Şimdi mahşer ahvâline dair bazı kelimeleri kısaca açıklayalım:

Mîzan: Kelime olarak 'terazi' anlamına gelir. Mîzandan bizim anlamamız gereken ise, Allah'ın takdir ettiği tarzda amellerin tartılmasıdır. Yalnızca Allah'ın keyfiyetini bildiği bu Mîzan hakkında bir fikir yürütmemiz mümkün değildir. İç yüzünü bilemediğimiz bu hususî tartıda, iyilikleri kötülüklerinden ağır gelenler kurtuluşa erecek, hafif gelenler ise Cehennem'e gideceklerdir. Mîzanla alâkalı olarak Kur'ân'da şöyle buyrulur: "Biz Kıyamet günü için adalet terazileri kurarız. Artık kimseye, hiçbir şekilde haksızlık edilmez. (Yapılan iş) bir hardal tanesi kadar bile olsa, onu (bu teraziye) getiririz. Hesap gören olarak Biz (herkese) yeteriz." (Enbiya, 47)

Sırat: Cehennem üzerinde bulunan, herkesin üzerinden geçeceği ve geçmeye muvaffak olamayanların Cehennem'e düşeceği bir köprüdür. Sıratın gerçek mahiyeti hakkında da kesin bir şey söylemek zordur. Ancak böyle bir geçiş, Allah'ın bildiği ve takdir ettiği keyfiyette mutlaka olacaktır. Hadis-i şeriflerde, Cehennem'in üzerine kurulacak sırattan ilk geçenin Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) ve ümmeti olacağı ve bu geçiş esnasında insanların amellerine göre bir kolaylık veya zorluk yaşayacakları bildirilir.

Kevser Havzı: Kur'ân'da "Şüphesiz ki Biz sana Kevser'i verdik." (Kevser, 1) âyetinde geçen Kevser de, tefsirlerde umumiyetle

havuz veya nehir olarak yorumlanmıştır. Bu sebeple de Peygamber Efendimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) Cennet'teki havuzu için genellikle 'Havz-ı Kevser' denilmiştir.[653]

A'raf: Cennet'le Cehennem arasında bulunan yüksek bir yere verilen addır. Kur'ân'da A'raf'ta bulunanlarla ilgili olarak bir âyette şöyle denmektedir: "*İki taraf (Cennetliklerle Cehennemlikler) arasında bir perde ve herkesi simalarından tanıyan adamlar vardır ki, bunlar henüz Cennet'e giremedikleri hâlde (girmeyi) umarak Cennet ehline 'Selâm size!' diye seslenirler. Gözleri Cehennem ehline çevrildiğinde ise, 'Ey Rabbimiz! Bizi zâlimler topluluğu ile beraber bulundurma!' derler.*" (A'raf, 46-47) A'raf esasen orta menzil, orta yer demektir. Âyetten anlaşılan mânâsıyla Cennet'le Cehennem arasındadır; fakat keyfiyeti hakkında hiçbir malumata sahip değiliz.[654]

Bedîüzzaman'ın وَ إِلَيْكَ الْمَصِيرُ *"... dönüşümüz Sanadır." Âyetini Tefsiri*

Bedîüzzaman, Yirminci Mektup isimli eserinde,

لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ. لَهُ الْمُلْكُ ولَهُ الْحَمْدُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ حَيٌّ لاَ يَمُوتُ بِيَدِهِ الْخَيْرُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَ إِلَيْهِ الْمَصِيرُ "Allah'tan başka ilâh yoktur, sadece O vardır. O'nun ortağı yoktur. Mülk O'nundur. Her türlü hamd O'na mahsustur. Hayatı veren de, öldüren de O'dur. O Hayy'dır (diridir), ölmez. Bütün hayırlar O'nun elindedir. O'nun her şeye gücü yeter ve dönüş O'nadır." duasıyla ilgili olarak şöyle diyor:

"Sabah ve akşam namazından sonra tekrarı pek çok fazileti bulunan ve bir sahîh rivayette İsm-i A'zam (kendisi ile dua

---

653 Kevser için geniş bilgi için bkz. Davut Aydüz, Kısa Sûrelerin Tefsiri, Kevser Sûresi'nin tefsiri.

654 Bir Müslüman'ın Yol Haritası, s.168-204 özetle.

edildiğinde Allah'ın kabul ettiği en büyük ismi) mertebesini taşıyan şu duânın on bir kelimesi var... On bir kelimenin her birinde de birer müjde var. Ve o müjdede birer şifâ ve o şifâda birer mânevî lezzet bulunur." Bu büyük ve ulvî hakikatlerin izahını yapan Bedîüzzaman, tefsirini yaptığımız وَ اِلَيْكَ الْمَصِيرُ "... dönüşümüz ancak Sanadır." âyetiyle aynı mânâda olan وَ اِلَيْهِ الْمَصِيرُ "ve dönüş ancak O'nadır." kelimesiyle ilgili olarak da şöyle diyor:

وَ اِلَيْهِ الْمَصِيرُ 've dönüş ancak O'nadır.' Yani, ticaret ve memuriyet için, mühim vazifelerle bu imtihan salonu olan dünyaya gönderilen insanlar, ticaretlerini yapıp, vazifelerini bitirip hizmetlerini tamamladıktan sonra, yine onları gönderen Yüce Yaratıcı'ya dönecekler ve Mevlâ-yı Kerîmlerine kavuşacaklar. Yani, bu geçici yurttan gidip dâimî yurtta, Yüce Allah'ın huzuruna çıkmak suretiyle şereflenecekler. Yani, sebeplerin gürültü ve patırtısından ve vâsıtaların karanlık perdelerinden kurtulup, Rabb-i Rahîmlerine, Ebedî, dâimî saltanat merkezinde perdesiz kavuşacaklar. Doğrudan doğruya, herkes kendi Hâlıkı (yaratıcısı) ve Mâbudu ve Rabbi ve Efendisi ve Mâliki kim olduğunu bilecek ve bulacaklar.

İşte, şu kelime, bütün müjdelerin üstünde şöyle müjde eder ve der ki:

Ey insan! Bilir misin nereye gidiyorsun ve nereye sevk olunuyorsun? ..Dünyanın bin sene mutlu bir şekildeki hayatı, bir saat hayatına denk gelmeyen Cennet hayatının; ve o Cennet hayatının dahi bin senesi, bir saat Cennet ehlinin Cenâb-ı Hakk'ın cemâlini görmesine denk gelmeyen Güzeller Güzeli Yüce Allah'ın rahmet dâiresine ve mertebe-i huzuruna gidiyorsun. Düşkün, tutkun, şevkli ve arzulu olduğunuz fânî ve geçici sevgililerde ve bütün dünyevî varlıklardaki maddî ve manevî güzellikler; Güzeller Güzeli Yüce Allah'ın tecellîsinin ve İsimlerinin güzelliği bir nevi gölgesi; ve bütün Cennet, bütün güzelliği ile, rahmetinin bir tecellîsi; ve bütün arzular ve sevgiler muhabbetinin bir tezâhürü

olan Kendisine ibâdet edilen ve sonu olmayan ölümsüz ilâha, yok olmayan, ölümsüz, ebedî sevgilinin huzuruna gidiyorsunuz. Ve dâimî ziyâfet yeri olan Cennet'e çağırılıyorsunuz. Öyleyse, kabir kapısına ağlayarak değil, gülerek giriniz.

Hem şu kelime şöyle müjde veriyor, diyor ki:

Ey insan! Yokluğa, hiçliğe, karanlıklara, unutulmaya, çürümeye, dağılmaya gittiğinizi zannedip düşünmeyiniz. Siz yokluğa değil, dâimî bir âleme gidiyorsunuz. Yokluğa değil, dâimâ var olmaya sevk olunuyorsunuz. Karanlıklara değil, nur âlemine giriyorsunuz. Sahip ve her şeyin gerçek sahibi Hz. Allah'ın tarafına gidiyorsunuz. Ve Ezelî Sultanın, saltanatının başlangıcı ve sonu olmayan Hz. Allah'ın hükümet merkezine dönüyorsunuz…[655]

286. ÂYETİN TEFSİRİ

لاَ يُكَلِّفُ اللهُ نَفْساً إِلاَّ وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لاَ تُؤَاخِذْنَا إِن نَّسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلاَ تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْراً كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلاَ تُحَمِّلْنَا مَا لاَ طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا أَنتَ مَوْلاَنَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ۞

286 – Allah hiçbir kimseyi güç yetiremeyeceği bir şekilde yükümlü tutmaz. Herkesin kazandığı iyilik kendi lehine, işlediği fenalık da kendi aleyhinedir. Ya Rabbenâ! Eğer unuttuk veya kasıtsız olarak yanlış yaptıysak bundan dolayı bizi sorumlu tutma! Ya Rabbenâ! Bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme! Ya Rabbenâ! Takat getiremeyeceğimiz şeylerle bizi yükümlü tutma! Affet bizi, lütfen bağışla kusurlarımızı, merhamet buyur

---

655 Bedîüzzaman, Said Nursî, Mektubat, 20. Mektup, Şahdamar yay., İstanbul 2006, s. 332, özetle ve sadeleştirerek.

bize! Sensin Mevlâmız, yardımcımız! Kâfir topluluklara karşı Sen yardım eyle bize!"

Bir önceki âyette özellikleri anlatılan bu mü'minler, Allah'ın emirlerini ve onlara yüklediği görevlerini güzel bir itaat ile kabul edip âhirete yakînen îman ve bu îman ile Allah'tan af istediklerinden dolayı, ilâhî rahmetten şu iltifât ile cevaba nâil oldular:

Allah Hiçbir Kimseyi Güç Yetiremeyeceği Bir Şekilde Yükümlü Tutmaz

لاَ يُكَلِّفُ اللهُ نَفْساً إِلاَّ وُسْعَهَا "*Allah hiçbir kimseyi güç yetiremeyeceği bir şekilde yükümlü tutmaz.*"

Allah kimseye gücünün yettiğinden fazlasını yüklemez, yükleyemez değil, yüklemez. Allah'ın kendi kullarına yüklediği sorumluluk, kulların güç yetireceği kadardır ve hatta onun çok altındadır. Allah insanları zora koşmaz, güçlerini son sınırına kadar zorlamaz, sıkıntıya sokmaz, müşkilat ve meşakkat vermez. Mükellef olan kullar o görevleri güçleri rahat rahat yetecek şekilde yapabilirler. Nitekim "Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez..." (Bakara, 185) buyurmuştur. Hak din kolaylıktır, onda zahmet yoktur. Böyle olması da güç yetmez bir sorumluluğu yüklemeye Allah'ın kudreti olmadığından değildir, sırf lütfundan ve rahmetindendir. Böylece Allah'ın kullarına bahşettiği güç ve takat, onlara emrettiği görevlerden daha fazladır. Bu sayede onlara görevlerini yaptıktan sonra dinlenecek, gezip dolaşacak, dünya ve geçim işlerinde çalışacak, hatta daha başka emredilmemiş olan hayır ve hizmet işleriyle ilgilenecek zaman ve imkân kalabilecektir. Nitekim kullar farzları yaptıktan sonra daha neler neler yapabilirler. Gerçi sorumluluk iradeye bir anlamda zahmet yüklemek demektir, her zahmet de bir enerji tüketimini gerektirir. Bu hikmetten dolayı her üstlenilen sorumluluk ona güç yetirebilme şartına bağlıdır. Fakat o yükün bu gücü zorlamaması da şarttır. Yani her bir ferdin sorumluluğu gücüyle ve kapasitesiyle

ölçülmek gerekir. Bundan dolayı kişilerin güç ve takatleri farklı olduğundan, gücü ve kapasitesi fazla olanların sorumluluk dereceleri de fazla olacaktır ki, adalet ve eşitlik de bunu gerektirir. Meselâ, malı olmayan zekâtla mükellef olmayacağı gibi, çeşitli zenginlerin zekâtları da bir ölçü çerçevesinde değişik olur. Zenginlik derecesine göre kimi on, kimi yüz verir. Fakat hepsi de aynı nispet dâhilinde, meselâ kırkta birdir. Kudret hesaba katılmayarak, nüfus başına eşit olarak şu kadar verilecek demek, bu temel prensibe aykırı düşer. Yine bunun gibi, ümmete toptan yönelik olan farz-ı kifâyenin fertler ile ilişkisi de böyledir. Ayrıca bir şahsın üzerine düşen sorumlulukların toplamı hesap edildiği zaman dahi onun gücünü aşmamalıdır. Bunun için bazı sorumluluklarda zahmetsiz ve kolaylık esasına dayanan bir kudret de şart olmuştur. Velhâsıl bu âyet, kanun koymanın en büyük esasını özet olarak ifade etmiştir ki, o da: "Sorumluluk, onu yüklenecek olanın kapasitesi ile orantılıdır."[656]

"Allah, hiç kimseye güç yetireceğinden başkasını yüklemez." âyetinden maksat; Allah hiç kimseyi yapması mümkün olmayan bir şeyden sorumlu tutmaz ve onu yapmayınca bundan dolayı cezalandırmaz. Bununla birlikte, kişinin neyi yapabilip neyi yapamayacağına kendisinin karar veremeyeceği de açıkça anlaşılmalıdır. Belli bir kimsenin, neyi yapabilip neyi yapamayacağına karar verecek olan Allah'tır.[657] Böylece Müslüman, yükümlülüklerinden bıkmaz, bunların karşısında göğsü daralmaz ve bunları ağır kabul etmez. Çünkü O, bunları yükleyen Allah'ın kendi gücünü çok iyi bildiğine inanır. Şayet gücü yetmeseydi bu sorumlulukları yüklemezdi.

Bu düşüncenin bir diğer özelliği de kalplere akıttığı huzur, güven ve yakınlığa ilâveten mü'minde yükümlülükleri yerine getirme azmini harekete geçirmesidir. O, bilir ki, bunlar gücü dâhilindedir. Şayet böyle olmamış olsaydı Allah böyle takdir

---

656 Elmalılı, *Hak Dini*.
657 Mevdûdî, *Tefhim*.

etmezdi. Bir defa zayıflık gösterdiyse, ya da yorulduysa veyahut sorumluluk ağır geldiyse bunun kendi zaafından kaynaklandığını kavrar, yoksa sorumluluğunun ağırlığından değil. Böylece azmi tekrar harekete geçer, zaafını giderir, sorumluluğunu yerine getirmeye yeniden karar verir.[658]

Teklif-i Mâ Lâ Yutak (Gücün Yettiğinden Fazlasıyla Sorumlu Tutulma)

Dünya ahkâmı/hükümleri hususunda güç yetirilemeyen şeylerin teklif edilmesinin câiz olup olmadığı hususunda farklı görüşler vardır. Bununla birlikte İslâm dininde böyle bir mükellefiyet bulunmamakta ve bu âyet-i kerime de böyle bir teklifin olmadığını ilan etmektedir. Şânı Yüce Allah, bizim üzerimizdeki lütuf ve nimetleriyle bizi bazı ağır ve zor şeylerle mükellef tutsa bile, hiçbir zaman oldukça ağır gelen meşakkatli işlerle acı ve ıstırap veren şeylerle yükümlü tutmamıştır. Aksine bizim için kolaylaştırmış, bize acımış, üzerimizden ağırlıkları ve bizden öncekilerin boynuna koymuş olduğu prangaları kaldırmıştır. O bakımdan Allah'a hamd ederiz, lütuf ve nimet O'ndandır.[659]

Herkesin Kazandığı İyilik Kendi Lehine, İşlediği Fenalık da Kendi Aleyhinedir

لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ "Herkesin kazandığı iyilik kendi lehine, işlediği fenalık da kendi aleyhinedir."

كَسَبَتْ (kesebet) Herkesin kesbettiği, yani kazandığı kendi lehine ve çıkarına, اِكْتَسَبَتْ (iktesebet) iktisap ettiği, yani yaptığı kötü şeyler de kendi aleyhine ve zararınadır.

Kesb ve iktisab lügatte ve Kur'ân'da bir ve aynı mânâya

658 Kutup, *Fîzilâl.*
659 Kurtubî

kullanıldığı gibi, farklı olarak da kullanılmıştır. Kesb, iktisab, tekâsüb; *rızık aramaktır*; yani *faydalanacak, zevk alacak bir şey istemek ve aramaktır* ki, bulmak ve ele geçirmiş olmak şart değildir. İrâdemizi kullanmak ve bir güç sarfetmek demektir ki, Türkçesi *çalışmak*, *çaba harcamak* demek olur. Kesb ile iktisabın farkı olmayınca birinin lehe, öbürünün aleyhe olması ancak ilgi alanlarından kaynaklanabilir. Bu açıdan مَا كَسَبَتْ kelimesi ile, مَا اكْتَسَبَتْ kelimesinin anlamları birbirinden ayrılarak birincisi, Allah'ın teklif ettiği hayır, ikincisi Allah'ın nehyettiği şer ile tefsir edilmiştir.[660]

لَهَا مَا كَسَبَتْ "Her nefsin istediği, yaptığı iyilik, kendi lehine, kendi iyiliğine, kendi yararınadır." Sonunda da sevabı ancak kendisinin olacaktır. Aksine, وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ "yaptığı kötülük, yüklendiği vebal de yine kendi aleyhine, kendi zararınadır." Sonuçta o yaptığının cezâsı kendisine aittir. مَنْ عَمِلَ صَالِحاً فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاء فَعَلَيْهَا "Kim bir iyilik yaparsa kendi lehinedir, kim bir kötülük işlerse kendi aleyhinedir." (Fussilet, 46) Yani herkesin yaptığı iyilik kendine, yaptığı kötülük yine kendinedir.[661]

Allah'ın emrettiği görevler de iki kısımdır: Birisi yapılmasını emrettiği şeylerdir. Bunlar hayır, hasenât ve iyi hizmetlerdir. İkincisi de yapılmamasını emrettiği, yani yasak kıldığı şeylerdir ki; bunlar da şer, kötülük cinsinden olan şeylerdir. Öncekileri yapmak faydalı, yapmayıp terk etmek zararlıdır. Sonrakileri yapmak zararlı, yapmayıp terk etmek faydalıdır. Bunların yararları ve zararları da Allah'a değil, mükellef olan kullaradır. Bundan dolayı ilâhî teklifler, kapasiteye, herkesin gücüne göre olma kolaylığını sağladığı gibi, her mükellefin sarfedeceği emeği zararına/boşuna harcatmayıp, tamamen onun yararına tahsis ettirmek gibi bir özel faydayı, bir ilâhî rahmet ve merhameti de içine almaktadır.[662]

---

660 Elmalılı, *Hak Dini.*
661 Elmalılı, *a.g.e.*.
662 Elmalılı, *Hak Dini.*

İyilik Fıtrata Uygun, Kötülük Terstir

Cenab-ı Allah'ın, hayır ve iyilikten bahsederken كَسَبَ (kesebe) fiilini; şer ve kötülükten bahsederken de اِكْتَسَبَ (iktesebe) filini kullanmasındaki sır şu olabilir: كَسَبَ (kesebe) fiilinin harflerinin sayı az ve teleffuzu kolaydır, fazla gayret ve çabaya ihtiyaç yoktur. Aynı şekilde iyilik yapmak için de fazla gayret ve çabaya gerek yoktur. Ama اِكْتَسَبَ (iktesebe) fiili ve kötülük böyle değildir. Bu fiilin hem harf sayısı fazla hem de teleffuzu zordur. Aynen onun gibi kötülük yapmak da zordur, zira kötülük yapmak için tabiata aykırı bir davranışta bulunmaya gerek vardır. Evet, kötülük kazanmak için insanın kendisini zorlaması, sıkıntıya katlanması, plân kurması, tabiat ve örflerle çatışması gerekir. Hayrın kazanılması için fazla bir gayrete ihtiyaç yoktur. Çünkü Yüce Allah'ın insan tabiatına yerleştirdiği şey hayırdır ve insan hayır işlerine meyillidir. Hayır işlemekle nefis rahat eder. Hayır işlemek için korkmaya, tedbirler almaya gerek yoktur. Ruhunu arındıran ve Yaratanın önünde zayıflığını, o büyük imtihan gününde O'na muhtaç olduğunu, Allah'ın ve insanların önünde korkunç, kapsamlı ve inceden inceye hesabın sıkıntılarından kurtulma ihtiyacı hisseden insan hayra yönelir.[663]

Kur'ân, Allah ile Konuşma ve Münâcaattır

Yüce Allah, سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ "İşittik, emre uyduk, ey Rabbimiz gufrânını/affını dileriz, dönüş yalnızca Sanadır." diyen mü'minlerin dualarına لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ "Herkesin kazandığı iyilik kendi lehine, işlediği fenalık da kendi aleyhinedir." şeklinde cevap verdi. Allah'ın kolaylık ve yükü hafifletmeyle ilgili olan bu açıklamasıyla onların endişelerini giderdi. Böylece Allah kelâmı olan bu Kur'ân, yalnızca Peygamberi ile değil, O'na îman eden ümmeti ile de bir konuşma ve bir

---

663 Kurtubî; Zuhaylî, Münîr; Hicâzî, *Tefsîru'l-Vâzıh.*

münâcât şeklinde tecellî etti. Bu, Kur'ân okuyan veya dinleyen mü'minlerin ara sıra kendilerini bizzat Yüce Allah ile konuşma halinde bulmaları gibi büyük bir nimeti dile getirmeyi de içine alır. Bu derece ihlâsla ve itaat duygusuyla kendilerini Allah huzurunda hissedenler, yalnızca Allah'a muhatap olmak şerefine ermekle kalmayacaklar; o yüce huzurda söz söyleyebilmek için kendilerine izin verileceğinden, bizzat Allah'tan dilek dileyebilme şerefine de ereceklerdir…[664]

Kapasiteye Göre Yük

"Herkesin kazandığı iyilik kendi lehine, işlediği fenalık da kendi aleyhinedir." şeklinde mükellefiyetin inceliğini açıklayan bu âyet, inananlara güçlerinin üstünde yük yükletilmeyeceğini ve aksine kapasiteye göre kolaylığın murad edilmiş olduğunu müjdelerken, aynı zamanda güç yetirilemeyecek bir mükellefiyetin normalde mümkün olduğunu dolaylı olarak da ifade etmiştir. Bununla beraber kesbin, yani çalışıp kazanmanın değerini ve nimetin külfete göre olduğunu anlatarak, mükellefiyetten arta kalan güçlerin, emredilmemiş ve farz kılınmamış olan hayırlı işlere harcanmasını teşvik ederek وَماَ يَزَالُ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ "Kulum Bana nâfile ibadetlerle durmadan yaklaşır…" kudsî hadisin[665] içeriğini de anlatmış

---

664 Elmalılı, *Hak Dini.*

665 Hadîsin tam metni ve tercümesi şöyledir:

إِنَّ الله تعالى قال: منْ عادى لي وليًّاً. فقدْ آذنتهُ بالْحرْب. وما تقرَّبَ إِلَيَ عبْدِي بِشْيءٍ أَحبَّ إِلَيَ مِمَّا افْتَرَضْت عليْهِ: وما يَزالُ عبدي يتقرَّبُ إِلى بالنَّوافِل حَتَّى أُحِبَّه، فَإِذا أَحبَبْتُه كُنْتُ سمعهُ الَّذي يسْمعُ به، وبَصره الذي يُبصِرُ بِهِ، ويدَهُ التي يَبْطِش بِهَا، ورِجلَهُ التي يمْشِي بها، وَإِنْ سأَلِني أَعْطَيْتُهُ، ولَئِن اسْتَعَاذَنِي لَأُعِيذَنَّهُ

"Ebû Hureyre'den (radıyallahu anh) rivayet edildiğine göre Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), "Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur" dedi: "Her kim (ihlâs ile Bana kulluk eden) bir dostuma düşmanlık ederse, Ben de ona karşı savaş ilân ederim. Kulum kendisine farz kıldığım şeylerden, Bence daha sevimli herhangi bir şeyle Bana yakınlık kazanamaz. Kulum Bana (farzlara ilâveten işlediği) nâfile ibadetlerle durmadan yaklaşır, nihayet Ben onu severim. Kulumu sevince de

olduğundan, لَهَا مَا كَسَبَتْ "Herkesin kazandığı iyilik kendi lehinedir" teşvîkiyle, وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ "...işlediği fenalık da kendi aleyhinedir." uyarısının etkisi altında, tekrar ve yeniden bir itaat azmi ve günah korkusu ile dua ve yakarmaya yol açmıştır. Bu cevap cümlesi, aynı üslûpta ve bütün arzularına uygun olarak gayet önemli ve maksada uygun olarak "Rabbenâ, Rabbenâ..." dualarıyla sona erdirilmiş, şimdi de "şöyle deyiniz" diye emir verilmeksizin bu da önceki dualarının devamı ve sonu şeklinde öğretilmiştir.[666]

Bir Hukuk İlkesi

"Kazandığı (iyilikler) lehine, kazandığı (kötülükler) de aleyhinedir." âyeti, bir hukuk ilkesidir. Hem cezalar, hem de mükâfatlar her ferdin kendi işlediği iyi ve kötü amellerinin sonuçlarıdır. Kişi ancak kendi işlediği iyi amellerin mükâfatını alır, başkalarının yaptığı iyiliklerin karşılığını değil. Bununla birlikte, eğer bir kimse ölümünden sonra da iyi sonuçlar vermeye devam eden bir iyilik yapmışsa, bu iyi sonuçların hepsi o iyiliği yapan kimsenin hesabına yazılır. Aynı şekilde eğer bir kimse, ölümünden sonra da kötü sonuçlar vermeye devam eden bir kötülük yapmışsa, bu sonuçların tümü o kimseye yazılacaktır. Fakat bütün bu iyi ve kötü sonuçlar, kişinin kendi işlediği amellerin karşılığı olacaktır. Kısacası kişi ancak bilerek ve isteyerek katkıda bulunduğu bir şey sebebiyle ceza ve mükâfat alacaktır. Allah'ın sünnetinde hesapların, ceza ve mükâfatların başkalarına devredilmesi söz konusu değildir.[667]

Konumuzla ilgili şöyle bir hadis vardır: Ebû Amr Cerîr b. Abdullah (radıyallahu anh) şöyle dedi:

(âdetâ) Ben onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Benden her ne isterse, onu mutlaka veririm; Bana sığınırsa, onu korurum." Buhârî, *Rikak* 38.

666 Elmalılı, *Hak Dini.*

667 Mevdûdî, *Tefhim*; Kutup, *Fîzilâl.*

Birgün erken vakitlerde Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) huzurunda idik. O esnada, kaplan derisine benzeyen alaca çizgili elbise veya abalarını delerek başlarından geçirmiş ve kılıçlarını kuşanmış, tamamına yakını, belki de hepsi Mudar kabilesine mensup neredeyse çıplak vaziyette bir topluluk çıkageldi. Onları bu derece fakir görünce, Resûl-i Ekrem'in (sallallahu aleyhi ve sellem) yüzünün rengi değişti. Eve girdi ve sonra da çıkıp Bilâl'e ezan okumasını emretti; o da okudu. Bilâl kâmet getirdi ve Allah Resûlü namaz kıldırdı. Daha sonra Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) bir hutbe irad etti ve şöyle buyurdu: "*Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan, ondan eşini var eden ve ikisinden pek çok kadın ve erkek meydana getiren Rabbinize hürmetsizlikten sakının. Allah şüphesiz hepinizi görüp gözetmektedir.*" (Nisâ Sûresi, 1) Sonra da Haşr Sûresi'nin sonundaki şu âyeti okudu: "*Ey îman edenler! Allah'tan korkun, herkes yarın için ne hazırladığına baksın.*" (Haşr, 18) Sonra: "Her bir fert, altınından, gümüşünden, elbisesinden, bir sa' (1040 dirhemlik hububat ölçeği.) bile olsa buğdayından, hurmasından sadaka versin; hatta yarım hurma bile olsa sadaka versin" buyurdu.

Bunun üzerine ensardan bir adam, ağırlığından dolayı neredeyse kaldırmaktan aciz kaldığı, hatta kaldıramadığı bir torba getirdi. Ahali birbiri peşine sökün edip sıraya girmişti. Sonunda yiyecek ve giyecekten iki yığın oluştuğunu gördüm. Baktım ki Resûl-i Ekrem'in (sallallahu aleyhi ve sellem) yüzü gülüyor, sanki altın gibi parlıyordu. Sonra Peygamber Efendimiz şöyle buyurdu:

مَنْ سَنَّ في الإِسْلام سُنةً حَسنةً فَلَهُ أَجْرُهَا، وأَجْرُ من عَمل بِهَا مِنْ بَعْدِهِ مِنْ غَيْرِ أَنْ ينْقُصَ مِنْ أُجورهِمْ شَيءٌ ، ومَنْ سَنَّ في الإِسْلامِ سُنَّةً سيَّئَةً كَانَ عَليه وِزْرها وَوِزرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا مِنْ بعْده مِنْ غَيْرِ أَنْ يَنْقُصَ مِنْ أَوْزارهمْ شَيْءٌ

"İslâm'da iyi bir çığır açan kimseye, bunun sevabı vardır. O çığırda yürüyenlerin sevabından da kendisine verilir. Fakat onların sevabından hiçbir şey noksanlaşmaz. Her kim de İslâm'da kötü bir çığır açarsa, o kişiye onun günahı vardır. O kötü çığırda yürüyenlerin günahından da ona pay ayırılır. Fakat onların günahından da hiçbir şey noksanlaşmaz."[668]

Mü'minlerin Duası ve Sûrenin Sonu

Bakara Sûresi'nin bu son âyetinde Yüce Allah, mü'minlerin dualarını naklederek sûreyi bitirmiştir ve mü'minlerin dört çeşit duâ yaptıklarını anlatmış, dördüncüsü hariç, bunların başında da hep "Rabbenâ" hitabını zikretmiştir.

Birinci olarak Cenab-ı Allah, kendisine yalvarıp yakarmamız için bize şu duayı öğretmiştir:

رَبَّنَا لاَ تُؤَاخِذْنَا إِن نَّسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا "Ya Rabbenâ! (Ey Rabbimiz) Eğer unuttuk veya kasıtsız olarak yanlış yaptıysak bundan dolayı bizi sorumlu tutma!"

Yani, kapasitemiz ölçüsünde teklif ettiğin vazifeleri en iyi şekilde eda etmeye, hatta gücümüz yettikçe daha fazla hayırlar kazanarak ileri gitmeye, yeni baştan bir itaat ve iştiyak duygusuyla azmettik; fakat farz kıldığın vazifelerden birini insanlık icabı unutur veya iyi, meşrû bir şey yapmak isterken yanlışlıkla haram kıldığın, yasakladığın şeylerden birine bilmeyerek düşer de hata edersek, bu da hayrı terketmek veya şer olan bir şeyi işlemek cinsinden bir amel olabilecektir. Bundan dolayı ne unutma ve hatanın kendisinden, ne bizi unutma ve hataya sürükleyen sebeplerden, ne de bunlardan biri sebebiyle bir hayrın terkinden veya bir şer fiilin işlenmesinden biz Muhammed ümmetine dünyada ve âhirette ceza verme, azap eyleme.

---

668 Müslim, *Zekât* 69. Ayrıca bk. Nesâî, *Zekât* 64.

Unutma ve Hata Çeşitleri

Büyük müfessir Taberî diyor ki: Eğer: "Yüce Allah, kullarını unuttukları şeylerden veya hataen işledikleri şeylerden sorumlu tutacak mıdır ki, âyet-i kerimede: "Rabbimiz, eğer unutacak ve yanılacak olursak bizi sorumlu tutma." buyuruldu denilecek olursa, cevaben denilir ki:

Unutma ve hata iki türlüdür: Birincisi; kulun hafızasında tutmaktan âciz oluşundan ve aklî zafiyetinden meydana gelen unutma ve hatadır ki, hata yapanın ma'zur (özrü kabul edilen) görülebildiği cinstendir. Bunda da hata yapan ma'zur görülebilir. Allah, kullarını işte bu gibi hatalardan dolayı sorumlu tutmamıştır. Mesela kişinin, Ramazan ayında, henüz fecir vaktinin girmediğini zannederek sahur yemeğini yemesi veya bulutlu bir günde belli vaktin girmesini beklerken vakti kaçırması bu gibi hatalardandır.

İkincisi ise; kulun, kusuru ve ihmalinden veya yasaklandığı şeyi iradesiyle ve kasıtlı bir şekilde yapmasından kaynaklanan unutma ve hatadır ki, kişi ma'zur görülmez, yani yaptığından sorumludur.

Mesela bir kimse üzerinde bir pislik görse de bunu temizlemeyi geciktirse, sonra unutup namaz kılsa, ma'zur olmaz. O pisliği görür görmez temizlemediğinden dolayı kusurlu hareket etmiş olur, fakat görmezse ma'zurdur.

Yine bunun gibi, bir kimse bir ava tüfekle ateş etse de bir insanı vursa, orada insan bulunabileceğini ve bulunduğu takdirde ona isabet edip etmeyeceğini hesaba katmamış ve bu hususta gerekli önlemlere riayet etmemiş ise ma'zur olmaz.

Yine aynı şekilde insan dinî emirleri, görevleri ve Kur'ân-ı Kerim'i bellemeye çalışmaz ve belledikten sonra da unutmamak için tekrar tekrar mütalâa etmez de unutursa, böyle bir unutmadan dolayı ma'zur olmaz. Kulun kusuru sebebiyle meydana gelen

unutmada, kulun, Allahın emrettiği şeyi terketmesi söz konusudur, işte kulun, Rabb'inden bağışlamasını istediği unutma budur.

Fakat devamlı Kur'ân okuduğu halde, Kur'ân'ı unutmuş ise, bu kimse ma'zur sayılır. Yüce Allah'ın, Hz. Âdem'i (aleyhisselâm) cezalandırıp Cennet'ten çıkarmasına sebep olan unutma da bu türdendir. Yüce Allah, bu hususta şöyle buyurmuştur: "Doğrusu Biz daha önce Âdem'e de vahiy ve emir vermiştik, ne var ki o ahdi unuttu..." (Tâhâ, 115)

İşte bundan dolayı bazı unutma ve hatalardan kaçınmak, insanoğlunun gücü dışında ise de, bazılarında durum böyle değildir. Bundan dolayıdır ki, لاَ يُكَلِّفُ اللهُ نَفْساً إِلاَّ وُسْعَهَا "Allah hiçbir kimseyi güç yetiremeyeceği bir şekilde yükümlü tutmaz." ifadesi genel anlamda bütün hata ve unutmalardan sorguya çekilmeyeceği anlamına gelmez. Âyet, sorguya çekilme ihtimalini bütünüyle ortadan kaldırmış değildir. İnsan, unuttuğunda hesaba çekileceğini bilirse, hesaba çekilme korkusundan dolayı hafızasını hep diri tutar. O zaman da ondan, herhangi bir unutma ve hata meydana gelmeyebilir.[669]

Unutma ve hata ile yapılmış olan fenalıklar da aslında zararlı, gayrimeşru ve insanın gücüne bağlıdır. Meselâ unutarak veya hata ile yutulmuş bir zehirin vücuda zararı yoktur denilemeyeceği gibi, hatâ olarak yapılan fenalıklar ve günahlar da böyledir. Kötülükler ve günahlar tıpkı zehir gibi zararlıdır. Dolayısıyla hiç unutmamak ve hiç hata yapmamak insanın gücünün üstünde bir şey olsa da, bunlar sebep oldukları işin Allah katında, yani özünde sonucunu değiştirmez, hepsi de وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ "...işlediği fenalık da kendi aleyhinedir." hükmüne dâhil olurlar. Bunun için insanlar hata ve unutmadan mümkün olduğu kadar uzak durmak ve sakınmak ile de yükümlüdürler.

Hata ile adam öldürmede olduğu gibi, hata konusunda bazı

669 Taberî, Râzî.

mükellefiyet, sorumluluk hükümleri vardır. Unutmak ve hata etmek kul hakkındaki zararın tazminine, yani zarar verdiği kimsenin zarar ve ziyanını ödemesine engel olmaz. Bunlara işaretledir ki âyette, لَا تُكَلِّفْنَا "bizi mükellef kılma!" denilmemiş, لاَ تُؤَاخِذْنَا "bizi sorumlu kılma!" denilmiştir. Bu şekilde hatadan, unutmadan, bunların ön şartlarından ve sebeplerinden, hatta sonuçlarından sorumlu olmama değil, sorumlu tutulmamak niyaz edilmiş ve istenmiştir.

Unutma ve Hatanın Neticesi

İmam Mâturîdî, bu âyetin tefsirinde şöyle demektedir: "Bize göre unutan ve hata eden kimse, bir daha unutmaması ve hata etmemesi, dikkatli davranması için hikmete uygun olarak cezalandırılır. Çünkü Allah, hata ile birisini öldüren kimsenin keffâret vermesini emretmiştir. Hatayla insan öldürenin cezalandırılması câiz olmasaydı, keffâret ve tevbenin vâcip olmasının bir manası olmazdı. Bu âyet, hikmete binâen hata eden birisinin cezalandırılmasının câiz olduğuna delalet eder.

Âyet ve meâli şöyledir:

{وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلاَّ خَطَأً وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ إِلاَّ أَنْ يَصَّدَّقُوا فَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللهِ وَكَانَ اللهُ عَلِيمًا حَكِيمًا}

"*Mü'minin mü'mini öldürmesi olacak iş değildir, ancak yanlışlıkla olursa başka. Kim yanlışlıkla bir mü'mini öldürürse mü'min bir köle âzad etmesi ve öldürülenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi*

gerekir; ancak onlar diyetten vazgeçip bağışlarsa o başka. Eğer yanlışlıkla öldürülen, kendisi mü'min olmakla birlikte, size düşman bir topluluktan ise, öldürenin mü'min bir köle âzad etmesi gerekir. Eğer öldürülen, aranızda anlaşma bulunan bir topluluktan olursa, vârislerine teslim edilecek bir diyet ile mü'min bir köle âzad etmesi gerekir. Bunları yapmaya gücü yetmeyenin, Allah tarafından tövbesinin kabulü için ard arda iki ay oruç tutması gerekir. Allah alîm ve hakîmdir (her şeyi hakkıyla bilir, tam hüküm ve hikmet sahibidir.)" (Nisâ, 92)

Keffâret olarak bir köleyi hürriyetine kavuşturmak Allah'ın hakkı, diyet ödemek de kul hakkını karşılamak içindir. Yanlışlıkla bir hayata son veren kimse, bir köleyi toplum içinde âdeta hayata kavuşturma ile o hatasını telâfi etmiş olmaktadır. Ölenin vârislerine verilecek diyet Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) tarafından yüz deve veya onun değeri olarak tespit edilmiştir. Bu da çok ağır bir tazminat olup, aileye verdiği zararı telâfi etme maksadına yöneliktir. Vârisler isterlerse miktarı hafifletebilirler. Köle âzad etme, diyet veya iki ay oruç ceza değil, suçun affedilmesi için birer keffârettir. Onun için katilin ayrıca vicdan azabı, pişmanlık duyup tövbe etmesi lâzımdır. Ceza olması halinde bunlar söz konusu değildir.[670]

Unutma ve Hatadan Kurtulma

İnsan unutma ve hata yapmaktan kurtulmaya çalışsa kurtulabilir. Onun için bunlardan korunmayı istemek gerekir ve korunmaya çalışan kişi de kurtulabilir, gaflet eden de unutur ve hataya düşer. Çünkü unutma; bir şeye önem vermemek ve titizlik göstermemekten kaynaklanır. Yanılmaysa; dalgınlık ve tedbirsizlikten kaynaklanır. Cenab-ı Allah, unutup yanılmamızdan ötürü bizi hesaba çekmesin diye kendisine dua etmemizi bize bildirmiştir.

---

670 Suat Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, Nisâ Sûresi 92'nci âyetin meâlinde koyduğu not.

Bu da titiz, ihtiyatlı ve tedbirli olmamız gerektiğini bize hatırlatmaktadır ki, unutma ve yanılmadan kendimizi korumuş olalım. Ama bu kadar önlemleri aldıktan sonra yine de unutup yanılma durumuna düşersek, Yüce Allah bizleri bağışlar.[671]

Bize, Bizden Öncekilere Yüklediğin Gibi Ağır Yük Yükleme!

رَبَّنَا وَلاَ تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْراً كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِنَا "Ya Rabbenâ! Bize, Bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme!"

إِصْر *Isr, Ağır yük*

Yüce Allah'ın: "Ya Rabbenâ! Bize, Bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme!" buyruğundaki zikredilen ve "Ağır yük" diye tercüme edilen إِصْر "ısr" kelimesi, müfessirler tarafından çeşitli şekillerde izah edilmiştir:

a. إِصْر Isr: Sözlükte esas anlamı; esâret ve hapis mânâsıyla ilgili olup, altındakini ezen ve yerinden kıpırdatmayan ağır yük, oldukça zor ve ağır emir, zor amel ve bağ demektir. Mü'minler rablerinden, kendilerine ağır gelecek yükümlülükleri yüklememesini istemektedirler

b. Birçok müfessire göre ısr; anlaşma ve ahit (söz alma)dır. Bazı anlaşma ve ahitler ağır ve zor dayanılır olduğu için ısr diye isimlendirilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak قَالَ أَأَقْرَرْتُمْ وَأَخَذْتُمْ عَلَى ذَلِكُمْ إِصْرِي "Bunu kabul ettiniz, **bu ağır yükümü** sırtınıza aldınız mı?" (Âl-i İmran, 81) buyurmuştur. Bu izaha göre âyetin mânâsı şöyledir: "Rabbimiz, bizden önce gelen Yahudi ve Hıristiyanlara, belli yükümlülükler yükleyerek, kendilerinden o işleri yapacaklarına dair ahit aldığın gibi bize de yapmaktan âciz kalacağımız

---

[671] Hicazî, *Tefsîru'l-Vâzıh*, Kâhire 1972.

yükümlülükler yükleyerek onları yapacağımıza dair bizden ahit alma. Zira onlar, verdikleri ahdi yerine getiremeyince Sen onları cezalandırdın. Bizi de aynı akıbete düşürme."

c. Bazı müfessirlere göre ise burada zikredilen "ısr" kelimesinden maksat, tevbesi ve keffâreti olmayan ve cezası ağır olan günahlardır. Bu izaha göre âyetin bu bölümünün mânâsı şöyledir: "Ey rabbimiz, bizden önceki ümmetlere, ağır günahlar yükleyip onları domuzlara ve maymunlara çevirdiğin gibi bize de bu gibi günahlar yükleyip bizi de o durumlara düşürme."[672]

كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِنَا "Ya Rabbenâ! Bize, Bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme!" âyetiyle ilgili müfessirler şu açıklamayı yapmışlardır: "Bizden önceki Yahudîlere katı ve sert davrandığın gibi, mükellefiyetler hususunda bize de sert davranma." Bu müfessirler devamla şöyle demişlerdir: Yüce Allah, Yahudilere elli vakit namazı farz kılmış, mallarının dörtte birini zekât olarak vermelerini ve elbiselerine pislik bulaştığında, o kısmı kesmelerini emretmiştir. Yine Yahudiler bir şeyi unutup yapmadıklarında, daha dünyada iken hemen cezalandırılmışlardır. Dinlerinde, vatanlarından sürülüp çıkarılmak, birçok konuda hemen idam cezası uygulanmak, tevbe etmek için intihar ile yükümlü olmak, bir isyan üzerine hemen ceza verilmek, herhangi bir hata meydana gelirse helâl olan yiyeceklerden bazıları yasak kılınmak gibi hükümler vardı. Nitekim Yüce Allah: "Hasılı o Yahudilerden taşan bir zulüm, insanları Allah yolundan menetmeleri, kendilerine yasaklanmış olmasına rağmen faizi almaları, halkın mallarını haksızlıkla yemeleri yüzündendir ki Biz, kendilerine daha önce helâl kılınan bazı temiz nimetleri haram kıldık ve içlerinden kâfir kalanlara can yakıcı azap hazırladık." (Nisâ, 160) buyurmuştur. En'âm Sûresi'nde ise şöyle buyurmuştur: "Yahudilere bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık. Sığır ve koyunun içyağlarını da haram kıldık. Yalnız sırtlarında

---

672 Taberî, Kurtubî.

yahut bağırsaklarında bulunan veya kemiğe karışan yağları haram kılmadık. Haddi aşmalarından ötürü onları bu şekilde cezalandırdık. Şüphe yok ki Biz hep doğru söyleriz." (En'âm, 146)

Tevrat'ın beşinci sifri (bölüm/kısım) iyice gözden geçirilirse, Yahudilerin ne kadar katı hükümlere, ne kadar çetin anlaşmalara tabi tutulmuş oldukları daha birçok hayret verici hükümlerle birlikte görülür.

Böylece mü'minler, kendilerinden öncekilere Allah'ın yüklediği ağırlıkları yüklememesi için Rabbilerine dua etmektedirler. Kuşkusuz yüce Allah, Hz. Muhammed'i (sallallahu aleyhi ve sellem), mü'minlerden ve bütün insanlardan "ağırlıklarını ve üzerlerindeki zincirleri" kaldırmak için göndermiştir. İşte mü'minler bu gibi sıkıntılardan, zorluklardan korunmalarını niyaz ettiler ki, Allah da fazl u keremi ile: "Onlar ki yanlarındaki Tevrat ve İncil'de vasıfları yazılı o ümmî Peygambere tâbi olurlar. O Peygamber ki kendilerine meşrû şeyleri emreder, kötülükleri yasaklar, kendilerine güzel ve hoş şeyleri mubah, murdar şeyleri ise haram kılar, üzerlerindeki ağırlıkları, sırtlarındaki zincirleri kaldırıp atar. Ona îman eden, onu destekleyen, ona yardımcı olan ve onunla beraber indirilen nûra tâbi olanlar var ya, işte felaha erenler onlardır." (A'raf, 157) âyetiyle bunları giderdi.[673]

Ümmet-i Muhammed'in Ayrıcalığı

Mü'minler, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine teklif ettiği emirleri hafifletmesini istemişlerdir. Çünkü ağır olan mükellefiyetlerde (sorumluluklarda) kusur işlemek ihtimali fazladır. Kusur işlemek ise, Allah tarafından cezalandırmayı gerektirir. Hâlbuki onların ilâhî azaba dayanacak takatleri/güçleri yoktur. İşte bu sebeple tekliflerde kolaylığı talep etmişlerdir. Cenâb-ı Hak da: "Allah

---

673 Mâturîdî, *Te'vilât*; Elmalılı, *Hak Dini*.

sizin hakkınızda kolaylık ister, zorluk istemez." (Bakara, 185); "Din konusunda, size hiçbir zorluk da yüklemedi." (Hac, 78) ve "Hâlbuki sen onların aralarında bulunduğun müddetçe Allah onları azaba uğratmaz; eğer onlar istiğfar ederlerse Allah bu takdirde de onlara azap etmez." (Enfâl, 33)[674] buyurmuştur.

Peygamber Efendimizin (sallallahu aleyhi ve sellem), getirdiği yeni hükümlerle, önceki ümmetlerdeki zorluklar kaldırılmıştır. "*O Peygamber ki, … üzerlerindeki ağırlıkları (ısr), sırtlarındaki zincirleri (el-eğlâl) kaldırıp atar*" (A'raf, 157). Zincirler (eğlâl), ele veya boyuna bağlanan (kelepçe, zincir gibi) her şeye toptan verilen isimdir. İstiare yoluyla, ağır yükümlülükleri ifade etmek için kullanılmıştır. Ağırlıkların ve zincirlerin kaldırılması, İsrailoğullarının Tevrat'ta sorumlu tutuldukları ağır ahkâmın ve onları cezalandırmak için konulan ağır hükümlerin kaldırılması veya hafifletilmesidir.[675]

Resûl-i Ekrem Efendimizin, dinimizin kolaylık dini oluşu ile ilgili hadisleri:

"Din kolaylıktan ibarettir."[676]

"Allah beni zorlaştırıcı ve şaşırtıcı değil, öğretici ve kolaylaştırıcı olarak gönderdi."[677]

"Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız; müjdeleyiniz nefret ettirmeyiniz."[678]

"Din kolaylıktır. Dini aşmak isteyen kimse, ona yenik düşer. O halde, orta yolu tutunuz, en iyiyi yapmaya çalışınız, o zaman size müjdeler olsun; günün başlangıcından, sonundan ve bir

674 Râzî.
675 Taberî, Kurtubî, Zuhaylî.
676 Buhârî, *Îman* 29.
677 Müslim, *Talak* 29.
678 Buhârî, *İlim* 11; Müslim, *Cihâd* 5.

miktar da geceden faydalanınız."[679]

"Kendinize zorluk çıkarmayın, zorluğa uğrarsınız. Çünkü bir kavim (bazı zahmetli işlere azmederek) kendini zora attı. Allah da zorluklarını artırdı. Manastır ve kiliselerdekiler bunların kalıntısıdır."[680]

"Allah'a en sevimli din, müsamahakâr haniflik dinidir."[681]

"Ben müsamaha dini olan haniflik üzere gönderildim."[682]

"Ümmetime meşakkat vermeyeceğimi bilseydim"[683] şeklinde başlayan hadisler de böyledir.

Hz. Âişe'nin belirttiğine göre Allah Resûlü iki iş arasında muhayyer kalırsa, günah olmadıkça onların en kolay olanını seçerdi.[684] Bundan dolayı, "Allah'a en hoş gelen amel, kişinin az da olsa devamlı olarak yaptığı ameldir."[685] buyurmuştur.

Kur'ân'ın pek çok âyeti ile Peygamber Efendimizin bu âyetlerin tefsiri ve hayata uygulaması anlamına gelen sünnet ve hadislerinde, dinin kolaylık olduğu sıkça hatırlatılır. Şimdi bu kolaylıkları görelim:

Kur'ân'a Göre Kolaylıklar Bakımından Ümmet-i Muhammed'in Özellikleri[686]

---

679 Buhârî, *İman* 29. Ayrıca bk. Nesâî, *Sünen*, *İman* 28.

680 Ebû Dâvûd, *Edeb*, 52. "*Onlar, üzerlerine bizim farz kılmadığımız, fakat güya Allah'ın rızasını kazanmak için kendilerinin koydukları ruhbaniyete bile gereği gibi riayet etmediler.*" (Hadîd, 27).

681 Buhârî, *İman*, 28; Ahmed b. Hanbel, I/236.

682 Ahmed b. Hanbel, 5/266, 6/116.

683 Bkz. Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 25; Tirmizî, *Tahâret*, 18; İbn Mâce, *Salât*, 8.

684 Buhârî, *Menâkıb*, 20, *Edeb*, 80, *Hudûd*, 10; Müslim, *Fedâil*, 77; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 4; Muvattâ, *Husnu'l-Huluk*, 2.

685 Buhârî, *Rikâk*, 18; Müslim, *Salâtü'l-Müsafirîn*, 218; Ebû Dâvûd, *Salât*, 317; Nesâî, *Kıble*, 13; İbn Mâce, *Zühd*, 28; Ahmed b. Hanbel, 2/350, 6/180.

686 Bu bölüm, Abdullah Aygün'ün "*Kur'ân'a Göre Ümmet-i Muhammed'in Özellikleri*" isimli basılmamış doktora tezinin (Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

İlâhî dinler, insanlara güçleri ve takatlerinin üzerinde sorumluluklar yüklemezler. Çünkü insanın sorumlu olabilmesi için kendisine yöneltilen emir ve nehiyleri yapabilecek imkânlara sahip olması gerekir. Bununla beraber dinler, bilhassa ahkâm yönleriyle farklı özellikler gösterirler. Son din İslâm'dan geriye doğru gidildikçe, ilâhî dinlerin birçok ayrıntılı hükümler getirdikleri ve insanlara yükledikleri sorumlulukların arttığı görülmektedir. Bu durum, insanların eğitim ve yetişmeleriyle ilgili olsa gerekir. Kimi zamanlar yanlış davranışları, isyanları sebebiyle bazı ağır hükümlerle de sorumlu tutulmuşlardır.

İslâm dini, hayatı zorlaştırmayı değil, kolaylaştırmayı esas alır. Önceki ümmetlere yüklenen ağır mükellefiyetlerin kimini kaldırır, kimini de hafifletir. Hayatın hemen her alanında ve dinin hemen bütün ahkâmında insanlara bazı kolaylıklar sunar.

1. Bu Ümmete ibadetlerde kolaylıklar sağlanması.

Bütün dinlerde kulluğun gereği ve göstergesi olan ibadetler mevcuttur. Fakat her ümmetin ibadet şekil ve esaslarında bir takım değişiklikler vardır.

a. Bu ümmete namaz ibadetiyle ilgili olarak sağlanan kolaylıklar şunlardır: Namaz, yolculukta dört rekat (farz) yerine iki rekat kılınabilir. Namaz, savaşta, düşman saldırısı korkusu olduğunda kısaltılarak ve dönüşümlü olarak kılınır. Yine namaz, zaruret halinde kıbleye dönülmeksizin kılınabilir. Hasta olan, namazda ayakta durmak zorunda değildir. Böyle bir kimse oturarak, uzanarak, yatarak hatta îma ile kılabilir. Ayrıca bir kolaylık olarak, mest ile abdest almak ve namaz kılmak da bu ümmete mahsustur. Yara ve sargı üzerine mesh etme ruhsatı da bu kolaylıklar cümlesindendir. İbadetlerde sağlanan diğer bir kolaylık da su bulunamadığında veya zaruret durumunda abdest veya gusül için teyemmüm yapılmasıdır.

2008) 3'ncü bölümünden özetlenmiştir. Geniş bilgi için ilgili teze bakılabilir.

b. Ümmet-i Muhammed'e oruçla ilgili tanınan kolaylıklara gelince; ramazanda, yolcu, hasta, yaşlı, hamile veya emzikli olanlar, mazeretleri sebebiyle oruçlarını tutmayabilirler. Oruç tutmadıkları günleri daha sonra kaza ederler. Yine oruç tutamayacak durumda olanlar, onun yerine fidye verirler. Ayrıca İslâm, unutarak yiyip içmenin orucu bozmaması, imkânı olmayanın zekât vermemesi, kurban kesmemesi, hacca gitmemesi, temiz olan her yerde namaz kılınması gibi kolaylıklar da getirmiştir. Önceki ümmetlerde olmayan bütün bu kolaylıklar ve ruhsatlar, Yüce Allah tarafından Ümmet-i Muhammed'e bahşedilmiş lütuflardır.

2. Önceki ümmetlerde mesh cezasının bulunması.

Önceki ümmetlerde görülen toplu cezalardan biri de meshtir. İnsanlardan bir grubun şeklinin maymun, domuz vs. suretine çevrilmesine mesh denir. Önceki ümmetlerde görülen bu mesh cezası da Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) ümmetinden kaldırılmıştır.

3. Ümmet-i Muhammed'e cuma gününde çalışmanın helâl kılınması.

4. Evlilik ve kadınlarla ilgili kolaylıklar.

5. Evlenme ve boşanmayla ilgili kolaylıklar sağlanması.

6. Âdet haliyle ilgili hükümlerde kolaylıklar sağlanması.

7. Necaseti temizleyerek giderme kolaylığının sağlanması.

8. Hata, unutma, havâtır ve ikrahtan sorumlu olmaması.

Bu ümmete mahsus kolaylıklardan biri de kasıtlı olmayan hatadan, unutmadan, havâtır denen bir anlık kötü düşüncelerden ve zorlama sonucu yaptıklarından sorumlu olmamasıdır.

9. Yeryüzünün temiz ve mescit kılınması.

10. Önceden haram olan bazı yiyeceklerin helâl kılınması.

11. Ganîmetlerin helâl kılınması.

Takat Getiremeyeceğimiz Şeylerle Bizi Yükümlü Tutma!

رَبَّنَا وَلاَ تُحَمِّلْنَا مَا لاَ طَاقَةَ لَنَا بِهِ "Ya Rabbenâ! Takat getiremeyeceğimiz şeylerle bizi yükümlü tutma!"

Yani: "Rabbimiz! Kendisine güç yetiremeyeceğimiz şeyi bize taşıtma.. Bize sadece taşıyabileceğimiz kadar zorluk ve yük yükle ve bizi gücümüzün yetebileceği imtihanlardan geçir. Aksi takdirde biz bu yükü taşıyamayız ve doğru yoldan saparız."[687]

Bu, kayıtsız şartsız teslimiyetin ruhuna uygun bir duadır. Çünkü ne olursa olsun mü'minler Allah'ın yüklediği bir şeyden kaçınmayı düşünmezler. Ancak sadece O'na yönelerek, zayıflıklarına acımasını ve güçlerinin yetmeyeceği sorumluluğu yüklememesini Allah'tan isterler. Yoksa niyetleri kayıtsız şartsız itaat ve kesin teslimiyettir. Bu, Allah'ın büyük merhametinden küçük bir beklentidir. Zayıf olan kulun, her şeyin mâliki ve mutlak egemenlik sahibi Allah'ın hoşgörüsüne ümit bağlamasıdır.[688]

وَاعْفُ عَنَّا "Affet bizi,"

Ey Rabbimiz! İtiraf ederiz ki, biz Senin koyduğun hükümlere itaat etmeye bütün gücümüz ve ihlâsımızla söz verdiğimiz halde yine de kusurdan, günahtan uzak kalabilmiş değiliz. Onun için, bizden herhangi bir şekilde sâdır olmuş olan günahlar, Senin ilâhî bilginde zaten belli ve sâbittir. Onların oradan silinmesi imkânsızdır. Fakat Sen, yüce kudretinle onların bize yönelik olan sonuçlarını istersen silebilirsin. Zira sebepleri yaratan ve gerçekten etki sahibi olan ancak Sensin. Bizim kötü işlerimizle onların doğuracakları sonuçlar arasındaki ilişkiyi sen dilersen iptal edebilirsin.

وَاغْفِرْ لَنَا "... lütfen bağışla kusurlarımızı,"

687 Mevdûdî, *Tefhim*.
688 Kutup, *Fîzilâl*.

"Ayıplarımızı, günahlarımızı ört, gizle, örtbas eyle, insanlar içinde bizi rezil ve rüsvay eyleme." Günahların örtülmesi nimetlerin en büyüğüdür.

Bazı müfessirlere göre: "Affet bizi," dedikten sonra, "...bağışla kusurlarımızı," demek; bir tekrar manasında değildir. İlk cümle, büyük günahlarımızı bağışla, ikincisi de küçük günahlarımızı affet, demek anlamındadır.[689]

Bazı müfessirlere göre ise:

"Affet bizi," demek, "bizimle Senin aranda olan ve Sence bilinmekte olan kusurlarımızı bağışla." demektir. "...bağışla kusurlarımızı," demek ise; "Kullarınla aramızda meydana gelen kusurları/hakları bağışla; onları, çirkin fiil ve ayıplarımızdan haberdar eyleme. Başka günahlar işlememe konusunda bizleri başarılı kıl, bizlere acı." demektir.[690]

وَارْحَمْنَا "...merhamet buyur bize!"

Rahmetinle muamele et, rahmetinle bize ihsanda bulun.

Önceki üç çeşit duada "رَبَّنَا Rabbimiz.." diye duaya başlanmış ve Rabb'imizden; "unutma ve hatadan dolayı **sorumlu tutma**",

"öncekilere yüklediğin ağır yükleri bize de **yükleme**" ve

"gücümüzün yetmediği şeyleri bize **yükleme**"

şeklinde Allah'tan, bir şeyi **yapmamasını** isteme vardır. Fakat bu dördüncü duâda Rabbenâ lafzı bulunmamakta ve Allah'tan bizim için bir şeyi yapmasını isteme vardır. Bu hususla ilgili iki soru vardır:

Birinci soru: Burada niçin Rabbenâ lâfzı zikredilmemiştir?

Cevap: Rabbenâ diye seslenmeye ancak, uzaklık söz konusu olduğu zaman ihtiyaç duyulur. Kendisine seslenilen kişi yakın

---

689 Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî*, İstanbul 1993.
690 Hicâzî, *Tefsîru'l-Vâzıh.*

olduğunda ise, nidaya (seslenmeye) ihtiyaç duyulmaz. Bu duada رَبَّنَا "Ey Rabbimiz!" nidası, kulun yalvarıp yakarmaya devam ettiğinde Allah'a kurbiyete/yakınlığa ulaşacağını bildirmek için hazf edilmiş (yani zikredilmemiş)tir.

İkinci soru: "Af" ve "mağfiret" kelimeleri arasında ne fark vardır?

Cevap: Af, kuldan cezanın düşmesidir. Mağfiret, kulu utandırmak ve rezil-rüsvay etmek azabından koruyarak, onun suçunu örtmektir.[691]

Bu âyette, rahmet isteğinden önce affın ve mağfiretin (bağışın) istenmesi; önce kişinin her şeyden arındırılması ve sonra da, tertemiz bir şekilde gerekenin istenmesindendir. Başta da غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ "Yâ Rabbenâ, affını dileriz, dönüşümüz Sanadır." duasında da aynı şekilde önce günahlardan temizlenmeyi isteme zikredilmiş, daha sonra diğer Rabbenâ ile başlayan dualara geçilmişti.

Sensin Bizim Mevlâmız

أَنتَ مَوْلاَنَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ "Sensin Mevlâmız, yardımcımız. Kâfir topluluklara karşı Sen yardım eyle bize."

Senin dinini reddeden, Vahdâniyetini (Bir oluşunu) ve Peygamberinin risâletini (peygamber oluşunu) inkâr eden, Sen'den başkasına ibadet eden, Seninle birlikte kullarının bir kısmını Sana ortak koşanlara karşı bizlere yardım et, bizi onlara karşı muzaffer kıl. Dünya ve âhirette onlara karşı güzel âkıbet bizim olsun.

أَنتَ مَوْلاَنَا Sen bizim Mevlâmız, koruyucumuz, sahibimiz, malikimiz, yardımcımız, dostumuz ve işlerimizi görüp-gözetensin. اللّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُواْ "Allah, inananların dostudur." (Bakara, 257) buyurdun. İşte bundan dolayıdır ki:

---

691 er-Râzî.

Kâfir Topluluklara Karşı Sen Yardım Eyle Bize

فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ "Kâfir topluluklara karşı Sen yardım eyle bize." Maddeten ve mânen hakkın savunulmasında ve Allah adının yüceltilmesinde bizi üstün getir ve zaferlere ulaştır, muzaffer eyle.

Bu dua, aynı zamanda şeytanlardan korunmaya yönelik bir duadır. Çünkü şeytanlar da Allah'ın düşmanları olan kâfirler arasındadır.

Müsbet Hareket

Bu duanın ruhunun anlaşılabilmesi için, bu âyetlerin Medine'ye hicretten yaklaşık bir yıl önce Mirac'da vahyedildiği göz önünde bulundurulmalıdır. O dönemde îmanla küfür arasındaki çatışma çok şiddetli idi ve mü'minlere yapılan işkenceler en aşırı dereceye ulaşmıştı. Ve bu sadece Mekke ile sınırlı değildi; bütün Arabistan'da bir mü'minin huzur içinde yaşayabileceği bir yer yoktu. Bu şartlarla başa çıkabilmeleri için Müslümanlara bu dua öğretilmişti. Allah, kuluna kendisine nasıl dua edeceğini öğrettiğinde, kul bu duanın kabul olacağından emin olabilir. Bu sebeple bu dua Müslümanlara büyük cesaret verdi ve en çok işkence gördükleri zamanlarda bile huzur içinde olmalarını sağladı. Ayrıca bu dua, onlara arzularını kontrol altında ve bu duada öğretilen sınırlar içinde tutmalarını ve bu arzuları yanlış yollara kanalize etmemelerini de öğretiyordu. Bu sebeple bu duada düşmanlara karşı acımasızlık, intikam gibi dünyevî hiçbir konuya değinilmemektedir. Buna o dönemde acil ihtiyaç vardı, çünkü Müslümanlar büyük zorluklar, maddî kayıplarla karşı karşıya kalıyorlar, işkence çekiyorlar ve hem fiziksel, hem de ekonomik baskı altında tutuluyorlardı. Müslümanların bu duasında yer alan yüce ideallerle, o dönemde çektikleri işkenceler arasındaki fark,

onların bu kritik dönemde bile, ahlâkî yönden nasıl eğitildiklerini göstermektedir. İşte bu gerçek, mü'minin ulaşmak için çalışması gereken yüce ahlakî seviyedir.[692]

Bu sonuç, sûreyi özetlediği kadar, mü'minlerin akidelerini, düşüncelerini ve Rableriyle olan her zamanki hallerini de özetlemektedir.[693]

Sonuç

Bu satırların yazarı, Büyük Müfessir er-Râzî gibi şöyle der: "Ey Allah'ım. Araştırdığım ve yazdığım her şey ile sadece Senin rızanı ve yüce cemâlini gözettim. Eğer isabet ettiysem, Senin muvaffak kılmanla isabet etmişimdir. Sen bunları, lütfun ve ihsanınla, bu yoksul ve muhtaç kimseden kabul et... Eğer hata ettiysem, ey isteyenlerin isteklerini vermek mülkünden bir şey eksiltmeyen Allah'ım! Sen lütfu kereminle, benim günahlarımı bağışla..." Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'adır. Salâtu selâm ise, Efendimiz, Peygamberimiz Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) ile O'nun ehline ve ashabına olsun...

---

692 Mevdûdî, Tefhim.
693 Kutup, *Fîzilâl.*

İSTİFADE EDİLEN KAYNAKLAR

Abdülbâki, M. F., *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, İstanbul ts.

Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, Kâhire ts.

Ahmed ibn Hanbel, *Müsned*, Beyrut 1985.

Ahmed ibn Muhammed el-Hallal, *es-Sünne*.

Akademi Araştırma Heyeti, *Bir Müslüman'ın Yol Haritası*, İstanbul 2005.

Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, Beyrut 1985.

Ateş, Süleyman, *Kur'ân Ansiklopedisi*, İstanbul 1997.

..., *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri, İstanbul 1989.*

Aygün, Abdullah, *Kur'ân'a Göre Ümmet-i Muhammed'in Özellikleri*, basılmamış doktora tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü 2008.

Aynî, Bedruddîn, *Umdetü'l-Kâri*, Beyrut ts.

Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*.

Bikâî, *Nazmu'd-Dürer*, Kahire 1974.

Bilmen, Ömer Nasuhî, Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali ve Tefsiri, İstanbul 1996.

Buhârî, *Sahîh*, İstanbul ts.

Buhûtî, Mansur b. Yûnus b. İdrîs, *Keşşâfu'l-Kınâ' an Metni'l-İknâ'*, Beyrut 1983.

Bursalı, M. Necati, *Ayet ve Hadislerle Kur'ân'ın ve Sûrelerin Faziletleri*, İstanbul 1983.

Bursevî, İsmail Hakkı, *Muhtasar Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, (trcm. Heyet), İstanbul 1997.

el-Cisr, Hüseyin, Risale-i hamîdiye (trcm. İsmail Hakkı. Sadeleştiren: Ahmet Gül), İstanbul 1980.

Çapan, Ergün, *Kur'ân-ı Kerîm'de Sahâbe*, Işık yay., İzmir 2002.
Çetin, Mustafa, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA).
Çetin, Osman, *Şâmil İ.A.*.
Çetiner, Bedreddin, Esbab-ı Nüzul, Çağrı Yayınları, İst.
Dârimî, Sünen, *Dâru İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviye*, ts.
Derveze, İzzet, *Tefsîru'l-Hadîs.*
Ebû Dâvûd, *Sünen*, İstanbul ts.
Ebû Hayyân, Endelusî, *Bahru'l-Muhît*, Beyrut 1993.
Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, Beyrut 1967.
Ebussuud Efendi, *İrşâdü'l-Akli's- Selîm*, Beyrut ts.
Ekin, Yunus, *Kur'ân'a Göre İnançsızlık*, İstanbul 2001.
Enes b. Mâlik, *Muvatta*, Beyrut 1951.
Ersoy, Mehmet Akif, *Kur'an-ı Kerim'den Ayetler*, (Derleyen: Ömer Rıza Doğrul), Nakışlar yay.
Gülen, M. Fethullah, *Varlığın Metafizik Boyutu*, İstanbul 1998.
..., *Kalbin Zümrüt Tepeleri/4*, İstanbul 2008.
..., *Asrın Getirdiği Tereddütler/4*, İzmir 1998.
..., *Peygamberimiz ve Söz*, Yeni Ümit, Temmuz-Ağustos-Eylül 1991, Sayı: 13 Yıl: 4.
..., *Kırık Testi*, İstanbul 2004.
..., *Sonsuz Nur*, İzmir 2000.
..., *Prizma 3*, İzmir 1999.
..., *Fâtiha Üzerine Mülâhazalar*, İzmir 2001.
Güzel, Abdurrahim, *Şâmil İ.A.*.
Hatip, Abdülazîz, Mülk, *Nebe' ve Saf Sûrelerinin Tefsiri*, Bakü 1999.
Hâkim, *el-Müstedrek*, Beyrut ts.
el-Heysemî, İbn Hacer, *Mecmaü'z-zevâid*, Beyrut 1982.
Hicâzî, *Tefsîru'l-Vâzıh*, Kâhire 1972.
İbn Abdi'l-Berr, *Câmi'u'l-İlm.*
İbn Atiyye, *Muharrerü'l-Vecîz*, Katar 1977.
İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Beyrut 1999.
İbn Faris, *Makayis*, Beyrut 1994.
İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Beyrut 1328.
İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvê-i ve'n-Nihal*, Beyrut 1986.
İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, Beyrut ts.
İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Kâhire 1980.
…, *el-Bidâye ve'n-nihâye,* Beyrut 1966.

İbn Mâce, *Sünen*, Beyrut 1975.
İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Beyrut 1985.
İbnü'l-Arabî, *Muhâdaratü'l-ebrâr ve müsâmeratü'l-ahyâr.*
İbnü'l-Esîr, *en-Nihâyet fî Garîbi'l-Hadîs*, Beyrut ts.
İncil'in Çağdaş Türkçe Çevirisi, Yeni Yaşam yay., 1991.
İsfehânî, Rağıb, *Müfredât*, Beyrut ts.,
Kâdı Iyaz, *eş-Şifâ*, Beyrut 1988.
Kalkan, Ahmet, *Kur'ân Kavram Tefsiri*, İqra' CD'si.
Kandehlevi, *Ahkamu'l-Kur'an.*
Kandemir, M. Yaşar, Çakan, İ. Lütfi, Küçük, Raşit, *Riyâzü's-Sâlihîn*, İstanbul 2001.
Karaman, Hayrettin, Gümüş, Sadrettin, Dönmez, İ.Kâfi, Çağrıcı, Mustafa, *Kur'ân Yolu, Türkçe Meâl ve Tefsir*, Ankara 2007.
Kâsimî, Muhammed Cemaluddin, *Mehasinü't-Te'vîl*, Mısır 1376.
Kitab-ı Mukaddes Eski ve Yeni Ahid, İstanbul 1976.
Köksal, M. Asım, *İslâm Tarihi*, Şâmil yay., İstanbul 1981.
Kurtubî, *el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1985.
Kutup, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, Kâhire ts..
Küçük, Ali, *Besâiru'l-Kur'ân.*
Mâlik b. Enes, *Muvatta*, Beyrut 1951.
Mâturidî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, Beyrut 2004.
el-Maverdî, *en-Nüketü ve'l-Uyûn*, Beyrut 1992.
Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, (trcm: M. Han Kayanî ve diğerleri), İstanbul 1986.
Münâvî, *Feydu'l-Kadîr, Dâru'l-Fikr*, ts.
Müslim, *Sahîh*, İstanbul 1955.
el-Müttekî, Ali, *Kenzu'l-Ummâl*, Beyrut 1985.
Nâsır ibn Ali Aid, *Akidetü Ehli's-sünne ve'l-cemâa fi's-sahâbeti'l-kirâm*, Riyad 1995.
Nesâî, *Sünen*, Beyrut ts.
Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî*, İstanbul 1993.
Nursî, Bedîüzzaman, Said, *Mektubat*, Şahdamar yay., İstanbul 2006
..., *Lem'alar*, Şahdamar yay., İstanbul 2004.
..., *R.N.K.*, (*Kaynaklı-İndeksli-Lügatli Risâle-i Nûr Külliyatı*, Nesil yy. İstanbul, 1996)

Râzî, et-*Tefsîru'l-Kebîr*, Beyrut ts.
Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih tercemesi, (trcm: Kâmil Miras) Ankara ts.,
Sâbûnî, M. Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, İstanbul ts.
Semerkandî, Ebu'l-Leys, *Tefsiru's-Semerkandî* (*Bahru'l-Ulûm*), Beyrut 1993.
Suyutî, *Fethu'l-Kebîr*, Beyrut, ts.
..., *İtkân*, Beyrut 1987.
..., *Dürrü'l-Mensûr*, Beyrut ts.
…,*Lübâbu'n-Nukûl, Beyrut 1990.*
Şâmil İ.A., *İlâh* md., İstanbul 1990.
Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, Kâhire ts.
Şimşek, M. Sait, *Şamil İslâm Ansiklopedisi.*
Tabâtabâî, Muhammed Hüseyn, *el-Mîzân fî Tefsiri'l- Kur'ân*, Tahran 1997.
Taberî, *Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Beyrut 1988.
Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus 1984.
Tantâvî, *el-Cevâhir fi Tefsiri'l-Kur'ân*, Beyrut ts.
Tehânevî, Zafer Ahmed, *Ahkamu'l-Kur'an*, Karaçi, ts.
Tirmizî, *Sünen*, Mısır 1978.
Topaloğlu, Bekir, *DİA*.
Turgay, Nureddin, *Şâmil İ.A.*.
Türkmen, Dursun Ali, *Şâmil İ.A.*.
Ulutürk, Veli, *Kur'ân-ı Kerim'e Yaratma Kavramı*, İstanbul, 1987.
Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, Demâm 1991.
Yağcı, Cengiz, *Şâmil İ.A.*.
Yavuz, Yusuf Şevki, DİA.
Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, İstanbul 1979.
Yıldırım, Celâl, İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri.
Yıldırım, Suat, Kur'ân'da Ulûhiyet, İstanbul 1987.
…, DİA, Azîz md.
…, Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli, İstanbul 2006.
Zehebî, *Siyer-i A'lami'n-Nübelâ*, Beyrut 1992.
Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, Mısır 1966.
Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, Beyrut 1991.